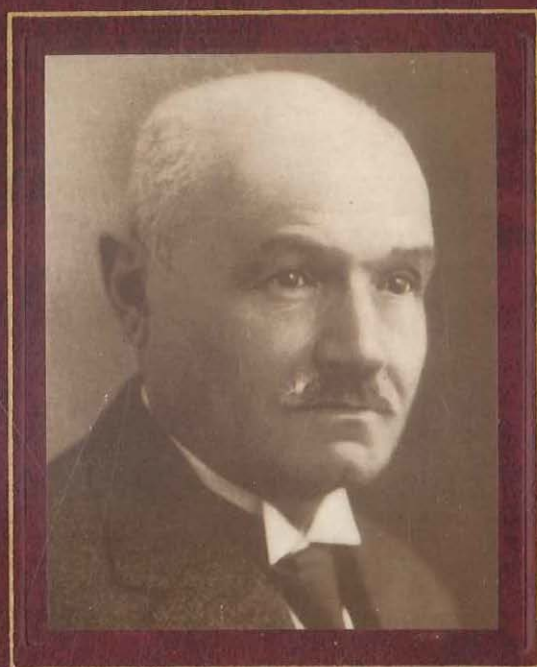

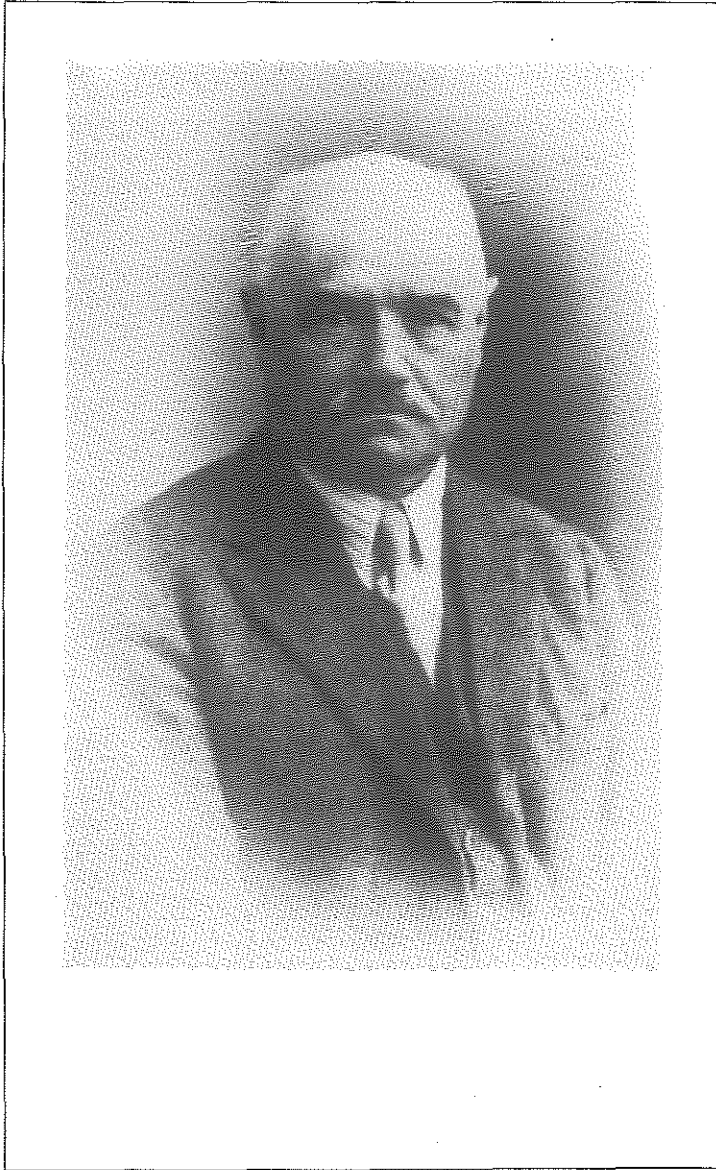
МЕТАФОРЕ
И
АЛЕГОРИЈЕ

МИХАИЛО
ПЕТРОВИЋ

Gen. Thompson

Професор
МИХАИЛО ПЕТРОВИЋ
Београд, 24. април 1868 – Београд, 8. јун 1943.

*Рођендански снимак 1938. године за потребе њених листица пред
одлазак на Азорска острва у Атлантском океану.*
(Архив Србије; породични албум професора Михаила Петровића;
аутор фотографије непознат; репродукција Вукадин Шљукић)

МИХАИЛО
ПЕТРОВИЋ

МЕТАФОРЕ И
АЛЕГОРИЈЕ

Приредила
др Слободанка Пековић

ЗАВОД ЗА УЏБЕНИКЕ
И НАСТАВНА СРЕДСТВА
БЕОГРАД
1997

МЕТАФОРЕ И
АЛЕГОРИЈЕ

ПРВИ ОДЕЉАК

УВОДНА РАЗМАТРАЊА И ПРИМЕРИ

1. ОПШТИ ПОГЛЕД

Кад се у великим речницима и енциклопедијама потражи шта у најширем смислу значе изрази метафора и алегорија, налази се ово: метафора је реторичка фигура којом се значење једне речи преноси на другу једну реч са којом прва има само толико везе што се, према ономе што се има у виду, под овом другом има подразумевати прва; алегорија је једна фикција какве било врсте која у свести има да изазове представу друге неке појаве, а не оне коју непосредно изражава.

Кад се нпр. каже светлост духа, то је метафора којом се једна одлика духа изражава као светлост; кад се каже да се истина скрива у кладенцу тајанствености, то је алегорија која једном конкретном, материјалном појавом изазива представу једне апстрактне чињенице. На једној слици у двору Хенриха Четвртог у Поу представљено је божанство Еола како дувајући диже на мору буре, а сликом се хтела алегоријски изразити снага ветрова и оркана; метафора замењује оркан Еолом, а алегорија изражава ефекат акције тога божанства, односно ветра. Друга таква слика представља митску Немезу, са њеним теразијама у руци, и алегоријски одржава улогу регулатора и компензатора у свету, која све своди на потребну меру и регулише претеривања како у материјалном, тако и у импондерабилном свету.

Кад Виктор Иго упоређује породицу са кристалом људске заједнице, а друштво са течном водом, то је метафора; кад каже да зуб времена нагриза не само материју него и људска схватања, или да живот тече као помамна река, са опасним вртлозима и чеврнтијама, или да клица сумње још није пустила своје жиле, или кад бедуин из Сахаре каже да продаје воду, али не продаје извор (одаје тајну, али не проказује од кога ју је сазнао), то су алегорије. За алегорију се сматра да је она „продужена метафора“, јер она изражава нешто што се збива, док метафора исказује нешто што постоји.

Метафоре и алегорије имају и своје специјалније облике у којима се употребљавају у нарочитим приликама. То су симболи, амблеми и параболе, од којих се прва два облика употребљавају у метафоричком, а трећи у алегоријском изражавању. Симбол и амблем су метафоре које говоре очима; њима се чињенице замењују представом или сенком каквог материјалног објекта, као што се, нпр., кураж оличава у слици лава. Парабола је фигура у којој се на алегоричан начин даје каква поука, нпр. морална, тако да слика утиче на примитивнију свест јаче него обична или у какво рухо независна поука, као што се то ради у баснама.

Какав би био прави, дубљи смисао метафора и алегорија и зашто се оне тако радо, тако често и готово на свакоме кораку употребљавају, и у обичном говору, и у књижевности, и у науци? На питање се обично даје овакав прост одговор: оне пружају један изврстан начин за кратко а сликовито изражавање чињеница, за које би, без њих, често требало мноштво речи да би се изразило оно што се има у виду. Али то није све, и одговор је непотпун: метафоре и алегорије имају много дубљи смисао и дубљи корен у људској свести; оне одговарају једној инстинктивној и неодољивој потреби духа, која се испољава у свима фазама развића свести. Наиме, оне су спољни израз духовне потребе да једне чињенице пресликава на друге, бар привидно схватљивије или изразитије, у циљу било да се учине разумљивијим, изразитијим или улешаним. Пресликавање је основано на сличности између различитих чињеница, које могу немати никакве међусобне везе, али имају нечега неоспорно сличнога у својој суштини, што чини да оне личе једна на другу и да по таквој сличности једна чињеница не само да подсећа на другу већ да се и у обичном животу, и у поезији, и у науци једна замењује другом.

Али и то још није све. Као што ће бити показано, таква се сличност састоји у стварној егзистенцији заједничких појединости у различитим чињеницама; ове чине да се сличност претвара у истоветност у погледу тих појединости. Свака метафора и алегорија има ових у својој суштини, међу чињеницама које везује; она је један нарочит израз егзистенције таквих појединости. И онда, кад се из њих извуче све што је заједничко и дође до онога што је у чињеницама истоветно, појављује се по један апстрактан тип чињеница, у коме саставци губе свако специфично конкретно значење и своде се на нешто опште и апстрактно, што се може везати за најразноразније објекте, без обзира на конкретну природу ствари, а да при том задрже у себи могућност за позитивне логичке дедукције и предвиђања. Тиме метафоре и алегорије улазе у пространу област позитивне науке и ту су чиниле и чине драгоцене услуге. А све ће се то јасно видети из даљег излагања.

2. ПРИМЕРИ МЕТАФОРА И АЛЕГОРИЈА У УПОТРЕБИ У ОБИЧНОМ ЖИВОТУ И У КЊИЖЕВНОСТИ

Да би се ово што следује лакше и тачније разумело, и да би се читаоцу пружио што шире и што шареније поље за примену извесних закључака, овде ће бити изнесен, ма и без каквог нарочитог реда, један повећи осврт разноврсних примера метафора и алегорија онаквих какве се готово на сваком кораку употребљавају и у обичном животу, и у књижевности, и у науци.

Такве би биле ове што следују.

Сећање је парче даске разлупаног брода што га на обалу баца узбуркана вода.

То је био кључ који је отворио врата његове прошлости.

Он је посматрао температуру своје нације да би уграбио тренутак повољан за своје планове.

Пријатељство је трула даска која попушта чим се стави на њу нога да би јој се опробала чврстина.

Нашто претурати по пепелу прошлости?

Те тренутне љубави нису ништа друго до сламчице које се брзо упале, али не горе дуго.

Њему су се, у мислима, појављивале визије смртних опасности, али се све то расплињавало као тешка магла растеривана ветром.

То је била помисао на вечно, у чијој смо сви циновској руци.

Сва се та бојазан разби као мехур од сапуна.

Таква је политика ишла својим циљевима у цикцак.

Сваки је ковач своје среће.

Осећања су мотор историје (Спенсер).

Никад се скуп није одржао у таквој једној атмосфери презасићеној електрицитетом.

Тишина је често претходник и предсказивач јаке буре.

Пред његовим очима почињу се појављивати све јаче сенке сумње и слутње.

Он је своје мисли саопштавао са прекидима и у размацама времена, као што светилке на мору само с времена на време бацају светлост на једну тачку обале.

Гледајте да повисите свој културни ниво.

Реч из уста је камен из руке: не враћа се више тамо одакле је изашла.

Међу њима је настала једна врста рата са убодима чиода.

Догађаји су наступали један за другим, као вучени струјама јавног мишљења.

Одморимо се да би физиолошка машина прикупила нову волтажу и могла продужити рад.

Такво васпитање није ништа друго до један танак и крт слој боје, који се лако откида.

Ти су догађаји изазивали јаку светску грозницу.
 Цео његов живот био је један калеидоскоп догађаја.
 Сиромаштво је јак растварач љубави.
 То је у земљи произвело економску загушеност.
 Његово богатство које је било ништа друго до огледалце за
 мамљење безазлених птица.
 Беда је квасац за анархију.
 Таласи узбуркане садашњице већ запљускују и наше обале.
 Први додир тих народа губе се у маглини прохујалих векова.
 У то време већ је почео дувати ветар слободе и равноправности.
 Море га је љуљушкало и певало му својим чаробним гласом
 божанску хармонију таласа и океанских ветрова.
 Злато које је излазило из његовог џепа, правог данаидског бурета,
 распало се у облику кише добротинства.
 У њеном срцу беснела је бура.
 То је била стега политичког обруча околних држава.
 То је све починила густа мрежа пропаганде.
 Догађај је обележавао једну од прекретница историје.
 Требало је добро пазити да се ти разорни елементи у земљи не
 калкулишу у опасну масу.
 Тако су се сви ти друштвени елементи стопили у један амалгам.
 Необуздана руља је водена бујица која пустоши све на шта наиђе.
 Све су његове наде и сви напори претрпели бродолом.
 Тај циљ је асимптотна тачка којој стреме напори свих народа.
 Беспослица као црвоточина нагриза човеку живот.
 Тако је исцрпен најјачи извор финансијских сокова државе.
 Његова кураж се постепено топила као снег на сунцу.
 Требало је каналисати реку народног незадовољства и дати јој
 правац.
 Био је потпуно захваћен зупчаником догађаја.
 Моје наде и илузије ишчезнуће испод хоризонта времена као што
 врхови ледених брда ишчезну испод хоризонта ледене пустиње (др Жа-
 рко).
 Небо, то је за морепловца оно исто што је лице болесника за лека-
 ра: по небу се познаје како ће бити на мору.
 Као што се температура не мења тиме што се измени градуисање
 термометра, тако се ни економско стање у земљи неће изменити кад му
 се измени мерило.
 Зашто се каже да убијамо време кад, напротив, оно нас убија?
 Пођимо узводно, уз реку прошлости.
 Ми смо се мало завадили, а на прекинутом ужету, наших односа,
 ма како да смо уже наставили и завезали, увек се распознавао чвор.
 Живот и смрт водили су у њему последњу борбу; напослетку, по-
 следњи кончић живота био је прекинут.
 Њега је талас преврата избацио на површину.

Уље за успешност побуне догорело је и нема се више откуда доливати.

Вековна легенда се тако растурила при светлости историје као што се густа магла, којом ноћ обавија земљу, растура јутарњом сунчаном светлошћу.

Он је у рукама држао све конце завере.

Декарт је снажно допринео да се људска мисао извуче из мрака у коме је вековима у месту тапкала.

Точкови историје никад не стају нити се враћају уназад.

Установа је важила као право жариште идеја и научних потхвата.

Све је то измамила зора револуције.

Његов је положај тиме већ био миниран.

Тако се око тог догађаја дигла прашина и распалиле маште.

Полемика је тако враћена у свој нормални колосек.

Страсти су се биле јако разбуктале.

Био је скроз заражен револуционарним идејама.

Није ни покушавао да задржи ту бујицу увреда.

То је учинило да се теразије догађаја нагну на једну страну.

Он се потпуно ставио у кожу свога противника.

Вест је у пролазу остављала, као комета, за собом дуги реп блиставих нада.

Часовник својим куцањем сецка време.

Свега је тога нестало под прашином векова.

Родитељи су му тада притегли завртње.

Вест је деловала као бомба убачена у скуп завереника.

Његово оклевање није било дуго; као шибљика која се за часак повије од олује, он се одмах повраћао и куражно јурио напред своје циљу.

Од пада је наступила права морална интоксикација.

Девалвација динара била је једна врста потребне хируршке операције.

Има речи које убијају осећаје.

Адвокати су као два крака на маказама: не секу се међу собом, али секу све што упадне међу њих.

Са јавним мњењем је онако исто као са морским струјама поред обала; оне се према морском приливу, одливу и ветру окрећу час овако, час онако.

Точак времена одавно је већ био прешао преко тих догађаја.

Легенда све преживи; она пролази кроз време растући и остављајући траг метеора.

Нисам у стању сам ништа створити, али сам у стању, у ономе што је други створио, распознати муњак од здравог јајета.

То се може назвати зрачењем једнога центра културе.

Будућност нам је била скривена густом, непровидном завесом.

Та је појава била баромтар општег привредног стања државе.

Владаоци су непрестано опкољени густом маглом коју око њих навлаш стварају доглавници и сплеткаши.

Он је потопио своје незнање у бујицу речи.

Ти су догађаји, као оркан, рушили све у своме проласку.

Та је идеја лагано и непрестано нагрязала његов разум као што капљице воде, падајући дуготрајно на једну исту тачку, нагрязају камен.

Локална буна дође као олуја, повија младо дрвеће, неко и оштети или и сломи, па прође; оно што је дубоко пустило корен у сам камен само се стресе али остане читаво.

Једина бусола која га је у тој тами неизвесности водила циљу била је идеја да оно што је предузео мора по сваку цену извршити.

Његов живот се гасио лагано као лампа у којој нестаје уља.

Као ветром кошен пламен, та се вест распрострла врло брзо и захватила град.

Непријатељска инвазија се постепено распростирала као просут зејтин по поду.

Живот је часовник на коме сати иду брже по подне него пре подне.

Та је реч била варница која је у тренутку упалила барут освете.

Велика тајна социјалне алхемије састоји се у томе да извучи што се више може из сваке фазе старости кроз коју пролазимо: да има своје лишће и пупољке у пролеће, своје цветове у лето, своје плодове у јесен (Балзак).

Тако се распукао лед између њих двојице и занавек прекинуо односе.

То је би зрачак наде који га је одржавао.

На дотадашњем, увек ведром небу наших односа појавио се облачак.

Култура је често само лепо одело испод кога тиња примитивност.

То је јако одјекнуло у његовој души.

Непотребан сарадник је пети точак на колима.

Тренутни успех је као мехур од сапуна који прсне чим се додирне.

Смрт је црна камила која клекне пред сваку кућу иако је нико на то не гони (арабљанска изрека).

Ласкање је лажан новац који баца у оптицај наша болешљива сујета (Ла Рошфуко).

Таласи људске пакости изазивају страшне бродоломе (Ла Рошфуко).

Догађаји су се опучили као кола низ брдо, све брже и брже.

Његов случај био је као случај глумца који игра веселу улогу вративши се са погребна некога од својих најмилијих.

Девизна ограничења су сечиво оштро са обе стране.

Велике вароши учине да омање око њих изгубе важност и ослабе, пропадну, као што велики храст учини да се сва мања дрва око њега осуше.

Буре душа истоветне су са бурама океана (В. Иго).

Погледајте на велику шуму у којој се уздижу горостасни храстови; ветрови, олује, громови прво налете на њихове врхове, па се они први ломе; међу људима је то исто: ветрови и олује прво ударе на оно што је најистакнутије.

Можемо ли ми напунити државно буре кад је оно без дна, или бар кад оно цури кроз толико рупа?

Затворићемо врата прошлости, а отворићемо врата будућности.

За онога који се размеће својим прецима и њиховим делима каже се да подсећа на кромпир; и код њега је под земљом оно што вреди.

Напуштена од свију, она се око њега савијала као што се дивља лоза савија око првог стабла на које наиђе.

Ти су осећаји били још последње варнице које су у њему тињале.

Знамо много ствари које не можемо доказати: то је сићушна прашина у ваздуху осветљена сунчаним зраком: она се лепо види, али је не можемо скупити и имати у руци.

Он није могао учинити преграду која се појавила између њега и другога.

Да ватрени патриотизам није кључао на дну његове душе, не би његова пена излазила на површину.

Наполеонова звезда већ је у то време почела залазити у конус сенке у коме ће се и изгубити.

Модерни носачи авиона, добре мете за нападе из ваздуха, велике су котарице пуне јаја.

Снагу стотина хиљада ратних машина и вољу толиких милиона људи он је умео канализирати у правцу успеха.

У сањарењу одједном се једна од масе идеја издвоји, брутално отера све друге и обузе сву његову свест.

Скромни, кад се једном отргну, терају даље но куражни и дрски; они подсећају на топовску гранату која, док не изађе из топа, успорена је спиралним зарезима у цеви, али кад једном изађе из топа, оде даље но да није било тих сметња.

Најдубље истине често су Колумбово јаје.

Маса побуњеника је расла као грудва снега која се котрља низ снежно брдо.

Берзанска паника произвела је вертикалан пад свих девиза.

Жене су око њега облетале као лептири привучени од пламена свеће.

За испоруку људског духа треба познавати раније напоре, да би се схватило како је временом од ситног жира постао горостасни храст (Валтер Скот).

Богаташ је острво у мору сиротиње.

Давати ономе који има и сувише, то је сипати воду у реку.

Његови су огласи били као мамац на удици; увек се налазила будала која се хватала на ту удицу.

Љубомора је као и они опасни лекови од којих један милиграм спасава живот, а сантиграм доноси смрт.

Та га је грешка ускоро бацила у провалију.

При тој киши непосредних пореза и вино је примило свој део пљуска.

Нове идеје често садрже у себи читаву буру (кардинал Флери).

Кад је шпански краљ Филип изгубио Португалију, тражио је од својих министара да га прогласе за Великог; тада је неко рекао: „Краљ је рупа која, што јој се више земље одузме, постаје све већа.“

Сви су се ти аргументи ломили о његову инерцију, као што се морски таласи ломе о непомићну гранитну стену.

Као поамна река изливена из свога корита, разлиле су се варварске хорде и почеле пустошити.

Разум је кочница осећаја; без те кочнице настају пороци, злочини и друга зла.

Камен је мекан памук према срцима тврдица (А. Енгел).

Моја су умовања преливена мирисом који ми је остао од сасушене вере (Ренан).

Љубав је заразна болест која сваког човека мора снаћи. Има људи који после ове болести стичу имунитет и не заљубљују се више никада, као што има још више оних који упадају у исту болест. Има и хроничних болесника, а оздрављење иде брзо код неких, врло споро код других (Ж. Клемансо).

Случај је једна врло моћна сила, која се игра и помућује игре свих осталих сила.

Бол и очајање се често претварају у лепе шешире и накит.

Пријатељство је за многе људе само добро пласиран капитал са високим интересом (Бернар Шо).

Пред пороту је изнесен читав сноп доказа о кривци.

После осуде настају правни лекови.

Часовник је неуморно бележио бекство времена.

Све је то он посматрао под једним углом сасвим различним од онога под којим је то посматрао остали свет.

Страховити пламен револуције обухватио је и ту земљу.

Земља се у то време налазила између руског наковња и аустријског чекића.

Није се требало излагати тим опасним ветровима у онаквим политичким приликама.

Велики људи су коефицијенти века у коме живе (В. Иго).

Паника то је двоглед који увеличава догађаје (В. Иго).

Природа је велика лира; песник је божје гудало (В. Иго).

Сањарење је мисао у стању небулозе (В. Иго).

Са људима је као са птицама: ситне птице узлете одједном; орлови прво пузе по земљи пре но што развију крила да полете (В. Иго).

Буна је једна врста морске трубе, која се појави изненада под извесним условима температуре, а која, у своме снажном вртлогу, трчи, пење се, грми, ишчупава, ломи, крши све на шта на своме путу наиђе, зграбивши собом и снажног човека и слабића храстова стабла и сламчице (В. Иго).

Француска револуција, кад је описује човек, није ништа друго до вулкан о коме прича мрав (В. Иго).

Пошто је свога пријатеља искористио до крајњих граница, одбацио га је као исцеђен лимун.

То што је урадио исто је као да је због једне јабуке које је хтео дочепати се посекао дрво.

То што он ради исто је као да пресеца грану дрвета на којој стоји, а са којом ће, кад буде пресечена, треснути о земљу.

Они што су управљали бродом државе нису били на потребној висини.

Брачни јарам је често толико тежак да га морају носити њих троје.

Народи имају да плаћају лонце које су његови управници поразбијали (Бизмарк).

Ми смо трске које су виделе како се руше многи храстови (Волтер, који је, увек сув и болешљив, доживео своју осамдесет трећу годину).

Треба то питање оставити на миру; ако се хоће да један раствор кристалише, не треба га мућкати.

Богатство речи, сиромаштво дела.

Сваки спор има свој чвор.

Често се и у пепелу ишчезле љубави још може наћи нека жеравица некадашње страсти.

Велики људи су као црквени торњеви; око њих увек има много ветра (Кант).

Волео је да као нишан својих шала узима свога старог пријатеља.

При тој навали радознале руље, он је играо улогу одбојника.

Није се могао снаћи у лавиринту сумње.

Тај је њихов однос био као код птице и дрвета: птица може да бира дрво, али дрво не може да бира птицу.

Не радити ништа сувише брзо; брзина је ветар који сруши грађевину.

Она је била та отровна змија која вреба да уједе кад се најмање надамо.

Имао је обичај говорити да му пиће даје снагу за рад, да је то угаљ за његову радну машину.

Та је личност за њега била јак магнет који га је неодољиво привлачио.

Мало даље, у прашуми, жуборио је поточић и неуморно причао своју вековну причу.

Његова сумња у своје многобројне пријатеље ширила се као што се шири кружни талас на површини воде узбурканој од убаченог шљунка.

То је створило дубок јаз неповерења између дотадашња два добра пријатеља.

Данас је Нова година; окренуо се још један лист историје васионе и исписана је још једна страница за васиону ништавне људске повећице.

Разбеснели таласи играли су се бродом као ораховом љуском.

Уживања су као храна: она која се никад не досаде то су она што су најпростија.

Предвиђање видовитих особа упоређује се са мађијском лампом која пројцира призоре прошлости на платно будућности.

Грешка је хорсокак из кога нема излаза, осим да се грешник врати трагом својих корака.

Истина је као оне горчине које не пријају укусу али враћају здравље.

Звездано небо блистало је као милиони драгог камења, а месец је са осмехом посматрао срећни пар.

Наука побеђује незнање, као што светлост побеђује таму.

Узалуд га је природа обдарила талентима; он је остао као лепа башта која се не негује и по којој расте коров.

Био је обавијен невидљивом шпијунском мрежом у којој је имао илузију да је потпуно слободан.

Још дуго је остала у његовој души жаока презрене љубави.

Та је студија један шарен и блистав мозаик.

Говорећи о својој особини да може о најразличитијим државним, правничким, просветним, финансијским и др. проблемима одлучивати брзо, без дугог размишљања и не подајући се утисцима онога о чему се мало пре тога бавио, Наполеон каже да његова глава има мноштво засебних преграда за разноврсне објекте, па да он, кад год хоће, може закључати једну, а откључати другу коју преграду и у тренутку задржати сву своју пажњу само на ономе што је у њој.

Тај сићушни, ништавни догађај раздражио је светину као што убод сићушног комарца раздражи лава.

Моја религија, то је побожно, скрушено осећање мога ништавила пред бескрајношћу мога незнања; мој храм је кугла бескрајно великог полупречника чији је центар моја свест (Силампе).

Престанак живота личи на крај маскираног бола, кад се скидају маске. Тада видимо у правој боји оне са којима смо у току живота били заједно. Карактери се оцртавају јасно, дела су донела своје плодове; свака акција добија своју праведну оцену, а све лажне слике се распадају (Шопенхауер).

Лепа алегоричка слика видовитог песника:

„И разум сада кроз време, број и простор
 Оштар баца сјај озбиљних очију својих;
 И учи од факата упоређених закона да следи,
 Чија поворка дуга к божанству право води.“

Поверљивости су плашљиве птице које се временом припитоме, али их један нагли покрет одједном растера.

Треба да научиш бележити у своје памћење све што видиш и што чујеш, и да будеш кодак који мисли (савет детективу).

Има створења на којима зло не оставља никаква трага; она су као дијамант на коме се иступи и најтврђи челик.

Живот је буктиња која што јаче светли то мање траје.

Те су његове симпатије изгледале као оне код мајмунице која удави своје мајмунче загрливши га из милоште.

Хришћанство угаси мухамеданство као што „свету лампу луд вјетар угаси“ (Његош).

Писац који иде више у ширину него у дубину ствари.

Упоређујући, у погледу њихове улоге, књижевне листове са књигама, налази се да су први спретнији од других и да личе на мале бродове који улазе у сва пристаништа разносећи разноврсне производе, према великим бродовима – књигама – које не долазе саме у руке и на сто читаочев, које су скупље, а баве се само једном изабраном темом, или једним питањем (Богдан Поповић).

Појава Бранка Радичевића у нашој поезији подсећа на кратак али сјајан ватромет лиризма. Поезија Ђуре Јакшића представља ерупцију осећања једнога елементарног и снажног талента (Сима Пандуровић).

Уметност француских парнасоваца била је правилних облика, оштрих али хладних линија.

Он се видео постепено опкољен и ухваћен непробојном мрежом која се све више око њега стезала док га није, као рибу, поступно обухватила и довукла у положај из кога се више неће извући.

Ја сам само зубац или точкић на великој машини државе.

Брак многи сматра за непријатеља љубави; то је упрегнути Пегаза у долап.

То подсећа на личност из бајке која, да би се ослободила буве, моли Јупитера да јој позајми своје муње и громове, а Херкула да јој позајми свој маљ.

Лепа жена је рај за око, накао за душу, разбојник за кесу (Фонтенел).

Пут за равнодушности води кроз читаву олују разочарања.

Он се трже и осети како га змија зависти уједе за срце.

Темељи државе били су већ јако заљуљани.

Нове почасте су као нова одела: треба их мало износити да би добро стајала.

Море је слика великих душа: ма како да је узбуркано, оно је увек мирно.

Новац је као жеж: теже га је задржати него ухватити.

Сплетке су као печурке: никад се не саде, а тамо где никне једна никне их хиљадама.

Сузбиј сваку клевету, а прву најодлучније, јер људи су пси: где се један помокри, ту мокре сви (Анте Дукић).

Лажни пријатељи личе на сенку казаљке сунчаног часовника: она се показује само онда кад је небо чисто, а нестаје је чим се на небу појави први облак.

Тајне су као мириси: после неког времена не остаје од њих ништа.

Клевета је као лажан новац: ми га не фабрикујемо, али га даље преносимо.

Коалиција против Наполеона била је хидра са стотину глава које увек оживљују.

Сувише опширан говорник личи на фитиљ од свеће: кад се издужује, губи јасност.

За понеку лепу жену каже се да је ружа без мириса, или да је хладне лепоте.

Његова љубав топила се као комадић шећера у чаши воде.

Такав узвишен морал је и сувише досадан да се вуче по краткој стази нашег живота, коју треба искористити на сасвим други начин.

И сувише их је раздвајао понор година.

3. ЗАЈЕДНИЧКЕ ПОЈЕДИНОСТИ ЧИЊЕНИЦА

Ма на који од људских начина била изражена чињеница, у таквоме изразу увек се налази нешто што се о нечему исказује. Оно о чему се то исказује зваћемо елементима чињенице; оно што се о елементима исказује зваћемо суштином чињенице. Елементи и суштине су саставци чињенице.

Најобичнији људски израз чињенице је став (реченица). Елементи су: или појмови, представе изражене речима, или друге чињенице које у посматраној чињеници играју улоге елемената. Суштина чињенице исказује се ставом у коме би, са синтактичког гледишта, елемент био подмет а суштина прирок. Казано језиком формалне логике, став исказује да је један одређен елемент (или скуп елемената) везан, или да није везан, за одређени атрибут (или скуп атрибута) или, обрнуто, да је атрибут везан, или да није везан за елемент.

Више чињеница, изражених ставовима, могу имати у својим суштинама нечега заједничког, тј. може постојати један одређен скуп (S) чињеница чија се суштина може привезати за одређене елементе сваке од посматраних чињеница. Суштине чињеница садржаних у скупу (S) јесу заједничке појединости (заједничке одлике, црте) тих чињеница.

Све чињенице, у неизмерној васиони чињеница и њиховом бескрајном шаренилу, имају у својим суштинама заједничких појединости. Такве би нпр. биле оне што се односе на број, величину, ред, међусобне односе и др. Оне су многобројне, али нису све од интереса кад се чињенице посматрају са једнога заједничког гледишта. Гледишта су многобројна и разноврсна, а кад се посматра са једнога од њих, узимају се у обзир само оне заједничке појединости које су од интереса са тога гледишта. Оне састављају заједничку суштину чињеница (S) које су од интереса са истога гледишта.

Према ономе што се овде има пред очима, оставићемо на страну безбројне заједничке појединости чињеница исте конкретне природе, за које је природно и очевидно да морају имати многобројне заједничке црте. Такве би, нпр., биле заједничке геометријске појединости код полигона или коничних пресека; заједничке физичке особине материјалних објеката; заједничке биолошке црте индивидуа исте органске феле; безбројне и разноврсне опште правилности, закони без којих нема ни једне области науке итд. У истраживању таквих појединости и састоји се поглавити задатак сваке науке. А њихова многобројност биће све већа уколико се дубље, шире и са што суптилнијом анализом буде продирало у свет чињеница што их обухвата једна научна област.

Али оно што је од битног интереса за разматрања која су предност ове књиге јесте егзистенција карактеристичних заједничких појединости и у чињеницама најразноразнијих конкретних природа, које не морају имати никакве међусобне везе и у којима та природа не игра никакву улогу. Не узимајући у обзир очигледне, безначајне, тривијалне појединости такве врсте, из којих се не може извући ништа што би било ма од каквог интереса, подсетићемо, примера ради, на неке од заједничких појединости потпуно диспаратних чињеница, које се приказују кад се ствари посматрају са појединих, кашто врло специјалних гледишта. Оне су, понекад, површне и очигледне, али је покатак потребна дубља анализа или јака песничка интуиција да би се оне запазиле. Тако:

Освајачка бујица дивље, необуздане хорде и водена бујица која руши препреке, имају, са гледишта механизма појаве, као заједничку црту деловања један интензиван импулсивни фактор који јача са препонама што се стављају насупрот његовој акцији.

Ток времена и ток велике реке имају, са гледишта утицаја спољних фактора на њих, као заједничку одлику независност од онога поред чега пролазе, а такође и од онога што собом носе. Са другога једног гледишта, они имају, са летом избачене стреле и изговореном речи, ту заједничку црту да се никад не враћају своме извору.

Људски поступак који, ма колико се продужио са одређеним циљем, ниуколико не доприноси довршењу посла, и сипање воде у буре без дна, имају то заједничко што поред све своје интензивности имају ефекат једнак нули.

Личности које брзо и тачно примају утиске од спољњег света, неометане навикама и предрасудама, и осетљива фотографска плоча превучена инертним слојем који јој слаби осетљивост имају, са гледишта јачине рецептивитета, као заједничку црту тај рецептивитет неослабљен инертним депресивним факторима.

Тиха старачка смрт и пешчани часовник имају, са гледишта временског тока, заједничку црту која се састоји у томе да се нешто поступно гаси, лагано га нестаје и неосетно ишчезава.

Административни апарат у држави и крвоток у живом организму имају, са гледишта начина њиховог учешћа у одржању комплекса за који су везани, као заједничке црте: неопходност за правилно функционисање комплекса, начин на који се спроводе (канализација), сваки најмањи застој производи nelaгодност, као што и потпун престанак функционисања; ако поједини органи не врше уједно свој посао, настапа болест; понека се таква болест лечи спољним утицајима (нпр., подмазивањем у обичном и преносном смислу) итд.

Флукуације бројних јачина двеју непријатељских војски које у једно исто време и добију помоћ и разређују се претрпљеним у борби губицима, и трошење количине воде у двама резервоарима који се у једно исто време пуне доведеном водом и испражњују истицањем кроз пукотине, имају са гледишта бројних нијанса ову заједничку црту: два пара антагонистичких фактора који сви јачају у току свога делања; у једноме пару импулсивни фактор јача слабије но депресивни, а у другом пару је обратно: резултат је најпре потпуно изједначење бројних јачина једног и другог пара фактора, а од тога све већа бројна надмоћност другог пара над првим.

Велики број међу собом потпуно диспаратних механичких, физичких, физиолошких, патолошких, економских, социолошких и др. појава, и ритмичко кретање клатна, или морска плима и осека, имају, са гледишта временског тока појаве, као заједничку црту осциловање између двеју крајности, наизменично приближавање једноме средњем стању, пролажење кроз то стање и удаљавање од њега.

Зна се да, за извесне медикаменте, не само јачина већ и смисао њиховог дејства зависи од употребљене им дозе, тако да сувише јака доза има дејство супротно ономе које има мала доза (нпр., разређен раствор кинина у води појачава фагоцитарну моћ у одбрани организма од бацила, док концентрисан раствор слаби ту моћ). Слично дејство има и топлота на кретање часовника са клатном, кад му је механизам подмазан уљем; трајање осцилација клатна повећава се са његовим топлотним истезањем, према чему би изгледало да би повишавање температуре, које чини да се клатно истеже, требало да има за ефекат успоравање часовника, а снижење температуре његово убрзавање. Међутим, у ствари је често обрнут случај: топлота дејствује у једно исто време и на клатно и на мазиво, што чини да, кад се нпр. температура снижава, клатно се скраћује (што би имало повићи собом убрзавање

часовника), али се у исто време мазиво згушњава, што повлачи успоравање, па кад ово претегне над убрзавањем, ефекат снижавања температуре може бити успоравање часовника. Обрнуто је кад се температура повишава. Али такво дејство топлоте траје само дотле док се не пређе једна одређена температура; преко ове, лубрификација мазива и отпор који она чини при кретању механизма мења се неосетно, тако да долази у обзир само прва врста ефекта топлоте, истезање клатна, које повлачи собом успоравање часовника. Резултујући ефекат мења, дакле, свој смисао кад јачина фактора пређе одређену меру. – Слично дејство има и повишавање температуре на осетљивост мишића; слаба повишавања температуре повећавају ту осетљивост, а јака повишавања је слабе. – Сличан случај је и са познатим физичким фактором: кад се магнетише метална жица, која се у исти мах и упреда, њена торзија јача док магнетишућа сила не достигне једну одређену јачину, а почне слабити кад се пређе та јачина. – Напослетку, сличан је случај и са ефектима људског законодавства: претерано строге одредбе закона имају ефекат сасвим супротног смисла онима који се хоће и који би се постигли умеренијим одредбама. Заједничка одлука свих тих диспаратних чињеница састоји се у томе што активни фактор мења не само јачину већ и смисао свога дејства кад му јачина пређе одређену границу.

Мењање јачине мирисних еманација у цвету биљака у току дана и ноћи имају са морском плимом и осеком, а са гледишта тока појаве и њеног механизма, ову заједничку црту: периодичке варијације изазване једним импулсивним узроком који се и сам мења периодички, са сталном временском периодом од 24 часа.

Извршење вољних аката и перипетије борбе двеју непријатељских војски имају, опет са гледишта тока и механизма појаве, као заједничку црту борбу два скупа антагонистичких фактора, регулисану јачим фактором са координативном улогом, вођену у једноме скупу прилика који у њој игра улогу терена.

За политику и пловидбу по морској пучини налази се та заједничка црта да се иде по несигурној, несталној, немирној основици, изложеној импулсима многобројних а несталних праваца и изненађењима, са којима је теже знати куда се иде но ићи напред.

За лаж и снежну грудву која се котрља низ снежно брдо налази се то као заједничко да све више расту што даље иду, док се не почну распадати и ишчезавати, тако да их напослетку нестане.

Време које слаби успомене и провидан слој који апсорбује светлост што кроз њега пролази два су фактора који имају као заједничко то да поступно слабе оно што кроз њих пролази, и то утолико јаче уколико је димензија фактора већа.

Изненадна непријатељска инвазија и уље кад се проспе по поду имају, по начину свога распрострања, ту заједничку црту да се одједном појаве на једноме месту, па се са овога нагло распростиру у могућим правцима док не испуне одређену површину.

Између скромног и плашљивог човека који, кад се једном ослободи те скромности, учини нешто што не би ни много куражнији учинио, и топовске гранате која, кад изађе из топа и ослободи се спиралних зареза у топу, оде даље но што би отишла да није било кочења од тих зареза, постоји та заједничка црта што обоје, кад се ослободе сметњи што им успоравају акцију, постају јачи но што би били да није било тих сметња.

Осећај, у самоме тренутку кад се појављује, и хемијски производ у тренутку кад се ствара у хемијској реакцији (*status nascendi*) имају ту заједничку одлику да им је у томе тренутку дејство интензивније но у доцнијим тренуцима.

Противници бирократизма налазе да чиновници једне велике администрације и књиге размештене у великој библиотеци имају то као заједничко што највише намештени најмање су корисни.

За увреду и падање камена каже се да су утолико осетнији уколико је већа висина са које долазе.

За понеке победе и стакло каже се да имају као заједничку црту сјај праћен кртошћу која их убрзо уништи.

За добро душевно расположење и уље што маже машину налази се као заједничко то што одржавају здраво стање и чувају га од нарушавања.

На великом човеку и орлу песник налази ту заједничку црту да, уколико се више уздижу, утолико их је теже сагледати, а за своју висину су кажњени усамљеношћу.

За љубав и магнетизам песник налази као заједничку црту то што обоје поларизирају у једноме правцу бића која су им подложна.

4. СЛИЧНОСТ СВЕДЕНА НА ИСОВЕТНОСТ

За један скуп чињеница (S) каже се да су међу собом сличне са једнога гледишта G , ако за њих постоји један скуп (F) заједничких појединости од интереса са тога гледишта; сличност се тада састоји у самој егзистенцији скупа (F). То чини да се скуп (F) може назвати језгро сличности чињеница (S) са гледишта G . Такве чињенице (S) нападају тада једној аналошкој групи везаној за гледиште G . У језгро сличности улази само оно што се, кад буде апстраховано ослободивши га његовог спољњег руха, различног од једне чињенице до друге, покаже као истоветно за све те чињенице. Језгро, дакле, своди сличност, ма колико ова била површна или овлашна, на истоветност.

Кад се нпр. каже да је плодна идеја у глави великог мислиоца слична зрну пшенице које је пало на плодно земљиште, мисли се на сличност чије је језгро клица која, наишавши на погодан терен, развија се и производи мноштво нових бића.

У сличности између морске плиме и осеке и промена мирисних еманација у цвету биљака, језгро се састоји у заједничкој периодичности временског тока појаве и у суделовању једног периодичног фактора који се такође мења периодички.

Распрострањање лажи и котрљање снежне грудве низ снежно брдо имају као језгро сличности: што даље иду, све више расту, док се не почну распадати и не ишчезну.

Употреба медикамената у болестима и правних лекова против судских одлука припадају аналошкој групи са језгром сличности: реагирање на стварне или претпостављене неисправности, а у складу са прописима за то.

Брзо и верно примање спољних утисака и осетљивост фотографске плоче обухваћени су аналошком групом са језгром сличности: рецептивитет неослабљен инертним депресивним факторима.

Хлађење чврстог тела уједначавањем његове температуре са температуром околине; губљење електрицитета наелектрисане течности њеним испаравањем; трошење хемијског тела које се поступно трансформише акцијом каквог физичког агенса или фермента; успоравање кретања кугле при њеном хоризонталном кретању у течности исте специфичне тежине итд. припадају једној истој аналошкој групи чије је језгро сличности: акција узрока који се у току појаве мења пропорционално јачини свога ефекта.

Језгро сличности која постоји између какве ритмичке физиолошке појаве и осцилаторног кретања клатна састоји се у осцилацијама нечега око једнога средњег стања.

Обичне загонетке из народних умотворина пружају примере аналошких група чије је језгро сличности, са једног понајчешће врло специјалног гледишта, исказано самом загонетком, па се тражи да се, према томе језгру, одреди који члан одговарајуће му аналошке групе.

Па и басне, са гледишта са кога се овде посматра, нису ништа друго до једна врста пресликавања онога што је садржано у „наравоученију“, на какав специјалан, за свакога разумљив догађај. „Нравоученије“ је обично, у исто време, и језгро сличности аналошке групе које обухвата мноштво чињеница моралног света.

Већ из наведених примера види се да у сличности чињеница не мора играти никакву улогу конкретна природа ствари. Сличност може постојати:

1. или међу конкретним чињеницама, као нпр. између електричног напона и притиска који врши вода падајући са висине на точак са лопатама, или, у напред наведеном примеру, између морске плиме и осеке и мирисних еманација у цвету биљака;

2. или међу апстрактним чињеницама, као што је случај у овоме примеру: по кривичном закону већа казна апсорбује мању и резултат је, у дефинитивном облику, исти као да мање кривице и нема; те мање казне само отежавају друге ствари, нпр. помиловање; слично је и у

аритметици код збира више сабирака: највећи сабирак даје збиру знак као да остали и не постоје, а мањи сабирци утичу само на вредност збира. – Зна се да аритметичка средина масе бројних података који се не слажу није увек истина најближа вредности; слично је и са једним мишљењем једне масе, или са резултујућом одлуком какве велике гломазне комисије;

3. или међу конкретним и апстрактним чињеницама, као нпр. у напред наведеним примерима о сличности између увреде и падања камена, или између победе и стакла, или између лажи и снежне груде. Нарочито подесан пример из позитивне науке пружа сличност између хемијске спектралне анализе и једне нове рачунске методе која носи назив спектралног рачуна. При хемијској спектралној анализи, у емисионом спектру, који карактерише светлосни извор, или у апсорпционом спектру, што карактерише средину кроз коју светлост пролази, виде се тамне или светле, разно обојене пруге, распрострањене у један линеаран низ, спектар светлосног извора или посматране средине. По томе спектру, спектрална анализа распознаје елементе који остављају дату смешу хемијских тела; сваки од елемената има ту своје пруге, карактерисане својим местом у спектру, ширином и бојом, па се по томе може тачно, и без даљих хемијских радњи, тачно одредити. Сасвим слично томе, рачунска спектрална метода расипа мешавину једне групе непознатих бројева, које треба одредити, у један линеаран низ, спектар тих бројева, у коме сваки од њих има своје одређено место и простор који запрема, па се према тим елементима може тачно и без даљег рачунања одредити. – Једна просторна аналошка група има, као језгро сличности, прогресивно диференцирање, у одређеном смислу, једнога комплекса елемената првобитно приближно једнаких међу собом, али које један интермитентни узрок врло слабо а стално диференцира. Тако се нпр. у биолошком свету врши природна или вештачка селекција у дугоме низу генерација, под утицајем средине и наслеђа. Тако се врши и механичко раздвајање руда приближно исте специфичне тежине помоћу центрифугалне машине, искоришћујући врло мале разлике које постоје између центрифугалних сила појединих саставака смеше. На сличан се начин врши и раздвајање међу собом врло сродних хемијских елемената, или врло сродних врста бацила.

ДРУГИ ОДЕЉАК

ПРЕСЛИКАВАЊЕ И ВРСТЕ ПРЕСЛИКАВАЊА

5. ОПШТИ ПРИНЦИП ПРЕСЛИКАВАЊА

Посматрајмо два скупа, тј. две колекције E и E' од ограниченог или неограниченог броја саставака. Саставци могу бити објекти или чињенице, ма какве конкретне или апстрактне природе. Кад је међу саставцима скупа E и саставцима скуп E' успостављена таква узајамност, стварна или конвенционална, да, према овој, свакоме од карактеристичних саставака e првога одговара по један одређен саставак e' другог скупа, сматра се да је скуп E као оригинал пресликан на скуп E' као своју слику према тој узајамности.

Саставак e_i скупа E и саставака e'_i што одговарају један другоме у оригиналу и на слици, хомологи су саставци та два скупа, а према истој узајамности. Пресликавање се састоји у томе да се сваки карактеристични саставак скупа E смени својим хомологом из скупа E' на који се E пресликава.

Атрибут „карактеристичан“ у овој дефиницији пресликавања долази отуда што се, у циљу пресликавања, не морају узимати у обзир сви саставци скупа E и преносити на скуп E' , тј. смењивати својим хомолозима из овога скупа. У највећем броју случајева тражи се слика скупа E посматраног са једног одређеног гледишта G , а са таквог гледишта не морају бити од интереса сви саставци скупа. Кад се нпр. пресликава каква зграда, у највећем броју случајева од интереса су само контуре њене и њених делова; сенке и боје не морају при томе бити од интереса. – Кад се какво тело у простору пресликава у слику у равни, од интереса су само једнакост хомологих углова и сталност пропорција хомологих дужина. – Комплекси механичких и физичких фактора (сила, отпори и др.) пресликавају се у комплексе вектора и тензора, при чему су од интереса само геометријске и кинематичке појединости ових. – Кад се освајачка бујица дивље, необуздане хорде пресликава на водену бујицу која руши препреке, има се у виду само ова појединост: дејство интензивног импулсивног фактора који је утолико јачи и неодољивији уколико су веће препреке што му се стављају насупрот. – При песничком пресликавању човечјег живота на запаљену буктињу, у извесној

прилици има се у виду само та појединост што обоје, уколико су интензивнији, утолико мање трају.

Исто тако, посматрана са једнога одређеног гледишта, слика може бити потпуна или овлашна према томе да ли су сви њени саставци, карактеристични са тога гледишта, узети у обзир или само неки од њих. Једна се фигура, нпр., може овлашно пресликати само помоћу неколико њених карактеристичних тачака и линија па да се ипак има довољан појам о ономе што је на њој од интереса. – За дијаграм нечег што се дешава у току времена, у многим случајевима од интереса је сликом представити само то да крива линија, што графички представља начин варијације кога њеног карактеристичног елемента, непрестано се пење или силази у току појаве, или да осцилује између двеју крајности, или да има свој максимум, свој минимум, своју тачку застоја итд.

При пресликавању чињеница као скупова, хомологи су саставци они који у једноме и другоме скупу играју хомологе улоге, тј. суделују на један исти начин у бивању та два скупа чињеница. Пресликавање се тада састоји у томе да се сваки карактеристични саставак и његова улога у првоме скупу, оригиналу, смене својим хомолозима у другоме, на који се први скуп пресликава. Слика тада испољава оно што је на оригиналу карактеристично са гледишта посматрања. Она даје могућност да се из ње, сменом саставака њиховим хомолозима са оригинала, овај реконструише у ономе што је за њега карактеристично са тога гледишта.

Тако широко схваћен појам пресликавања много је општији од онога што је везан за обично прецртавање предмета, а који је тиме обухваћен као врло специјалан случај. Као што ће се видети из овога што следује, на тако широко схваћено пресликавање наилази се на свакоме кораку, не само у свима областима науке већ и у свима манифестацијама људског духовног живота. Оно је једна инстинктивна и неодољива духовна потреба човека. Оно је постојало и постоји и у најпримитивнијим фазама развитка свести, и код најпримитивнијег човека, и у најразноврснијим својим конкретним облицима.

Пре но што буде истакнута улога пресликавања у метафорама и алегоријама, треба подсетити на то да оно може бити конвенционално и природно, према природи успостављене узајамности између првобитног скупа као оригинала и онога на који се овај пресликава.

Конвенционално пресликавање је оно при коме је узајамност између саставака оригинала и слике конвенционалне, тј. кад она сама по себи не постоји, већ је произвољно шаметнута, али која се, кад је већ једном успостављена, при пресликавању више не мења. Такво би, нпр., било пресликавање објеката и чињеница на речи и реченице, и ових на писане или симболичке ознаке; пресликавање тонова, у погледу њихове висине и трајања, на музичке ноте; разноврсна пиктографска, фонолошка, алегорична и мнемотехничка пресликавања.

Природно пресликавање је оно при коме је узајамност између са-ставака оригинала и слике стварна, тј. кад она сама по себи постоји и не може се произвољно мењати. Такво би, нпр., било обично прецртавање редукијом фигура по сталној размери, где се узајамност састоји у јед-накости хомологих углова и пропорционалности хомологих дужина. Такво би било и узајамно пресликавање бројева и геометријских еле-мената једних на друге, са конвенционалностима које произлазе од из-бора координатног система, јединица мера и од знакова; затим, узајам-но пресликавање бројева и механичких елемената; пресликавање поја-ва свих врста на дијаграме који изражавају начине промена њихових карактеристичних елемената или њихове међусобне односе. Такво је и међусобно пресликавање разноврсних појава материјалног света (механичких, физичких, хемијских, биолошких, социолошких и др.) јед-них на друге, по узајамности која се састоји у њиховим заједничким појединостима, карактеристичним са гледишта са кога се посматра. На пример, електрична појава испражњавања кондензатора пресликава се на механичку појаву кретања клатна; обе појаве имају заједничке кинематичке појединости: осцилације карактеристичних елемената у току времена, поступно слабљење тих осцилација и њихово неосетно ишчезавање, а све под утицајем одређених хомологих фактора. – Кад се интензивни фактори ма које врсте, који јачају упоредо са препрека-ма што им се насупрот стављају, упоређују са бујицом реке која руши препоне, врши се такође једно природно пресликавање, према зајед-ничкој црти, оригинала и слике: фактор има деструктивну моћ која јача са отпорима на које наилази. – Кад се тиха старачка смрт пореди са пешчаним часовником који се лагано, поступно, тихо испражњава, вр-ши се опет једно природно пресликавање, а заједничка црта оригинала и слике, према којој се оно врши, то је да се нешто поступно лагано гаси док не нестане, не ишчезне.

Са гледишта са кога се овде посматра, од битног је интереса баш та врста пресликавања: пресликавање чињеница једних на друге по њи-ховим заједничким појединостима.

6. ПРЕСЛИКАВАЊЕ У ОБЛИКУ МЕТАФОРА И АЛЕГОРИЈА

Метафоре и алегорије су један подесан и свакодневно употребља-ван облик у коме се пресликавају објекти и чињенице како матери-јалног тако и импондерабилног света. То пресликавање бива по зајед-ничким појединостима, које на уоченим објектима и чињеницама запа-зи или обична свест, или дубља анализа, или песничка интуиција. Запа-жене сличности могу бити дубље или површније, потпуније или овлаш-није, према гледишту са кога се посматра и према ономе што се у датом случају узмогне извући као језгро сличности. А сличности доводе до оних честих и свакодневних поређења у облику метафора и алегорија

којима се и у обичном животу, и у књижевности, и у позитивној науци међусобно пресликавају објекти и чињенице једни на друге. Тако:

Време се пресликава на реку која се никад не враћа своје извору, која носи појаве као предмете, али на чији ток ти предмети ниуколико не утичу.

Простор се пресликава на обалу дуж које протиче велика, вечита и непроменљива река времена, а коју река такође не мења.

Свет се пресликава на фотографску плочу: рецептивитет за спољне утиске може бити ослабљен укорењеним предрасудама, као што рецептивитет осетљиве плоче може бити ослабљен инертним слојем којим је плоча превучена.

Интензивни фактори сваке врсте и конкретне природе, који јачају упоредо са сметњама на које наилазе, пресликавају се на водену бујицу која руши препоне и чија деструктивна моћ расте са тим препонама.

Појаве свих врста које се састоје у ритмичком осциловању нечега између двеју крајности пресликавају се на осциловању клатна, или на плимју и осеку океана; лирски песници су толико пута опевали душевна колебања, приливе и одливе људских страсти и др.

Жива и неодређена унутарња кретања људских маса пресликавају се на врење, душевна узнемиреност на узбуркано море, напраситост, после које долази душевна утишаност, на експлозију, или на нагло, тренутно електрично испражњавање.

Изненадна поразна вест, која је избила у тренутку кад јој се нико није надао и која је толико раздрмала и ослабила нешто на чему се годинама радило, тако да се то у кратком времену сруши, пресликава се на експлозив који читаво брдо толико раздрма и поремети да се сваки час може очекивати да се оно сруши.

Кад нам се брзо говори језиком који мало знамо, тако да једва која од изговорених речи доспе до наше свести, то се пресликава на велики суд са водом који се нагло изручује у боцу са тесним грлићем: једва која кап уђе у боцу а остала се течност бескорисно испросипа по тлу.

Лаж, која се увеличава распростирући се, пресликава се на снежну грудву која, котрљајући се по снегу, постаје све већа.

Кривични закони пресликавани су на разапету паучину кроз коју крупни инсекти пролазе, а ситни остају у њој ухваћени.

Економске кризе пресликавају се на болест, са њеном припремом, акутном фазом и фазом опорављања.

Људско друштво се пресликава на жив организам, са којим одиста има много заједничких црта.

Мноштво појава свих конкретних врста пресликавају се на борбу фактора чија околност, терен, перипетије, завршетак и епилог пресликавају оно што се у појави има у виду: хемијске реакције пресликавају се на борбу афинитета у одређеним топлотним, светлосним, електричним и др. приликама; варење на борбу дијастаза и желудачних секреција; мноштво патолошких фактора на борбу бацила и дефанзи-

вних моћи организма; психолошки процес продукције вољних аката на борбу интензивних и депресивних фактора итд.

Обично и толико распрострањено изражавање „у преносном смислу“ није ништа друго до пресликавање овакве врсте о каквој је овде реч. Оно што се хоће да каже и слика у којој је то пресликано увек имају своје језгро сличности са гледишта са кога се ствар посматра; то језгро и даје смисао таквоме изражавању чињеница. Довољно је да оригинал и слика имају као заједничко ма и најнезнатнију појединост, али која има свог интереса са гледишта посматрања, па да тај смисао одиста постоји и да све то не буде само игра речи. А да се таквим пресликавањем може добити у јасности, схватљивости, изазивању живље слике у свести, изазивању емотивних ефеката или јачем истицању лепоте, доказ су оне безбројне слике такве врсте на које се наилази на сваком кораку у поезији, књижевности и свакидашњем животу, као што су, на пример:

Вода увек нађе пагиб којим ће тећи. Кепец на глави цина види много даље. Наћи се између наковња и чекића. Одвојити кукољ од живота. Пресећи конач пре но што се он нераздрешиво замрсио. Истерати клин клином. Где је више светлости, ту је јача и сенка. Кап воде камен дуби. Један прут је слаб, а у снопу је јак. Кад краљеви граде, имају посла надничари. Дајем воду, али не дајем извор.

То се исто огледа и у поређењима која се и у обичном говору сваки час употребљавају, као што су ова:

– бео као снег, – бистар као суза, – блед као крпа, – блистав као сребро, – брз као муња, – чист као бисер, – дубок као море, – дугачак као зла година, – гладак као мермер, – глас као у звона, – глуп као сом, – јури као махнит, – каса као стари вук, – кези се као лисица, – крт као лед, – миран као анђео, – мрачан као сенка, – мудар као видра, – напућен као ћуран, – необријан као сужањ, – прав као бор, – провидан као стакло, – свађају се као зле јетрве, – шета као паун, – шиљат као игла, – шушти као шума, – танак као шибљика, – топи се као лед, – тром као слон, – тврд као челик, – укочен као колац, – вредан као пчела, – проводи се као бос по трњу, – живи као бубрег у лоју, – сит као пчела на брису.

Исто се огледа, и у још пунијој мери, у поезији, која често нађе необичну, неочекивану, изразиту слику за оно што хоће да каже, а која слика фрапира својом диспаратношћу са оригиналом. Тако:

Песник пресликава амбицију на коња који не престаје пропињати се и бацкати ногама док не обори јачача; врлину на мирисан цвет чији се мирис осећа у пуној мери тек онда кад се цвет сагори или трљањем изгњечи.

По сличној слици просперитет у животу испољава се у пороцима, а врлине у невољама.

Они што траже силу и власт да би живели на миру и у сигурности пресликавају се на онога што се пење на врх окомитог брда да би избегао буре и громове.

Искреност се пресликава на револвер који се не сме испалити пред носем пролазника.

Старачки савети се пресликавају на зимско сунце које осветљава, али не греје; право и дужност на две палме које доносе плод само кад не расту сасвим једна поред друге; нове почасте на ново одело на које се треба привићи па да оно приличи; живот на мрачну комору у којој су слике спољњег света утолико јасније уколико је комора мрачнија; новац на јежа кога је лакше ухватити него га у рукама задржати; дубоке болове на таласе узбурканог мора који наизменице наваљују и повлаче се, али само да би опет наваљивали и јаче рушили; узбудљиву реч на камен бачен у мирну воду који заталаса све кутове у њој; љубав на кашу од које је прва кашика врела, а свака доцнија све је хладнија; машту на механизам који ради тек онда кад га покрене пара, која је узбуђење; илузије које се губе у старости на лишће које опада пред зиму; сузу, у којој се испољава све што се осећа, на кап росе у којој се огледа цело небо.

Ламартин песнички пресликава сан на лак вео који анђео диже свако јутро, али који једнога дана заборави дићи.

Почетак зиме песник пресликава у овакву слику: термометар, сличан поноситом Сикамбру, охоло је ставио на главу нулу, коју је до скоро ногама газио.

Кад су Волтеру казали да су му списи осуђени да буду спаљени, одговорио је да је то утолико боље; његови су списи као кестени, који, што су боље печени, боље пролазе.

Тако се исто и у књижевности и у свакодневном животу најдеспаратније чињенице међусобно пореде и пресликавају по заједничким им цртама. Тако, на пример:

Онај, који предлаже једно, а чини нешто сасвим друго, пореди се са Сенеком који је своје *Презирање богајствена* писао на сточићу од злата.

Непозвани коментатори, који живе од великог писца чија дела у великом броју случајева само мрцваре тумачећи их често и на своје начине, пореде се са паразитима писца од кога они једино и живе.

Песимисти пореде живот са ружом од које је сваки цвет једна илузија а сваки трн по једна реалност.

Таквим поређењима се, нпр., пресликава:

- идеја водиља на црвен конац који води кроз лавиринт;
- нешто што се одбаци кад је искоришћено на исцеђен лимун;
- чврст карактер, на коме невоље не остављају видљивог трага, пореди се са дијамантом који не запара ни најтврђи челик;
- јавно мишљење са аритметичком средином масе бројева;

– дворови са сунцем које обасјава и греје, али које опече онога што му је сасвим близу;

– народ без традиција са дрветом без корена;

– одлука са јегуљом, коју је лако узети, али тешко одржати;

– лажни пријатељи са сенком казаљке сунчаног часовника, која се види и показује време кад је небо чисто, а које нестаје са првим облаком;

– тајна са мирисом од кога после дужег времена не остаје ништа;

– искуство са лекарем који стигне после престанка болести;

– дух у телу са пилотом на броду;

– живот без догађаја са устајалом баром;

– клевета са лажним новцем који ми не фабрикујемо, али чинимо да он циркулише;

– угушена побуна са буром која прочисти ваздух;

– предвиђање са мађијском лампом која пројцира слику прошлости на платно будућности;

– учтивост и љубазност са текућом водом која заокругљава и најтврђи шљунак;

– индивидуална мишљења са часовницима који разво показују, ни два се не слажу, а ипак сваки од нас цени време по своме часовнику;

– лаж са непролазним ходником из кога само тако можемо изаћи ако се вратимо тамо одакле смо пошли;

– слаба воља са пламеном свеће који сваки, па и најмањи поветарац делуја и може да угаси;

– поништена сујета и надутост са мехуром од сапуна који се расплинуо од убода иглом;

– сувише опширан говорник са фитиљем лампе, који умиња мање светли уколико се више извуче из свога лежишта;

– поверење са концем, који, кад се једном прекине, више се не може везати и повратити да буде онакав какав је био;

– простор са бескрајним океаном у коме, по релативностима, нема сталних тачака за оријентисање, већ само пловних сигнала, – итд;

Такве овлашне сличности, а које инак указују на егзистенцију заједничких црта и имају своје језгро што им даје смисла, чине да се сличним пресликавањем говори, на пример., о:

– аберацији духа;

– трењу између политичких група;

– конвергенцији људских напора према одређеном циљу;

– ширењу таласа демократије;

– углу под којим се посматрају ствари;

– притиску догађаја;

– намагнетисању људских маса;

– канализацији људских енергија;

– растурању магле неспоразума;

– судару мишљења из кога искачу варнице истине;

- ерупцији гнева;
- унутрашњем душевном пожару, који постаје од мале искре распирене меховима мржње;
- фаталном зупчанику догађаја који је закачио личност или нацију и вуче је неодољивом снагом у пропаст;
- мосту између прошлости и будућности преко реке садашњости;
- сјајном стилу, са много украса и боја, живописном и пуном варијација духа;
- трагичном бродолому режима;
- зубу времена који је према неком немоћан као зуб старчев према ораку коштунцу;
- ланцима и оковима предрасуда и навика;
- таласима живота који нас носи као тикву низ воду;
- свемоћи великог освајача који, као водени кружни талас, све јаче слаби уколико се више шири;
- крилима одушевљења која се ломе у грубом додиру са реалностима живота;
- легенди кристалисаној у току векова;
- методичком тровању јавног мњења;
- загревању духова за једну идеју;
- тежишту интереса државе или покрајине;
- идеји која је пустила дубок корен;
- власницима опкољеним маглом која им не да да у својој околини распознају ласкавце и сплеткаше;
- догађајима који унапред бацају своје сенке;
- увредљивим речима које одскачу и враћају се као тениске лопте;
- вихорима и чеврнтијама политичког живота;
- посланичком имунитету, – итд.

Тако се исто, пресликавајући диспаратне појмове и чињенице једне на друге, на сваком кораку употребљавају изрази за које би могло изгледати да су само једна стилистичка гола форма за изражавање живописније но простим набрајањем стварних чињеница, а који, међутим, имају дубљи смисао у стварној егзистенцији заједничких црта на слици и оригиналу. Такви би, на пример, били изрази:

- морални притисак;
- притисак јавног мишљења;
- расхлађено одушевљење;
- кочило за амбиције;
- сенка догађаја;
- наелектрисана руља;
- распадање политичког режима;
- свемоћна рука судбине;
- ватрени погледи;
- трновити пут ка величини и слави;
- савитљива савест;

- мутна политичка ситуација;
- површина интелигенције;
- мрачне мисли;
- струја јавног мишљења;
- дубоко поштовање;
- провидна намера;
- мобилно мишљење;
- надувана репутација;
- растегљив појам;
- бура осећаја;
- преокрет у мишљењима;
- прелом у животу;
- крила маште;
- трагови прошлости;
- сноп доказа;
- политички видик;
- термометар расположења;
- политички барометар;
- чврста воља;
- млака одлучност;
- експлозија смеха;
- изборна грозница;
- минирани кредит;
- замрзнут кредит;
- структура друштва;
- распаљене страсти;
- атмосфера лажи;
- дивергенција у мишљењима;
- ерупција осећаја;
- бујица речи, клевета, претњи;
- љутња, отров разума;
- трење духова, интереса;
- тежина речи, кривице, погрешке;
- пооштрено мерило за карактере;
- копрена прошлости;
- топла захвалност;
- пустиња незнања;
- светлост знања, науке;
- дијаметрално супротна тврђења;
- горчина осећаја;
- бујица речи;
- кључ тајне;
- скрхана каријера;
- бледа успомена;
- избледела прошлост;

- беочуг у ланцу догађаја;
- уједи година;
- чврсте и лабаве тенденције на берзи;
- анемичне идеје;
- историјске буре и олује;
- велика доза смелости;
- морална равнотежа;
- контуре догађаја;
- бацили рата, дефетизма;
- перспектива блиске опасности;
- празне фразе;
- треперења душе;
- речитост цифара;
- кристална јасноћа стила;
- рој мисли;
- помрачен ум;
- страст расхлађена годинама;
- облачак на дотадашњем ведром небу пријатељства;
- хладно размишљање;
- водњикаве идеје;
- прекаљен злочинац;
- жеђ за златом;
- откравити кут душе;
- зрачак наде, среће;
- дифузија идеја;
- сиров научни материјал;
- превирање и кључање у маси становништва;
- историјске наслаге;
- захуктавање догађаја;
- прилив и одлив злата у земљи;
- жилав отпор;
- душевни потрес;
- последњи трзаји јаке зиме;
- увела драж;
- ружичасто пролеће и сива јесен живота;
- сфера утицаја;
- зупчаник лажи;
- блиставост духа;
- мртва тачка у процесу;
- темељи безбедности;
- низбрдица живота;
- парализа у администрацији;
- ветар судбине;
- правни лекови;
- порески и царински завртањ;

- раскрсница догађаја;
- челична воља;
- оштар прекор;
- црни дани;
- вихор догађаја;
- жижа науке, уметности, културе;
- рупа у буџету;
- стапање политичких група;
- концентрисана пажња;
- душевна депресија;
- мрља на карактеру;
- нивелисање друштвених каста;
- пређени пут у прошлости;
- плитко резонување;
- кртост заинтересованог пријатељства;
- разбистравање појмова;
- друштвена кохезија;
- сумрак живота;
- морална клима;
- еластична савест;
- боја времена у коме се живи;
- ватрена љубав;
- мрак прошлих времена;
- отров сумње;
- змија зависти;
- економско загуштивање;
- суви појмови из свакидашње стварности;
- кристалисан пројекат;
- нераскидљиво пријатељство;
- маглине прошлих векова;
- покидане везе између држава;
- чињеница која штрчи међу осталима;
- густа мрежа пропаганде;
- копрена тајанствености;
- сфера интереса;
- тачка гледишта за догађаје;
- гипка савест;
- жиљава отпорност;
- амалгам двеју установа;
- сплет изукрштаних прохтева;
- носилац појаве;
- бродолом нада;
- морално здравље;
- рељеф догађаја;
- исцрпен извор финансијских сокова;

- расветљена тајна;
- спектар будућности;
- трновито предузеће;
- песма океана;
- црвен конац који се провлачи и води кроз догађаје;
- језгро ствари;
- ланци навика и предрасуда;
- клица сумње;
- политичко затишје;
- магловито сећање;
- зрачење културе;
- барометар економског стања;
- филтрирање тајне;
- котва спасења;
- ивица пропасти;
- дубока туга;
- одјек у души;
- чврста одлука;
- конци завере;
- зора револуције;
- разбуктане страсти;
- бреме брига, година;
- укореењена предрасуда;
- магловита визија;
- затегнути односи;
- распукнуто пријатељство;
- мачевање речима;
- кривудаи путеви истине;
- политичка ветрометина;
- правац кривине истраге;
- сочност израза;
- скршене наде;
- мозаик људског живота;
- мутни изгледи за успех;
- киша речи;
- сплав спасења из смртне опасности.

Такви би били и често употребљавани изрази:

- клизити по фаталном нагибу пропасти;
- потонути у ноћ заорава;
- боцкати нечију амбицију;
- здерати густ вео са неке тајне;
- загњурити се у прошлост;
- распирити распаљене амбиције;
- распаљивати пламен неслоге;

- посматрати кроз призму науке;
- пробити лед равнодушности;
- скренути у страну разговор;
- пребродити опасност;
- скаменити се од запрепашћења;
- бацити поглед у будућност;
- испуцати свој последњи метак убеђујући некога;
- потрзати сваки час неки разлог као запету пушку;
- отровати душу, јавно мњење;
- оставити друга на цедилу;
- подићи морал на потребну висину;
- издићи се изнад људских мизерија;
- превући сунђер преко сумњиве прошлости;
- покидати везе солидности;
- мерити своје речи;
- подићи непровидну завесу будућности;
- поткопавати своју самосталност, свој углед, ауторитет;
- сварити лекцију;
- растеретити своју савест;
- цементирати унију два народа;
- извући нешто из мрачне дубине прошлости;
- обићи моралну препреку;
- наћи се у центру пажње;
- распредати до танчина нечије мишљење;
- успорити точак историје;
- канализирати напоре, тежње.

Већ из наведених примера може се запазити да се, бар у обичном говору, при изражавању у облику метафоре и алегорије, као елемент поређења најрадије узима какав елемент из конкретног, материјалног света. То је, уосталом, и сасвим разумљиво: тај свет је приступачнији и без каквог дубљег размишљања но што је импондерабилан свет, па пресликавањем апстрактних чињеница на конкретније елементе чињенице постају разумљивије и јасне и за најобичнији разум. А било би од неоспорног интереса систематички проучити, из великог мноштва метафора и алегорија које су у употреби, какве се врсте компаративних елемената (механичких, физичких, хемијских, биолошких, психолошких и др.) најчешће употребљавају при таквом начину пресликавања, и за какве сврхе.

7. ВРЕМЕ У МЕТАФОРАМА И АЛЕГОРИЈАМА

Вечита променљива величина у свету чињеница, која непрестано расте, чији ток коси собом бића и догађаје, време, одувек је било предмет и песничких и научних пресликавања. Свака од тих слика, израже-

на метафорама и алегоријама, има за подлогу какву заједничку црту времена и фактора са којим се оно пореди и у које се оно пресликава.

Појам о времену један је од појмова који свакоме изгледају савршено јасни, па ипак, на питање о томе шта је време још је најбоље одговорити онако као св. Августин: „*Si me interrogas nescio; si non interrogas scio.*“ Али, како за питања свакидашњег живота тако и за позитивну науку, такво је питање без нарочитог интереса. Оно што једино може бити од важности, то је улога коју време игра у свету чињеница. А то је улога, више-мање, позната и јасна свакоме, како научнику који проучава промене у томе свету тако и практичару који рачуна са временом при обављању својих послова.

За позитивног научника време је, по својој улози, универзалан, ничим неограничен, ничим необуздан фактор на који ништа и ни на који начин не може утицати, чије је мењање праћено променама у којима се састоји бескрајна разноврсност и шаренило у свету појава. То је за математичара четврта димензија, универзална, доскора потпуно независна од свега и свачега, апсолутно независна променљива величина чије промене, због те независности, он узима за компаративни елемент и еталон за опис онога што се дешава у свету. Квантитативна слика чињеница, са таквим компаративним елементом, предмет је оних грана науке у које је успела ући математичка анализа; квалитативна слика предмет је осталих грана које се налазе у својој прематематичкој фази. И једна и друга слика везују промене у свету за ток времена; математичар пресликава тачно те везе у облику својих формула.

Помоћу таквих веза физичар, преко промена у обрађеној појави, мери и саме протекле размаке времена. То се, штавише, сматра и као једини начин за мерење времена; ово се мери једино по трагу за који се алегорички каже да оно оставља у свету појаву, а тај се траг огледа у променама које у том свету иду упоредо са током времена. Па и у обичном животу, кад нема запажљивих промена, ишчежава и сама свест о временским размацима и о њиховим величинама. То се види из тврђења овакве врсте:

Време се не састоји само из сати и минута већ и из догађаја (А. Вернет).

Треба признати да нико нема у себи осећање времена као таквог, независно од кретања ствари и њиховог мира (Лукреције).

Свуда, где ма шта живи, налази се отворена књига у коју се време само уписује (Бергсон).

Време у овоме забаченом крају не да се ничим мерити, јер се ништа не дешава (Ј. Дучић).

Историја није ништа друго до време испуњено датумима и догађајима (позната и сувише симплистичка дефиниција).

Овде се, по себи се разуме, не мисли улазити у оцењивање тачности таквих тврђења, већ се само излаже како се обично схвата време и његова улога, и на који се начин алегорички исказује и пресликава.

Служећи се једном изразитом сликом, и за научника и за свакога другог, време је, по улози коју игра, једна врста бескрајне реке која се не враћа својем извору, која собом носи појаве као предмете, али на чији ток ти предмети ниуколико не утичу.

Али та, тако проста улога, схвата се и изражава у свакидашњем животу и у поезији и на још један интересантан начин. По инстинктивној људској склоности за пресликавање, упрошћавање и улепшавање, замењујући неразумљивије разумљивијим, стварно привидним а изразитијим, често у исто време и лепшим, времену се придају и улоге које оно у ствари и нема, али се, како оно носи догађаје, сматра да оно на њих непосредно утиче, па чак их и ствара. И то даје повода оним многобројним метафорама и алегоријама у којима се времену придаје активна и стваралачка улога. Тако на, пример:

Време убрзава догађаје, уређује ствари, растерује и ублажава тугу, брише трагове и успомене, умирује страсти, сталожавља љутњу и мржњу, гази малодушне, руши тврде стене.

– Време је велики лекар.

– Време је новац.

– Време је моћно оружје у борби.

– Време има своју снагу, своју неумитну процедуру, своју боју, своју мађију и његовом зубу ништа не одолева.

– Време гради куле по Котору, време гради, време разграђује.

– Време посипа свој фини прах по нашем памћењу.

– Време меће свој мелем на наше ране.

– Време подрива егзистенције, као што водена струја подрива врбу поред обале.

– Најбоље срачуната лаж има једног неумољивог непријатеља: то је време.

– Ноћ једе дан, прошлост гризе будућност (изрека Ескимана).

– Ја сам своје време изгубио, а оно ме гризе (Шекспиров Ричард Трећи).

– Време је између два добра пријатеља непрестано ткало хиљаде веза, невидљивих, али јаких.

– Има великих дела, упоредљивих са споменицима који пролазе кроз векове и које и само време поштује и штеди (Пенлеве).

– Нема тајне коју време не открије (Расин).

– Време се никад и ничим не може присилити.

– Ту се осећао мирис ствари и бића, мирис давно протеклог времена (Мопасан).

– Зуб времена изгледао је ту немоћан као зуб старчев према ораку коштунцу (Ст. Сремац).

– Ни време које руши и мисирске пирамиде није ту могло ништа учинити (Ст. Сремац).

– Не да он да га време претекне ни за један корак, а камоли да га оно преглази (Ст. Сремац).

– Ко зна куда ће га река времена и таласи живота понети, као оно тикву низ воду (Ст. Сремац).

– Човек бележи неповратно бекство времена.

– Време је обала нашег духа; све пролази поред њега, а ми мислимо да је то време што пролази (Риварол).

– Свака ствар има своје место и своје време; прљавштина је све што у своје време није на своме месту (лорд Палмерстон).

– Време ублажава и највећу тугу.

– Висине и дубине поравњује време (натпис на брдској железничкој станици Лангви у Швајцарској).

– Све је те догађаје он срећно прелетео на крилима времена.

– Уметничко дело је веран отисак времена у коме се јавља.

– Од дудовог листа време прави свилу (народна изрека).

– Време убија беспосличара, као што он убија време.

– Време, вешто као Протеј, мења облик и лице, завлачи се и у најзабаченији кутак и извршује шта хоће.

– Време од нас удаљује догађаје.

– Време продужује свој пут; догађаји се у њему сударају и преплићу.

– Бескрајна помрчина времена прогутала је сву ту прошлост.

– Време иде напред; треба нам ићи за њим.

– Нико не може водити време; њега води сам Бог (из једне црквене беседе).

– Жрвањ времена дроби све грубо и немилостиво.

– Изненадни догађај прекинуо је одједном везу коју је време од тридесет година откало и за коју се мислило да је нераскидљива.

– Никад се не зна шта носи дан, а шта ноћ.

– Време тече и јури напред, а догађаји плове по њему.

– Сурово ће време наша дела стрти (Милан Ракић).

– Зуб времена нагриза не само материју него и људска схватања.

– Зашто убијамо време, кад оно нас убија?

– Године су му успориле ход и обасуле главу пахуљицама старости.

– Пловећи уз реку прошлости, наићи ћемо на трагове тих догађаја.

– Све то има свога корена у великим и мрачним дубинама прошлости (Толстој).

– Време бежи у таму из које се више не враћа.

– Пре но што се то деси, протећи ће још много воде под мостом.

Кроз схватање и пресликавање улоге времена у метафорама и алегоријама о догађајима живота, провлачи се врло често једна песимистичка црта: не само да се времену приписује оно што му стварно не припада већ се и у томе што му се приписује привиђају црне боје. Лако може бити да поглавити узрок томе треба тражити у факту да се до таквих мисли долази најчешће после душевних депресија, великих невоља, тешких удара, злих удеса итд. Налазећи у таквом душевном стању утехе у интервенцији вечитог, неумитног фактора на који ништа

не може утицати, као што је оријенталац налази у фаталности, у „К’смету“, у „Мектубу“, тој интервенцији се придаје улога проузроковача у ономе што нас притискује, боли, тишти и што нас наводи на црне мисли. По принципу најмањег напора, који и у духовном свету, у нарочитој свом облику, регулише појаве, па чак и даје правац току мисли, тумачења и објашњења чињеница преносе се на терен где треба најмање муке и напора да се ствари бар привидно разумеју и да се човек може са њима помирити. И у таквим тренуцима, при таквом расположењу, у таквим мислима, имајући потребу за утехом, коју и најреалнији човек налази у тумачењу неповољних ствари нечим великим, вечитим, неприступним, неумитним, независним од људских интервенција, природно је да се тај моћни фактор налази у времену које је свуда и на сваком месту, и прати сваку и најмању појаву у свету. И то се онда огледа у метафорама и алегоријама, као што су, на пример, ове:

– Прастари Хронос, са својом фаталном косом, не пази много на коју ће страну њоме замахнути.

– Све ће утонути у океан времена.

– Живот је часовник на коме часови пролазе брже од подне него пре подне.

– Прогонилачки фантом времена дошао је по њега.

– Кад време буде довршило своје дело, све ће бити прах и пепео.

Omnes vulnerant ultima necat (натпис на часовнику црквице у француском селу Урињ, који хоће да каже да све секунде рађавају, а последња убија).

Време је подлац: зар оно не оставља боре као што су Парке гађале стрелом бежећи? (Нинон де Ланкло).

Ослободи нас времена, броја и простора, и дај нам мира који је нарушен животом (молитва Леконт де Лила).

Али, тај исти принцип најмањег напора, иста склоност ка упрошћавању и улепшавању ствари, наводи при другим расположењима и на предавање сасвим друге, супротне улоге времену као стваралачком фактору. Време је, каже се, у великом броју случајева фактор који улепшава ствари, али онако како ради велики уметник који „ствара лепоту не изопачавајући истину“. У томе се састоји „поезија времена“, која налази поетске ефекте у временском удаљавању ствари и чињеница и која има нарочите своје одлике. Тако:

Време има за први ефекат пречишћавање успомена од којих се поступно губи све оно што је у свести оставило слабији траг. То се пречишћавање врши на начин сличан ономе на који све дебљи слој ваздуха задржава слабије светлосне зраке, а пропушта јаче, или на који решето задржава оно што је ситније, неправилно и рапаво, а пропушта оно што је крупније, округло и глатко. Резултат пречишћавања је, у мноштву случајева, једна слика чистија од оне у стварности, јер је из ње ишчезло оно што је квари, баш због тога што, кад је ситно, тако удаљено не производи довољно јасан траг у свести и ова тада задржава тра-

гове само од онога што је јаче и импресивније. То чини да се поступна трансформација слике у току времена врши у естетичком смислу, па да је слика лепша кад прође кроз „решето времена“. То изражавају и ставови овакве врсте, који су у употреби у књижевности:

– Античко је једна врста стварности коју је пречистило време.

– Свака величина губи кад се посматра сувише изблиза.

– Свако време, баш због непосредне близине, рђаво се разуме од својих савременика и симпатичније се цени из даљине.

– Време је уметник који идеализира ствари, остављајући им само оно што је карактеристично, типично и импресивно, елиминишући оно што их квари, а појачавајући оно што их чини лепим, пријатним и симпатичним (Гијо).

Напред је речено да је време, по алегорији, једна врста бескрајне реке која носи догађаје, али чији се ток не ремети оним што носи ни оним поред чега пролази. Простору се, опет у алегорији, придаје улога обале која ниуколико не утиче на ток реке. Такве су алегорије створене још у најдавніјим временима и оне су се одржавале не само у схватању свакидашњих догађаја обилнога живота већ и у самој позитивној науци. „Апсолутно време, математичко и истинито“ – каже Њутн – „сматрано само по себи и без везе ма са чим другим, тече једноставно само по себи. Апсолутан простор, по својој природи независан ма од чега другог, остаје увек непокретан и идентичан са самим собом.“

Али и тој слици времена и простора, која се у току векова сматрала за неприкосновену, јер нико није ни помишљао да се она може и у чему мењати, није било суђено да остане вечита. Нова, релативистичка концепција потпуно одриче универзално, апсолутно време; на место њега јавља се локално, релативно време, које се мења са местом са кога се мери, са брзином кретања онога који мери и са близином материје и ма каквог извора инерције. Дотле неприкосновена слика мења се из основа. Улога, одвајкада придавана неумитноме Хроносу, божанској персонификацији времена, апсолутном суверену света, није више онаква каква му је дотле по праву припадала. Бескрајна река која носи догађаје нема више ток независан од онога што носи и онога поред чега пролази: и догађаји, и обала и предмети мењају тај ток и могу га успоравати, убрзавати, па чак и зауставити. Шекспирова визија да је „точак времена испао из свога лежишта“ и тиме зауставио ток времена, не би више била тако чудна и бесмислена. Ламартинов усклик „О, време, прекини свој лет“, не би исказивао само једну необичну поетску визију; то би могла бити стварност.

Међутим, није потпуно сигурно да ће се и та нова слика одржати и да се прастари Хронос неће опет успети на место које су му одредиле људска машта и ранија позитивна наука. Јер, може лако испасти да такве слике не произлазе од саме суштине ствари, већ од начина како

се мери време. Изразита и духовита алегорија енглеског астронома и релативисте Едингтона, употребљена у другој једној прилици, то врло лепо илуструје:

„Открили смо чудне отиске стопала на обали онога што се не зна. Да бисмо себи објаснили откуда ти отисци, конструисали смо теорије, све оштроумније и дубље једна од друге. Напослетку смо успели реконструисати створа који је оставио те отиске и тада смо нашли да тај мистериозни створ није нико други до сами ми!“

8. МЕТАФОРЕ И АЛЕГОРИЈЕ У ПОЕЗИЈИ

Поређењима, метафорама и алегоријама, о каквима је у овоме што претходи била реч, показане су само обичне игре речи. Али, има их и безброј таквих које имају дубљи смисао и које су израз једне истине. То су она поређења која имају за подлогу стварну егзистенцију одређеног скупа чињеница заједничких за све оно што се при том међу собом пореди. Такав скуп чињеница за једну запажену сличност саставља језгро те сличности, о коме је напред било говора и у које улази само оно што се, кад се ослободи свога специфичног спољњег руха, покаже као истоветно у ономе што се пореди.

У поезији, остављајући на страну ону која се своди на „кишу речи у пустињи мисли“ или ону, одавно изашлу из моде, што се састојала из митолошких метафора и алегорија, песничка интуиција пре осети, назре или наслути какву сличност но што ће се ова открити размишљањем. И таква сличност, као и свака друга, има своје језгро. Али, песнику није, као што би то било научнику, циљ да открије то језгро и да образлаже уочену сличност. Он иде обрнутим путем. Осећајући, или назирајући непосредно саму садржину језгра, песник облачи празничне саставке овога у такво спољње рухо какво ће створити што импресивнију слику онога што мисли изразити. Језгро сличности није тиме у својој суштини промењено: песник само искоришћава своје право да између две чињенице, које имају запажено или наслућено језгро сличности, бира ону што ствара импресивнију слику за једну исту ствар.

Међутим, ипак је, као и у обичном говору, чест случај да песник између две чињенице бира ону која се односи на нешто конкретније, па ма то „нешто“ било и само по себи прозаично и лишено лепоте. Тако:

Мисао и муња имају за песника извесну сличност и језгро те сличности састоји се у томе што обе, и мисао и муња, имају велику брзину; песник ће радије поредити мисао са муњом него муњу са мишљу.

Време и река такође имају неке сличности, чије се језгро састоји у неумитности њиховог тока, независно од онога поред чега пролазе и онога што собом носе; песник, међутим, не упоређује реку са временом, већ време са реком.

Језгро сличности између времена и решета у томе је што се проласком кроз њих ствари одабирају и пречишћавају: „време је најбоље решето“, рећи ће песник.

Код људске среће и часовника, међу којима обично око не види никакве сличности, песничко око запажа једну занимљиву сличност чије је језгро у томе што се обоје кваре утолико пре и утолико јаче уколико су компликованији; песник ће упоредити срећу са часовником пре него обрнуто.

Усијани суд, у коме се проба злато, и невоља у којој се распознају пријатељи имају извесну сличност којој је лако наћи језгро; песник ће поредити невољу са таквим судом, а никад суд са невољом.

Маса песника свих времена поредили су ток појава у свету са током воде. Наполеонова свемоћ, на пример, упоређивана је са крупним воденим таласом који утолико јаче слаби уколико се више шири.

Интересантни би се проблеми могли постављати за оне који, имајући за то потребне квалитете, буду дубље размишљали о улози метафора и алегорија у њиховом правоме и пространом царству, у поезији. Писац, оскудевајући у таквим квалитетима, не осећа се позван да се у то упушта. Он се мора ограничити на оно о чему налази да има права говорити, што улази у оквир његових сазнања, а то су слични проблеми у области позитивне науке, у којој метафора и алегорија изражавају запажене или наслућене, често дубоке, истине. А то ће, после неколико речи о митским метафорама и алегоријама, бити предмет наредних одељака.

Као што се може запазити из напред наведених примера метафора и алегорија, песник пореди сећање са комадом даске разлупаног брода; пријатељство са трулом даском; страх, који после кратког времена нестане, са мехуром од сапуна; мисли, које наилазе са прекидима, у размацима времена, са светиљком на мору; необузданост раздражене руље са мехуром од сапуна, који брзо спласне; буну са олујом; вест, која се брзо распростире, са пламеном који распростире ветар; прекинуте пријатељске односе са распукнутим ледом; страсти са разбукталиим пламеном; оклевање, које није дуго, са шибљиком, која се за часак повије од ветра, па се опет поврати; буре душе са бурама океана; природу са великом божанском лиром, а песника са божјим гудалом; сентиментално сањарење са небулозом; велику револуцију са вулканом итд.

Можда баш такав додир песника са конкретним чињеницама и чини да он интуицијом назре покоју истину пре но што ју је наука открила на своје начине.

Лукреције је песничком интуицијом наслутио међусобну зависност времена и простора, на којој почива модерна теорија релативитета.

Песничка проницљивост Његошева уочила је и широко схватила борбу у свету, и то не само као уско схваћену борбу за живот у органској природи или у људској заједници већ као универзалну и вечиту

борбу фактора свих конкретних природа, у њеном најопитнијем, модерном смислу.

Све то показује да права поезија и истинска наука могу имати и да одиста имају додирних тачака. Само што се оне одмах после таквих састанака разилазе, свака на своју страну, идући једна за импресивним или лепим, друга за истинитим. Његоша на концепцију универзалне борбе наводи визионарско, песничко надахнуће и он њоме, као нечим што је битно и својствено поретку у васиони, правда борбу и победу права над тиранијом, божанства над ђаволом. Дарвина до уже концепције борбе у органском свету доводи научна инспирација и он њој придаје једну од основних улога у развићу биљног и животињског света. Обе, на различне начине, долазе до исте концепције, а тако исто употребљују се на различне начине.

9. МИТСКЕ МЕТАФОРЕ И АЛЕГОРИЈЕ

Као што је напред речено, алегоријско пресликавање чињеница одувек је била једна неодољива, инстинктивна духовна потреба човека, још од првих свесних утисака, од првих почетака размишљања, од детињства развитка његове свести о спољњем свету.

Најстарије обилније људске слике спољњег света, митови разних народа у детињству развитка свести и сазнања, нису ништа друго до нарочита врста алегоријског пресликавања. Конкретан свет чињеница у њима се пресликава на други један фиктиван свет у коме натприродна бића, антитела којима се придају потребне за то моћи, стварају догађаје тако да их наивна свест може схватити лакше но самим посматрањем и свесном анализом, а у исти мах и тако да и афективна страна добије при том свој део.

Митови су уопште једна неизбежна потреба још неразвијене, примитивне, свести, неспособне за дубља посматрања, анализу и апстракције, да да израза својим непосредним утисцима о спољњем свету, а што се тада могло чинити само у облику слике везане за нешто конкретно и импресивно. Ескимима, на пример, и данас исказују наизменичност дана и ноћи алегоријом: ноћ поједе дан, а дан поједе ноћ. По једној другој њиховој алегорији, Сунце, које ноћу спава као и цела природа, у зору пушта зраке и овима гони мрак, буди Земљу; Месец му се уклања с пута и повлачи собом звезде, чекајући да дође његов ред да смењива сунце.

Доцније је мноштво митова, у првобитном своме облику, било спољни и завијени израз нечега дубљег, до чега су долазили први мислиоци и у шта су завијали своја сазнавања о свету и своје спекулације о суштинама и постанку ствари. За многе митове се то није тако разумевало; симболизам, употребљен на то да преноси то знање на потомство, није се тумачио као алегорија, већ буквално.

Алегоријско рухо, у које се при пресликавању у мит облачи оно што има да се изрази, врло је разноврсно. Појава изненађује наивног посматрача својим разумним аспектима у којима се јавља пред његовом свешћу и за које он није могао наћи напоредних вербалних израза. Сунце, на пример, оживљава свет, али оно у исто време и сагорева и убија; оно јутром обасја радошћу оне што су провели ноћ у бризи и очајању. То чини да се такав антитет означава разним именима и алегоријски пресликава на разне начине, према његовом аспекту који се има у виду. Са друге стране, и један исти аспект, па и кад се ствари посматрају са једног истог гледишта, изненађује примитивну свест при посматрању диспаратних појава. Моћ Сунца да осветљава, оживљава, обрадује, појављује се и на зори, и на извору планинске воде, на пролећу итд. Сви такви антитети са уоченом заједничком цртом постају тада хомоними и пресликавају се на један исти симболистички начин.

Основица за митске алегорије лежи у мистичком наслућивању примитивне свести да иза видљивог, конкретног света постоји други, њој неприступан свет, испуњен невидљивим антитетима чија закулисна игра одређује догађаје што се одигравају у видљивом свету. Грчки мит, на пример, приписује тим антитетима, ванприродним бићима, атрибуте и моћи вољних акција човека, са истим побудама и афектима, али са натприродним моћима акције. То је антропоморфно алегоријско пресликавање конкретног света које се, са својим изразитим сликама, одувек провлачило кроз поезију свих народа и свих времена.

Међугим, и тај други, фиктивни свет, слика првога, поред све своје ванприродности, ипак има, и то у пуној мери, своју логику. Изрека св. Томе Аквинског да „божанство може све што није у супротности са логиком“, остаје и ту у пуној важности. Та логика, уосталом, није ништа друго до обична људска логика, ван чијег оквира људска свест никад и ни у ком случају не излази. Кад се већ допусте и приме моћи и атрибути придати у алегорији бићима и факторима, остали саставци слике нису ни по чему у супротности са том логиком.

Са развитком свести, сазнања и науке упоредо и поступно је нестајала ванприродност слика. Логика остаје увек иста, вечита и непроменљива, али оно са чиме она има да ради губи своју ванприродност и смањује се другим нечим основаним на пажљивијем и дубљем посматрању, или на конвенционалностима које нису у супротности ни са искуством ни са логиком. Иде се и у дубину и у ширину, јер вечита загоњетка спољњег света открива све више проблема.

Али оно што треба нарочито подвући, то је да и при таквој еволуцији митско алегоријско пресликавање не губи своја права, да се оно непрестано провлачи кроз целокупно сазнање, губећи само карактер ванприродности, а задржавајући непромењену своју првобитну концепцију.

Шта су, на пример, данашњи научни антитети, него антички митолошки антитети ослобођени свега мистичког руха и сваке ванприродности, са људски схватљивијим начинима своје интервенције?

Шта је антитет механичке или физичке силе, представљене својим вектором, која вуче, гура, привлачи, одбија, него митолошки антитет Ероса или Еола који ни данас, у позитивној науци, по самој својој концепцији, не губи свој првобитни антропоморфни карактер?

Шта су механички појмови отпора, реакције, напора, присиљавања, до пресликавањем пренесени појмови из области људске активности на механистичку слику материјалних појава кретања?

Шта је антитет регулатора и компензатора у разноврсним механичким, физичким, хемијским, биолошким, психолошким, социолошким, правним и др. факторима, него митолошки антитет неумитне Немезе, која све своди на потребну меру и регулише претеривање како у материјалном, тако и у импондерабилном свету чињеница?

Па шта је и оно мноштво разноврсних, недовољно објашњених способности, ефицијентних моћи, које се, непознавањем њихове интимне суштине, придају појединим факторима, као што су, на пример, лековитост појединих лекова, а којој се не зна разлог, или необјашњене моћи дијастазе, или покретачка моћ идеја при продукцији вољних аката итд., него антитети своје врсте, који се од митолошких антитета разликују само тиме што је у њима ванприродност смењена нечим бар привидно схватљивијим, а што се у ствари често не зна шта је по својој суштини?

А та се схватљивост поканито исказује тиме што се фактору да какво подесно име, или му се просто призна каква особина која само констатује оно што треба објаснити. Молијеров лекар објашњава своје пацијенту чињеницу да опијум успављује, казавши му да то долази отуда што опијум „jouit de la propriété dormitive“.

Кроз поезију се митско алегоријско пресликавање провлачи и данас, као што се провлачило и кроз сва времена. Оно се врши или непосредно, пресликавањем догађаја на већ познате митове, или на тај начин што се објекти и чињенице пресликавају једни на друге, у тежњи да сенка буде изразитија, лепша од оригинала, или да је приступнија интервенцији афеката.

Колико је диспаратних чињеница поетски пресликавано на Прометеја, везаног за вечита времена за кавкаске стене, а која је слика првобитно алегоријски изражавала немогућност човека да се ослободи окова наметнутих му самим тим што је створен!

Колико их је пресликавано на Еола, који на мору диже буре а на копну необуздане бујице што руше све у своје проласку: на Немезу са њеним теразијама правичности, на Протеја са његових хиљаду лица и спољних облика, на Питију, која са свога троншца баца унаоколо светлост и предсказује догађаје?

10. НАУЧНО АЛЕГОРИЈСКО ПРЕСЛИКАВАЊЕ

Није ни у науци ретка ствар да каква појава, једним својим аспектом, више или мање овлашно, подсећа на какву другу, од ње сасвим различну појаву са којом она нема никакве стварне везе, али је са њоме у нечему слична. Али од тога па до права да се теорија једне од њих, само на основи такве сличности, пренесе на другу, још је врло далеко. Сама сличност је често варљива ствар. У историји науке нису ретки случајеви где је она доводила до скроз нетачних закључака. Али у појединим научним областима она се, проверавањем закључака до којих је доводила и потпуним слагањем са стварношћу, не само показала као поуздана водиља већ је учинила могућним потпуне теорије пространих области природних појава и њихових данашњих техничких примена. Примери који ће овде бити наведени даће о томе довољну идеју.

Кад је велики енглески физичар сер Виљем Томсон (лорд Келвин) приликом једнога свог бављења у Паризу посетио париску електричну централу, упутио је инжењеру и шефу радника стручњака централе, који су га пратили, овакво питање: „Шта бисте ви, господо, одговорили кад бих вас запитао шта је то електрицитет, са којим ви проводите свој век?“ Инжењер и шеф радника су се збуњено погледали и одговорили да они то не знају. Сер Томсон се на то благо насмешио и додао да ни он о томе нема појма, нити му је то икад било потребно знати.

Па како се то да схватити да се за један такав фактор и у науци и у практичном животу, као што је електрицитет, не зна ни шта је он у ствари, а, међутим, у модерној физици и данашњој техници баш тај фактор је све и сва, тако да је данас тешко и замислити како би изгледале и наука и техника кад њега не би било?

Одговор је једноставан, прост и за свакога разумљив. Електрицитет се, у незнању у коме смо о његовој интимној природи и суштини, упоређује са нечим што се добро познаје, а према извесним заједничким особинама онога што се упоређује и онога са чиме се упоређује. Наиме, још први испитивачи електричних појава запазили су велику сличност, са једне стране топлотних, са друге стране хидрауличних појава са појавама електрицитета. То је одмах дало повода хипотезама које су се показале као сасвим оправдане и преношењу закључака из теорија поменутих двеју врста појава у област електрицитета. То се преношење показало у стварности као сасвим оправдано, и оно је довело до модерних теорија које су потпуно независне од тога шта је електрицитет и које су основе једној непрегледној области данашње науке и целокупној електротехници.

Из неколиких најпростијих примера таквих електричних аналогичности видеће се у чему се оне састоје и како изгледају заједничке црте електричних и других диспаратних појава које су им сличне, мада би на први поглед изгледало да немају ничега заједничког са оним са чиме се упоређују.

11. ПРИМЕРИ ЕЛЕКТРИЧНИХ АНАЛОГИЈА

Сличности електричног елемента са ротативним хидрауличним шмрком. Елемент је састављен нпр. од цинкане и бакарне плоче; ове су замочене у закисељену воду. Хемијска реакција између цинка и киселине производи електричну струју, која у унутрашњости елемента циркулише од цинкане ка бакарној плочи, а споља, кроз проводну жицу, од бакра ка цинку.

Упоредимо такав елемент са ротативним шмрком чији би излазни отвор био везан са улазним помоћу једне цеви. Кад је све напуњено водом и кад се шмрк почне окретати око своје осовине у одређеном смислу, завртањ шмрка ће потерати водену масу у томе смислу, на пример, слева надесно, и изазвати усисавање у томе правцу, слично изазивању електричне струје у унутрашњости елемента од цинка ка бакру. Вода ће излазити из шмрка кроз излазни отвор. Тако се ствара течна струја, која циркулише у правцу слева надесно у унутрашњости шмрка, а здесна налево у цеви. Шмрк и цев састављају, дакле, једно водено коло. Излазни отвор се може сматрати као позитиван; кроз њега је потерана вода под извесним притиском. Улазни отвор се може сматрати као негативан; кроз њега шмрк усисава воду. – Потпуно слично томе се дешавају ствари у електричном елементу, у коме хемијска реакција производи ефекат сличан ономе који у шмрку производи његов механизам терајући воду. Електрицитет излази кроз бакарну плочу, која представља позитиван пол елемента, а улази у елемент кроз цинкану плочу и проводну жицу, тако да то представља негативан пол.

За течности проводници су шупљи, на пример, то су цеви; за електрицитет то су метали који га спроводе, а на чијој се површини он одржава слојем околног ваздуха, који ту игра ону исту улогу што је играју дувари спојне цеви у хидрауличкој појави. Улогу коју игра хидраулички притисак у овој појави игра електрични напон у елементу.

Сличности међу хидрауличним, термичким и електричним појавама које изазивају разлике нивоа. – Кад су два суда спојена једном цеви, разлика нивоа течности у њима ствара течну струју од једнога суда до другог. Кад би течност у овима била на истом нивоу, та би се разлика свела на нулу и струје не би било. Кад разлика нивоа постоји, струја се креће од суда са вишим ка суду са нижим нивоом; ако се виши ниво сматра као позитиван (нпр., да је изнад једног сталног нивоа са којим се упоређује), други се може сматрати као негативан и онда струја иде од позитивног нивоа ка негативном.

Исто тако, ако се ставе један поред другог два тела са различним температурама, топлота ће прелазити од топлијег тела ка хладнијем; прво тело ће се хладити, а друго загревавати. Кад су тела на истој температури, тог преласка нема. А ако су температуре различне и одржавају се спољним утицајима стално онолике колике су у почетку појаве, прелазак топлоте одржаваће се непрестано у облику једне

термичке струје. Ако се виша температура сматра као позитивна (нпр., поредећи је са једном одређеном, сталном температуром), а друга као негативна, струја ће ићи од тела са позитивном ка телу са негативном температуром. Ту струју ствара разлика температуре, као што у горњем случају водену струју ствара разлика нивоа.

Случај је исте врсте и при кретању електрицитета у електричном елементу. Разлика електричног нивоа (потенцијала) на позитивном и негативном полу елемента, изазива прелазак електрицитета са првога на други пол, што бива у облику електричне струје таквога правца. Улога коју игра електрични потенцијал у тој појави иста је као и она коју игра температура у термичкој, или разлика нивоа у хидрауличкој појави.

Сличности међу хидрауличним и индукционим електричним појавама. – Кад течност циркулише у једној цеви, јачина течне струје (брзина) зависи од силе која тера течност и од отпора цеви; она расте са притиском, а опада кад се повећава отпор у цеви. Исто је тако и са јачином електричне струје: њена се јачина мења са електромоторном силом која је одржава и она опада кад се повећава електрични отпор проводника.

Али, ако континуална струја прође кроз електрично коло са осетном самоиндукцијом, ова ће имати за ефекат појаву једне индуковане електромоторне силе која тренутно слаби струју, тако да ће ова достићи своју нормалну јачину тек по истеку једнога размака времена; обрнуто, кад се струја прекине, самоиндукција изазива појаву једне индуковане електромоторне силе која чини да струја, и поред прекида, пролази још неко време кроз проводник. Појава се дешава као да електрицитет има инерцију исте врсте као и течност у кретању кад се нагло појави разлика нивоа течности у двама судовима који су у вези; јачина истицања из једног суда у други не постаје одмах, тренутно, онаква каква би требало да буде према разлици нивоа; инерција течности чини да за то треба један одређен размак времена. При том и електрични отпор има у електричној појави ону исту улогу коју има механички отпор спојне цеви у хидрауличној појави, и та се истоветност испољава и у спољним појединостима суделовања тих улога.

12. ПРИМЕРИ РАЗНОВРСНИХ НАУЧНИХ СЛИЧНОСТИ

Механичке илустрације појава. – Успеси рационалне и небеске механике које су, у осамнаестом веку, у погледу схватања и предвиђања механичких и астрономских појава, отишле врло далеко, дали су повода варљивој, неостварљивој нади да ће се све у материјалном свету факата моћи објаснити законима равнотеже и кретања. Ти су успеси и навели Лапласа да у своме научном одушевљењу тврди једну, уосталом, у чисто математичком погледу и за материјалан свет чињеница тачну

ствар: „Да постоји“, вели Лаплас, „на свету такав ум који би познавао свеколике силе што делују у природи у неком тренутку, који би, поред тога, познавао и свеколике узајамне положаје и односе појединих створова у њој и који би, најзад, био још и у стању да све што год познаје и математички изрази, онда би тај ум једним и истим аналитичким изразом обухватио и оличио како кретање највећих небеских тела, тако и кретање најлакшег атома прашине. Таквоме уму не би било ништа на овоме свету непознато и неизвесно; пред његовим очима била би како сва прошлост, тако и сва будућност разасртра, сасвим јасна и знана.“

Само што, разуме се, нити ће икад међу људима постојати такав ум, нити ће у једноме тренутку имати на располагању податке за такву примену математичког инструмента, баш кад би он тим инструментом и као виртуоз владао. Па ипак, баш у Лапласовом маштању лежао је повод и подстрек за механистичко пресликавање појава, које је у једно време било јако узело мах и покушавало се и тамо где му нимало није било места. То се састојало у томе да се појаве материјалног света сведу на појаве равнотеже и кретања материјалних система, па да се према таквој слици предвиђају. У том се погледу далеко претеривало и није се могао имати жељени и очекивани успех. Слика је, што је сасвим разумљиво, била и сувише извештачена, неприродна и лишена здраве основице и, поред тога, није допуштала предвиђања.

Ти су неуспеси учинили да се у пресликавању појава материјалног света, а понаособ физичких појава, пође другим путем. Уочено је да су се разлози успеха механистичког пресликавања, у случајевима кад је оно било могуће и давало тачну слику појаве, састојали у томе што се пресликаване појаве свде на типове, такве апстрактне, а довољно прецизне природе, да је математички инструмент могао непосредно са њиме да ради. Са друге стране, ширењем области сазнања и дубљим познавањем појединости појава запажено је мноштво стварних аналогја разноврсних физичких појава са појавама равнотеже и кретања. Те су се аналогје односиле не на њихове интимне механизме, који су механизми могли и немати ничега заједничког са кретањем материјалних система, већ на односе између механизма и појединости појава као његових последица, претпостављајући само то да непознати механизам припада једном одређеном и познатом типу.

И онда је ушло у употребу аналошко – механистичко пресликавање, при чему се појава чији механизам не мора бити чисто механичке природе пресликава на какву појаву равнотеже или кретања. Слика и оригинал често имају толико заједничких црта да је прва могла бити водиља за појединости на оригиналу, без потребе да се познаје интиман механизам онога што оригинал представља. Сматрано је да обоје, и слика и оригинал, по тим заједничким цртама припадају једноме истом типу појава, па је онда оно што се знало за слику преношено и на оригинал.

Тако је, нпр., створена математичка теорија електрицитета, за коју је сер Виљем Томсон, један од твораца те теорије волео изјављивати да је то нешто чиме он зна врло добро руковати, чему до ситница познаје законе, понашање и промене под разним датим погодбама, а, међутим, нема ни појма о томе шта је то по својој интимној природи, нити му је то икад било потребно знати. Само што је његова омиљена изрека „разумети нешто значи умети начинити његов механички модел“, погрешно разумевана, тумачећи се буквално. Она је, тако тумачена, била чак и исмевана, поредећи те његове моделе са некадашњим Вокансоновим играчкама и аутоматима, који су подражавали покрете разних животиња, или са моделима ијатрохемичара седамнаестог и осамнаестог века, који су поједине функције живог организма објашњавали елементарним законима механике. Мишићи су, нпр., били опруге, црева – филтри, органи за дисање – машински делови; варење, хематоza, лучење итд. – просте механичке и хидрауличке појаве.

Али је изрека сер Томсона, исправно тумачена, ипак дала појединим областима физике један нов правац. За физичке појаве почеле су се тражити „мехничке илустрације“, остварене помоћу механичких модела, које пресликавају ток, механизам и појединости појаве и у којима сваки саставак, по својој функцији, игра улогу истоветну са оном коју игра њему одговарајући фактор у оригиналу. Тако су конструисани механички модели за многобројне термичке и електричне појаве (нпр., модел за илустрацију појаве испражњавања електричних кондензатора) у којима улогу електричног кола играју чврста тела што се обрћу око утврђене осовине; улогу електромоторне силе игра механичка сила која креће систем; улогу количине електрицитета (електричног оптерећења) игра угао ротације; улогу електричног отпора механички отпор итд. Математички закони и целокупна математичка теорија испражњавања кондензатора потпуно су аналогни онима што важе за законе кретања механичког система оличеног у таквоме моделу. Кретање материјалног система што саставља модел и појединости у којима се састоји њиме прсликана појава, имају толико заједничких црта да се помоћу модела могу и схватити најважније појединости на оригиналу и на њему предвиђати нове појединости које су после имали само да провере дубље посматрање и експериментат.

И та врста механистичког прсликавања учинила је неоспорних услуга појединим теоријама, нпр., теорија термичких, електричних, магнетних и појединих заговетних светлосних појава, коректним закључивањима по аналогiji.

Подесан пример механичких илустрација физичких појава даје појава испражњавања електричног кондензатора. Кад се арматуре кондензатора, помоћу спроводне жице, споје са земљом, или међу собом, кондензатор се испражњава. Испражњавање није тренутно; за време за које оно траје кроз спроводну жицу креће се електрицитет и производи се струја испражњавања. Интензитет и смисао струје, услед индук-

ционих утицаја, мењају се од једног тренутка до другог и проучавање тих промена саставља теорију монотоног и осцилаторног испражњавања кондензатора.

Теоријски је доказано и експериментима потврђено да карактер испражњавања зависи на првом месту од релативних величина електричног отпора и јачине самоиндукције спроводне жице, као и од капацитета самога кондензатора, и да је, према тим величинама, испражњавање монотono или осцилаторно.

У првome случају јачина струје у почетку је једнака нули, затим расте, достиже један максимум, после кога стално опада до нуле; електрично оптерећење кондензатора стално и монотono опада од своје првобитне вредности до нуле.

У другоме случају у жици се јављају електричне осцилације; смисао струје наизменце је, и то у врло кратким размацима времена, позитиван и негативан; електрично оптерећење такође је наизменце позитивно и негативно.

Теорију појаве први је поставио сер Виљем Томсон; она даје могућност да се рачуном одреди утицај поменутих физичких фактора (електричног отпора, јачине самоиндукције и капацитета) на ток појаве, на дужину електричних таласа, брзину вибрација итд. и да се рачунски предвиде појаве у појави проузроковане променама тих фактора.

Међутим, за постављање те теорије служила је као водиља механичка илустрација појаве, која је нађена:

1. у механичкој појави кретања клатна при отпору средине кроз коју се ово креће, – и

2. у хидрауличној појави кретања течности у пресавијеној цеви, на којој је једна страна затворена, пошто се та затворена страна нагло отвори.

И у једној и у другој од тих двеју појава, за које је нађено да се могу сматрати као механички модели електричне појаве, механички фактори (отпор средине кроз коју се клатно креће или отпор цеви у којој се креће течност, земљина тежа и др.) утичу на ток појаве на исти начин као и одговарајући им хомологи фактори (електрични отпор, електромоторна сила и др.) у електричној појави и чине да је ток појаве монотон или осцилаторан, према јачинама тих фактора. Истоветност улога тих фактора у свим тим појавама доводи до истих математичких формула и последица које то собом повлачи.

Сличности при узастопном понављању једног истог процеса.

– Појаве разних конкретних природа састоје се, у својим главним цртама, у прогресивној измени једнога скупа међу собом мало различитих елемената, узастопним понављањем каквога процеса који има за ефекат појачавање пропорције једнога од елемената у појави, а који се узастопце понавља велики број пута. Дешава се, нпр., да један узрок врши скоро подједнаку акцију на све елементе једнога скупа, али да опет има у тим акцијама неке минималне разлике према једноме еле-

менту, који чини да буде готово неосетно појачана пропорција тога елемента према осталима. Поновном акцијом узрока на скуп елемената произвешће се ново појачање пропорције истог елемента које ће се суперпонирати са оним првим, и при врло великом броју таквих понављања, при којима се ново појачање увек суперпонира са претходнима, скуп елемената ће непрестано еволвирати у правцу тога елемента, који ће, појачаван све више, тада давати обележје целоме скупу. Еволуција се има сматрати као довршена кад, при таквом процесу, пропорција тога елемента постане неосетно различна од једне вредности којој се непрестано приближује, али коју никад не може прећи. Такав скуп чињеница представља једну заједничку одлуку мноштва диспаратних појава, од којих се овде наводе ове:

1. Природна или вештачка селекција, која се врши у дугом низу узастопних генерација, у каквоме скупу организама мало различних једних од других, комбинована са наслеђем и акцијом средина, повлачи собом поступно бројно појачавање одређених организама у скупу и формирање новог варијетета или феле.

2. Механичко раздвајање врло сродних руда, скоро истих специфичних тежина, помоћу центрифугалне машине која искоришћава врло мале разлике тих тежина, врши се великим бројем понављања једне исте техничке операције и појачавања пропорције специфички најтеже руде према осталима.

3. Хемијско раздвајање тела у смеши, врло мало међу собом различитих по физичким и хемијским особинама, врши се једним низом хемијских операција узастопце изведених врло велики број пута, а које искоришћавају минималне разлике тих особина, појачавајући их узастопце док у крајњој смеши не остане, бар у потребној мери, само оно тело које се мисли издвојити. Тако се, на пример, врши раздвајање ретких елемената искоришћавајући врло мале, скоро неосетне разлике у растворљивости њихових једињења, вршећи стотинама и хиљадама пута узастопце једно исто растварање, таложење и филтрирање, и пратећи еволуцију процеса помоћу спектроскопа.

4. Такве је врсте и позната метода у металургији по којој се сребро одваја од олова искоришћавајући разлику између температура топљења тих метала. Оставивши да се охлади растопљена њихова смеша, прво у овој кристалише олово и кристали се одвоје од преостале течне масе која садржи сребро и нешто олова. Понављањем операције довољан број пута, долази се до жељеног резултата.

5. На сличан се начин, по једној познатој бактериолошкој методи, врши раздвајање микроба искоришћавањем неосетних разлика између њихових виталних особина и понављањем култивисања смеше под нарочитим условима који те разлике појачавају.

6. Могућно је, и вероватно, да је истога типа и једна интересантна психолошка појава, којој би се објашњење нашло у наведеним општим чињеницама. Кад се једна иста кратка реч, из обичног, свакодневног го-

вора, понавља узастопце велики број пута, и то гласно, механички, не мислећи при том на њено значење, дешава се да се она напоследку сведе на нешто у свести непознато, нешто што се дотле није чуло, врло различно од слике коју иста реч у свести увек изазива у обичним приликама. Једно би се објашњење те чињенице састојало у овоме: понављање, велики број пута, једног истог менталног процеса, раздвојило је у вербалној слици два елемента међу собом интимно везана: реч као слику звучно, и њен утисак, као слику интелектуалну, која даје значење. Могућно је да постоји каква минимална разлика између интензитета тих двеју слика, па да се она непрестано појачава понављањем у свести толики број пута, дотле док диспропорција између јачине једне и друге слике не постане толика да прва слика замени другу. Такво би објашњење потпадало под тим о коме је овде реч.

Сличности при њосиуитом распадању једнога комплексa. – Једна пространа класа појава састоји се у једној врсти дисоцијације комплекса елемената једним истим процесом, при коме се саставци комплекса понашају квалитативно подједнако, али квантитативно различно. Таквог би типа биле, нпр., ове појаве:

1. При фракционој дестилацији течности, а која није ништа друго до један начин дисоцијације смеше састављене од више течности једним истим процесом (испаривањем), саставци смеше понашају се на начин квалитативно исти, јер сви испаравају, али квантитативно различан, јер испаравају неједнаким брзинама.

2. Кад зрак сложене (нпр., сунчане) светлости пролази кроз призму која га прелама, светлост се расипа у спектар као спољни израз дисоцијације комплекса једним истим процесом, преламањем кроз призму, при коме се саставци комплекса (просте боје) понашају квалитативно на исти начин (сви се саставни зраци преламају), а квантитативно на различне начине (различни индекси преламања).

3. Кад око визира у једноме сталном правцу имамо једну белу равномерно осветљену површину и кад при том какав таман предмет брзо пролази кроз видно поље, запажа се оваква оптичка појава: површина преко које прелази предмет, а непосредно по проласку овога, изгледа тамна; на делу те површине на коме је већ повраћено првобитно осветљење тренутно се запажа интензивно црвена боја. Објашњење појаве налази се у овоме: утисак на ретини, од осветљене површине, нестаје брзо при преласку тамног тела преко те површине, али се тај утисак не појављује опет тренутно чим предмет буде прешао; он се јавља са извесним задоцњењем чији је узрок физиолошке природе, а то задоцњење није исте величине за све боје у спектру: оно је утолико мање уколико је већа таласна дужина боје. Црвеној боји тако одговара најмање задоцњење, и то је узрок појави интензивно црвене боје на осветљеној површини, као трагу преласка предмета преко ње; за њом се појављују остале, мање живе боје, према својим таласним дужинама, маскиране делимично црвеном бојом која се и прва јавља, а интензив-

нија је од осталих. Појава је истога типа као и оне под 1° и 2°: сви са-стојци комплекса имају исто понашање при процесу (сви задоцњавају са утиском на ретину), али не у подједнакој мери (неједнака задоцњења).

4. Мирис једнога, ма и хемијски чистог тела, не мора увек бити прост: у великом броју случајева он је састављен из комплекса простих мириса, који се више не могу разлагати, који коегзистирају у истом телу и дејствују истовремено на чулни орган, изазивајући резултујућу сензацију мириса. Између начина на који се ови прости мириси у једном истом телу могу један од другог пораздвајати, био би овакав један: сваки од њих има свој одређен минимум јачине, испод кога престаје утицати на чуло мириса, и ти минимуми нису једнаки за све мирисе; кад се, дакле, буде поступно умањивала количина мирисне супстанце, простих ће мириса потпуно нестајати једнога за другим по реду релативних величина тих минимума. Ти ће се мириси, напротив, поступно појачавати, и у обрнутом реду, кад се количина супстанце буде поступно појачавала. На тај се начин успело дисоцирати комплексне мирисе многих хемијских тела. Пошавши, на пример, од једне врло слабе дозе терцијерног амид-алкохола и повећавајући је поступно, утврђене су овакве градације при осећању мириса: на количини супстанце од 0,00001 g, што одговара првоме минимуму чулно осетне јачине мириса, осећа се један карактеристичан мирис, различан од првога, а који подсећа на бензин; на дози од 0,002 g, што одговара другоме минимуму, осећа се један други, доста јак мирис, који подсећа на камфор; тек после овога, као резултат суперпозиције та два проста мириса, јавља се прави, карактеристичан мирис самога алкохола. Слично важи и за велики број других хемијских тела, као нпр. за салицил-алкохол, бензол-хлорид и др.

Запажено је, уосталом, да већина мириса врло пријатних кад је супстанца у слабој дози, постају непријатни кад је доза јака, и обратно. Објашњење је исто: резултујући мирис супстанце састоји се од два проста мириса, једнога слабог, пријатног, чији је минимум чулно осетне јачине нижи од минимума другог, тако да се само он осећа кад је супстанца у слабој дози, и једнога јаког а непријатног мириса, са вишим минимумом, а који, кад је супстанца у јакој дози, маскира први и даје резултујућем мирису ону непријатност која га карактерише.

Све те појаве имају као заједничко дисоцијацију комплекса мириса на његове саставке, једним процесом (импресионирањем чулног органа) при коме се сви саставци понашају квалитативно подједнако (сви импресионирају орган) али у неједнакој мери (разни минимуми осетности).

5. Поступно мењање боје водених организама има се приписати чињеницама исте врсте: комплексна боја која, на пример, карактерише један такав механизам у тренутку кад је извађен из воде, имала би се приписати мешавини пигмената који се разним брзинама трансформишу на ваздуху или на топлоти, па опадајући, на тај начин, један по један, из те мешавине, изазивају тиме непосредно промену боје орга-

низма, са градацијама од првобитне до последње, дефинитивне боје. Тако би се имао објаснити прелаз боје ракова од мрке до интензивно црвене; промене се врше у кутикули која је састављена из пигмената разних боја, чија мешавина даје љуштури тамну боју. Свих тих пигмената нестaje хемијском трансформацијом, осим онога што је карактерисан црвеном бојом који, као веома постојан на ваздуху и топлоти, једини заостаје пошто сви остали ишчезну. Појава, онаква каква се непосредно посматра, илуструје ред по коме пигменти један за другим ишчезавају из првобитног комплекса.

Сличности међу дисипарайним појавама резонанце. – Разноврсне и међу собом разнородне појаве резонанце, на које се наилази у свима гранама науке, састављају једну пространу класу чињеница са карактеристичним заједничким обележјем. Ово се састоји у једној врсти специфичности ефеката, коју у појави намеће фактор што у њој игра улогу терена, а која се специфичност састоји у овоме: са једне стране, између више фактора сличне врсте, само поједини могу имати ефекат на једноме датом терену; са друге стране, између разних терена исте конкретне природе само поједини могу чинити осетним ефекат једног датог фактора. Тако:

1. Специфичност такве врсте испољава се у појавама акустичне резонанце, а понаособ у онима што се дешавају у резонаторима са жицама које трепере; један одређен тон у близини инструмента учини да затрепере само неке од жица, док друге остају неактивне.

2. Таква би била и специфичност која се огледа у појавама оптичке резонанце, међу којима је најпростија специфичка колорација тела. Једно тело одбија само црвену светлост, тј. резонира само за трептања карактерисана таласном дужином што одговара црвеној боји, друга само плаву, трећа само зелену светлост итд. Сличност између оптичке и акустичне резонанце још је дубља у појави на којој је основана Липманова метода фотографије у бојама. Метода се састоји у томе да се за сваку боју, на месту где она треба да се појави на слици, створи осетљив слој који реагира само на таласну дужину те боје, а неосетљив је за таласне дужине других боја. Сваки такав слој представља по један резонатор; сваки од њих одбија само по једну боју, ону за коју је удешен, а све остале апсорбује, угуши.

3. Иста аналогија обухвата и појаве електричне резонанце, на пример, оне што се дешавају у мрежи проводника струја или оне што се дешавају у бежичној телеграфији, између станице која шаље и оне која прима сигнале, кад су ове удешене тако да примају само одређене таласе, а да други таласи остају без ефекта.

4. Специфичност реактивне моћи, истакнута на видик у имунитету живог организма као победиоца у борби са бацилима у току акутне болести, такође има карактер једне врсте појава резонанце. Организам постаје способан да даје отпора акцији само једне одређене врсте бацила, а не и осталих врста; терен је појачао своју отпорност само за ту

једну врсту. Тако исто, ако је бацил изашао из борбе као победилац, његова је вируленција појачана само за ону врсту организма са којом је била у борби, а не и за друге. Слични је случај и у појавама анафилакције, при којима је специфичност везана за природу инјекција.

5. На такве се специфичности наилази и у мноштву физиолошких појава. Таква би врста била, на пример, чињеница да мишић, вољно тетанизиран, пушта извештајан звук, први по реду у хармонијском низу звукова са осцилацијама од двадесет периода у секунди: то је такозвани „мишићни звук“, који је запазио Хелмхолц показавши да се периода вибрације мишића поклапа са периодом надражаја. Такве је врсте и чињеница, коју су запазили Рише и Брока, да свако дражење нервних центара изазива, једним физиолошким процесом чије је поприште мождана сива супстанца, један реактиван ритмички импулс, специфичан за једну одређену врсту надражаја. Факт да је периода тог импулса утолско краћа уколико је вољни акт, који он собом повлачи, интензивнији, даје изгледа да ће се на такве специфичности наићи и у појавама продукције вољних аката.

6. Аналогије по специфичности дају повода и употреби нарочитих специјалних фигура у изражавању, у књижевности и у поезији, па и у обичном, свакидашњем животу.

За штампу се, на пример, каже да увек вибрира у складу, у истом тону, са вибрацијама масе, као што жица на виолини вибрира у истом тону са звуком харфе која је у близини.

За извесне предзнаке о нечему, сасвим специјалном, што ће наступити, неприметне за масу, а које осете само поједине, у томе погледу нарочито привилегисане личности, каже се да имају исту специфичну моћ као поменута жица на виолини или као мазга из Балаама коју, по легенди, нико други није могао чути осим пророка.

„Хтео бих да опевам Кадмуа или сина Атреје, али жице моје лире резонирају само за звуке љубави. Променио сам на лири и мелодичне жице да бих опевао и прославио подвиге Херкула, али ми лира опет резонира само за звуке љубави. Остављам другима славу да опевају јунаке; ја нисам у стању певати ни о чему другом до о љубави“ (стих Анакреонта).

Сличности разноврсних појава са борбом фактора. – Мноштво појава свих врста асимилира се борби фактора, чије околности, перипетије, завршетак и епилог илуструју оно што се има у виду. Тако:

1. Равнотеже и кретања механичких система асимилирају се контрабалансирању механичких сила у међусобној борби, стегнутих у везе што постоје у систему.

2. Хемијске реакције схватају се као илустрација борбе афинитета хемијских елемената и функционалних хемијских група, у одређеним топлотним, светлосним, електричним и др. приликама.

3. Варење би било илустрација борбе дијастаза; један велики део патологије састојао би се у историји таквих борби.

4. Кад бацили уђу у живи организам, они својим дијастазама почињу вршити акцију на колоиде средине у којој су (са једне стране испуњујући шупљине које остављају живе ћелије, са друге стране дејствујући на хистолошке елементе у тој средини). Тада отпочиње борба између бацила и нападнутог организма, у којој: а) или надјача организам и асимилира бацил; б) или надјачају бацили и асимилирају организам; в) или се успостави једна врста равнотеже између два противника. У случајевима а) и б) периода борбе испољава се као акутна болест; противник који из борбе изађе као победилац, излази као способнији за нову борбу у истим приликама; бацил је добио у појачању своје вируленције наспрам организма такве врсте, а овај је стекао имунитет наспрам бацила такве врсте. У случају в) имаће се или хронична болест, или симбиоза као једна врста оружаног мира међу противницима.

5. Таква се слика добија и за психолошки процес продукције вољних аката, који се може асимилирати перипетијама борбе двеју непријатељских војски.

Два скупа импулсивних и депресивних фактора, од којих први састављају покретачке тежње везане нарочито за афективна стања свести и које се тежње опирају преласку у акт, могу се асимилирати двома непријатељским војскама, једном офанзивном, другом дефанзивном. Општи карактер личности асимилира се тада терену борбе, а координативна моћ личности дисциплини у војсци, која сједињава напоре, даје им правац и чини да они конвергирају према одређеном циљу, са хијерархијском субординацијом елемената што састављају две војске. Ток борбе, њена јачина, наглост или умереност, њена простота или компликованост, зависиће од састава, квалитета и јачине снага једних наспрам других, од теренских прилика, од наредба врхова команде и од тога како те наредбе буду извршаване од команданата и бораца.

Код детета, дивљака и примитивног човека, састав војске је веома упрошћен. Офанзивна војска је састављена од елемената малобројних, али врло јаких, грубих, бруталних, готово неодољивих (инстинктивни импулси, рефлекси). Противничка дефанзивна војска је, напротив, врло слаба (афективни фактори који се опирају преласку у акт); оно што у њој има, то је увек бојазан и страх. Терен борбе је такође врло прост, једноставан: инстинкти за задовољавање најпримитивнијих потреба. Сама борба је врло брза и кратка; прелаз у акт је непосредан, тренутан кад је импулсивна идеја јача од страха; тај прелаз се неће извршити ако страх надјача импулс.

Уколико је развијенија интелигенција и веће животно искуство, утолико је хетерогенији састав и квалитет војски као и терен борбе. Тада се могу имати најразноврсније територије у току борбе. Тако, има аката што се имају приписати простим борцима, који не размишљају, не осећају, а слепо, безусловно и аутоматски извршују наређења (акти аутоматски, рефлекси, они што потичу из навике и др.). Затим, има аката који се имају приписати вишим елементима (акти што потичу од

осећаја, емоција, страсти). Напоследку, има аката што потичу од највиших инстанција, од команданата и врховне команде (акти што потичу из размишљања, од идеја водиља, од регулаторских фактора); то су акти што уносе јединство и координацију у обе војске.

Док је све то у своме нормалном стању, док су војске састављене како треба, добро дисциплиниране, добро командоване, на нормалном терену борбе, ова иде својим нормалним током и, у већини случајева, познавајући добро све то, може јој се предвидети исход. Али, ако једна од војски у чему попусти, или ако је у својим покретима ометена неправилностима терена, борба ће узети ток различан од онога у нормалним приликама. Ако је, на пример, офанзивна војска осетно ослабљена (слаба осетљивост што чини да се тешко прелази на акт), дефанзивна ће војска надјачати и исход борбе ће бити немарност, непокретност. Ако је офанзивна војска у нормалном стању, а дефанзивна јако појачана и изнад нормалне (на пример, јако појачан страх), исход борбе опет може бити укоченост акције.

У офанзивној војсци може имати простих бораца изванредно импулсивних, недисциплинираних, пренагљених који, напустивши своја места и своје редове, и пре но што се имало времена или снаге задржати их, постају у једноме тренутку господари ситуације (јаки, нагли, брутални, импулсивни елементи који производе у тренутку прелазак у акт, пре но што је свест имала времена да реагира). Као супротност томе, има случајева кад је врховна команда неодлучна и сувише се саветује и размишља; исход борбе је неодлучан и борба се продужује са мало активности, без резултата (случај кад виши елементи при продукцији акта узму мах и кад има сувише размишљања, унутарњег саветовања, опрезности, рачунања о последицама, колебања); исход ће бити нерешљивост, колебљива акција.

И неправилности терена такође могу не само отежавати већ и спречавати акцију једне или друге војске, поред свега њеног сасвим нормалног састава, поред савршене дисциплине и координације у њој, поред сасвим правилних наређења команде (неспособност реагирања, која обележава једну слабост карактера и која, на пример, чини да каква нормална импулсивна идеја, праћена нормалним осећајем страха, буде у тренутку задржана од преласка у акт код иначе сасвим нормалних личности).

Тако исто и ослабљена дисциплина утиче на исход борбе; у општем нeredу који тада наступа, сваки борац ради за себе, без координације са другима, па најчешће надјачају и однесу победу они међу њима који су најјачи, најбруталнији (случај аномалије координативне моћи; екстраваганције, пренагљености, злочини који се изврше у пијанству и др.).

Сличност се продужује и у епилогу борбе. Физичка борба скопчана је увек са извесним напором и исход јој је праћен јачим или слабијим осећањем замора. Исти је случај и у борби фактора при продукцији вољних аката. Напор ту може бити управљен на то да задржава

покрете што долазе од инстинкта, од страсти, од навике или да надјача индоленцију, немарност, укоченост, плашљивост, бојазан, страх. Први од тих напора има ефекат негативан, други позитиван. Напора нема никад у случајевима кад се импулс слаже са оним што наређују виши елементи, разум или регулаторске моћи; све то има тада исти правац и нема борбе. Напротив, напора има увек кад се боре међу собом два антагонистичка фактора. Замор који произилази од такве борбе у пропорцији је са оним што се дешава у току ове (на пример, случај личности која се устеже и колеба да учини злочин према своме пријатељу). Сличност са борбом продужује се и у другим појединостима психолошке појаве.

Сличности међу диспаратним појавама у којима активни фактор делује у смислу увек супротном ономе који имају те промене. – Једна пространа класа диспаратних појава има као заједничку црту закон који гласи: промене у систему који се првобитно налази у једној врсти равнотеже, наметнуте фактором који поремећава ту равнотежу, такве су као да фактор делује у смислу увек супротном ономе који имају те промене, тј. да се у свакоме тренутку противи промени онаквој каква је у том тренутку. Тако:

1. У појавама електричне индукције, при свакој промени магнетног флукса у завијуцима спроведене жице у овима се јавља индукована електромоторна сила која се испољава у облику индуковане струје коју производи. Та је струја у сваком тренутку таквог смисла да се противи промени индукционог флукса, онаквој каква је у томе тренутку (Ленцов закон).

2. Светлосни зрак, падајући на ретину, поремећава јој равнотежно стање и изазива једну негативну реакцију која се испољава у познатим Шарпантјеовим „експериментима са црном пругом“ (добро осветљено бело поље на црној подлози, која се окреће умереном брзином, а гледа се неокретним оком). У тренутку кад светлости нагло нестане, појављује се у ретини једна позитивна реакција смисла супротног ономе у коме делује наддражај. Таква реакција, комбинована са самим наддражајем, производи у ретини осцилаторне појаве које се истичу на видик нарочитим оптичким експериментима.

3. Експериментима Ришеа и Брока запажен је у можданој сивој супстанци један физиолошки процес који производи реактивне импулсе увек супротног смисла онима што их производи нервни инфлукс; први се увек противе другима и имају за ефекат брзи повратак система у нормално, равнотежно стање чим престане наддражај који га је извео из тог стања.

4. У економским појавама ритам продукције приписује се једној чињеници горњег типа: свако повишење цена изнад нормалне изазива појачање продукције која, са своје стране повлачи снижавање цена, и обрнуто. Појачање продукције игра, дакле, улогу истог типа као и инду-

кција у електричној појави, или реакција у ретини у оптичкој појави или реактивни импулс у мождаој сивој супстанци.

5. Чињеница да један фактор изазива промене увек супротног смисла онима које изазивају други фактори што изводе систем из нормалног, равнотежног стања, јавља се, у разноврсним својим спољним изражајима, у најдиспаратнијим појавама не само свих научних области већ и у обичном животу.

Сличности међу појавама дражења анорганске и орғанске материје. – Кад се делићи извесних анорганских материја (нпр., метални опилци, прах оксида гвожђа и др.) изложе наглим електричним утицајима (електричним ударима), појављују се нагле промене њихове електричне проводљивости запажљиве, на пример, помоћу врло осетљивог галванометра. За неке супстанце, као што су, нпр., гвожђе, магнезијум, бизмут, јавља се појачање проводљивости (позитиван ефекат); за друге, као што су калијум, арсен, јод, јавља се њено слабење (негативан ефекат).

За супстанце са позитивним ефектом, крива линија на временском дијаграму што представља ефекат једнога таквог дражења показује најпре једну кратку фазу у којој је она паралелна оси времена (латентна периода, која произлази отуда што се реактивни фактор у појави не појављује одмах, већ тек по истеку једнога кратког размака времена од почетка дражења). Ефекат се продужује још за неко време по престанку дражења, достиже један свој максимум, после кога се проводљивост враћа на своју нормалну меру. За супстанце са негативним ефектом, крива линија је истог облика кад јој ординате представљају не проводљивост, већ електричну отпорност.

Исто тако, кад се органско ткиво, на пример део мишића, изложи електричном дражењу, појављује се у ткиву контракција запажљива нарочитим инструментима. Крива линија на временском дијаграму који представља ефекат таквог дражења показује најпре једну кратку фазу у којој је она паралелна оси времена (латентна периода, која произлази отуда што се реакција мишића појављује са извесним задоцњењем после надражаја); ефекат достиже затим свој максимум, после кога се мишић враћа у своје првобитно нормално стање.

За анорганске супстанце, повишавање температуре до извесне границе појачава осетљивост супстанце према надражајима, а у исто време и убрзава повратак у првобитно, нормално стање. Али, ако се пређе та граница, слаби се осетљивост и успорава се тај повратак. Исто тако, повишавање температуре до одређене границе појачава осетљивост мишића и његову контракцију и убрзава повратак у нормално стање, али преко те границе ефекат је супротног смисла.

Анорганска материја, на пример оксид гвожђа, изложена електричном дражењу са прекидима, реагира на различне начине према томе колико су ови јаки и како су распоређени у току времена. Тако, кад је ефекат дражења у своме максимуму, нов надражај у том трену-

тку остаје без икаквог ефекта; умерена дражења се суперпонирају, па ако су у времену довољно разређена, може се запазити индивидуални ефекат свакога од њих. Ако надражаји следују врло брзо један за другим, ефекти им се сливају у један континуалан ефекат, као да је само један трајни надражај, без прекида. Истог су типа и ефекти које на мишићима производи дражење са прекидима; тај ефекат, код надражаја следују врло брзо један за другим, испољава се као појава тетануса.

Кад је електрични надражај врло јак или кад анорганска материја има своју границу електричне надражљивости врло ниску, производи се у њој једна перманентна промена електричне спроводљивости. Осим тога, материја врло слабо реагира на даље надражаје и каже се да је „заморена“. Исто тако, кад је надражај мишића врло јак, или кад се прешла граница његове еластичности, производи се једна перманентна промена и саме форме мишића. Осим тога, он не реагира на даље надражаје и каже се да је „заморен“.

Замореност анорганске материје полако нестаје после извесног времена одмора и материја се враћа своме првобитном нормалном стању. Тај се повратак може убрзати механичким вибрацијама или поступним лаганим повишавањем температуре. Тако исто полако нестаје и замореност мишића после одмора, а и то се нестајање може убрзати механичким вибрацијама или умереним повишавањем температуре (на пример, масажом или купањем у умерено загрејаној води). Повратак анорганске материје у нормално стање може се по вољи и успорити инјекцијама за то подесних супстанца, као што се инјекцијама може успорити, па и спречити повратак замореног мишића у нормално стање. Такав се ефекат постиже, на пример, инјекцијама вератрина или соли баријума, стронцијума и калцијума.

За велики број анорганских супстанца, у којима надражај довољно велике јачине производи извешан ефекат, врло слаб надражај производи ефекат супротног смисла; постоји тзв. „критична јачина“, изнад и испод које су ефекти супротног смисла. Исти се факт испољава и при физиолошкој акцији мноштва медикамената: јака доза производи ефекат супротан ономе што производи слаба доза. То је, штавише, једна заједничка црта мноштва диспаратних фактора.

Сличности између економских криза и болести. – Економским кризама, по трајању обично кратким, али врло осетним по ономе што учине, увек претходи једна припремна периода, доста дугачка, за време које се показују предзнаци онога што ће наступити. Њима увек следује више или мање брза ликвидација, после које понова почиње нормалан режим. Овај ће трајати неко време, све до почетка нове припреме периода кризе, која ће довести исти циклус чињеница и догађаја.

Такав је исти и ток извесних болести. И ове почињу са једном припремном фазом, за време које се показују и гомилају предзнаци болести што ће наступити. Озбиљност болести повећава се све више док не наступи криза (акутна фаза), релативно доста кратка, али тешка по

својим ефектима. По изласку из кризе улази се у фазу више или мање брзог опорављења, затим у нормално стање, које ће трајати неко време док се понова не појави болест са својом припремном фазом. Ако је болест хронична, нормалне и патолошке фазе следеју наизменце једна за другом, као и у економским кризама. Таква би криза одговарала акутној фази болести, ликвидација фази опорављења, повратак у нормално стање оздрављењу итд.

Економисти су протумачили појаву извесних великих економских криза као резултат акције два међу собом антагонистичка фактора, једнога импулсивног (спекулативни фактор), са тежњом да повећава пословни обрт и који испрва расте, па затим наједном застане, и другога, депресивног, са задоцњеном акцијом, који расте упоредо са рашћењем првога фактора, али не онаквог какав је овај у тај мах, већ у једном одређеном тренутку пре тога (нагомилане меничне обавезе са утврђеним роковима, издате за раније трансакције). Није искључена могућност да постоје и болести које би имале механизам истога типа и где би се импулсивни фактор нашао у акцији бацила чије би размножавање, све јаче у току болести, одједном застало, било због измена на терену болести, било акцијом каквог медикамента или из другог каквог узрока, а где би улогу депресивног фактора играо какав узрок са задоцњеним дејством, сличним ономе што произлази од нагомилавања обавеза у економској кризи.

Сличности живој организма и друштва. – Организирано друштво се често упоређује са живим организмом, са којим стварно има мноштво заједничких црта. Главне од тих црта састоје се у овоме:

Друштво је, као и организам, карактерисано сарадњом, организираном координацијом елемената што га састављају: поделом рада, тј. диференцирањем функција, концентрисањем специјализираних активитета и преношењем ефеката произведених од једног елемента на колективност. Ова подела рада и то концентрисање појачани су у фазама прогреса друштва или организма; они су, штавише, како у физичком тако и у духовном погледу, једна од карактеристика прогреса.

Да би се, како у организму тако и у друштву, остварио такав прогрес, тј. да би се у њима остварила координација, све више диференцирана и све боље концентрисана, потребно је (по А. Фернеру):

а) да се у њима израђују, прерађују и транспортују (да би то искористили њихови саставни елементи) страни елементи, чија је асимилација потребна за њихов опстанак;

б) да су међу њиховим саставним елементима успостављени стални односи који искључују могућност поремећаја равнотеже, неповољне за динамичку координацију;

в) да добро проведена функционална хијерархија повеже индивидуалне активитете саставних елемената у групе зависне једне од других, а све у једноме заједничком циљу.

Поред тога, између друштвених појава и виталних појава у организму постоје још и сличности динамичке природе, које потичу из самог њиховог заједничког живота. Тако:

У друштву, као и у организму, јединство је карактерисано унутарњом конвергенцијом активитета, што се има разумети тако да различити елементи сарађују у циљу да се одржи целина колективитета. Исто тако, друштво, као и организам карактерисани су тежњом јединки да ти унутрашњи активности конвергирају ка одржању и појачавању њихових енергија, да би се имао „животни полет“, без кога нема ни правог живота ни прогреса. Напослетку, и друштво и организам напредују и другим комплементарним и хармонијским диференцирањима и концентрацијом њихових моћи и њихових енергија. У томе погледу они су подвргнути закону прилагођавања самога себе спољњем свету, али са перманентном тежњом за одржање и појачавање своје виталне снаге. На скуп тих заједничких црта своде се, у својим главним потезима, закони прогреса у биологији и социологији.

Сличности међу чињеницама универзалне еволуције. – Те се сличности односе поглавито на ред по коме велике, опсежне чињенице у општој еволуцији следе једне за другима, и на улоге које у томе великом процесу играју поједини моћни фактори. Између многобројних закона те врсте, овде ће, само примера ради, бити наведен (по Божићу Кнежевићу) један из кога ће се моћи видети карактеристично обележје сличности што се овде имају у виду.

Једна општа чињеница те врсте, један од великих закона универзалне еволуције, састоји се у томе да се све поједино доцније издваја из једног првобитног, општег, целог; да увек цело иде пре делова, једно пре многога, једнако, просто пре различног, сложеног. Уколико је нешто у природи првобитније, ниже, утолико је простије, тј. његови су делови сличнији један другоме; оно утолико више личи на своју околину и све пасивније суделују у променама своје околине. Тако:

Цео првобитни космос замишља се као велика хаотична, нераздвојна целипа из које су се тек доцније издвојили поједини делови, васионска тела, поједина стања и поједини механички, физички и хемијски фактори. Тако исто су, првобитно, природа и свет организама чинили једну целину, из које су се доцније диференцирале специје. Сваки, па и највиши организам, првобитно, у своме зачетку, не разликује се од сваког другог организма у његовом зачетку. Првобитно је једна хомогена раса човекова, у којој још не постоје разлике; разлике племена, народа, настале су доцније од разлике раса, пошто су се ове појавиле. И на првобитном ступњу људског живота ток развоја је свуда једнак; сви људи свих племена, народа, раса, времена, пролазе кроз једне исте фазе живота; разлике међу њима настају тек у доцнијим, вишим фазама. Па и први почеци цивилизације увек су и свуда једнаки. Тако је човек првобитно живео у областима у којима влада климатска једноликост, у којима нема разлике годишњих времена и температуре, па је тек

доцније прешао у области са разликама годишњих времена. И само то првобитно човечанство пролази кроз прву фазу свога историјског живота, кроз фазу природног живота, кроз дивљаштво; кроз остале, потоње, више фазе пролазе само поједини делови човечанства.

И прве фазе религије једнаке су свуда. Фетишизам је свуда и свакад једнак, фетиши су увек једни исти; исте природне снаге и персоналифициране појаве обожавају се свуда, па тек доцније настају религијске разлике. И те су разлике у суштини много мање него разлике у потоњим философским и научним појмовима. Првобитно су и религија, и филозофија, и наука, и поезија једна хаотична целина, у облику митова из којих се доцније издвајају уметности, филозофија и наука.

Тако су се и прво писали у сликама изрази целе мисли, као што и дете прво разуме целу фразу, а појединим речима не даје никаква значаја; затим су се знацима писале целе речи, затим цели слогови, и најпосле само поједини гласови.

Пошто је тип целина од које се после одвајају егземплари, то је и род, фела, целина од које се после одвајају поједине индивидуе. Према томе, тип иде пре егземплара: род, фела пре индивидуе. У целој природи појава појединих родова почињала је увек прототипом целе класе. И човечанство је дуго постојало као фела, пре но што су се из њега развиле расе, племена, народи.

Не одвајајући дух од тела, првобитни ум не одваја уображено, идеално, од стварног; не одваја радњу разума од чулних опажања; не одваја свет духа од чулног света стварности; не одваја унутарње од спољашњег. Тако исто, тек доцније из целине појма кретања издвајају се појмови простора и времена. Као што примитивно око не одваја боју од светлости, тако су и ваздух и вода прво схватани као проста тела, елементи, као целине, и тек доцније хемија одваја поједине састојке из којих је таква целина састављена, као што је до микроскопа сматрано за многе ствари да су једно исто.

Заједничке појединости, овде наведене само у својим овлашним цртама, провлаче се кроз целокупну еволуцију не само човека као јединке и саставка људског колективитета већ и кроз сваки временски процес еволуције комплекса, диференцирањем његових саставака и њиховим индивидуализацијом, како по њима самим тако и по улогама које ће играти према целини и према осталим саставцима целине. Такве се заједничке појединости ту испољавају не само у општим потезима већ и у сићушним појединостима за које би могло изгледати да су остављене случајностима, али у којима се, кад се дубље загледа, огледа један вечити поредак, везан за законе универзалне еволуције.

ТРЕЋИ ОДЕЉАК

ТИПСКЕ УЛОГЕ ПОЈАВА

13. НАУЧНИ ЗНАЧАЈ МЕТАФОРА И АЛЕГОРИЈА

Сличности онакве какве су ове напред наведене, подлога су научним метафорама и алегоријама, исто онако као што су сличности које запажа обично посматрање или песничка интуиција подлога обичним метафорама и алегоријама.

И онда, после свега што је доведе казано, намеће се питање: чему све то? чему корисном могу служити метафоре и алегорије и имају ли оне какав смисао дубљи од онога што им се придаје у обичном животу и у књижевности?

За масу недовољно обавештених, то су само реторичке фигуре којима се хоће да се нешто изрази „у преносном смислу“, па да у свести створе слику изразитије од оне коју оригинал непосредно изражава. У ствари, то су покашто одиста само голе речи, које на нарочити начин замотавају идеју и служе искључиво за то да покажу да се онај што их је употребио зна китњасто и сликовито изражавати. Језгро сличности је тривијално, празно: из њега се не може извући ништа што би могло имати каква интереса.

Метафоре и алегорије на које се наилази у поезији већ могу имати неки стваран значај. Остављајући и ту на страну оне од њих које су одиста тривијалне, оне стварно одговарају једној духовној потреби и постижу намењен им циљ. Тражи се да се прозаична слика нечега обуче у такво спољње рухо да она буде што изразитија или импресивнија, да изазове осећаје какви се хоће и асоцијације мисли које ће оригинал улепшати, поједине црте му појачати, а читаоца навести на поетско посматрање ствари.

Али прави и дубок значај метафора и алегорија испољава се тек у областима науке. Само оне ту нису на домаку свакоме као оне у обичном животу и у књижевности. Да би се оне могле разумевати, потребно је дубље познавање ствари, што је најчешће искључено за оне који нису довољно посвећени у области дотичне науке. Осим тога, научне метафоре и алегорије су прозаичне, немају ничега ни поетског, ни ма на који начин импресивног. Тако:

Једна таква метафора пореди електрицитет са течношћу, електричну струју са струјом течности што пролази кроз цев, самоиндукцију са инерцијом течности итд.

Једна алегорија пореди струјање електрицитета од једног пола електричног елемента ка другом полу са преласком топлоте од топлијег тела ка хладнијем.

Друга једна алегорија, која се често употребљава, пореди економске кризе са болестима организма.

Једна психолошка алегорија пореди процес продукције вољних аката са перипетијама међусобне борбе психолошких фактора, импулсивних и депресивних.

Једна, опет, пореди људско друштво са живим организмом, са којим има мноштво заједничких одлика.

Способност за осећање извесних предзнака нечега што ће наступити, који су неприметни за масу, а осете их само поједине, у томе привилегисане личности, изражава се метафором или алегоријом помоћу појава што се дешавају у акустичким резонаторима са жицама које трепере и у којима један одређен тон учини да затрепте само неке од жица, док друге остају неосетљиве за тај тон.

Са истом се појавом алегоријски упоређује и имунитет организма као победника у борби са бацилима у току болести, после које борбе организам постаје способан да даје отпор само једној одређеној врсти бацила, а не и другим врстама.

Једна алегорија изражава периодичност мирисних еманација у цвету биљака. У току дана и ноћи, под периодичним утицајем сунчане светлости и влаге, поредећи је са појавом морске плиме и осеке изазване периодичном акцијом Сунца и Месеца.

Такве метафоре и алегорије перазумљиве и непривлачне за лаике, много су пуније садржине но оне обичне, свакидашње, на домаку свију и свакога. Изражавајући увек покоју дубљу истину, оне чине стварну услугу науци и стварају нове могућности за оријентисање при научним истраживањима.

Па у чему се састоје те услуге? По чему нешто, што се обично сматра само као једна више или мање лепа, изразита реторичка фигура, може шта доприносити науци?

То ће бити показано у овоме што следује.

14. СВОЂЕЊЕ ЧИЊЕНИЦА НА ТИПОВЕ

Један од великих проблема позитивне философије састоји се у томе да се све оно што се мора претпостављати ради разумевања онога што постоји или се збива, као и број ставова о појединачним случајевима нечега општијег, сведе на што је могуће мању меру. То је, у исти мах, и идеални, асимптотни циљ свих наука.

Све што доводи до могућности груписавања чињеница по њиховим заједничким цртама, доприноси у исто време и томе да се приђе за који корак таквоме циљу. У томе погледу метафоре и алегорије, које су један специјалан облик потпунијег или овлашнијег изражавања сличности чињеница по тим заједничким цртама, неоспорно доприносе идеји таквог груписавања.

Како би се вршило то груписавање?

Пре свега, оно се већ одвајкада вршило при општим дефиницијама објеката, бића и чињеница једне исте конкретне природе, и то у свима наукама, као и при палажењу општијих правилности и закона за поједине врсте чињеница. У таквим се случајевима пречилићавало све што је у погледу специфичне конкретне природе ствари могло бити апстраховано а да језгро сличности посматраних чињеница не изгуби шта од своје битности са гледишта са кога се ствари посматрају.

Сличан је томе и начин груписавања по метафорама и алегоријама. Кад је, на напред показани начин, добијена заједничка слика посматраних чињеница са одређеног гледишта посматрања, па се она толико упрости и уопшти да њени саставци изгубе свако специфично конкретно значење и да су сведени на нешто апстрактно и типско, што се може привезати за најразноврсније елементе а да још увек задржавају оно што треба за могућност предвиђања последица, добија се један тип чињеница.

Карактеристични облик таквих типова видеће се из ових неколиких примера:

1. јачање импулсивног фактора са сметњама на које наилази, а кад фактор има као свој ефекат убрзано рашћење или опадање непосредног објекта своје акције. Тип обухвата, нпр., водену бујицу која руши препоне, или освајачки налет дивље, необуздане хорде;

2. периодичке промене изазване периодичким узроком. Тип обухвата, нпр., појаву морске плиме и осеке; промене јачине мирисних еманација у цвету биљака у току дана и ноћи;

3. слабљење нечега уколико се ово више проширује. Тип обухвата, нпр., слабљење металне шипке која се издужује на рачун ширине; слабљење кружног таласа на површини воде по којој се талас шири; слабљење свемоћи освајача проширивањем освојених земаља;

4. специфичност реактивне моћи нечега према спољним факторима. Тип обухвата, нпр., акустичну, оптичку и електричну резонанцу; имунитет према одређеној врсти бацила;

5. промене нечега што се првобитно налази у равнотежи, кад ову поремети фактор који делује увек у смислу супротном ономе што га имају те промене. Тип обухвата, нпр., појаву електричне индукције услед промене магнетног флукса; акцију светлосних зрака на ретину, која акција изазива реакцију увек супротног смисла ономе у коме делу-

је надражај; функционалну асимилацију органа у борби организма за опстанак; ритам продукције у економским појавама;

6. расипање саставака комплекса у линеаран низ у коме су они пораздвајани и понаместани један поред другог по утврђеном реду. Тип обухвата, нпр., спектралну анализу комплекса хемијских елемената; расипање у бројни спектар комплекса бројева;

7. кооперација саставака комплекса њиховом координацијом, постигнута диференцирањем њихових функција, концентрисањем специјализираних активитета и утицајем ефеката појединачних саставака на колективитет. Тип обухвата, нпр., карактеристично обележје живог организма и људског друштва;

8. једнако и просто иде пре различног, сложеног; цело иде пре делова, једно иде пре многога. Тип обухвата мноштво разноврсних чињеница опште еволуције, а које се односе на ред којим један комплекс чињеница наступа после другог;

9. нагомилавање и понављање ситних узрока има за последицу крупне ефекте. Тип обухвата безброј појединачних фактора ове врсте:

- Капи воде буше гранитну стену.
- Својим зубићима миш прегризе метални кабл.
- Ситни ударци сикирице обарају горостасне храстове.
- Сићушна бића, корали, мењају острва и континенте.
- Зрнце песка изједе челичну осовину точка и преломи је.
- Ситни неспоразуми покваре занавек хармонију заједничког живота.
- „Котарица земље, изручена сваки дан на исто место, прави брда.“
- „Не треба ниподашгавати ситне ствари; нема непријатеља, ма како он био незнатан и слаб, који вам, радећи стално и стрпљиво, неће нашкодити“ (П. Стал).

Као што се види, такви типови нису везани искључиво за чињенице материјалне природе. Они обухватају чињенице свих могућих конкретних природа, како у материјалном тако и у импондерабилном свету.

15. ТИПСКЕ УЛОГЕ

Оно што нарочито карактерише груписање чињеница у типове и служи му као основица, то је сличност улога одговарајућих елемената у групи чињеница које тип обухвата. Улога се огледа у начину на који поједини од елемената суделују у постојању или збивању онога што тип изражава. Кад је она, на пример, из метафоре или алегорије уочена и увучена у одговарајући тип чињеница што обухвата посматрану групу, она је ту независна од специфичне конкретне природе својих носилаца и може се везати за најдиспаратније носиоце, било материјалне, било импондерабилне природе. Она у таквом типу представља једну типску улогу која у апстрактном облику обухвата мноштво диспаратних поје-

диначних улога исте феноменолошке врсте. Појединим типским улогама даје се:

1. или какав општи назив који се може придати свакој од појединачних улога истог типа, а разних конкретних природа. На такав назив наводи каква карактеристична појединост језгра сличности из кога је изведен тип улоге. Такве би, нпр., биле: улоге импулсивних и депресивних фактора, улога везе, улога реактивног фактора итд.;

2. или какав специјални назив, тј. назив једнога специјалног конкретног облика у коме се та улога јавља у каквој врсти конкретних чињеница у којој ју је лакше схватити и описати и у коју се тада пресликавају и све остале улоге истог типа. Такви су називи пренесени у тип већином из метафора и алегорија, у којима се поређењем једне чињенице са другом сличном испољава природа уочене улоге. Такве би, на пример, биле улоге:

- силе, место импулсивног и депресивног узрока,
- варнице, место изазивача,
- удара, место тренутних, напрасних узрока,
- бујице, место интензивних, наглих узрока који јачају са препонама што им се стављају насупрот,
- решета, место прилика које врше селекцију итд.

Читав један низ улога сличних међу собом пресликава се на тај начин у једну исту типску улогу, која није ништа друго до заједничка слика појединачних улога саставака тога низа.

Најчешћи облици типских улога, они у којима се оне провлаче кроз неизмеран свет конкретних и апстрактних чињеница, били би ови:

- улога дескриптивног елемента у чињеници, која се састоји у томе што је елемент носилац њене суштине;
- улога узрока, која се састоји у томе да намеће суштину чињенице дескриптивном елементу;
- улога инерције што се ставља насупрот променама наметнутим од каквог фактора;
- улога отпора, коју игра какав фактор кога нестане кад нестане одређених промена у чињеници, а појављује се чим се појаве те промене, опирајући се увек овима;
- улога реактивног фактора са истим обележјем као и улога отпора, али са тим додатком да је фактор депресиван кад промене у чињеници јачају, а импулсиван кад ове слабе, делајући увек у смислу супротном ономе у коме се врше промене;
- координативна улога, која чини да се у променама одржава извесна координација и оријентисање према одређеном циљу.
- регулаторска улога која чини да се промене у чињеници одржавају непрестано само у одређеним границама;
- улога саставака корелативног ланца која се састоји у таквој једној вези између низа чињеница да промене у једној од њих неминовно,

без суделовања икаквих других фактора, повлаче собом промене сваког саставка низа, од првог до последњег саставка;

– улога терена, везана за одређен скуп прилика, а које прилике чине да акција одређеног скупа фактора, за једне исте објекте те акције и за једне исте јачине тих фактора, буде осетнија или неосетнија;

– улога препреке, која чини немогућним промене елемента у чињеници, па ма колике биле јачине фактора који би наметнули те промене кад би те улоге нестало;

– стабилизаторска улога, која чини да се стање или промене у чињеници стабилизирају, тј. да се не удаљују осетно од једног одређеног режима.

Поред оваквих општих, типских улога, у свету чињеница наилази се још и на друге, специјалније типове, који се такође провлаче кроз тај тип у својим бескрајно разноврсним спољним облицима. Један специјалан случај, у коме се јавља једна таква улога, тада алегоријски даје назив и самоме општем типу улога који обухвата такав случај; такву би улогу било тешко и приметно дефинисати у њеном општем облику, па се стога, по алегорији, задржава и за све случајеве у којима се наилази на сличну улогу.

Такве би, на пример, биле уопштене улоге: носиоца догађаја, притиска, варнице, распаљивача; клице, надражаја, завртња, бујице, зупчаника, бацила, игле која проваљује мехур, мрље, капи која препуни суд, подстрека, канализатора, изолатора, протектора, одбојника, селектора итд.

Кад се узме у посматрање како су у чињеници расподељене поједине типске улоге, застаје се пред бескрајном разноврсношћу елемената и фактора који могу бити носиоци једне исте такве улоге. Расподела тих улога на носиоце и чини оно бескрајно шаренило света чињеница и даје једноме истом типу чињеница оне безбројне диспаратне облике у којима се он појављује као митолошки Протеј са својих хиљаду лица и у којима тек оштрије посматрање, дубља анализа или песничка интуиција откривају да је то у битности једно исто. Тако:

– Улогу импулсивног фактора, који намеће јачање своје непосредном објекту акције, игра, према конкретној природи чињенице, час привлачна сила међу материјалним делићима, час трансформаторска сила реагенаса у хемијским реакцијама, час термичка или електрична утицајна тежња једне тачке тела на стање околних тачака; час сила која магнетише, фотохемијска трансформаторска тежња светлосних зрака, осмотички притисак у органским ћелијама, деструктивна моћ бацила при прогресивном развијању болести, импулсивна сила срца у крвотоку; час утицајна тежња средине при мутацијама органских фела, покретачка моћ идеја, политичка импулсивна тежња итд.

– Улогу депресивног фактора, који намеће слабљење своје непосредном објекту, игра час тежа при вертикалном кретању навише, час тежња светлости да смањи притисак течности у биљним ћелијама, час

фагоцитарна функција микрофага и макрофага у току једне болести, депресивни утицај афективних стања која ометају или парализирају акцију покретачке моћи идеја итд.

– Улогу реактивног фактора играју разноврсни фактори којих не стаје чим нестане промене у појави, који се одједном појаве чим настану те промене, а увек се овима опиру: они су депресивни кад промене јачају, а импулсивни кад ове слабе. Такви се фактори јављају час као трење на површинама или као отпор средине при кретању, час као индукциона реактивна електрична сила, као коерцитивна сила магнета, као реакција ретине изазвана светлосним надражајима, као разне врсте отпора организма, као социјална инерција, навике, предрасуде итд.

– Улогу напрасног узрока играју механички удар, тренутно осветљење осетљиве фотографске плоче дотле чуване ван домањаја светлосних зрака; тренутно затварање или отварање електричног кола у чијем се саставу налази каква електромоторна сила; час напрасна морска бура, ураган; час геолошка, сеизмолошка, историјска итд. катастрофа.

– Улогу изазивача игра час варница што изазива експлозију, час затварање електричног кола при хемијским реакцијама тиме изазваним; час слаби, ништавни мотиви који изазивају бурне изливе осећаја или уопште ништавни поводи који изазивају крупне догађаје.

– Координативна улога час је улога магнета при оријентацији скупа магнетних игала или гвоздених опиљака; час је улога координативне моћи при продукцији вољних аката, час улога дисциплине у организираној друштвеној установи са одређеним циљем итд.

– Регулаторску улогу играју: час центрифугални регулатор при кретању парне машине, час крила при ротационом кретању машинских делова, час регулатор на термостату или кипов апарат за продукцију гасова, или минералне соли при регулисању осмотичког притиска у организму, или гасни мехурићи на површини водених организама при њиховом дисању, или метални сток који осигурава банкарску стабилност, или скрупеле при поступцима итд.

– Улога препреке јавља се час као материјална веза која држи чврсто тело непомично, па ма какве биле спољне силе које би тежиле да га покрену; час као заклон при осветлењу неке површине; час као изолатор у електричном колу; као дувар суда који спречава додир и мешање реагенса у каквој хемијској реакцији, као сувише велико растојање између два објекта; као кора која се хвата на површини чврстог тела које се поступно мења у току хемијске реакције дејством једног течностног реагенса; као географска или физиолошка препрека којој теорија сегрегације приписује формирање нових фела итд.

– Улогу терена игра час распоред маса при распростирању каквог топлотног, електричног, магнетног, економског и др. стања у каквоме феноменском пољу или области; опште стање организма изложеног деструктивној акцији бацила; час општи карактер личности при извођењу вољних аката; општа политичка ситуација, карактеристика сре-

дине у којој се дешавају посматрани догађаји; опште расположење у једној епоси; ситуација у парламенту погодна за пројекте владе итд.

– Улогу корелативног ланца игра веза између корелативних појава у биологији, физиологији, психологији, као што је, нпр., веза која се испољава у рефлексном утицају нервног система на нутритивне и секретивне функције организма; веза између надражаја и сензација; веза при асоцијацијама идеја; занимљива веза између множине мачака у једној области и количине црвене детелине у њој, а која се веза састоји у томе што црвена детелина потребује за своје расплођавање бумбаре, без којих она постаје све ређа и ишчезава кад ови постану ретки или их нестане; множина бумбара зависи од множине пољских мишева који им разоравају гнезда, а множина мишева зависи непосредно од множине мачака у области у којој се сеје детелина. Енглески природњак Хаксли налази да такав исти корелативни ланац постоји између одржавања здравог људског соја у једној пољопривредној области и броја маторих уседелица у тој области; довољно је малопређашњем ланцу додати на оба краја још два беоцуга; да уседелице воле и радо гаје мачке и да човек добија снаге употребом меса. Тако исто, улогу корелативног ланца игра веза која се испољава у чињеницама овакве врсте: извесни саставци нервног система имају рефлексну акцију на друге, без суделовања свести или вољне акције; надражај, нпр., једног нерва у једној области може изазвати сам по себи врло јак надражај нерва у сасвим другој области; надражај носне слузне pokožице изазива сузе итд.

Тако се исто за факторе разноврсне по својој конкретној природи везују и оне улоге специјалнијег типа које добијају своје називе од једног специјалног случаја у коме суделују, а задржавају их алегоријским пресликавањем и за све диспаратне случајеве у којима се наилази на исти тип. Тако:

– улогу притиска играју према разним случајевима у којима се јављају: морални притисак, економски притисак, притисак јавног мишљења, притисак догађаја итд.;

– улогу варнице: искра која запали барут, реч која изазове катастрофу, незнатан, ништаван повод који изазове крупне догађаје;

– улогу распаљивача: уље бачено у ватру, говор који распали масу;

– улогу клице: семе бачено на земљу, реч која у згодној прилици падне на подесан терен;

– заштитничку улогу: громобран, заклон од светлости или топлоте, атмосфера која штити топлоту на површини земље, моћна личност.

– селективну улогу: решето, филтар, апарати за филтрисање светлосних зрака, електрични филтар, избор кандидата за нарочите, специјалне послове, школски испити;

– улогу надражаја: убуд игле, неповољна вест;

– улогу бујице: водена бујица која све руши и уништава у своме пролазу, необуздана навала дивље хорде у какву област;

– улогу бацила: бацили при уношењу и развијању болести, тајни пропагатори узбудљивих вести и штетних идеја у рату, појединачни револуционарни покрети у дотле мирној маси;

– улогу зупчаника: зупчаници на машинама, зупчаник корупције у држави који захвати и понесе собом масу личности, фатални зупчаник који повуче у пропаст све које захвати;

– улогу капи која препуни суд: кап која препуни суд са течношћу, нехотимична реч која „препуни чашу стрпљења“, ништавни догађај који се само придода већ нагомиланим мотивима и учини да ови одмах ступе у акцију;

– улогу вакцине: вакцине у медицини против рецептивитета болести, мање непријатности које олакшавају подношљивост доцнијих већих, ма какво средство које доноси собом имунизирање против неке непријатности;

– улогу завртња: завртњи у справама и машинама, „порески завртањ“ који полако стеже обвезнике да би истерао што више пореских прихода, „царински завртањ“ којим се стежу увозници да би се повећали царински приходи;

– улогу игле која проваљује нешто: игла која провали мехур од сапуна или оток на прсту и учини да ови спласну, оштра реч која учини да спласне нечија сујета или амбиција;

– улогу одбојника: одбојници на железничким вагонима, мала неутрална држава која лежи између двеју међусобно непријатељских великих држава, оно што лежи непомично између двеју супротних водених струја не дајући им да се састану;

– улогу подмазивача: уље што подмазује машину, подмићивање у државној администрацији, ласкање у циљу да се нешто добије или постигне;

Такав је случај и са мноштвом других таквих специјалних улога, као што су: улога мрље која се шири, улога канализатора (коју играју, нпр., водени канали), установе које „канализирају“ појединачна доброчинства и дарожљивости према циљу који се има у виду, изолаторска улога и др. Све такве улоге могу, у разним конкретним случајевима, играти разнолики фактори, како материјалне тако и импондерабилне природе.

У мноштву случајева типске улоге се расподељују не на појединачне факторе, већ на један колективитет познатих, па чак и појединачно непознатих фактора. Тиме се постиже то да се схвати механизам ствари бар у његовим битним цртама, а да се колективитет фактора не мора растављати на своје саставке, тј. на појединачне улоге што га састављају. Тако, на пример:

Улогом дијастаза назива се скуп улога једног комплекса физиолошких агенса који се не познају појединачно, али за које се зна да играју улоге од највеће важности у животним појавама.

Такав је случај и са многобројним улогама појединих колективитета у биолошким, социолошким, политичким и др. појавама, па и у појавама обичног, свакидашњег живота. Као што је често казано, са социјалног или политичког гледишта маса од милион људи је нешто простије но један човек, као што је са извесног гледишта шума нешто простије но једно дрво. Колективно осећање друштвене масе је једноставније; оно мање разликује нијансе. Поступци и мишљења масе много су мање променљиви но што су код појединаца. Публика има своју колективну душу и своје инстинкте које не мора имати појединац.

И улоге таквих колективитета су једноставније и лакше за сазнавање и схватање него комплекс безбројних појединачних улога њихових саставака које се састављају и слажу у сноп колективне улоге. Кад у току напредака сазнања колективитет са својим улогама постане разложљив на саставке чије ће се појединачне улоге довољно познавати, то неће потрети оно што се пре тога знало о механизму појаве, већ ће га само допунити у дотле непознатим појединостима.

Ограниченост скупа типских улога

Према овоме што је доведе о њима казано, типске улоге имају се сматрати као феноменолошки редуктивни елементи у свету чињеница. Њиховим се комбинацијама формирају типови чињеница, а кад се саставцима ових придају још и спољни облици њиховог испољавања, ствара се конкретан свет чињеница у свем своме шаренилу и бескрајној разноликости.

И тада се поставља једно питање од интереса и значаја, како са феноменолошког тако и са општег философског гледишта: да ли је скуп тих редуктивних елемената приступних људском сазнању ограничен или бескрајан? Ако је за данас ограничен, има ли изгледа да ће се, у току развијања, ширења и продубљивања људских сазнања он увећавати преко сваке границе?

Спекулативна закључивања не могу дати никакав одговор на та питања. Као што никаква философска умовања не могу одговорити на питање да ли је скуп материјалних редуктивних елемената пондерабилног света, скуп хемијских елемената, ограничен, врло велики или бескрајан и да ли ће се он напрецима науке бескрајно повећавати. Међутим, за те елементе добија се ипак позитиван одговор кад се стане на земљиште чисте емпирије. Тада се, према данашњем конкретном познавању ствари, констатује да је тај скуп, уколико су ствари приступне људском посматрању, не само ограничен већ и доста мали (око једне стотине саставака), и да је целокупан свет материјалних бића само скуп комбинација, хемијских једињења тих бројно ограничених редуктивних елемената. Нема никаква изгледа да ће се број тих елемената јако

повећати напрецима науке, а има изгледа, штавише, да ће се он смањивати, па можда и свести на јединицу.

На горња питања о скупу феноменолошких редуктивних елемената могла би такође дати одговор једна врста разматрања, опет из области емпирије, посматрајући ствари непосредно онакве какве су оне у реалности. То би била разматрања овакве врсте:

Јасно је да се под светом чињеница, који спада у оквир ових посматрања, има разумети скуп онога што постоји или се збива, или се може замислити да постоји или да се збива, а при том се може на који било начин људски изразити. Разуме се да се тиме не мисли одрицати егзистенција онога што не улази у тај оквир: „има много ствари на небу и земљи о којима ваша мудрост и не сања, мој Хорацио“. Али, уколико се тиче онога до чега може допрети Хорацијева мудрост и што је уопште приступно људском сазнању, важи, у лако схватљивом смислу, Омирово поетско тврђење да у томе свету свака ствар има по два имена: једно јој даје бог, а друго људи. Ако нема овога другог или га је немогућно створити тако да се зна тачно шта оно има да изрази, ствар и не улази у тај оквир. То би била само једна нејасна, магловита визија, бледа слика која се не може ни пресликавати и која се не може сматрати као саставак свесног садржаја.

Међутим, људски начин изражавања располаже само ограниченим бројем елемената изражавања, као што су слова, речи и разне ознаке. Тај ће број несумњиво расти у току допуњавања, продубљивања, проширивања и прецизирања људских концепција, знања и нијанса мисли, али је ипак несумњиво да ће он занавек, поред свега тога што може временом постати врло велики, ипак и за сва времена, остати ограничен. Из тога ограниченог круга, у коме се располаже само бројно ограниченим елементима, људско изражавање ни у коме случају и никад не може изаћи.

Па откуда онда долази то да се на људске начине, а са тако ограниченим инструментом изражавања, ипак изражава неизмеран свет и бескрајно шаренило чињеница?

Да би се то разумело, треба се сетити да свет чињеница обухваћених облашћу сазнања није само оно што се непосредно изражава већ и оно што је изражљиво на друге, посредне начине. А они се састоје, на пример, у:

- уопштавању чињеница;
- њиховом пресликавању по заједничким појединостима;
- скупном изражавању колективитета који могу садржавати и неограничен број појединачних непознатих саставака.

Уопштавањем се добија то да, у једноме бескрајном скупу појединости, каква запажена правилност, а изражљива помоћу коначног броја речи или ознака омогући то да се оно што би се имало казати о сваком од саставака скупа обухвати једним општим изразом. Такав израз замењује тада све оно непрегледно шаренило израза који би исказива-

ли појединачне чињенице скупа. Он, са својим ограниченим скупом елемената, допушта изражавање бескрајног мноштва чињеница сличне врсте.

Пресликавањем (на пример, у облику обичних и научних метафора и алегорија) добија се то исто: могућност да се ограниченим бројем елемената изрази бескрајно мноштво чињеница. Пошто једној истој слици може одговарати непрегледно мноштво диспаратних оригинала, то, и ако слика има коначан број саставака, она алегоријски изражава читав један бескрајан свет чињеница.

Напослетку, изражавајући какав колективитет од бескрајне множине саставака, добија се опет то да се једним заједничким а коначним изразом обухвати бескрајно мноштво чињеница које би било немогућно индивидуално изразити коначним бројем изражљивих елемената.

Као што се види, могућност људског изражавања бескрајног света чињеница није у супротности са тврђењем да је број изражљивих типских улога ограничен, што он у ствари и јесте, поред свега тога што, са развитком науке, он може постати врло велики. У томе погледу Анри Поенкаре је у пуном праву кад од науке тражи да се бави само оним што се може исказати коначним бројем речи или ознака. Емил Борел иде у томе још даље тражећи да тај број буде не само коначан већ и да не прелази једну границу преко које људска свест не може више то примати и њиме владати.

Један ограничен број шаблона, „калупа“, и то у бескрајно разноликом спољњем руху, постоји у неизмерном свету чињеница. Шаблонски типови улога понављају се у разноликим својим комбинацијама и спољним облицима и у науци, и у поезији, и у свакидашњем животу. И њихов је број и практички ограничен, и већ данас се ретко налази на какву нову типску улогу, несводљиву на нешто што је већ познато.

Било би од интереса учинити покушај да се у областима науке, књижевности и у догађајима обичног живота издвоје и опишу све до данас уведене типске улоге које се крију у разноликости и шаренилу својих спољних манифестација у свету чињеница. То би се имало извршити једном врстом пописа свих познатих типских улога, њиховим чишћењем и апстраховањем од свега што их везује за специфичку конкретну природу ствари. А проналазак какве нове типске улоге несумњиво би отворио читаву област нових схватања и разумевања необјашњених чињеница, као што је, нпр., научна концепција релативитета изазвала читаву револуцију и у најелементарнијим научним схватањима.

16. ПРЕДВИЂАЊЕ ЧИЊЕНИЦА ЗАКЉУЧЦИМА ПО СЛИЧНОСТИ

Дешава се да у састав језгра сличности (апстрахованог, на пример, из метафора и алегорија), као заједничке слике аналошке групе, улазе

чињенице од којих се једне ψ_i могу сматрати као последица других ϕ_i садржаних у истој језгру. Чињенице ϕ_i су тада примарне, а ψ_i изведене чињенице у језгру.

Кад је конјункција између примарних и изведених чињеница довољно одређена и позната, чињенице ψ_i могу се предвиђати помоћу ϕ_i , и то како оне које су већ ушле у састав језгра сличности тако и нове чињенице ψ_i које би то језгро допуњавале.

За такво предвиђање без интереса је питање о томе зашто постоји та конјункција и откуда долази нужност потицања изведених чињеница из примарних. За тај циљ довољно је знати само да та конјункција и нужност постоје, познавати начин конјункције и умети се њоме послужити као инструментом за предвиђање. Нека је само поменуто да конјункција и нужност могу потицати, на пример:

1. непосредно из принципа чисте логике, као логичка нужност;
2. из закона узрочности, за који се, са гледишта са кога се овде посматра, може сматрати да је довољно тачно изражен на овај емпирички начин: кад су исте погодбе остварене на различитим просторним местима и у различитим временским моментима, једне се исте чињенице репродуцирају, само премештене у простору и у времену;
3. из стеченог искуства, до кога се дошло, нпр., посматрањем или експериментом;
4. из уведене конвенционалности, као, нпр., у кривичном праву из конвенционалне везе између кривице и казне;
5. из учињених хипотеза, нпр., при објашњавању физичких појава;
6. из вероватноће, нпр., сматрања да кад се нешто дешавало раније у одређеним погодбама, десило се под истим погодбама и идући пут;
7. из веровања, нпр., у религији и митологији.

Нужност што потиче из вероватноће играла је одувек улогу при закључивању по сличности. Обична је ствар и у обичном животу и у књижевности, а покашто и у науци, да се „закључује по сличности“, тј. да кад је већ запажена или наслућена сличност до једне извесне тачке међу чињеницама, сматра се за вероватно да ће она важити и надаље, преко те тачке, и у том смислу правити закључке.

Међутим, сам по себи неодрђен и нејасан вулгаран појам сличности, онакав какав се обично има, ниуколико не оправдава такве закључке. Закључци по недовољно прецизираној сличности исто су тако мало поуздани као и екстраполација криве линије од које су познате само неколике тачке. Поређење није разлог, каже једна стара изрека. Сличност је муза која често vara, вели један познати мислилац.

Па ипак, из овога што је овде казано, извесни закључци по довољно тачно прецизираној сличности могу бити потпуно оправдани и тачни. Само, као што каже Е. Ренан, број оних који су у стању да тачно запазе и схвате праву сличност врло је мали. Међутим, ово што претходи даје поуздан критеријум за то: да би закључци по сличности били оправдани и тачни, потребно је и довољно да су они изведени из језгра

сличности према нужности за коју се буде нашло да постоји између примарних и изведених чињеница у самоме језгру.

Такви закључци се само онда смеју изводити кад језгро садржи за њих потребне примерне чињенице и кад постоји поменута нужност. Недовољно вођење рачуна о томе простом критеријуму доводило је до нетачности за које има обилато примера у свима областима науке и књижевности, а нарочито у обичном животу. Такве су, на пример, биле некоректне примене биолошке теорије о постанку фела на научне области чији проблеми имају неке овлашне сличности са проблемима те теорије, али језгро сличности не оправдава оно што се из тога закључивало. Познати покушај да се, поредећи литерарне врсте са биолошким фелама, доктрина варијација фела непосредо примени на еволуцију тих врста, даје пример таквих неоправданих закључака. Такве су биле и некоректне примене исте доктрине на људско друштво које је, поред обичних биолошких погодаба, основано и на погодбама сасвим друге врсте, кашто чак и супротним законима биологије.

Инструктиван пример за то дају и случајеви кад се из сличности тока двеју диспаратних појава закључивало да су им слични и механизми, па су се појединости, везане за механизам једне од њих, преносиле на другу без довољно проверавања. Зна се да одређени механизам повлачи собом као нужне последице одређене појединости тока појаве, али да не мора важити и реципрочна чињеница: да одређене појединости тога повлаче собом одређене појединости механизма. Познавање самога тока је, уопште, nedовољно за сазнавање механизма појаве; једна иста појединост тока може произлазити од разних механизма, и по таквим се појединостима не сме закључивати о стицају прилика које је производе. Тако, на пример:

Слабљење осцилаторне појаве, које се састоји у осцилацијама елемената око одређених стања којима се они наизменце приближавају и од њих се удаљавају низом све слабијих осцилација, од нарочитог су интереса у томе погледу. Појаве те врсте, а каквих има у свима областима науке, могу произлазити из разноврсних комбинација фактора са обрађеним законима активитета, као нпр.:

а) из акције фактора са слабљеним осцилаторним осцилацијама, а кад јачина фактора не зависи од јачине њиховог ефекта;

б) из истовремене акције двеју врста међу собом антагонистичких фактора: једних импулсивних, сталне јачине, других депресивних, а задоцњених, чија се акција мења упоредо са мењањем величине њиховог непосредног објекта.

Сваки од та два типа механизма повлачи собом слабљено-осцилаторни карактер појаве, али две појаве, међу собом сличне по таквом заједничком карактеру, не морају имати механизме истога типа, па би биле неоправдани закључци о истоветности типова њихових механизма.

Међутим, као што језгро сличности троуглова, које се састоји у једнакости њихових хомологих углова и пропорционалности хомоло-

гих страна, претвара сличност у једнакост, тако и уопште језгро сличности ма колико диспаратне аналошке групе служи истом циљу. Али тада се та једнакост односи само

а) на оно што је непосредно ушло у језгро сличности, односно у одговарајући тип чињеница;

б) на изведене чињенице као последице примарних чињеница у језгру, а по нужности која треба да постоји у самој језгру и да је позната.

Кад се чињенице, обухваћене таквом једнакошћу, пренесу на једну и другу од чињеница које се међу собом пореде, са својим специфичним конкретним спољним рухом и значењима што их имају у оба случаја, долази се до закључака по сличности који су потпуно оправдани и тачни.

17. НАУЧНА ПРЕДВИЂАЊА ПО ЈЕЗГРУ СЛИЧНОСТИ

Елементи предвиђања

Закључци по језгру сличности могу се односити на прецизне или на овлашне појединости у чињеницама.

На прецизне појединости се наилази у сваком проблему теоријске и примењене математике. Оне су везане за елементе који су по својим величинама непосредно или посредно упоредљиви са елементима исте или друге какве врсте или за суштине чији се састав може довољно тачно прецизирати.

Овлашне појединости су недовољне да даду прецизну слику о ономе на шта се односе, али се ипак састоје у нечем карактеристичном за ту слику и омогућавају објашњење и предвиђање понеких чињеница. Такве би, нпр., биле ове појединости:

1. неједнакост, са одређеним смислом, међу недовољно прецизираним величинама. Оне се састоје у томе што је једна величина већа или мања од какве друге, али се не зна за колико; што се једна величина повећава или смањује, што она расте или опада, јача или слаби, али се не зна у којој мери; што је један фактор, или комплекс фактора, надмоћнији од другог, али се не зна колико; што се једна величина налази између друге две са којима се упоређује, али се не зна где итд.;

2. егзистенција екстремума (максимума, минимума, оптимума), као прелаза из повећавања у смањивање, из рашћења у опадање, из јачања у слабљење, или обратно, а не знајући колики је сам тај екстремум, нити на коме се месту он налази у низу узастопних вредности елемената;

3. враћање једнога стања које се мења у првобитно стање из кога се и пошло, а без познавања интермедијарних стања кроз која је оно прошло у току тих промена (нпр., затвореност путање при кретању које се не познаје у појединостима; враћање електричне струје на прво-

битну јачину, без познавања нијанса кроз које је она догле прошла; промене разних конкретних природа које се дешавају у затвореним циклусима);

4. осцилације, или ондулације, тј. наизменично приближавање једноме стању, пролаз кроз ово, удаљавање од њега, поновно приближавање итд., без тачнијег, потпунијег познавања начина на који то бива, као и амплитуда осцилација; све што се зна, то је ред по коме једно за другим следују приближавање, пролаз, застанак и удаљавање;

5. периодичност, тј. узастопна понављања чињеница, а без познавања закона периодичности;

6. потпуно поништавање (анулирање), или изједначавање величина или суштина чињеница, а да се при том не познају узастопне фазе пре и после тога изједначавања или поништавања (амортизирање, синхронизација итд.);

7. континуално или дисконтинуално мењање елемената или суштина, без познавања узастопних стања (флукуације и мутације); прекиди у времену или простору (интермитентне појаве);

8. груписање (асоцирање) или разгруписавање (дисоцирање) комплекса елемената или чињеница (нпр., у времену или у простору), без тачнијег описа тих процеса;

9. симетрија или дисиметрија у елементима и чињеницама, без тачнијег познавања врсте и облика симетрије;

10. монотоност у променама, тј. мењање са непрестаним раширењем или опадањем, јачањем или слабењем онога што се посматра, без застоја или прекида;

11. пертурбације у чињеницама, без ближег познавања појединости у њима (нпр., одступање од нормалног тока појаве, које указује на постојање каквог непознатог, страног утицаја, без сазнања у чему се тачно састоји такав утицај);

12. овлашне појединости о узајамности између појединих елемената или чињеница, без ближег познавања начина те узајамности (нпр., такве појединости о суштини једне улоге или о везама и корелацијама између елемената или чињеница);

13. корелација између низа чињеница, такве врсте да један саставак низа повлачи собом чињеницу која му у низу непосредно следује, а без ближег познавања саме суштине такве везе;

14. сазнање да један фактор утиче на који од секундарних узрока појаве у одређеном смислу (нпр., јачајући га или слабећи), без познавања подробнијих појединости тога утицаја.

Такве и сличне појединости могу се везати за све што улази у оквир свесног садржаја. Атрибут, нпр., величине, јачине, може се придати свакој врсти елемената, како материјалне тако и импондерабилне природе, од конкретних до најапстрактнијих. Нема тога појма, те представе, тог осећаја, који у себи нема чега упоредљивог, ако не у смислу тачне или овлашне мерљивости, а оно бар у смислу упоредљивости.

Све се може схватити као веће или мање, јаче или слабије, осетније и неосетније. Компаративи и суперлативи, који се употребљују свуда и на сваком кораку, чак и са разлозима што их оправдавају, показују то довољно јасно.

Јачина једне дражи, акутност, јачање или слабљење болести, јачина осећаја, интензитет једне представе у свести, јачина пажње, величина душевног или телесног напора, висина нивоа једне културе, интерес једне ствари, брзина напредовања при каквој прогресивној еволуцији или каквоме било процесу, важност једног акта, замашност једне дужности, величина једне кривице, заслуге, казне одмерене према степену кривичне одговорности, диспропорција између кривице и казне итд., све су то атрибуту, и ако они, сами по себи, могу бити неприступни практичном мерењу и прецизном изражавању у одређеним јединицама мере, ипак је могућно замишљати им све оне овлашне појединости на које се наилази код практички мерљивих атрибута: рашћење и опадање, јачање и слабљење, анулисање, континуални или дисконтинуални, осцилаторни, периодички и др. карактер, максимуме, минимуме, оптимуме итд.

Зна се, на пример, да јачина осећаја расте знатно спорије него јачина надражаја који га је изазвао; да токсичка и коагулаторска моћ слабе под утицајем топлоте, и то тако да прва слаби у јачој мери но друга; да депресивни утицај светлости на развиће микроба расте упоредо са рашћењем јачине светлости.

Осцилаторне појаве најразличитијих врста састоје се у осциловању елемената око једнога средњег стања, у наизменичном приближавању томе стању и удаљавању од њега. Такав елемент, међутим, не мора бити мерљив па да се ипак може схватити и у чињеницама истаћи на видик његов осцилаторан карактер. Мноштво ритмичких појава у биологији, мада трајних историјских појава, поступно развијање разних социјалних институција у дугим периодима времена, све такве ритмичке појаве свих врста јасни су пример за то.

Егзистенција максимума, минимума, оптимума може се такође схватити за елементе свих могућних врста; изрази као што су: кулминација једне болести, врхунац силе, каријере, моћи, богатства итд. то јасно показују.

Изрази као што су:

- удвостручити пажњу;
- изгубити, анулировать вољу и наклоност, укус за нешто;
- убрзати ток догађаја;
- појачати какав разлог итд.

исказују ма и овлашно процењивање релативних величина неприступних мерењу.

Чињеница је да је покретачка тежња, везана за какву идеју, утолико јача уколико акт који она собом повлачи изазива јаче задовољство или уколико је он у бољој сагласности са личним интересима; уоча-

вање циља као асимптотне тачке, којој конвергирају разне акције, покрети или идеје у једној периоди времена; тврђење да је једна заслуга пропорционална тешкоћама које се имало савладати; да одушевљење пролази брже него мржња; да људска маса, у извесним приликама, осцилира између одушевљења и депресије; да морални напредак иде спорије него материјлни; да је бол при губитку већи него радост при наласку изгубљене ствари; да (по Наполеону) покашто један лош ђенерал вреди више него два добра; да су се похвале и замерке нашле у равнотежи; да је страх од невоље мање неподношљив кад ова наступи него док је се плашимо итд. такође су тврђења која непосредно исказују схватање овлашних квантитативних појединости за величине свих врста и свих природа. То се показује и овим:

– Једна ствар може бити више или мање лепа, па се чак и диспаратна бића могу међу собом бар овлашно упоређивати у погледу степена лепоте.

– Један поступак може бити више или мање користан или целисходан, једна дужност више или мање тешка, један случај више или мање прост итд.

Шта су свакидашњи компаративи и суперлативи до изрази таквих поређења и могућности да се атрибут величине у горњем смислу, бар у мислима, прида сваком елементу обухваћеном облашћу људског сазнања, без обзира на његову интимну природу?

Овлашне појединости о величинама и њиховим променама, а које нису само игра речи или елементи за сликовито изражавање, показују да се квантитативне нијансе одиста могу придавати саставцима чињеница свих могућих врста. Такве се нијансе могу и скалирати и онда није никакво жонглирање са тиме кад се, на пример, у теоријама кривичне одговорности, околности (услови) које утичу на одмеравање казне класифицирају према мери њиховог доприноса у кривичном делу, па се скалирају придатим им коефицијентима; или кад суд нађе да је оптужени крив за толико и толико процената.

А све што се дешава у току времена састоји се, у крајњој анализи, у променама величина доступних или недоступних људском сазнању. Као што се алегоријски каже, природа је океан тих промена, а пространство тог океана је бескрајно. „Цела вечност“, каже Љуба Ненадовић, „само је један велики празник: он се зове Преображење.“

Како се те промене могу предвиђати?

Начин предвиђања

Једна чињеница се може сматрати као објашњена и предвиђена кад се познају:

1. скуп свега онога што игра одређену улогу у постојању или дешавању чињенице;

2. типови улога везаних за тај скуп;

3. кад се из познавања онога под 1. и 2. може чињеница предвидети као неминовна последица тога;

Језгро сличности (излучено, нпр., по алегорији) своди одређену аналошку групу чињеница на тип, карактерисан типским улогама елемената и фактора који га састављају. Горе наведено под 1. и 2. саставља примарни скуп у посматраном типу; оно под 3. постиже се помоћу конјункције која треба да постоји између саставака примарног скупа и онога што се из тога скупа изводи.

Предвиђање прецизних појединости, што захтева прецизне податке, врши се обичним логичним или математичким закључивањем на познате начине, о којима се овде не мисли говорити.

Предвиђање овлашних појединости, из овлашних података, било из овлашно одређених примарних чињеница било по недовољно одређеној конјункцији између њих и онога што се мисли из њих извести, врши се, у лакшим случајевима, обичним логичким закључивањем, а у случајевима кад је ово за то немоћно дедукцијама квалитативне математике, која не израчунава бројеве и величине, већ само овлашно наговештава начине промене ових, поретке међу чињеницама, врсту конјункције међу њима итд. Квалитативна математика то чини на подлози овлашних података о којима је напред била реч, а какви се могу имати о појединостима свих врста и свих конкретних природа. А до таквих се података долази на начине много простије и лакше од оних за прецизне појединости. Тако, на пример:

У биолошким појавама се, за мноштво фактора зна смисао њихове акције, кашто и овлашно начин мењања њихове јачине у току појаве.

Зна се, нпр., да крвни серум има две врсте особина, које играју улоге импулсивних и депресивних фактора у неким виталним појавама: тактичку и коагулаторску моћ, и да обе слабе под утицајем топлоте, али тако да прва слаби брже него друга.

Утицај светлости на развиће микроба је депресивног карактера и расте упоредо са рашћењем јачине светлости.

Хуморалне особине које, као импулсивни и депресивни фактори, играју тако важну улогу у борби организма против акције патогених микроба, мењају се под утицајем свега онога што мења нутритивни карактер ћелија, мењајући при томе хемијски састав сокова; смисао и релативне јачине тих утицаја познате су за велики број таквих фактора.

Тежња атмосферске влаге да појачава ослобађање мирисних састојака, појачавајући притисак течности у цветним ћелијама, импулсивног је карактера; тежња везана за акцију сунчаних зрака да парализира такав утицај влаге својом хемијском акцијом, којом убрзава трансформацију миришљавих продуката, депресивног је карактера; обе су тежње периодичне, јачајући и слабећи наизменце са појавом дана и ноћи.

Зна се да дејство топлоте, повољно до извесне мере за развиће бактерија, има свој оптимум, који се мења од једне врсте бактерија до друге. Тако исто и патогена вируленција ових мења се под утицајем топлоте, пролазећи при томе кроз један максимум.

Антисептичка средства имају деструктивну акцију на бактерије; она се имају употребити у пропорцији са бактеријском концентрацијом течности која се мисли стерилизовати.

И уопште, за велики број медикамената познаје се смисао њихове акције, који се не мења са дозом, али кад ова пређе одређену границу, мења се и смисао дејства медикамента; такав је, на пример, случај са кинином. Кофеин убрзава функцију срца; калцијумове соли појачавају дејство панкреасног сока; холин појачава секрецију пљувачних жлезда, панкреаса и др., а у инјекцијама слаби притисак у артеријама; соли магнезијума убрзавају трансформацију сахарозе дејством инвертина и при томе постоји једна њихова доза која је оптимум.

Сличне се појединости за поједине факторе имају и у психолошким појавама. Тако, за идеје извесне врсте везана је покретачка тежња да пређу у акт; тежња је утолико интензивнија уколико би акт повлачио собом више личног задовољства, или уколико би боље одговарао личним интересима. Тежња се по јачини мења и према садржини идеје, са свима прелазима од врло великог до незнатног интензитета. Максимум је достигнут код идеја у којима је афективни елемент врло интензиван и где идеја повлачи собом напрасан, неодољив прелаз у акт, са наглошћу скоро једнаком оној код рефлекса; минимум је код идеја са врло slabим афективним елементом и који се често, наместо прелаза у акт, сведу само на какво ново стање свести.

Импулсивне и депресивне тежње, везане за емотивни и интелектуални фактор свести, развијају се у току времена, мењајући се разним брзинама. Зна се да се емотивни фактор мења врло лагано, док се интелектуални мења великом брзином (Бекл). Тако, поредећи цивилизацију данашњу са грчком и римском, лако се утврђује да се скала основних осећаја није много изменила: то су увек исте нијансе љубави, мржње, пожуде, лакомости, амбиције, сујете, страсти и побуде којима је испуњен вечити роман живота. Напротив, скуп знања је неизмерно измењен, проширен и продубљен; идеје и методе сазнавања су из основе нове, и читава провалија дели данашњу науку и њене примене од онога што су биле пре неколико десетина векова. „Телефон, авион, бежична телеграфија нису ништа учинили да се садашње срце измени и постане нешто јако различито од онога какво је било пре толико хиљада година“ (Гуљелмо Фереро).

У економским појавама постоји тежња, везана за цене робе, да осцилирају око нормалних цена, цена равнотеже, и то због утицаја текућих цена на продукцију робе. Свако повишавање цена изнад нормалних повлачи собом појачавање продукција, које, опет, са своје стране, повлачи обарање, спуштање цена; свако спуштање цена доноси успо-

равање продукције које ће учинити да се цене дигну, попну. Те појединости подсећају на оне у појавама електричне индукције, а лако је формирано и језгро те сличности.

На овлашну појединост: задоцњење акције једнога узрока према акцији других, налази се у појединим физичким појавама, као што су, на пример:

- фотохемијска акција светлости на осетљиву плочу;
- појава обојених прстенова на слици која се формира на ретини при брзом проласку црног предмета преко белог заклона;
- осцилаторне појаве проузроковане нервним надражајима, у којима улогу узрока са задоцњеном акцијом игра једна врста нервне реакције, којој треба извесно време док постане осетна.

У економским појавама улогу таквог узрока игра депресивни фактор који произлази од ранијих обавеза са роком и који се због тога појављује са задоцњењем, и јачина му зависи од ранијег стања у време кад је узета обавеза, а не од актуелног стања, па као такав фактор улази у комбинацију са факторима без таквог задоцњења.

На појединости исте врсте налази се и у појавама свакидашњег живота. Такав би, нпр., био случај овакве врсте:

Извозник једне врсте робе има свог сензала у једноме удаљеном месту; чим сензал осети да цена роби скаче, он то доставља своме послодавцу, а овај му одмах шаље робу, али оснивајући то на сензаловој цени. Међутим, док је роба стигла на место, цена се у овоме изменила. Сензал опет поручује нову партију робе у складу са новом ценом, и то се тако понавља. Јављена цена и тражња робе од стране сензала игра улогу фактора који делује са одређеним задоцњењем.

Историја каже за поједине утицајне личности да су биле по читав век у задоцњењу према идејама свога времена, као што каже за друге да су биле створене за догађаје који би наступили тек после једног века.

Песник каже да је живот меница са роковима: у тридесетој години плаћа се оно од пре десет година; у четрдесетој се плаћају лудости од пре двадесет година, а смрт наплаћује последњу отплату.

Сличне овлашне појединости, везане за поједине улоге, могу се имати у појавама свих научних области без изузетка. То је случај чак и у чињеницама у којима суделује врло велики број индивидуално непознатих или недовољно познатих узрока, испреплетених међу собом на најразноврсније начине и који се у највише прилика приписују случају. Дешава се, нпр., да се колективитет таквих узрока може, са довољном приближношћу, а за оно што се има у виду, заменити једном фиктивном типском улогом или комплексом таквих улога. Тако исто, дешава се да се у комплексу узрока нађе по један или више претежних, превлађујућих узрока чији је утицај знатно претежан над свима осталим, а којима се губи утицај сићушних узрока што уносе само незнатне пертурбације у ток појаве онакав какав би био кад би ти претежни узроци деловали сами.

Пример за то даје појава морске плиме и осеке; претежни фактори су привлачна сила Сунца и Месеца, а локалне прилике, као што су: конфигурација морског дна, стешњеност воде између делова Земљине коре, јачине и правци ветрова, играју улоге другога реда и могу се занемарити а да тиме главни ток појаве не буде битно измењен.

Такав је случај и са масом биолошких, социолошких, историјских и др. појава са великим, доминирајућим узроцима, који појави дају тип и према којима су остали, као што и безбројно ситнији пертурбаторски узроци, занемарљиви, без осетног утицаја на оно што је у појави битно. Ти се ситни узроци контра балансирају, и пошто су многобројни а неједнаког смисла, они се међу собом често и потиру на начин као што се потиру безбројне ситне грешке разнога знака око тачне вредности на коју се односе.

Један од претежних, доминирајућих узрока у социјалним појавама, био би, на пример, перманентни, постојани импулсивни утицај генерација једне на другу, у једноме одређеном правцу или депресивни утицај навика, предрасуда, атавизма у низу генерација.

Из таквих, прецизних или овлашних података о ономе што игра улогу у посматраноме типу чињеница, обична логика, математичка анализа извлаче последице по конјункцији што постоји између примарних и изведених чињеница у типу. А кад се познаје скуп типских улога и та конјункција, сматра се да се познаје механизам чињеница таквога типа или типски механизам.

Неколико простих примера таквих механизма даће идеју о њиховом општем облику и о форми закључака који се изводе из игре типских улога у томе, а по којима се предвиђају поједине чињенице везане за тип:

1. *Пример.*— Кад се механизам састоји у акцији узрока чија јачина не зависи од његовог ефекта, предвиђа се да ће тај ефекат у току времена јачати или слабити према томе да ли је сам узрок импулсиван или депресиван. Он ће достигати своје максимуме или минимуме у тренуцима кад је јачина узрока једнака нули.

У специјалном случају кад је узрок непроменљиве јачине, елемент што представља напоредан објекат његове акције, непрестано ће и равномерно јачати или слабити према томе да ли је узрок импулсиван или депресиван. Дијаграм варијација елемента у току времена биће права линија нагнута према оси времена под оштрим углом кад је узрок импулсиван, а под тупим углом кад је узрок депресиван.

У другом једном честом специјалном случају, кад је узрок периодичан, ефекат ће такође бити периодичан и показиваће у својим временским варијацијама исту периоду која карактерише и сам узрок. Али осцилације ефекта показиваће, према осцилацијама узрока, једно стално задоцњење једнако четвртини заједничке периоде узрока и ефекта.

2. *Пример.*— Кад се механизам састоји у акцији узрока који, пошто је већ произвео свој ефекат, делује поново и на исти начин на резултат

своје акције, затим опет на резултат те поновне акције, па тако продужује и даље, предвиђа се да ће се елемент, непосредни објекат те акције, мењати непрестано у једном истом смислу, растући кад је узрок импулсиван, а опадајући кад је он депресиван. Дијаграм варијација елемента је једна степенаста експоненцијална крива линија по којој елемент или бескрајно, и то све брже, расте или бескрајно, опет све брже, опада у току времена, према томе да ли је узрок импулсиван или депресиван.

Један чест специјалан случај таквог типа наступа кад се акција узрока врши без застоја, континуално. Степенаста експоненцијална крива линија дијаграма претвара се тада у обичну, континуалну линију по којој елемент јача или слаби, према смислу акције узрока.

3. *пример.* – Кад се механизам састоји у акцији двају депресивних узрока, једнога који се мења пропорционално своме ефекту, и једнога што се мења пропорционално тоталитету ефекта, тј. површини дијаграма тог ефекта, предвиђају се ове појединости:

Појава ће бити монотона или осцилаторна, према јачини инерције елемента (објекта акције) и величини коефицијента утицаја првога узрока. Први ће случај наступити кад је тај коефицијент довољно велики наспрам инерције елемента; елемент може тада достићи највише један максимум или минимум, после кога ће непрестано слабити и по истеку довољног времена постати неосетан. Други ће случај бити кад је инерција врло велика наспрам поменутог коефицијента; елемент ће се мењати осцилаторно, а осцилације ће бити све слабије у току времена док не постану неосетне.

4. *пример.* – Механизам се састоји у јаком појачавању слабих периодичних ефеката врло slabим периодичним узроцима; тип чињеница састоји се у појави пертурбација које уводи један скуп X врло слабих узрока у нешто што се већ збива а састоји се у slabим осцилацијама око једног стабилног стања. Кад се периода једног или више од узрока што састављају скуп X поклапа са периодом првобитне појаве, резултујућа појава ће се састојати у суперпозицији

а) првобитних осцилација, онаквих какве су биле пре акције скупа X ;

б) периодичних осцилација које изазивају они од узрока скупа X чије се периоде разликују од периода првобитних осцилација. Њихове су амплитуде непроменљиве у току појаве;

в) периодичних осцилација које изазивају они од узрока скупа чије се периоде поклапају са периодом првобитне појаве. Амплитуде тих осцилација постају све веће у току појаве и у томе повећавању нису ничим ограничене.

Чињеница, при таквом механизму и типу појаве, која даје кључ за објашњење појединих, без тога необјашњивих чињеница, састоји се у томе што једна слаба, кашто једва осетна осцилаторна појава, може

бити јако појачана једним скупом периодичних пертурбаторских узрока, па ма колико ови били слаби.

Разноврсност и шаренило спољњег руха у коме се испољавају типови чињеница

Спољње рухо, у коме се конкретно испољавају појединости што потичу из суделовања типских улога, распоређене на разноврсне своје носиоце у свету чињеница и међу собом комбиноване на један одређен начин што карактерише један тип, бескрајно је разноврсно. Једна иста типска појединост јавља се, као митолошки Протеј, са својим најдиспаратнијим спољним аспектима, за које је, кад се површно посматра, кашто тешко и доћи на идеју да је то у ствари једна иста типска појединост. Тако:

Рашћење елемента има за свој спољни израз час убрзавање трансляције или ротације у појавама кретања, час померање светле тачке, час промену правца светлосног зрака или правца зракова, или се јавља као поступна промена боја која прелази од црвене ка љубичастој, или као повишавање температуре тела, као појачавање јачине електричне струје, као убрзање хемијске реакције, погоршање болести итд.

Опадање елемента испољава се као успоравање трансляције или ротације, као поступни прелаз боје од љубичасте ка црвеној, као снижавање температуре, успоравање хемијске реакције, слабљење јачине електричне струје, ублажавање болести итд.

Рашћење и опадање са наглим скоком испољава се као судар двају тела, као мутација у току времена биолошке феле, као тренутна коагулација колоида, као изненадан напрасан догађај итд.

Пролаз елемента кроз нулу (његово анулисање) јавља се, нпр., у облику тамних пруга и прстенова у појавама интерференције светлости; у престанку мирисних еманација цвета под утицајем извесних фактора; у неактивности, индоленцији личности у моментима кад у њој и импулсивни и депресивни фактори вољне акције толико ослабе да међу њима нема борбе; у нестанку једне биолошке феле кад се исцрпе храна, или кад је у току времена уништи каква друга фела која се њоме храни итд.

Осцилаторни карактер испољава се у облику осцилација клатна, у облику наизменичне електричне струје, као наизменично олакшавање и погоршавање болести, као балансирање трговачких послова у ритмичком појављивању економских криза итд.

Поступно слабљење (амортизирање) осцилација огледа се час у облику поступног кочења клатна или металне шипке која вибрира, час у облику поступног осцилаторног уједначавања наизменичне електричне струје, час као осцилаторно слабљење надражљивости срца, или нерава, или ретине или као тежење каквог социјалног фактора или

стања ка једном сталном, непроменљивом режиму низом све слабијих осцилација итд.

Периодичност у променама елемената има за израз час пролазак покретне материјалне тачке или тела кроз еквивалентне положаје у једнаким размацима времена, час периодичке промене јачине мириса цвећа под утицајем сунчане светлости, час појаву морске плиме и осеке, час ритмичке функције у живом организму или као периодичко појављивање криза у приближно једнаким размацима времена итд.

Егзистенција корелативног ланца испољава се час у рефлексном утицају нервне система на нутритивне и секретивне функције организма, час у сузама које изазива надражај носне слузне pokožице, час у реперкусијама једних политичких догађаја на друге итд.

Истовременост индивидуалних промена појединих елемената доводи до резултујуће колективне слике појава; стицај истовремених таквих промена изазива у тој слици нарочите појединости које су резултат њихових комбинација и које не би излазиле на видик кад би се те индивидуалне промене посматрале свака за себе. Тако:

Међусобно комбиновање истовремених промена координата тачке, било изоловане, било као саставног дела чврстог тела, доводи до путање тачке или до појаве геометријских деформација тела у току времена; или до комплексних кретања полуге, ланца, чигре; или до начина распрострањања таласа по површини течности, или до оптичких појава фигура што резултују из истовремених вибрација двају међу собом укрштена дијапозона; или до оптичких слика на калейдоскопу или до колективне слике какве болести, климе, економског, финансијског, политичког стања итд.

Такве опште, типске појединости, које се спољно приказују у најразличитијим конкретним специфичним облицима, допиру до свести спољашњим или унутрашњим отежањем, и то:

1. непосредно, чулима, као геометријски облици, начини кретања, промене боја, јачина светлости, висина звука, температура, непосредне сензације свих врста;

2. посредно, нпр., преко инструмената који појединости, што би требало запажати једним чулом, претварају у појединости запажљиве другим каквим чулом (нпр., температура посматрана оком на термометру, јачина струје на галванометру). По Спенсеровој концепцији, инструменти су једно продужење чула, као што су машине вештачко продужење наших органа за кретање.

У физици је обична ствар да се, за посматрање чињеница, једно чуло замењује другим. Оптичка метода доводи до тога да се „виде“ акустичне појаве и, обрнуто, да се „чују“ оптичке појаве (нпр., виброскопске методе, фотофони). Једна електро-акустичка метода доводи до тога да се „чује“ хемијски састав неких раствора; мењањем пропорција његових састојака мења се и електрични отпор раствора, а са овим и јачина звука у виброскопском инструменту којим се раствор испитује.

Топлота, која би иначе била непосредно запажљива само чулом пипања, постаје видљива преко термометра. Врло слабе промене јачине електричне струје или магнетног стања, које би биле неосетљиве за сва чула, постају видљиве преко осетљивог галванометра и магнетометра;

3. преко других појединости које би биле у корелацији са посматраним појединостима, а које су лакше запажљиве но ове. Такви би, нпр., били разноврсни „симптоми“ помоћу којих се могу пратити физиолошки, метеоролошки, социјални поремећаји, чија суштина може бити скривена под маском врло разноврсних спољних својих израза. Дешава се и то да какав општи морбидни процес, коме се зна механизам, буде основица, подлога, језгро, једнога мноштва болести, по спољним изразима врло разноврсних и диспаратних, за које би изгледало да немају ничега заједничког; ти спољни изрази су тада оно у чему се то заједничко језгро приказује. У метеоролошким, економским и др. комплексним појавама, такозвани „индекси тотализатори“ су сноп чињеница које дају овлашну слику појаве, неизражљиве у свима својим многобројним појединостима;

4. уз сарадњу интелектуалне функције, која или се придружује спољашњем опажању или, за чињенице унутрашњег искуства, и сама ствара појмове и слике у свести.

18. ПРИМЕРИ РАСПОДЕЛЕ ТИПСКИХ УЛОГА И ПОСЛЕДИЦЕ ЊИХОВЕ САРАДЊЕ

Механизми у електричним појавама. – И не улазећи у питања о самој суштини електричних појава, водећи рачуна само о типским улогама које у њима играју поједини елементи и фактори, могу им се механизми схватити као сарадња тих улога. Тако:

Омов закон, са законом самоиндукције, своди промене јачине електричне струје у непокретном и непроменљивом електричном колу, у чијем се саставу налази какав електрични елемент, на овакав механизам: дескриптивни елемент (чију улогу игра јачина струје), са својим коефицијентом инерције (чију улогу игра коефицијент самоиндукције проводника), мења се акцијом једног активног импулсивног узрока (чију улогу игра електромоторна сила елемента) и једнога реактивног узрока (чију улогу игра реактивна контраелектромоторна сила у проводнику), који је увек, по смислу, супротан смислу промена свога непосредног објекта (јачине струје).

Исти закони доводе и до механизма промена система струја са међусобном и самоиндукцијом, у систему електричних кола, са отпорима који су у његовом саставу. Механизам је овакав: систем, са својим дескриптивним елементима (чије улоге играју јачине струја), мења се под утицајем једнога комплекса узрока, једних активних и импулсивних (чије улоге играју електромоторне силе елемената у саставу кола), јед-

них реактивних (чије улоге играју реактивне контраелектромоторне силе у проводницима) који се увек противе променама дескриптивног елемента, тј. увек су смисла супротног смислу промена свога непосредног објекта (јачина струје) и, напослетку, једних такође реактивних, који произлазе од инерције у појави (ту улогу играју електромагнетне индуковане силе).

Механизам испражњавања електричног кондензатора карактерисан је оваквом расподелом типских улога: дескриптивни елемент (чију улогу игра јачина струје испражњавања), са својим коефицијентом инерције (чију улогу игра коефицијент самоиндукције проводника), мења се акцијом једнога реактивног узрока (чију улогу игра реактивна контраелектромоторна сила у проводнику), која се у сваком тренутку противи променама дескриптивног елемента онаквим какве су оне у том тренутку и једнога, такође реактивног, узрока по смислу супротног површини криве линије дијаграма поменутих промена (а чију улогу игра Кулонова електромоторна сила, по смислу увек супротна електричном оптерећењу арматура у кондензатору).

Механизам фојтохемијске акције свејлосићи на осејљиву плочу.

– Осцилаторни карактер црнила, као ефекта те акције са врло јаким слабљењем осцилација, што чини да појава врло брзо улази у свој стални режим, карактерисан једним од тада непроменљивим степеном црнила, физичари објашњују оваквим механизмом: промене дескриптивног елемента (чију улогу игра степен црнила на плочи), што произлази од истовремене акције два међу собом антагонистичка узрока: једног импулсивног, непроменљивог по јачини и смислу и једног реактивног, депресивног, који се јавља не у тренутку кад импулсивни узрок отпочне своју акцију, већ са извесним задоцњењем, које се затим непрестано провлачи кроз цео ток појаве. Улогу првога узрока игра директна и непроменљива тежња везана за акцију светлосних зракова да редукујући сребрну со, појачава црnilо; та директна акција изазива, у редукованоме слоју соли, једну реактивну акцију која игра улогу депресивног узрока, изазивајући инверсну модификацију инертног слоја, а мењајући се при том тако да је јачина те депресивне тежње у сваком тренутку пропорционална величини ефекта директне акције, али онаквог какав је био у извесном тренутку пре тога.

Механизам носџанка и коагулисања колоида. – Кад се у алкални раствор кане једна кап уља и смеша се добро промућка, уље се растури по раствору и облику безбројних сићушних, једва једна од друге пораздвајаних капљица, образујући једну емулзију. Величина тих капљица може се смањивати до толике мере да се емулзија претвори у колоид. У таквој фази појаве, поред кохезионих сила које су веома јаке пошто су међусобна растојања капљица веома мала, капљице ипак остају пораздвајане једна од друге и понашају се као самосталне јединке. Међутим, често какав напрасан, тренутан узрок (на пример, електрично ис-

пражњавање кроз колоид) учини да се колоид нагло, у тренутку, стапањем капљица коагулише.

Физичари своде објашњење појаве на овакав један механизам: акција два међу собом антагонистичка узрока, једног импулсивног S_1 и једног депресивног S_2 , зависних, по јачини, од величине површине криве линије што представља дијаграм њиховог ефекта; тај узрок S_2 има нагли напрасан пад у датом тренутку. Улоге су расподељене овако:

Капљице уља, растурене по алкалној течности, електришу се додиром са течношћу, и то све у једном истом смислу, услед чега се међу њима јавља репулсивна електрична сила; ова игра улогу узрока S_2 . Овој сили делује насупрот кохезиона сила међу капљицама (узрок S_1); она је атрактивна и зависи од међусобних растојања капљица.

Појава је ушла у стационарно стање од тренутка кад су та растојања тачно толика колика би била потребна да би се те две силе држале међусобно у равнотежи. Али, ако се ма на који начин капљице напрасно ослободе за њих везаног електрицитета (напрасни пад узрока S_2), атрактивна кохезиона сила, оставши некомпензована, извршује у тренутку своју акцију, стапајући међу собом капљице и изазивајући коагулацију колоида.

То је, уосталом, и принцип једног начина вештачког растурања магле. Ова није ништа друго до један нарочити колоид, састављен из сићушних капљица растурених по ваздуху, у коме остају одвојене једна од друге акцијом репулсивне силе што произлази од њиховог електрисања у једноме истом смислу. Ако се у атмосфери изврши напрасно испражњавање електрицитета супротног смисла ономе кога је електрицитет везан за капљице, ове се, изложене тада акцији само кохезионих сила, у тренутку згушњавају у крупне кишне капљице, остављајући атмосферу чисту и провидну.

Механизам периодичности јачине мириса у цветној биљаци. – Јачина мирисних еманација код биљака чији цвет испушта мирис, мења се периодично, пролазећи наизменце кроз максимуме и минимуме који одговарају наизменичности дана и ноћи. Утврђено је да те еманације појачава влага, а да их слаби утицај сунчане светлости. Појединости појава своде се на прост механизам овакве врсте: истовремена акција два периодична, међу собом антагонистичка узрока.

Улогу импулсивног узрока игра тежња, везана за влагу, да појачава ослобађање мирисних супстанца у цветним ћелијама помажући, у исто време, и избацавање таквих материја из епидерме цвета. Улогу депресивног узрока игра тежња која карактерише акцију сунчане светлости да паралише такав утицај влаге, са једне стране својом хемијском акцијом, којом олакшава трансформисање мирисних супстанца, а са друге стране својим механичким утицајем, којим слаби притисак у цветним ћелијама. Оба су узрока периодична, растући и слабећи наизменце са појавом дана и ноћи.

Механизми ритмичких орѓанских ондулација. – Запажено је да се срчани мишић не понаша подједнако према електричним надражајима једне исте јачине: у извесним тренуцима ти су надражаји врло осетливи, у другима потпуно неосетливи, са свима нијансама од величине размака времена који је протекао од последњег надражаја до онога који се на крају размака посматра. Наиме, запажене су ове појединости такве појаве:

Кад је надражај извршен у једноме тренутку врло блиском ономе у коме срце почиње једну од својих нормалних контракција, јачина ових је, у први мах, утолико већа уколико је тренутак надражаја даљи од почетка нормалне контракције. Кад се дражење буде вршило у разним тренуцима, рачунајући од почетка нормалне контракције, надражљивост, мерена величином контракције коју је у стању да изазове у датом тренутку један исти надражај, показује ритмички карактер, пролазећи редом кроз све фазе јачине, почевши од фазе неосетљивости до фазе максимума осетљивости. Такве се ритмичке промене огледају и у дужини размака времена који протиче између тренутка кад је извршен надражај и тренутка у коме почиње контракција (изгубљено време). Срчани мишић је, дакле, карактерисан не само својим ритмичким функционисањем већ и ритмичком надражљивошћу.

Појава би била објашњена једним типским механизмом овакве врсте:

Један интензиван, а тренутан узрок C , својим импулсом изведе дати систем из његовог стационарног стања (S) у коме се он, остављен сам себи, враћа једним дужим или краћим низом слабљених осцилација. У једноме тренутку T , у току тога враћања у стационарно стање, јавља се, опет напрасно, исти тренутни узрок C , реметећи нормално враћање у стање (S). Према тренутку T , тј. према томе да ли је у томе тренутку смисао промена непосредног објекта узрока овај исти који има и његов импулс или су супротног смисла, узрок ће имати за ефекат нагло удаљавање система од стања (S) или напрасно слабљење тога удаљавања, тако да ова постају и неосетна. Тако би се исто понављало и кад би се импулси низали један за другим у прекидима (интермитентни прекиди), које би узастопце извршавао узрок C .

Механизам би, дакле, био сведен на овај тип:

– акција једног дисконтинуалног низа међу собом једнаких, интензивних тренутних узрока на један објекат који, чим акција таквога узрока престане, тежи да се врати у своје нормално, стационарно стање једним низом слабљених осцилација.

Улоге тренутних узрока играли би надражаји мишића; улогу удаљења од стационарног стања (нормалног стања мишића) игра позитивна или негативна величина контракције мишића; улогу непосредног објекта брзина контракције. Надражљивост мишића (мерена величином контракције) биће већа или мања или сведена на нулу (као што је за време рефракторне периоде, кад је мишић неосетљив), према тренут-

ку T у коме се врши надражај, тј. према томе да ли је у томе тренутку брзина контракције истога смисла као и она што га има импулс надражаја или су супротног смисла.

Кад би, у горњем механизму, импулси везани за поједине узастопне надражаје били међу собом неједнаки, дијаграм надражљивости би, у разним тренуцима између тих надражаја, имао различне облике, према релативним величинама и смислу тих надражаја. У специјалним случајевима, кад би ти импулси били увек супротног смисла брзини контракције у тренутку у коме се они врше, а по својој апсолутној вредности утолико јачи уколико је већа та брзина, дијаграм надражљивости, у размацама времена између надражаја, свео би се на криву линију са врло малим бројем осцилација, и то јако ослабљеним; кад би ти импулси били подесно одмерени према самим контракцијама, такав би се дијаграм свео на криву са само једном осцилацијом, која би се одмах затим неосетно разликовала од осе вредности времена.

Према испитивањима која су вршили француски физиолози Рише и Брока о надражљивости нервног центра мереној, такође, њоме изазваним позитивним и негативним контракцијама, у дијаграму те надражљивости има се баш овај последњи случај. Надражљивост у једном тренутку T зависи од размака времена који је протекао од ранијег надражаја до тренутка T , и има само једну осетну осцилацију.

То би било објашњено једним оваквим типским механизмом.

Акција дисконтинуалног, испрекиданог, ритмичког низа тренутних, по смислу и јачини неједнаких узрока $C_1, C_2, C_3...$ на какав систем који би се, остављен сам себи, једним низом слабљених осцилација, изазваним једним ранијим импулсом, враћао у своје нормално, стационарно стање, а кад је, при том, сваки доцнији импулс, везан за узроке $C_1, C_2, C_3...$, супротног смисла непосредном објекту своје акције а по својој апсолутној вредности је утолико јачи уколико је објекат акције по вредности већи.

То је одиста типски механизам, на који се своди објашњење појаве у облику који су дали поменути испитивачи. Према овима, кад се у нервном центру деси какав надражај, овај у исто време изазива извесним физиолошким процесом један реактиван импулс, супротног смисла првоме, који се противи променама што их овај тежи да изазове, и који је утолико јачи уколико у томе тренутку буде већа надражљивост. Сваки би од таквих реактивних импулса играо улогу по једнога од тренутних узрока $C_1, C_2, C_3...$ предвиђених у наведеном типу механизма.

Њихову егзистенцију чини, уосталом, врло вероватном и појава „мишићног звука“, коју је раније био запазио Хелмхолц: кад се тетанизира какав мишић електричном струјом, са прекидима произведеним вибрацијама дијапозона, може се, слушајући пажљиво, чути у мишићу исти звук који издаје и дијапазон, што показује да се у мишићу врше наизменичне контракције и истезања у складу са узроком који их је произвео. Међутим, кад се мишић тетанизира вољним актом, у њему се

и тада може разликовати извештан звук, за који је Хелмхолц нашао да има за периоду вибрација двадесети део секунде. Кад се та чињеница приближи оној при вештачком тетанизирању мишића електричним импулсима, оправдан је закључак да узрок мишићним ритмичким ондулацијама при вољном тетанизирању треба тражити у церебралним импулсима са периодом од двадесетог дела секунде, а што, у исто време, чини вероватном и стварну егзистенцију горе наведених реактивних, тренутних узрока $C_1, C_2, C_3...$

Од интереса је и физиолошка улога коју Рише и Брока придају тим реактивним импулсима при продукцији вољних аката. Та се улога састоји у томе да сведе на што мању меру размак времена потребан ондулацијама (изазваним каквим импулсом при вољном акту) да се осцилације ослабе до мере у којој ће постати неосетне, и да се на тај начин припреми терен акцији новог вољног импулса, како би ова била што одређенија, без пертурбација унесених већ постојећим ондулацијама из ранијег вољног импулса, и то у што краћем размаку времена после овога.

Улога је, по своме типу, идентична са улогом тренутних, променљивих и по смислу и по јачини електромоторних сила које, по методи сер Виљема Томсона, треба пуштати у подморски кабл при преношењу сигнала од једног краја кабла на други, да би ове биле што економичније употребљене, тј. да би се кабл, после једног преношеног сигнала, што пре довео у своје нормално, неутрално стање, у коме би био спреман за пријем и преношење новог сигнала.

Иста је улога идентична и са улогом импулса који у разним моментима за време лагано слабљених осцилација балистичког галванометра треба придавати овоме да би се он у што краћем времену после првобитног датог му импулса, чију је јачину имао мерити, довео у своје равнотежно стање и тиме учинио спремним за примање и мерење нових електричних импулса.

Штавише, експеримент показује да је периода поменутих ритмичких реактивних физиолошких импулса утолико краћа уколико је вољни акт, о чијој се продукцији ради, енергичнији. А то је такође у сагласности са појединостима које се предвиђају из наведеног типског механизма.

Слични типски механизми дају објашњење и чине могућним предвиђање и мноштва других органских ондулација, као што су, нпр.:

1. ритмичке нервне ондулације при дражењу нерава, које је проучио француски физиолог Шарпантје и које се састоје у томе што нервна надражљивост, у размаку времена између два узастопна надражаја, пролази најпре кроз максимум, а за тим кроз рефракторну фазу где постаје неосетна, на начин потпуно сличан ономе, горе наведеном, при дражењу срчаног мишића. Типски механизми тих двеју појава били би исти;

2. ритмичке ондулације у ретини при светлосним наддражајима, а које је опет запазио и проучио Шарпантје. Светлосни зраци изазивају у ретини извесне реактивне отпоре, који се јављају не само у тренуцима кад зрак падне на ретину, или га нестане, већ и при ма каквој напрасној промени светлосних наддражаја на ретини. Те отпоре, који су увек по смислу супротни директној акцији светлости и утолико јачи уколико је ова енергичнија, Шарпантје приписује једној врсти индукције у нервном систему, на шта указује и сама структура нерава и закон промена тих отпора, који је истога облика као и Ленцов закон електричне индукције;

3. егзистенцију и типску улогу таквих отпора истиче непосредно на видик и један експеримент Шарпантјеа, познат под именом „експеримент црне пруге“ и који се састоји у овоме: један кружни сектор, јако осветљен белом светлошћу пред црним заклоном, окреће се умереном брзином, а гледа се у једноме сталном правцу, не крећући при томе око; на сектору се тада појављују један, два или три тамна простора који такође имају облик сектора, на једнаким угловним растојањима један од другога, а чије величине опадају по њиховом бројном реду. Та је чињеница последица једновремене акције директних светлосних импулса на ретину и реактивних импулса о којима је горе била реч;

4. на типске механизме сличног облика своди се и мноштво других физиолошких физичких, хемијских итд. појава, као што су, нпр., оне што се састоје у молекуларним променама које производе енергични импулси ма какве конкретне природе и тежња да се објекат акције импулса врати у своје првобитно, нормално стање;

Механизам одбране организма против акције микроба. – У борби организма против акције патогених микроба главну улогу играју извесне хуморалне особине које постоје још много пре напада микроба, а развијају се нарочито у току напада, заостајући још дуго после њега. Међу тим особинама има их које су неповољне за живот, или кретање, или лучење микроба и које састављају скуп бактерицидних особина крвног серума које, и ако остају без акције на саме микробе, помажу ипак организм у његовој борби против њихових отрова.

Све што има утицаја, нарочито трајнијег, на нутритивни активитет ћелија, у стању је да мења хемијски састав сокова, а тиме и њихове бактерицидне и антитоксичке особине, утичући на тај начин на рецептивитет или отпор организма против болести, као и на трајање и на озбиљност ње саме.

Ток једне болести што произлази од микроба има се у својим главним цртама сматрати као резултат борбе два претежна фактора који дају карактер целој појави: једнога импулсивног X_1 , чију улогу игра вируленција патогених микроба, и једнога депресивног X_2 , чију улогу игра фагоцитарна функција микрофага и макрофага. Акутне инфекциозне болести карактерисане су слабошћу фактора X_2 ; хроничне болести произлазе од измена тога фактора у неповољноме смислу. Имунитет је карактерисан

врло интензивним активитетом фагоцита, а рецезивитет врло слабим тим активитетом. Између тих двеју крајности постоје поступне нијансе тих активитета, а овима одговарају нијансе тока болести.

Један секундаран узрок C (какав лек, ињекција, вакцинисање, утицај средине, режим храњења и др.) може вршити

- а) акцију A_1 на импулсивном фактору X_1 , – и
- б) акцију A_2 на депресивном фактору X_2 .

И једна и друга од тих двеју акција може бити таква да појачава или слаби одговарајући фактор X_1 или X_2 , или да је у томе погледу индиферентна. Па како се тотална акција фактора C састоји у истовремености акција C_1 и C_2 , то ће се за њу, према томе која од тих двеју акција буде стварно постојала и каквог је смисла, имати ове могуће комбинације:

Карактер фактора C према X_1

импулсивна	депресивна
депресивна	индиферентна
импулсивна	индиферентна
депресивна	индиферентна
импулсивна	

депресивна	индиферентна
импулсивна	депресивна
импулсивна	импулсивна
депресивна	индиферентна
индиферентна	

Акција фактора C на ток болести

јакко отежавајућа	лако олакшавајућа
јакко олакшавајућа	лако олакшавајућа
неизвесна	лако отежавајућа
неизвесна	неосетна
лако отежавајућа	

Од ових девет једино могућих комбинација активитета, једна је, дакле, са никаквом, две са неизвесном, три са отежавајућом и три са олакшавајућом акцијом на ток болести.

Подаци, ма како они били овлашни, о смислу и начину промена фактора X_1 и X_2 , о пертурбацијама које, при акцији тих фактора, изазива појава каквог новог спољњег или унутрашњег узрока итд., дају могућности да се предвиди карактер резултујуће акције и појединости њенога ефекта, као и да се току болести да повољан правац. Тако, на пример: у трећој од горњих девет комбинација, при којој је крајњи резултат неизвесност, може имати интереса да се у један исти мах

појачају оба фактора X_1 и X_2 , тј. и вируленција микроба и фагоцитарна функција; тиме би се подстакла живља борба међу њима која би могла учинити да фагоцити, недовољно активни пре тога, а стимулирани за јачу активност, претегну вируленцију микроба и даду болести повољни обрт.

Механизам промена крвног притиска и крвотока. – Типски механизам појаве је овај: појава са два дескриптивна елемента i_1 и i_2 , који се истовремено мењају под утицајем двају фактора:

1. једнога са тежњом да мења оба елемента у једноме истом смислу, и то у ономе у коме се он сам мења (јачајући или слабећи), – и
2. једнога са тежњом да један од та два елемента мења у смислу у коме се мења сам фактор, а други у супротном смислу.

Расподела типских улога је оваква:

Улоге дескриптивних елемената су притисак i_1 и брзина i_2 оптицаја крви; њихове промене потичу од истовремене акције двају фактора час истога смисла, час антагонистичка, према елементу који мењају. Улоге тих фактора играју: импулсивна снага срца (фактор X_1) која тера крв са више или мање снаге и отпорни фактор X_2 везан за регулаторску акцију малих контрактилних судова који, својом већом или мањом контракцијом, успоравају кретање крви кроз артерије или олакшавају њен пролазак кроз вене. Тежња, везана за фактор X_1 је импулсивног карактера према елементима i_1 и i_2 ; тежња везана за фактор X_2 је импулсивна према елементу i_1 , а депресивна према i_2 .

Горе наведене примерне чињенице у типском механизму појаве повлаче собом као последице ове чињенице:

1. Кад год фактор X_1 остаје неизмењен, нормалан, а фактор X_2 ослаби, елемент i_1 ће слабити, а елемент i_2 јачати. А то ће се испољити у овим конкретним чињеницама које је запазио Мареј:

а) кад се кичмена мождина пресече гдегод у потиљачном делу (чиме се прекида акција вазомоторних нерава и олакшава пролазак крви из артерија у вене), то јако и нагло повећа брзину крвотока (предвиђено јачање елемента i_2 као ефекат слабљења фактора X_2);

б) у тренутку ширења срчане коморе запажа се убрзавање крвотока (као симптом предвиђеног јачања елемента i_2 услед слабљења фактора X_2).

2. Кад год фактор X_2 остаје неизмењен, нормалан, а фактор X_1 ојача, оба ће елемента, i_1 и i_2 , у исти мах бити појачана. А то се испољава на овај конкретан начин:

а) кад се пресеку оба вагуса, запажа се знатно повећање брзине крвотока и притиска у артеријама (такви пресеци појачавају честину срчаног куцања, тј. појачавају фактор X_1 , што ће имати, као предвиђен ефекат, истовремено појачање оба елемента, i_1 и i_2 ;

б) стрихнин, појачавајући импулсивну снагу срца, повећава брзину крвотока и притисак.

3. Кад год фактор X_2 остаје неизмењен, нормалан, а фактор X_1 ослаби, оба ће елемента, i_1 и i_2 , истовремено ослабити. То се конкретно испољава у томе, што, нпр., стешњавање аорте (чиме се слаби импулсивна снага срца) слаби брзину крвотока и амплитуду варијација у каротидама.

4. Кад год фактор X_1 остаје непромењен, а фактор X_2 ојача, елемент i_1 ће јачати, а елемент i_2 слабити. То ће се конкретно испољити на тај начин што, кад импулсивна снага срца остаје нормална, а отпор се појача, то ће имати за ефекат појачање крвног притиска и смањивање брзине крвотока.

Реципрочни факти испољавају се у облику ових конкретних појединости које имају своје важности за дијагнозу поремећаја органа крвотока:

1. истовремено успоравање крвотока и слабљење притиска крви знак је слабљења импулсивне снаге срца;

2. истовремено убрзавање крвотока и појачавање притиска знак је појачања импулсивне снаге срца;

3. истовремено успоравање крвотока и јачање притиска знак је појачања отпора;

4. истовремено убрзавање крвотока и слабљење притиска знак је слабљење отпора.

Кад год, на пример, двоструки дијаграм брзине крвотока и крвног притиска (добијен помоћу познатих за то инструмената) покаже да крива линија брзине силази, а крива линија притиска се пење, то је знак да се морала појавити каква сметња протицању крви.

Механизам ушпицаја механичких сметња на дисање. – Да би се функција хематозе одржала што ближе своме нормалном стању, постоји у респираторној функцији тежња за одржањем сталности запремине ваздуха у дисању у једноме одређеном размаку времена. Типски механизам тога састоји се у суделовању једнога фактора X који има регулаторску улогу у погледу промена једнога елемента i ; па се улога састоји у противљењу променама тоталитета елемената i (тј. површине дијаграма тих промена) у поменутоме размаку времена. Па пошто су промене елемента i (чију улогу игра количина пропуштеног ваздуха у јединици времена), а према ритмичком карактеру самога процеса дисања, осцилаторне, ефекат акције фактора X (кад та акција није ометана никаквим абнормалним узроцима), испољаваће се у облику једне врсте компензације између повећавања амплитуда осцилације и умањавања честине ових. А то ће се, по Мареју, конкретно испољавати у облику ових чињеница које се могу непосредно констатовати:

Стешњавања респираторних канала, смањујући частину дисања, повећаће његову амплитуду. Исто ће тако бити и кад се појави каква препона проласку ваздуха, било у једноме правцу (у смислу удисања или издисања) било у оба правца. Напротив, спољна компресија прсију (извршена, нпр., јаким стезањем трупа каквим широким појасом)

произвешће јако смањивање амплитуде дисања, а јако повећање честине дисања.

Вероватно је да и морбидне промене стишљивости плућа, које би деловале као сметња дисању, имају сличан утицај на ток овога; у томе би се случају, и при таквим променама, могле предвиђати разне појединости тога тока.

Механизам ритмичког размножавања орѓанских ћела састоји се у променама дескриптивног елемента акцијом трију фактора:

1. једнога импулсивног, који испрва јача, па по истеку извесног времена то појачање престаје;
2. једнога реактивног, изазваног рашћењем самога елемента;
3. једнога активног депресивног фактора који непрекидно јача у току процеса, и то упоредо са рашћењем елемента, али са извесним задоцњењем.

То су, у исто време, и примарне чињенице у типском механизму. Из њих се предвиђају као последице ове изведене чињенице:

Елемент ће, под утицајем импулсивног фактора који јача, и сам испрва расти, и то ће се продужити све дотле док остала два депресивна фактора, један реактиван, други активан, не ојачају толико да могу бити у динамичкој равнотежи са импулсивним фактором, што ће наступити тек по истеку извесног размака времена. Кад наступи тај тренутак, рашћење елемента имаће застој после кога ће почети опадати, и то ће се продужити за све време док је импулсивни фактор надјачан другим двама факторима. Али пошто слабљење елемента повлачи собом и слабљење та два депресивна фактора, а импулсивни фактор ипак при своје слабљењу не прелази одређену границу, то ће наступити тренутак кад ће се тај фактор по утицају изједначити са заједничким утицајем депресивних фактора; пошто ови и надаље слабе, он ће од тада непрестано бити јачи од њих. Од тога тренутка, после застоја у опадању, елемент ће поново почети расти, па ако се спољње прилике не измене, то ће се тако ритмички понављати.

Распоред улога у типском механизму овакав је:

Улогу дескриптивног елемента игра број индивидуа у посматраној области; улогу импулсивног фактора тежња феле да се размножава расплођавањем; улогу реактивног фактора сметње за размножавање које потичу из оскудице простора и средстава за исхрану, као и конкуренција. Улогу активног депресивног фактора игра скуп деструктивних фактора што долазе од стране непријатељских фела.

Конкретне појединости што произлазе из таквог типа механизма састоје се, по Спенсеру, из овога што следује:

Кад је један размак времена нарочито повољан за развијање једне феле, а неповољан за непријатељску фелу, прва се фела размножава јаче но обично; скуп таквих повољних прилика игра улогу импулсивног фактора у механизму појаве. Али ускоро затим почињу се осећати извесни деструктивни утицаји. Ако је фела биљна, а земљиште на коме

она може напредовати доста ограничено, самим тим напредовањем првобитних јединки све се више отежава напредовање потоњих.

Поред те сметње за размножавање феле на ограниченем простору, која игра улогу реактивног фактора, јавља се још и један активан депресиван фактор: животиње које живе на рачун те биљке (ларве, птице, биљождери) почињу се јаче размножавати. Ако је фела животињска, уколико се више размножава утолико ће бити мање хране за њене јединке, изузимајући изванредан случај да се покаже и нарочити прираштај животиња и биљака које јој служе за исхрану.

Осим тога, почињу се размножавати и животиње које живе на рачун те феле, њени паразити, а често и болести. Фела, дакле, која се у једноме размаку времена пре тога била одржавала у једном нормалном броју јединки, не може се јаче размножавати а да депресивни фактори, реактивни и деструктивни не почну и сами јачати. То ће учинити да, по истеку извесног времена, размножавање феле застане. Кад би био у питању само реактивни фактор, онај што потиче од узајамног степњавања и конкуренције, размножавање би се, после тога застоја, одржало и даље у оном стању у коме га је тај застој затекао; то би стање постало перманентни режим. Али активни, депресивни, деструктивни фактор то не допушта; он изазива опадање размножавања и своди га на један минимум који наступа у време кад и деструкторска фела толико ослаби услед смањивања хране поступним нестајањем првобитне феле, да и она сама буде сведена на један минимум. То стање минимума постаје тада почетно стање за једну нову осцилацију: испрва размножавање са својим максимумом, затим опадање са својим минимумом итд.

Сличан тип механизма објашњава, на пример, једну океанографско-биолошку појаву, запажену на француским обалама Атлантског океана. Дуготрајно проучавање истовремених флукуација трију фела морских организама: шкољака *Musculus*, рачића *Balanus* и пужића *Purpura Lapillus*, у међусобној борби за опстанак, показало је да се та борба испољава у једноме циклусу који се вечито и ритмички понавља. Наиме:

Циклус почиње тиме што се појављују рачићи који готово сасвим покрију површине подморских стена, фиксирајући се на љуштурама шкољака приљубљених уз те стене. Тада се у масама почну појављивати пужићи који прождиру те рачиће, али остављајући недирнуте само шкољке на чијим су љуштурама рачићи прилепљени. Кад рачићи буду тако утамањени, пужићи остају без такве хране; они тада мењају свој дотадашњи начин исхране па почну бушити љуштуре шкољака и ове прождирати. Па пошто се пужићи при таквој исхрани јако и брзо размножавају, то шкољака брзо нестаје и од њих остају само празне љуштуре.

Утом дође време да се нове ларве рачића фиксирају на тако испражњеним љуштурама шкољака, што доводи до њихове поновне појаве у масама. Али чим се рачићи довољно размноже и одрасту, по-

јаве се опет у масама пужићи, који се за то време развијају, расту и множе се док на њих не дође ред да почну таманити рачиће. Кад се рачићи не би у току времена поново појављивали, та би деструкција ишла до потпуног истребљења пужића на тим местима. Али појава рачића пренесе на њих прождрљивост пужића, остављајући недирнут један део шкољака за њихово даље расплођавање, које ће доцније омогућити исхрану пужића и отклонити њихово истребљење. Циклус од тада почиње с почетка и састоји се у ритмичком, периодичком појављивању и нестајању свих трију фела, шкољака, рачића и пужића, увек према принципу да је у сваком тренутку брзина размножавања или утамањивања феле пропорционална разлици јачина депресивних и импулсивних узрока у томе тренутку. Запажено је још и то да такав циклус траје четири године, са малим позитивним или негативним одступањима.

Механизам нормалних и патолошких појава при продукцији вољних акција. – Кад се проучи теорија француског психолога Т. Гибоа о продукцији вољних аката, налази се да се појава своди на овакав тип механизма:

1. међусобна динамичка равнотежа једнога скупа антагонистичких фактора, једних импулсивних, других депресивних; први се појављују напрасно и изазивају реакције и отпоре реактивног типа;

2. акција једних и других фактора координирана је тако, да у њој постоји један одређен хијерархијски ред;

3. акција и координација се врше у једноме одређеном скупу прилива који је повољан или неповољан за поједине процесе, играјући у појави улогу терена.

Расподела типских улога била би оваква:

Улоге импулсивних фактора играју импулсивне покретачке тежње везане, уопште, за свако стање свести, за сваки осећај, за сваку идеју и које би, ничим незадржане и некомпензоване, чиниле да се из таквог стања свести одмах пређе у акт. Тежња је јача или слабија уколико уколико је јача афективна страна тога стања, почевши од најинтензивнијих тежња везаних за јаче емоције или за страсти, које брзо и брутално као код рефлекса изазивају акт, па до неосетних тежња везаних за апстрактне идеје, где су оне сведене на минимум.

Улоге депресивних фактора играју депресивне, активне или реактивне тежње, везане за извесна афективна стања која су, понајчешће, изазвана самим импулсивним факторима и која се, јаче или слабије, противе акцији импулсивних тежња. И јачина тих депресивних фактора мења се од једног до другог афективног стања за који су фактори везани, почевши од интензивне депресије која паралише сваку акцију (страх, ужас), па до минималног, једва осетног отпора који само унеколико умерава акцију импулсивних тежња.

Координативну игра моћ индивидуе да своје акте координира међу собом, да их управи у одређеном правцу, да их субординира одређеном циљу и да им, у потребној мери према циљу, регулише јачину и смисао.

Улогу терена игра општи карактер личности, који као колективитет олакшава или отежава акцију једнога истог импулсивног или депресивног фактора, чинећи је осетнијом или неосетнијом.

И онда, као последице таквога типског механизма излазе ове конкретне чињенице:

Вољна акција, као последица тако расподељених улога, биће нормална кад јачине импулсивних и депресивних фактора не излазе ван одређених граница у којима се оне крећу код нормалних индивидуа и кад је, поред тога, координатна способност довољно развијена, а терен акције није такав да акцију фактора чини немогућном или неосетном.

Кад све те погодбе скупа нису задовољене, вољна акција улази у патолошку фазу; механизам је тада карактерисан аномалијама импулсивних или депресивних фактора, или теренске или координативне улоге, и има за последице одређене типове аномалија у самој продукцији вољних аката, као што су, нпр., ове:

1. Кад је код индивидуе ослабљена, на пример, осетљивост (тј. кад постоји аномалија теренске улоге, што у већини случајева долази до једне опште депресије виталних функција), акција импулсивних и депресивних фактора ослабљена је у толикој мери да међу факторима и нема борбе и да се резултат своди на неактивност, индоленцију, а у крајњим случајевима на општу непокретљивост, при којој стања свести никако не доводе до аката.

2. Кад су импулсивни елементи сувише интензивни или сувише нагли, неодољиви (тј. кад постоји аномалија импулсивних фактора), акт се одмах, брутално, испољава и има карактер аутоматског рефлексног акта, без претходне борбе импулсивних и депресивних фактора или са борбом која се брзо свршава у корист неодољивих импулсивних фактора.

3. Кад су депресивни фактори сувише интензивни (тј. кад постоји аномалија депресивних фактора), као што је, нпр., случај великог страха, тако да их импулсивни фактори не могу савладати, наступа неактивност при којој стања свести не доводе до акта. Томе се обично придружују и аномалије самога терена: општа реактивна немоћ индивидуе која обележава слабост карактера или дефекат виталних функција и која, покатакд, придружена сувише интензивном депресивном фактору, доводи и до потпуног уништења вољне акције.

4. Дешава се да је састав механизма у свему осталом нормалан, али да аномалија координатне улоге спречава нормалну вољну акцију. Наиме, дешава се да су и импулсивни и депресивни фактори нормални и у нормалним међусобним пропорцијама, али да им недостаје међусобна координација и субординација, које би чиниле да импулси конвергирају према одређеном циљу, које задржавају и регулишу импулсивне

или депресивне тежње, а које би тежње без њих могле сувише ојачати. Сваки фактор делује тада сам, на свој начин, у своје правцу; у општем нeredу, тежње које побеђују јесу најчешће бруталне тежње, трагови инстинкта које, као најјаче, најнеобузданије, дају дефинитиван карактер резултујућем акту.

Једна је варијанта овога последњег случаја она на коју се наилази у ђудљивости или у хистерии, са том разликом што тада тежње које преовлађују могу бити извесне импулсивне или депресивне тежње вишега ранга. Активност индивидуе је врло променљива, мобилна, нестабилна, напрасна, са наглим скоковима при своје јављању, нестанку или варијацијама. Слабост или одсуство координативне, регулаторске моћи чине да су акти недисциплиновани, несређени, као и сама стања свести која их изазивају.

Механизам ритмичности у економским појавама. – Једно од могућних објашњења ритмичких осцилација у појавама економских криза своди се на овакав један типски механизам:

Промене дескриптивног елемента акцијом двају фактора:

1. једнога импулсивног, који испрва јача, па онда у јачању застане, –и
2. једнога депресивног, чије јачање иде упоредо са јачањем импулсивног фактора, али не онаквог какав је у тренутку истовремене акције оба фактора, већ онаквог какав је он био пре једног одређеног размака времена.

Из таквога типског механизма предвиђају се ове последице:

Појава ће тежити једном сталном режиму низом осцилација које нагло слабе у току времена и постају готово неосетне, да би после извесног времена отпочео исти циклус промена.

Расподела улога и ток појаве били би овакви:

Регулаторска улога понуде и тражње, кад њено суделовање није ометено каквим довољно јаким случајним, непредвиђеним узроцима, чини да промет има свој обичан, нормалан ток. Такав је случај у земљама у којима се послови обављају за готов новац, а немају велику вредност. Али је то другачије у великим трговинским и финансијским центрима где, поред понуде и тражње, суделују још и спекулативне тежње, тежње за брзим богаћењем, као и нарочите трговинске и финансијске олакшице којима се располаже. Тада појава добија осцилаторни карактер: после једне фазе напредности, карактерисане интензивним пословима, великим прометом, повињавањем цена, великим и интензивним банкарским пословима, одједном настаје застој, после кога наступа нагли пад који обележава једну фазу трговинске, финансијске или индустријске кризе. Нагли пад се завршује једним кратким застојем, за време кога се послови брзо ликвидирају, па после отпочиње поново исти циклус: рашћење, застој, опадање, застој итд.

Творац теорије периодичности економских појава, економист Жиглер, објашњава на овај начин појединости тих фаза:

Криза никад не долази одједном, изненадно, без познавања узрока; њој увек претходи једна фаза напредности, која собом повлачи и повишавање цена. Криза обележава једну фазу у којој се више не налази купаца, па и повишавање цена застаје. Промет такође застаје, а треба испуњавати раније узете новчане обавезе са роком. Обраћа се банкама за потребне кредите и продужење рокова; одговарајући на тражења, банке повећавају своје портфеле до врло великих размера. За унутрашњост ствар се још може уредити одлагањима, вештачким одржавањима цена и др., али са плаћањима у иностранству није тако. Губи се вера код поверилаца и за плаћања морају се пуштати у промет банчине резерве у металу. То тада почиње озбиљно претити да резерве буду знатно редуциране и морају се предузети нарочите мере да се оне не смање преко одређене границе. То је почетак кризе, која обично не траје дуго, али оставља дубоке трагове у економском животу земље, а поготово у принудној и убрзаној ликвидацији послова која изазива падове. После ње наступа поступно, лагано враћање ка нормалном режиму и, по истеку извесног времена, опет отпочиње исти циклус појава.

Како се у томе могу сагледати типови улога садржани у горе наведеном типу механизма?

Послови би ишли трајно својим нормалним током кад би то зависило само од регулаторске улоге понуде и тражње. Али, у великим центрима послова појављује се још један важан импулсивни фактор, са тежњом да све више појачава и размножава послове (спекулирање, са надом и изгледима за брзо богаћење, привлачност напредних послова и др.), нарочито ободрено олакшицама које се имају на располагању кад се послови развијају и напредују (начин да се привлаче купци, могућности и олакшице код банака за исплате и др.). Тај импулсивни фактор, који и сам јача у фази напредности послова, гони чак и на претеривање, док се не дође до потпуне засићености, обележене тиме што је немогућно више налазити довољно нових купаца и што се улази у фазу застоја послова.

Тада се почиње појављивати и узимати осетног учешћа у процесу један фактор дотле скоро неосетан, али чије се суделовање још у тој фази застоја почиње све више осећати, који од тада све више преовлађује убрзавајући фаталан ход ка кризи, која је неизбежна. То је задоцњени депресивни фактор који произлази од нагомилавања обавеза са роком, узетим при ранијим трансакцијама. У фази напредности трансакције повлаче собом обавезе које треба испунити тек по истеку одређеног размака времена; многобројност и замашност тих обавеза у пропорцији су са замашношћу самих послова у време кад су узети, а не у време кад им се тежина почиње осећати. Фактор, дакле, има задоцњену акцију, делујући онакав какав је био раније, у време напредности послова, у тренутку кад је обавеза узета у пропорцији са ондашњим пословима. Поред тога, нагомилавање ранијих обавеза, па дакле и сам фактор јачају још за неко време од почетка фазе застоја јер још непрестано

пристижу нове обавезе из раније напредне фазе. За то време импулсивни фактор, напротив, све више слаби. А суперпозиција двају фактора такве врсте има за ефекат нагли економски пад са свима карактеристичним појединостима које обележавају кризу. После више или мање брзе ликвидације и опорављења онога што није сасвим пропало, процес почиње поступно и лагано улазити у једну нову периоду у којој ће се поновити исти циклус чињеница.

Од интереса је навести да је тип механизма економских криза, овакав какав је овде изложен, сличан ономе на који физичари своде објашњење извесне фотохемијске појаве са нагло слабљеним осцилацијама, а понаособ, једну загонетну чињеницу при фотохемијској акцији светлости на осетљиву плочу. Својом акцијом на сребрну со, ова се редуцира и ослобођено сребро чини да плоча постаје све црња. Међутим, ово појачавање црнила не иде упоредо са временом излагања плоче акцији светлости: црнило у први мах јача, затим унеколико ослаби, опет почиње јачати итд. пролазећи наизменце кроз низ максимума и минимума који су све слабији и брзо се губе, постајући неосетни. Константована су три таква максимума и минимума; остале је врло тешко запазити због брзине којим осцилације слабе.

Једно од могућних објашњења тих осцилација даје механизам горњега типа. По том би се механизму јачина црнила или, што је једно исто, количина редуковане соли на плочи, имали сматрати као непосредан објекат двају фактора горе наведене врсте: директна хемијска акција светлости непрестано тежи да, редукујући сребрну со, појачава црнило, и та би тежња играла улогу импулсивног фактора у механизму појаве. Ова директна акција изазива, после неког кратког времена, у редукованоме слоју једну секундарну, супротну акцију, која игра улогу депресивног фактора и тежи да потре ону прву; то чини тиме што изазива инверзивну трансформацију осетљивог слоја, и то тако да је јачина његове промене у свакоме тренутку пропорционална величини ефекта директне акције, али не онаквој каква је у томе тренутку, већ онаквој каква је била у извесном тренутку пре тога. То је тај задоцњени депресивни фактор што у фотохемијској појави игра ону исту улогу коју у наведеној економској појави игра нагомилавање обавеза са роком, које проистичу из ранијих трансакција.

Разноврсне појаве алегоријски схваћене као борба фактора. – Као што је напред казано, мноштво појава свих врста пореди се са борбом фактора, а чије околности, ток, завршетак и епилог илуструју оно што се у појави има у виду. Тако:

Равнотеже и кретања материјалних тела сматрају се као ефекти контрабалансирања механичких сила у међусобној борби, а при чему је та борба стегнута у границе механичких веза. Ефекти те борбе испољавају се у геометријским и кинематичким појединостима равнотеже и кретања.

Борба афинитета хемијских елемената или њихових група, у одређеним топлотним, светлосним и електричним приликама, има као перипетије сам ток хемијске реакције, а за резултат производат ове.

Борба дијастаза испољава се као процес варења; многе од перипетија те борбе испољавају се у разним патолошким чињеницама.

Борба између микроба и организма има за исход: или победу организма, што се испољава као његова успела одбрана у тој борби; или победу микроба, што се истиче на видик као акутна болест или као уништење организма; или једну врсту примирја, равнотеже између двају противника, што се испољава, нпр., као симбиоза.

Група се, на пример, упоређује са мобилизацијом патогених бацила који нападају на у тај мах најслабије отпорне области организма; исход напада ће зависити од релативних јачина ударне снаге бацила и отпорне снаге организма, па ће на њега утицати све што појачава или слаби један или други од та два борбена фактора.

Као што је напред показано, психолошки процес продукције вољних аката схвата се као борба два међусобна антагонистичка скупа фактора, једних импулсивних, других депресивних, при чему општи карактер личности игра улогу терена, а координативна моћ личности координативну улогу. Напред је описано како се ефекти, перипетије и епилог борбе испољавају у облику конкретних психолошких чињеница.

Размножавање органских фела у једној области углавном резултат је борбе једнога скупа опет међу собом антагонистичких фактора: нагона за расплођавање, сметња што проистичу из ограничености простора, оскудице хране, конкуренције и деструктивног фактора што произлази од непријатеља феле.

Економске осцилације: фазе напредности, декаденције, кризе и опорављења, схватају се као перипетије борбе импулсивних и депресивних фактора, а поглавито тежње за богаћењем и нагомилавањем обавеза са роком.

На таква се алегоријска пресликавања чињеница на борбу, равнотежу и поремећаје равнотеже, наилази на свакоме кораку у књижевности и у свакидашњем животу. Тако, говори се о:

- борби савести и осећања дужности са страшћу;
- душевним борбама и победи савести;
- победи савести над правом;
- духовној равнотежи код нормалног човека;
- равнотежи између личних симпатија и антипатија;
- уравнотеженом буџету;
- поремећају равнотеже органских функција;
- равнотежи између продукције и потражње.

Болест се сматра као поремећај равнотеже, наговештен нелагодношћу и боловима.

Бизмарк је рекао: „Фауст се жали на две душе, а у мени је мноштво душа које се свађају.“

Паскал је рекао: „Цивилизација је немогућна без борбе и без сталног трења духова и интереса.“

По Г. Фереру, „ако у једном друштву има латентних снага способних да повећају богатство, војну снагу, културу а које су социјалном равнотежом приморане на инакцију, дешава се да, пореметивши ту равнотежу ратом, може се убрзати прогрес. Али ако нема таквих латентних снага које би се пустиле у акцију, таквим поремећајем равнотеже рат може довести до декаденције и пропасти.“ – Сличан је напред наведени случај при одбрани организма против акције микроба. Кад су импулсивни и депресивни фактори у равнотежи, тако да је исход борбе неизвесан, може имати интереса да се у један исти мах појачају обе врсте фактора, тј. и вируленција микроба и фагоцитарна функција; тиме се подстиче активнија борба међу њима, која може учинити да фагоцити, недовољно активни пре тога, а стимулирани за јачу активност, претегну вируленцију микроба и даду болести повољан обрт.

Р. Поенкаре је често понављао да „свака влада треба да има своју опозицију и да води борбу са овом; они што управљају бродом државе често би се успавали кад не би били опомињани на оно што треба да чине и кад се не би увек одржавали у уверењу да је све добро што чине“.

У борби се долази до победе или надмоћношћу импулсивног или ослабљењем депресивног фактора, на пример својом властитом снагом или попуштањем противника. Моралисте стога и кажу да се човек уздиже или својом властитом вредношћу или глупошћу других.

Слике такве врсте бескрајно су разноврсне и разнолике. Пресликавање чињеница на борбу фактора обележава и најстарије људске концепције о природним појавама, нпр., концепције изражене у митском пресликавању.

Типске слике догађаја и чињеница обичног живота. – Догађаји и чињенице обичног живота имају такође своје типске слике, које се схватају или непосредно онакве какве су или се само донекле назру, наслуте, па се изражавају подесним поређењима, метафорама и алегоријама. Слика често обухвата само мали број појединости, али ипак са врло мало елемената изражава оно што се има у виду и за шта би непосредан и тачан израз био много компликованији и захтевао једно расипање речи. Тако, на пример:

У мноштву случајева типски механизам чињенице састоји се у суделовању фактора са квалитативно одређеним улогама и само овлашним квантитативним нијансама, нпр., да је нешто веће или мање, јаче или слабије од другогаче нечег; да брже или спорије од овога расте или опада, јача или слаби; да је један фактор у датоме тренутку у надмоћности према другоме итд. Поред све привидне безначајности таквих података, они, пренесени из типске на конкретну слику, могу у овој учинити разумљивим многе конкретне појединости.

Тако, нпр., у механизму разграњавања језика и њиховог диференцирања у дијалекте, испољавају се две међу собом антагонистичке

тежње, које и саме лингвисте пореде са центрипеталном и центрифугалном силом у појавама кретања. Једна, по њима, тежи да очува јединство језика, делујући по једном општем закону за социјалне скупове, да им се саставци саображавају једни другима у свему што доприноси бољем, целисходнијем вршењу заједничких функција. Друга тежи да, дивергентном еволуцијом, диференцира језик према областима и социјалним срединама у дијалекте, или и у нове језике. Све дотле док је довољно јако јединство социјалног скупа или док се овај још не протегне на велике просторе, прва је сила у надмоћности над другом: нема дијалеката и одржава се јединство језика. Али, уколико јединство скупа слаби и овај се све даље распростире, прва сила постаје слабија, тако да је друга може надјачати: јединство језика се тешко одржава. А да би се ипак одржало, потребно је учешће нових фактора, као што су: енергична акција централне управе (школе, испити, услови за примање у службу итд.), утицај заједничке књижевности, пропаганда итд. Кад таквих фактора нема, или кад они ослабе, настаје дислокација, слична оној коју производи центрифугална сила на разлабављеном или ослабљеном машинском делу. Таква дислокација повлачи собом и диференцирање језика (по А. Дозау).

Једна друга типска слика изражава да није увек тачно да удружени фактори појачавају тотални ефекат тако да је овај једнак збиру појединих ефеката тих фактора, као што је то, на пример, случај са снопом прUTOва. Тако, n затегнутих коња једнаке снаге неће брзину кола повећати n пута; лек, узет у n -струкој дози неће учинити ефекат n пута благотворнијим; n политичара једнаких способности неће побољшати ситуацију у својој земљи n пута, итд.

Једна тако исто проста типска слика изражава да, кад повећавање нечега чему се зна скуп узрока (C) иде брже но што би то било по самим тим узроцима, то одступање има се приписати једноме новом фактору који не улази у састав скупа (C). Тако, статистика показује истовремено повећавање броја аутомобила и броја несретних случајева у аутомобилизму, али је ово друго повећавање брже од првога, поред свега непрестаног усавршавања кола и све веће извезбаности њихових руковалаца. Та би повећавања, остављена самима себи, ишла потпуно упоредо, истим темпом; пошто то није случај, одступање се има приписати једноме новом фактору, несмотрености публике.

Многе се чињенице своде на типску слику, у којој један фактор јача утолико више уколико му јача ефекат. Тако, амбиција је један од главних фактора који су подстицали Наполеона на оно што је радио, а оно што је урадио чинило је да амбиција све више јача. У његовој активности наилази се и на типску слику у којој импулсивни фактор јача и са препонама и отпорима на које наилази.

И иначе, Наполеон је у образложавану својих поступака често наводио разлоге који носе обележје типских чињеница, па чак и претерујући у прецизности, коју је он увек волео.

„У свему што се предузме“, говорио је Наполеон, „треба дати две трећине разуму, а оставити осталу трећину случају; повећати први разломак, значи неодлучност; повећати други, значи претерану смелост.“

„Никад се нисам хтео причешћивати“, вели Наполеон у својим мемоарима, „јер у то нисам довољно веровао да би ми то било од благотворног ефекта, али сам и сувише у то веровао да бих га могао оскрнавити.“

„У мојим биткама, мени су често два лоша ђенерала вредила више него један добар“, каже опет Наполеон.

На слична се тврђења и изреке наилази на сваком кораку и у свакидашњем животу; они изражавају по коју типску чињеницу која се испољава у појединим конкретним чињеницама.

Примери испољавања тийске теренске улоге. – Међу типским улогама, улога терена је једна од најважнијих и најпресуднијих за оно што се дешава у свету чињеница. У томе свету, како материјалном тако и импондерабилном, та је улога додељена најразноврснијим конкретним носиоцима. Тако:

У механичким и физичким појавама, улогу терена игра феноменско поље у коме се појава дешава, са својим особеностима, као што су: распоред маса или другог каквог механичког, топлотног, светлосног, електричног, магнетног скалара; везе, препреке и пасивни фактори свих врста, од којих произлазе олакшице или сметње за ефекте активних фактора.

При хемијским реакцијама те би особености биле: температура, притисак, електрично стање, концентрисаности или разређеност раствора или смеше, присуство реагенса који олакшавају или отежавају реакцију итд.

При размножавању једне биљне феле, носилац теренске улоге је земљиште на коме се врши размножавање, са својим хемијским саставом, влажношћу, сунчаном обасјаношћу, средњом температуром итд.

При продукцији вољних аката ту улогу игра општи карактер личности, резултат непрегледнога броја сићушних унутрашњих узрока, психолошки израз организма, колективни израз великог броја стања и тежња који, као колективитет, олакшавају или отежавају акцију једнога истог импулсивног или депресивног фактора, чинећи га осетнијим или неосетнијим, чинећи, код једне исте индивидуе, преовлађујућим какав активни фактор једва осетан за другу личност, парализирајући кашто и најинтензивније импулсе.

У политичким догађајима исту улогу играју: општа политичка ситуација, карактеристика средине у којој се догађаји дешавају, опште мишљење, расположења и „стање духова“ у једној епоси, припремне прилике за одређен политички режим, ситуација у парламенту погодна или непогодна за владине пројекте, поприште револуционарног врења итд.

Од нарочите је и основне важности улога терена у развијању у току паразитарних болести, при чему вирулентне клице, нападајући

један терен, могу довести до брзе и потпуне деструкције организма, док исте клице, на терену другог организма исте феле, производе само благе болести. Само што је ту и сам терен много компликованији, на пример, од онога при размножавању биљака, који је стабилизиран и може се у свима појединостима проучити, док је терен код болесника жив, нестабилан, променљив од тренутка до тренутка, и у многим својим појединостима неприступан анализи. Но, и поред свега тога, познате су многе особине тих органских терена, и то баш оних који су од највеће важности за одбрану организма.

Саставци органског терена су двојаки: статички и динамички. Међу првима најважније место припада хемијском саставу ткања и сокова; други су они до којих доводи проучавање метаболизма, тј. активности сагоревања и измена материја међу ћелијама и ендокринских лучења. Напослетку, и исхрана утиче на састав терена и његову стабилност, и то не само по броју калорија које може да произведе већ, и то још јаче, по витаминима које садржи, потребним за одржавање нутритивне равнотеже и фиксирање извесних елемената у ткању.

Фактори који изазивају промене у органском терену, тројаки су: механички, функционални и биолошки. Први долазе, нпр., од контузија и апсцеса, други од замора (мишићног, церебралног, интестиналног), трећи од антагонизма између вирулентних клица или од њихове сарадње.

Терен се мења и самом инфекцијом, после које он може постати отпоран за нову инфекцију. То постиже тиме што организам стави у акцију своје антитоксине који имају особину да неутралишу токсине што их луче микроби, спречавајући тиме акције фагоцита. То произвођење антитоксина је особина која остаје и после првог напада микроба, као да је организам свикао на то да се тиме брани од непријатеља чији је напад већ издржао. Тиме је постигнут имунитет терена према новом нападу микроба исте врсте.

Тако остварен имунитет је резултат једне активне имунизације, у томе смислу што је он резултат борбе између организма и микроба, завршене тиме што је створено једно одбрамбено оруђе које се аутоматски ставља у акцију при новом нападу непријатеља. Међутим, имунитет се може остварити и вештачки, вакцинисањем, уносећи у организам микробне токсине који изазивају борбу, а ова се испољава као блага болест, али се завршује победом фагоцита и изменом терена.

Но, поред такве активне, остварује се и пасивна имунизација терена, серотерапијом, уносећи у организам, у самоме почетку борбе или бар мало пре но што је почела одбрана организма, антитоксине справљене од крви или крвног серума других индивидуа. Ослобађање фагоцита од токсина тада више није аутоматско, активно, као резултат борбе; одбрамбено оруђе се не ствара у току борбе, већ се уноси са стране. Између та два начина имунизације постоји та основна разлика да први доводи до трајног, а други до привременог имунитета терена.

Имунитет, уосталом, може бити општи и обухватити целокупан терен, или локалан, везан само за поједина ткања и поједине органе.

У промене терена имају се урачунати и оне при којима организам стекне навику за извесне токсине од којих може подносити све веће дозе. Тако је исто и са обрнутим променама при којима организам постаје за извесне токсине осетљивији но што је био пре тога; то је појава анафилаксије, супротна навикавању на токсин.

По своме саставу, отпорности и другим особинама, органски терени су бескрајно разноврсни и вероватно је да их, као и листова у шуми, нема два потпуно једнака. Озбиљност болести зависи много више од њих него од активитета микроба на њему, а то донекле оправдава познату лекарску изреку да нема болести, већ да има само болесника.

19. МЕТАФОРЕ И АЛЕГОРИЈЕ КАО ЉУДСКИ ИЗРАЗ СПОНЕ МАТЕРИЈАЛНОГ И ИМПОНДЕРАБИЛНОГ СВЕТА

Зашто су наведени малопређашњи примери, можда и сувише многобројни и разноврсни, и шта се може из њих видети кад се добро загледа?

Често ће се чути да у импондерабилном свету владају закони сасвим другачије врсте но што су они у материјалном свету. Они који то тврде у пуном су праву кад се узме у обзир:

1. да у импондерабилном свету, поред општих природних закона, влада читав један сплет закона сасвим друге врсте, последица чисто људских погледа и мотива, који у себи немају ничега апсолутног, већ произлазе од људских утилитарних, етичких, естетичких, верских и др. принципа и конвенционалности, а који су, неоспорно, и потребни, неопходни и врло корисни за људске заједнице, али нису нешто што носи обележје апсолутнога, вечитог, независног од људских схватања, потреба и целисходности;

2. да се и у области апсолутнога, у току развијања позитивне науке, претеривало са тежњом да се чињенице, објашњења, теорије, закони, онакви какви су, просто пренесе из области материјалног у области импондерабилног света. То се сводило на извештачено механистичко објашњење свега и свачега, натегнуто, неприродно и лишено сваке логичке основице, осим неке овлашне и недовољне сличности. Довољно је подсетити на напред поменути некадашња ијатрохемичарска објашњења физиолошких појава елементарним законима механичке равнотеже и кретања, при чему су се, на пример, органи за варење, дисање, лучење и др. сматрали као филтри, опруге и разноврсни машински делови. Такав је био и познати злосретни покушај да се доктрина еволуције, онаква каква важи за органски свет, пренесе на литерарне

врсте у књижевности или да се економске појаве сведу искључиво на игру цифара које не знају ни за шта друго до за неумитне законе бројева.

Али све то ишчежава кад се стане на једно узвишеније гледиште, са кога материјална и импондерабилна природа бића и чињеница не играју никакву улогу. Као што конкретна, интимна природа бића и чињеница не игра никакву улогу у стварима које се свде на број и поредак, тако има још и других општих појмова у којима, поред свега што се не свде ни на број ни на поредак, поменута интимна природа не игра никакву улогу.

Један од таквих општих појмова је појам типских улога и типских чињеница, о каквима је напред била реч и које се могу привезати за носиоце улога најразноврснијих интимних природа. Чињенице које произлазе из сарадње таквих улога у њиховој продукцији, потпуно су независне од интимне природе онога у чему се спољно приказују. Њихово предвиђање, основано на чистој логици ствари, онако исто поузданој као што су и закључци о бројевима и порецима, потпуно је оправдано и тачно и за материјалан и за импондерабилан свет чињеница. Тако:

Као што је напред казано, улога коју игра реактивни импулс у импондерабилној појави продукције вољних аката састоји се у томе да свде на што мању меру размак времена потребан да се осцилације, произведене каквим вољним импулсом пре тога, ослабе до мере у којој ће постати неосетне, па да се на тај начин аутоматски припреми терен за акцију новог вољног импулса, и то у што краћем року. Тип улоге је истоветан са оним на који се, у једној познатој појави у материјалном свету, своди улога тренутних, променљивих и по јачини и по смислу, електромоторних сила које, по методи сер Виљема Томсона, треба наизменце пуштати у подморски кабл при прекоокеанској трансмисији телеграфских сигнала да би се кабл, после једнога пренесеног сигнала, што пре довео у своје нормално, неутрално стање, у коме би био спреман за трансмисију новог сигнала. Преношење последица суделовања такве типске улоге на разне друге материјалне и импондерабилне појаве свих конкретних природа, није ниуколико неко натезање или жонглирање са стварима које немају никакве међусобне везе, а које би се извештачено, натегнуто, покушавале свести на један исти калуп.

Тако исто, на пример, у медицини један секундаран узрок C (какав лек, инјекција, вакцина и др.) може вршити:

а) акцију C_1 на импулсивни фактор у току болести (на пример, на активност бацила);

б) акцију C_2 на депресивни фактор (нпр., на функцију храњења).

И једна и друга акција може бити таква да појачава или да слаби акцију тих фактора или да је у томе погледу индиферентна. Такав тип улоге, коју игра узрок C , може имати као последице тачно девет једино могућих комбинација резултујућег активитета тога узрока: једна је са

никаквом, две са неизвесном, три са олакшавајућом и три са отежавајућом акцијом на ток болести.

И ко може одрицати да је такав тип улоге истоветан са улогом коју, на пример, у механици игра каква механичка сила F која својом акцијом делује на привлачну или одбојну силу што производи кретање каквога тела или система? И чему би била та извештаченост кад би се последице утицаја силе F , не буквално, онакве какве се конкретно приказују, већ изражене у облику типских чињеница, преносиле на наведени медицински случај, па би се феноменолошки предвиђале на начин како је то наведено у ранијим примерима?

Тако исто, једно од могућних објашњења осцилација у економским појавама (нпр., у економским кризама), своди појаву на стицај активитета двају фактора:

1. једнога импулсивног (тежња за што бржом и већом зарадом), која испрва јача, па онда у јачању застане (кад се дође до засићености, кад је више немогућно налазити довољно нових купаца);

2. једнога депресивног, чије јачање иде упоредо са јачањем фактора 1, али не при онаквом његовом стању какво је у посматраном тренутку, већ онаквом у каквом је био пре једнога одређеног размака времена (задоцњени депресивни узрок који произлази од нагомилавања обавеза са роком узетим при ранијим пословним закључцима).

А стицај таква два активитета доводи неминовно и неоспорно до истих типских последица као и стицај два таква типска активитета у материјалној појави осцилаторног појачавања црнила на осетљивом слоју фотографске плоче, при фотохемијској акцији светлосних зрака, као што је то напред показано. Само што у овој материјалној појави типску улогу фактора 1° игра директна фотохемијска акција, а типску улогу фактора 2° игра реакција коју у осетљивом слоју изазива, и то тек после извесног времена, сама та директна акција.

Борба савести и осећања дужности са страшћу; равнотежа између продукције и потрошње у економским појавама; духовна уравнотеженост код нормалног човека; равнотежа између личне симпатије и антипатије; поремећај физиолошке равнотеже који се испољава у облику болести, све су то појаве истога феноменолошког типа као и равнотеже и поремећаји равнотежа у материјалном свету појава. По чему онда и типске последице у таквим појавама импондерабилног света не би биле исте, само на друге начине испољене у стварности?

Кад код амбициозног и енергичног човека, у току његове активности, амбиција све више јача, и то утолико јаче уколико су већи ефекти те активности, а у исто време и уколико су јачи отпори и препреке на које при своме делању наилази, стицај таквих типских фактора даће оне исте типске последице што је у сличној материјалној појави даје акција неодољиве водене бујице која јача рушећи све пред собом, добијајући све више маха и јачајући утолико више уколико су јаче препреке на које наилази и руши их.

Дејство кинина у одбрани организма, дејство топлоте на осетљивост мишића и дејство људског законодавства у превентивном спречавању кривица и злочина, припадају једноме истом типу чињеница: дејство фактора који мења и сам смисао своје акције кад му јачина пређе одређену меру.

Медикаменти у болестима и правни лекови против судских одлука повлаче исти тип чињеница: реагирање на стварне или претпостављене неисправности.

Типска чињеница која се састоји у томе да нешто, што даље иде, све више расте док се не почне распадати и не испачезне, иста је и у материјалној појави котрљања снежне грудве низ снежно брдо и у импондерабилној појави распрострањања лажи.

У политичким догађајима исту типску теренску улогу коју у хемијским реакцијама игра комплекс састављен од температуре, притиска, електричног стања, концентрације смеше, играју: општа политичка ситуација, опште мишљење и стање духова, расположење у парламенту итд. Па је ли онда чудно што се понека типска чињеница из теорије хемијских реакција може, без икаквог натезања, пренети на терен политичких догађаја? Је ли, нпр., чудно кад се каже да је у каквоме људском потхвату први налет интензивнији од оних доцнијих, као што је у хемијској реакцији, у тренутку кад ова почиње (*status nascendi*) процес интензивнији и бржи но у доцнијим тренуцима?

А из таквих примера, каквих има у изобиљу у овоме што је напред речено, јасно се види какав је прави феноменолошки значај метафоре и алегорија:

Оне нису ништа друго до људски израз споне између чињеница материјалног и импондерабилног света, а та се спона састоји баш у суштинама типских чињеница што их изражава метафора или алегорија.

Метафора и алегорија изражавају непосредно понеку запажену или наслућену сличност међу диспаратним бићима, чињеницама или догађајима. Кад се таква сличност у мислима пречисти и сведе на такав облик да се њена типска суштина може привезати за који било од посматраних случајева, добија се пречишћено језгро сличности које више не води рачуна о интимној, конкретној природи бића, чињеница и догађаја из којих је апстраховано. Језгро спаја међу собом све то и даје му једно исто типско обележје, потпуно независно од специфичног конкретног значења бића и факата.

Кад се алегоријски каже да је освајачка бујица необуздане хорде то исто што и водена бујица која руши све на шта наиђе, очевидно се не мисли да те две ствари тиме што се међу собом пореде имају чега год заједничког по својој конкретној природи. Алегорија казује само то, а што је неоспорно тачно: да се ту, и код освајачке и код водене бујице, ради о једном интензивном импулсивном фактору који јача са препонама што му се стављају насупрот. А у томе се и састоји спона између та два, по својој конкретној природи сасвим диспаратна фактора.

Тако исто, кад се алегоријски каже да је административни апарат у држави то исто што и крвоток у организму, такође се ни најмање не мисли на њихову конкретну природу. Оно што се мисли тиме казати то је да оба фактора имају нечега заједничког, а то је ово: неопходност правилног функционисања, начин којим се спроводи њихово делање, чињеница да сваки, и најмањи застој производи nelaгодност и ствара поремећаје који могу бити и врло осетни; да, ако поједини делови комплекса не врше уредно свој посао, јавља се патолошко стање, које се може и поправљати спољним акцијама итд. А типске чињенице, које су последице таквих заједничких црта, подједнако су применљиве и на један и на други од два фактора што се међу собом пореде; оне су, заједно са наведеним заједничким цртама, одиста спона између једне импонадербилне и једне материјалне групе чињеница.

Кад се у метафори каже „велика река времена“, сигурно се не мисли рећи да је то тако по конкретној природи двају фактора, времена и реке, већ само то да они имају као заједничку одлику: независност од онога поред чега пролазе, а такође и од онога што собом носе, а поред тога и то да се, као и избачена стрела, никад не враћају уназад, своје извору. А таква типска одлика носи собом, као последицу, једну од основних чињеница у класичној механици кретања.

Метафором, којом се тиха, старачка смрт пореди са пешчаним часовником, мисли се казати само то што је неоспорно: да обоје имају нечега заједничког, а то је у ствари типска чињеница да се нешто поступно гаси, лагано га нестаје и неосетно ишчезне.

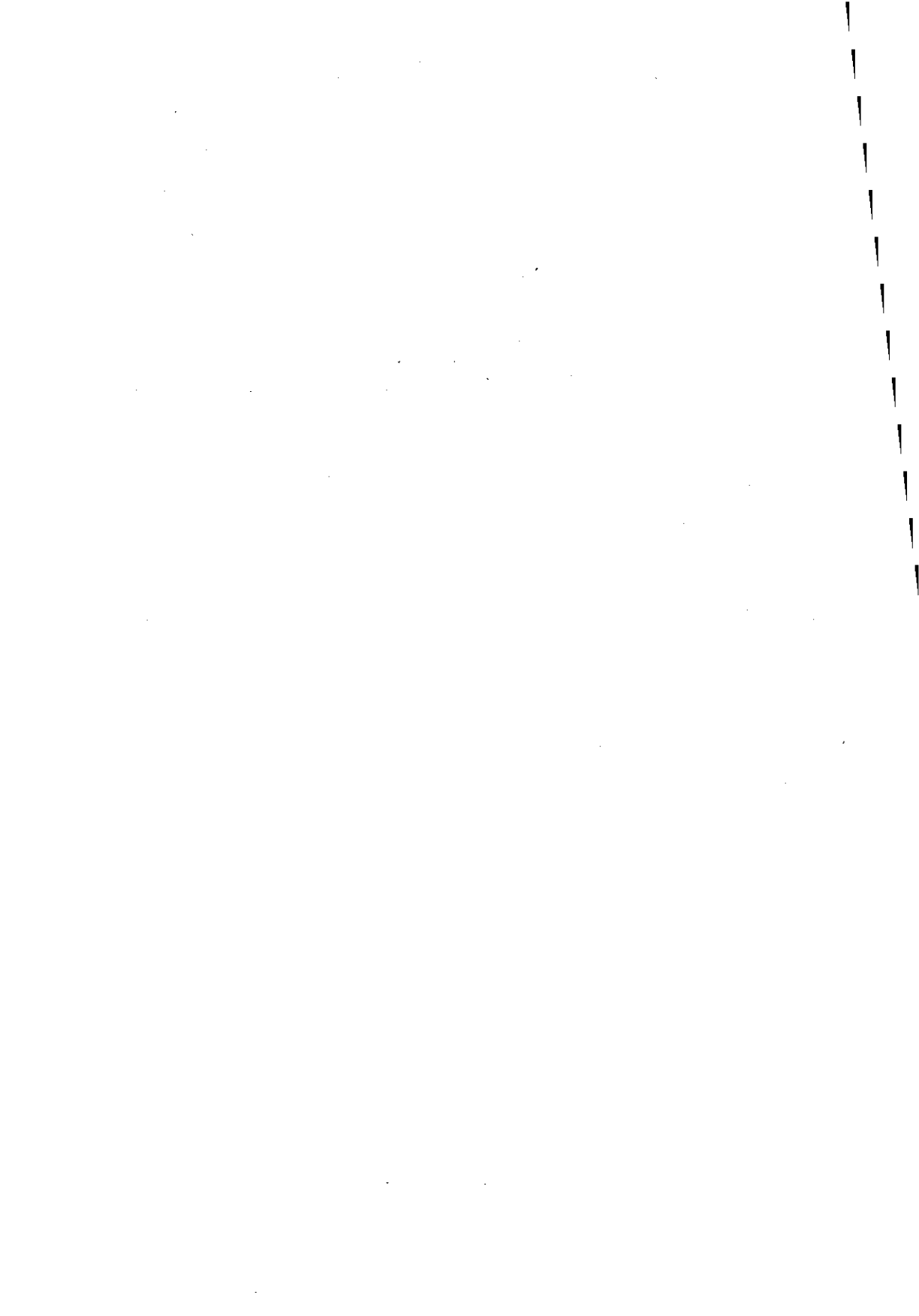
И тако је са сваком алегоријом и метафором. Само што оно што се њима алегоријски изражава може бити и тривијално, без интереса, без могућности закључака који би довели до нечега интересантног. Али у сваком случају оне, ако иоле имају смисла, ипак изражавају какву било спону између диспаратних елемената и чињеница, која може бити и без интереса, али је ипак тачна. Онда кад има интереса, овај може произлазити или од изразитости слике, којом се постиже жељени утисак или од могућности да се из слике изведе понешто што њома није непосредно изражено а није баш тривијално. Оно прво се тражи у обичноме говору, у књижевности и у поезији; ово друго при објашњавању ствари у свакидашњем животу, као и у науци.

Замерка да такве споне између диспаратних ствари наводе само на несигурне закључке по сличности, отпада сама по себи кад се узме у обзир оно што је напред казано уопште о закључивању по сличности. Као што се из тога јасно види, закључци се ту извлаче не по самој сличности, онако како се она вулгарно разуме, већ из истоветности на коју језгро сличности своди иначе доста неодређен вулгаран појам сличности, онакве како се она разуме у обичноме животу и у књижевности.

Језгро сличности је један апстрактан комплекс чињеница у коме је апстраховано и сажето све оно што је у тој сличности неоспорно, па кад

оно у себи носи још и типске примарне чињенице и начин конјункције између ових и чињеница које су им неминовне последице, закључци су тако исто сигурни као и они што се изводе математиком из сигурних премиса. Такви закључци, који показују могу бити и тривијални, нису то у језгрима сличности која се изводе из научних метафора и алегоричности. Али док су језгра што спајају диспаратне чињенице у обичним, свакидашњим метафорама и алегоричности, на домаку свакоме, оне у науци то нису, као што нису ни начини на које се из научних сличности, исказаних научним метафорама и алегоричности, изводе поуздани и тачни закључци. А ови су такве врсте да су применљиви на чињенице како материјалног тако и импундерабилног света, без других измена осим оних што произлазе из спољњег руха у коме ће се чињенице испољавати у бескрајном свету и шаренилу диспаратних чињеница приступачних људском сазнању.

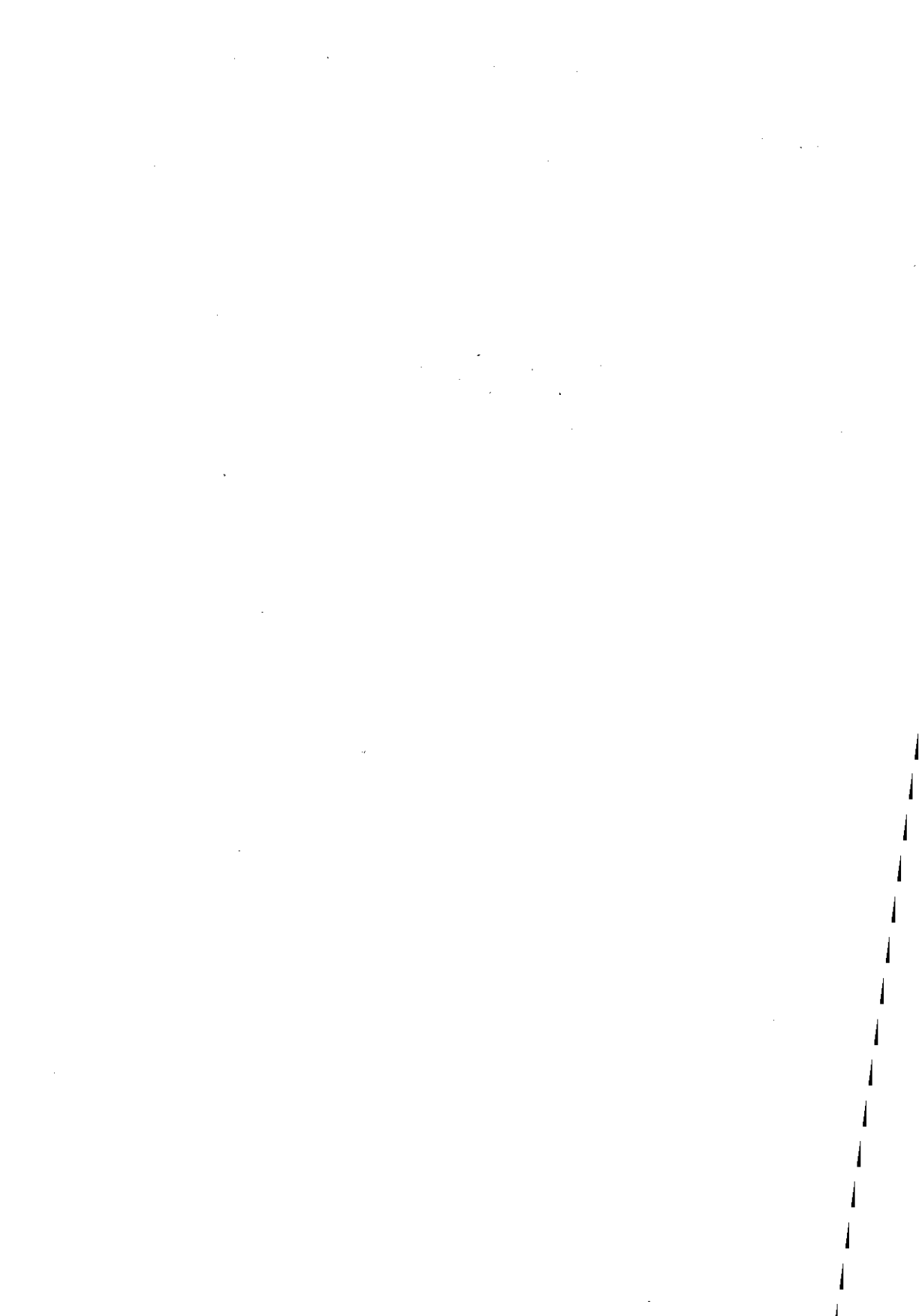

Математичар
др МИХАИЛО ПЕТРОВИЋ
(1868 – 1943)

*професор Универзитета у Београду и редовни члан Српске краљевске
академије и више страних академија наука
(Рад Уроша Предића, уље; 47,5 × 61,5; Београд 1943;
Библиотека Српске академије наука и уметности)*

ЧЛАНЦИ – СТУДИЈЕ

ОПШТИ ПОЈАМ ПРЕСЛИКАВАЊА

ОПШТИ ПОЈАМ ПРЕСЛИКАВАЊА

Кад је реч о пресликавању, најчешће се мисли на обично прецртавање или моделисање, у равни или у простору, каквога предмета или скупа предмета, или на геометризирање факата који се представљају сликама подесним да *илустрирују* оно што се у фактима мисли истаћи.¹ Такве су на пример оне обичне слике којима се и у свакидашњем животу графички илуструју поједини факти. Такви су и дијаграми којима се, у свима научним областима, са више или мање тачности, илуструје ток какве појаве, каквог догађаја, или само каква појединост уоченог факта. Нешто, нпр., што у току времена непрестано расте или опада, представља се линијом која се пење или која силази. Кад нешто час расте, час опада, то се представља једном синусоидалном линијом. Кад нечега што је дотле трајало напрасно нестане, то се оцртава линијом која се нагло прекида. Пролажење нечега после извесних размака времена кроз исте фазе илуструје се каквом затвореном кривом линијом, као што је, нпр., круг или елипса. Болест, чији би се ток могао пратити помоћу три дескриптивна елемента (нпр., помоћу температуре, честине дисања и пулса), може се илустровати кретањем своје фигуративне тачке у простору од три димензије; путања тачке, која је једна извитоперена крива линија, често је врло неправилна и испреламана, али се она увек може конструисати тачку по тачку помоћу дијаграма промена поменути три елемента.

Према погледима Викоа, људско друштво еволвира по затвореним линијама у простору са две димензије, чиме се хоће да представи да оно пролази кроз исте фазе у току векова. Гете је исту еволуцију пресликавао на кретање фигуративне тачке по извитопереној тродимензионалној спирали, комбинујући кружно кретање са транслаторним

¹ В. о таквоме начину представљања факата чланак г. Милоша П. Стевановића: *Графичко исказивање мисли* (Срп. Књиж. Гласник, 16 јули 1934, стр. 468-472).

кретањем навихше и хотећи тиме да изрази да друштво, наместо да у току векова пролази кроз једне исте фазе, пролази периодички кроз фазе сличне, али не истоветне, а да сваки такав пролаз обележава прогрес навихше. Тирго је, са своје стране, тај исти процес пресликавао у једну врсту синусоидалне криве линије у дводимензионалном простору, са поступно слабљеним осцилацијама у току времена. Таквом се сликом мислио илустровати факт да се прогрес не врши монотоним кретањем унапред, већ осцилаторно прогресивним кретањем око једнога одређеног стања коме се човечанство, у току векова, наизменично приближује и од њега се за тим удаљава, али су те осцилације све слабије у низу генерација и векова. Осцилације ће, у недогледном размаку времена, постати све неосетније и (ако човечанство дотле буде поштеђено од опште катастрофе), оно што прогрес обележава најпосле ће се стабилизирати.

Али, општи појам пресликавања далеко је опсежнији и он се, као црвен конач, провлачи не само кроз све области науке већ и кроз све манифестације људског духовног живота. Он се, изражен на најопштији и најпростији начин, састоји у овоме:

Посматрајмо два скупа E и E' предмета, бића или факата, ма какве конкретне или апстрактне природе. Кад међу саставцима скупа E и саставцима скупа E' постоји таква узајамност да, према овој свакоме од карактеристичних саставака e првога одговора по један одређен саставак e' другога скупа, сматра се да је скуп E , као *оригинал*, прсликан на скуп E' као његову *слику*. Саставак e скупа E , и саставак e' скупа E' су *хомолођи саставци* та два скупа. *Пресликавање се састоји у томе да се сваки карактеристични саставак скупа E смени својим хомолођом из скупа E' на који се E прсликава.*

Атрибут „карактеристичан“ у овој дефиницији долази отуда што се, у циљу пресликавања, не морају узимати у обзир сви саставци скупа E и смењивати својим хомолођима из скупа E' . У највећем броју случајева тражи се слика скупа E *посматраној са једној одређеној гледишћу G* , а са таквог гледишта не морају бити од интереса сви саставци скупа. Кад се, нпр., прецртава какав предмет, у највећем броју случајева од интереса су само контуре његове и његових делова; сенке и боје не морају при томе имати какав интерес. Кад се освајачка бујица дивље, необуздане хорде прсликава на набујалу планинску реку која руши све што на свом путу нађе, има се у виду само ова појединост: интензивни, импулсивни фактор који је утолико јачи уколико су веће препреке што му се стављају насупрот. Кад се тиха старачка смрт прсликава на пешчани сат, има се у виду само ова њихова заједничка црта: нешто се поступно гаси, лагано га нестаје и неосетно ишчезне. При поетском прсликавању човечијег живота на запаљену буктињу често се има у виду само та заједничка им појединост да обоје, уколико су светлији, утолико мање трају.

Исто тако, са једнога одређеног гледишта, слика може бити *йош-йош* или *овлашна* према томе да ли су узети у обзир сви њени саставци карактеристични са тога гледишта или само неки од њих. Једна фигура, нпр., може се овлашно пресликати помоћу само неколико њених карактеристичних тачака, па да се ипак има довољан појам о ономе што је на њој од интереса. За дијаграм временског тока какве болести у многим случајевима је од интереса представити само то да крива линија што графички изражава начин мењања кога њеног карактеристичног елемента, непрекидно се пење или силази, или да осцилује између двају правих које оличавају два крајња стања или да има свој максимум, свој минимум, своју тачку застоја итд.

Слика испољава оно што је на оригиналу карактеристично са заузетог гледишта посматрања. Она даје могућност да се из ње, сменом саставака њиховим хомолозима са оригинала, овај реконструише у ономе што је за њега карактеристично и битно са гледишта са кога се посматра.

Пресликавање може бити *конвенционално* или *природно*, према природи узајамности која је успостављена или која сама по себи постоји између првобитног скупа као оригинала и онога на који се овај пресликава. Конвенционално је оно при коме је узајамност између саставака оригинала и слике *конвенционална*, тј. таква да она сама по себи не постоји, већ је више или мање произвољно наметнута, али се, кад је једном успостављена, при пресликавању више не мења. Природно је оно при коме је та узајамност *стварна*, то јест кад она сама по себи постоји и без икакве конвенционалности.

Пресликавање, нпр., бића и факата на речи и реченице и ових на писмене и симболичке ознаке; пресликавање тонова, у погледу њихове висине и трајања, на музичке ноте; разноврсна пиктографска, фонолошка, алегоричка и мнемотехничка пресликавања, била би конвенционална. Напротив, обично прецртавање редукуцијом фигура по сталној пропорцији, где се узајамност састоји у једнакости хомологих углова и у сталности пропорција хомологих дужина; разноврсна геометријска пресликавања: перспективно, циклографско, конформно, инверсно итд. била би природна пресликавања. Такво је, уопште, и пресликавање предмета, бића и факата по узајамности између слике и оригинала, која произлази од њихових стварних *заједничких јојединости*.

Оставићемо на страну оне безбројне заједничке појединости факата *исте конкретне природе*, за које је природно и очевидно да морају имати многобројних заједничких црта. Такве би нпр. биле заједничке геометријске појединости код полигона или код коначних пресека; заједничке физичке одлике материјалних тела; заједничке биолошке одлике индивидуа исте или сродне биолошке феле; правилности у једној ма којој специјалној области науке итд. Али оно што је од битног интереса за разматрања која су предмет овог чланка, јесте егзистенција карактеристичних заједничких појединости и у фактима *најјаснија-*

рајнијих конкретних природа, који не морају имати никакве међусобне везе и у којима та природа не игра никакву улогу.

У бескрајном шаренилу онога што постоји или бива или што, по људском схватању, може да постоји или да бива, могућно је сагледати мноштво заједничких појединости, заједничких црта и одлика које, са једнога одређеног гледишта, запажа било непосредно посматрање, било дубља и суптилнија анализа, било наслућивање или поетска интуиција. То су оне црте по којима људска свест *пресликава* један скуп бића и факата у један други, њему сасвим диспаратан скуп који са њиме не мора, по својој конкретной природи имати ичега заједничког, али при чему слика и оригинал имају као заједничко скуп одређених појединости: Тако:

Велики број међу собом диспаратних механичких, физичких, физиолошких, патолошких, економских, социолошких и др. појава и ритмично кретање клатна или морска плима и осека имају, са гледишта временског тока појаве, као заједничку црту: осциловање између двеју крајности, наизменично приближавање једноме средњем стању, пролажење кроз то стање и удаљавање од њега.

Мењање јачине мирисних еманација у цвету биљака у току дана и ноћи и морска плима и осека имају, са гледишта тока појаве и њеног механизма, ову заједничку црту: периодичке варијације изазване једним импулсивним узроком који се мења периодички, са сталном временском периодом од двадесет и четири часа (узрок су сунчане радијације, односно месечева атракција).

Појаве резонанције (акустичке, оптичке, електричне и др.) и појава имунитета који добија живи организам према једној одређеној врсти бацила, имају са гледишта механизма појаве као заједничку одлику: специфичност реактивне моћи према одређеним спољним импулсивним факторима.

Остварење вољних аката и перипетије борбе двеју непријатељских војски имају, опет у погледу тока и механизма факата, као заједничку црту: борбу два скупа антагонистичких фактора, регулисану једним нарочитим фактором са координативном улогом, виђену у једноме скупу прилика који у обема појавама игра улогу терена.

Зна се да, за извесне медикаменте, не само јачина већ и сам смисао њиховог дејства зависи од употребљене им дозе, тако да сувише јака доза има дејство супротно ономе које има мала доза (нпр., разређен раствор кинина у води појачава фагоцитарну моћ у одбрани организма од бацила, док концентрисан раствор слаби ту моћ. Слично дејство има и топлота на кретање часовника са клатном, кад му је механизам подмазан уљем; трајање осцилација клатна повећава се са његовим топлотним истезањем, према чему би изгледало да би повишавање температуре, које чини да се клатно истеже, требало да има за ефекат успоравање часовника, а снижење температуре његово убрзање. Међутим, у ствари је често обрнут случај: топлота дејствује у једно исто време и на

клатно и на мазиво, што чини да, кад се нпр. температура снижава, клатно се скраћује (што би собом повукло убрзавање часовника), али се у исто време мазиво згушњава, што повлачи успоравање, па кад ово претегне над убрзавањем, ефекат дејства топлоте бива успоравање часовника. Ефекат мења, дакле, свој смисао кад јачина фактора пређе одређену границу. – Слично дејство има и повишавање температуре на осетљивост мишића; слаба повишавања температуре повећавају ту осетљивост, а јака повишавања је слабе. Сличан случај је и са познатим физичким фактом: кад се магнетише метална жица која се у исти мах и упреда, њена торсија јача док магнетишућа сила не достигне једну одређену јачину, а почиње слабити кад се та јачина премаши. Исто тако, ако се завртањем упреда танка метална шипка изложена дејству магнетишуће силе, њено намагнетисавање расте при slabим торсијама, а смањује се при јачим. – Напоследку, сличан је чест случај са ефектима људског законодавства: претерано строге одредбе имају ефекат сасвим супротног смисла онима који се хоће и који би се постигли умеренијим одредбама. – Заједничка одлика свих тих диспаратних факата састоји се у овоме: активни фактор мења не само јачину свога ефекта већ и сам смисао свога дејства кад му се јачина повећа преко одређене границе.

Административни апарат у држави и крвоток у организму имају, са гледишта начина њиховог учешћа у одржању комплекса за који су везани, као заједничке црте: неопходност за нормално функционисање комплекса, начин којим се спороводе (њихова канализација); сваки, најмањи застој производи nelaгодност; ако поједини органи не врше уредно свој посао, јавља се болест; понека се од тих болести лечи спољним акцијама (нпр., подмазивањем, у обичном и преносном смислу) итд.

Ток времена и ток велике реке имају, са гледишта спољних утицаја на њих, као заједничку одлику: независност од онога поред чега пролазе и такође и од онога што собом носе. Са другог једног, више поетског гледишта, они имају са летом избачене стреле и изговореном речи ту заједничку црту да се никад не враћају своме извору.

Личности које брзо и тачно примају утиске од спољњег света, неометане навикама и предрасудама и осетљива фотографска плоча непревучена инертним слојем који би јој слабио осетљивост, имају, као заједничку црту: рецептивитет неослабљен инертним депресивним факторима.

Поступак који, ма колико се продужио, ниуколико не доприноси довршењу намераваног посла и сипање воде у буре са пробушеним дном, имају за заједничко то што поред све своје интензивности остају без ефекта.

За политику и пловидбу по океанској пучини налази се та заједничка црта: да се иде по несигурној, несталној, немирној основици из-

ложеној импулсима многобројних, а несталних праваца и изненађењима са којима је теже знати куда се иде, но ићи напред.

За лаж и снежну грудву која се котрља низ снежно брдо, налази се то заједничко: да све више расту што даље иду, док се не почну распадати и ишчезавати, тако да их напоследку нестане.

Време које слаби успомене и провидан слој који апсорбује светлост што кроз њега пролази, два су фактора који имају као заједничко то да поступно слабе оно што кроз њих пролази, и то утолико јаче уколико је димензија фактора већа.

За добро душевно расположење и уље што маже машину, налази се као заједничко да они одржавају здраво стање и чувају га од нарушавања.

За увреду и падање камена каже се да су утолико осетлији уколико је већа висина са које долазе.

За несигурне победе и стакло каже се да имају као заједничку црту сјај праћен кртошћу која их брзо поништи.

Противници бирократизма налазе да чиновници једне администрације, и књиге намештене у једној библиотеци имају то као заједничко што често највише намештени најмање су корисни.

На великом човеку и орлу песник налази ту заједничку црту да, уколико се више уздижу утолико их је теже сагледати, а за своју висину кажњени су усамљеношћу; ако падну, прођу горе но они са малих висина.

Песник налази да љубав и магнетизам имају као заједничко то што обоје поларизују у једном правцу бића која су им подложна.

*

Такве *заједничке црте* успостављају узајамност између најдиспаратнијих факата и стварају могућност *пресликавања* једних у друге, у напред назначеном смислу. Оне, запажене или само наслућене, дају таквоме пресликавању његов прави смисао.

Време се, нпр., пресликава на реку која се никад не враћа своје извору, која носи појаве као предмете, али на чији ток ти предмети ниуколико не утичу.

Простор се пресликава на обалу дуж које пролази велика, вечита и непроменљива река времена, а коју река такође не мења.

Свест се пресликава на фотографисану плочу: рецептивитет за спољне утиске може бити ослабљен укореењеним предрасудама, као што рецептивитет осетљиве плоче може бити ослабљен инертним слојем којим је плоча превучена.

Интензивни фактори сваке конкретне природе, који јачају упоредо са сметњама на које наилазе, пресликавају се на водену бујицу која руши препоне и чија деструктивна моћ расте са тим препонама.

Појаве свих врста које се састоје у ритмичком осциловању нечег између двеју крајности, пресликавају се на осциловање клатна или на шлиму и осеку океана; лирски су песници толико пута описивали колебање душевних стања, приливе и одливе људских страсти итд.

Жива, неодређена, унутарња кретања људских маса пресликавају се на врење, душевна узнемиреност на узбуркано море; напраситост, после које долази душевна утишаност, на експлозију или тренутно електрично испражњавање.

Изненадна поразна вест, која је избила у тренутку кад јој се нико није надао и која је толико раздрмала и ослабила нешто на чему се годинама радило, тако да се то у кратком времену сруши, пресликава се на експлозив који читаво брдо толико раздрма и поремети да се сваки час може очекивати да се он сруши.

Кад нам се брзо говори језиком који мало знамо, тако да једва која од изговорених речи доспе до наше свести, то се пресликава на велики суд са водом који се нагло изручује у боцу са тесним грлићем: једва која кап уђе у флашу, а остала се течност бескорисно испросипа по тлу.

Лаж, која се увеличава распростирући се, пресликава се на снежну грудву која, котрљајући се по снегу, постаје све већа.

Кривични закони пресликавани су на разапету паучину кроз коју крупни инсекти пролазе пробивши је, а ситни остају у њој ухваћени.

Економске кризе пресликавају се на болест, са њеном припремном и акутном фазом и фазом опорављања; друштво се пресликава на жив организам са којим оно у истини има мноштво заједничких црта.

Мноштво појава свих конкретних врста пресликавају се на борбу фактора чије околности, терен, перипетије, завршетак и епилог пресликавају оно што се у појави има у виду. Хемијске реакције пресликавају се на борбу афинитета у одређеним топлотним, светлосним, електричним и др. приликама; варење на борбу дијастаза и желучаних секреција; мноштво патолошких факата на борбу бацила и дефанзивних моћи организма; психолошки процес продукције вољних аката на борбу импулсивних и депресивних фактора, при којој општи карактер личности игра улогу терена, координативна моћ свести улогу више команде итд.

Обично и толико распрострањено изражавање у *иреносном смислу* није ништа друго до пресликавање овакве врсте о каквој је овде реч. Оно што се хоће да каже и слика у којој је то пресликано, увек имају заједничких црта и у овима се и састоји оно што се пресликавањем жели истаћи. Довољно је да слика и оригинал имају као заједничко ма и најнезнатнију појединост, али која има свога интереса са гледишта посматрања, па да тај смисао одиста постоји и да све то не буде само игра речи. А да се таквим пресликавањем може добити у јасности, схватљивости, изазивању жељених представа у свести, изазивању емотивних ефеката, јачем истицању лепоте итд., доказ су оне безбројне слике

такве врсте на које се наилази на свакоме кораку у поезији, у свима гранама књижевности и у свакидашњем животу, као што су:

– После кише долази пљусак (Сократ Ксанטיפи, кад га је ова најпре изгрдила па затим полила чорбом). – Дајем воду, али не дајем извор (Арабљанин који казује тајну, али не казује како ју је сазнао). – Вода увек нађе нагиб којим ће отећи. – Келеп на глави цина види даље од овога. – Наћи се између чекића и наковња. – Одвојити кукољ од жита. – Истерати клин клином, – Звоно увек, на исти начин, пева исту песму, без обзира на то да ли конопац вуче побожан и добар човек или неки зликовац. – Кад краљеви граде, имају посла надничари. – Где је више светлости, ту је јача и сенка. – Кап воде камен дуби. – Један прут је слаб, а у снопу је јак.

То се исто, и још у пунијој мери, огледа у поезији која често нађе необичну, неочекивану, изразиту слику за оно што хоће да каже, а која слика фрапира својом диспаратношћу са оригиналом. Песник пресликава амбицију и коња који не престаје пропињати се и бацкати ногама док не обори јахача; врлину у мирисни цвет чији се мирис осећа у пуној мери тек онда кад се цвет сагори или трљањем изгњечи; по сличној слици, просперитет се у животу испољава у пороцима, а врлине се најјаче истичу у невољама. Они што траже силу и власт да би живели на миру и у сигурности, пресликавају се у онога који се пење на врх окомотог брда да би избегао буре и громове. Искреност се пресликава у револвер који не треба испалити пред носем пролазника. Старачки савети се пресликавају на зимско сунце које осветљава, али не греје; право и дужност на две палме које доносе плод само кад не расту сасвим једна поред друге; нове почасте на одело на које се треба привићи па да оно приличи; живот на мрачну комору у којој су слике спољњег света утолико јасније, уколико је комора мрачнија; новац на јежа кога је лакше шчепати него га у рукама задржати; дубоке болове на таласе узбурканог мора који наизменице наваљују и повлаче се, али само да би опет навалили и јаче рушили; узбудљива реч на камен бачен у мирну воду који заталаса све кутове у њој; љубав на кашу од које је прва кашика врела, а свака доцнија све је хладнија; машта на механизам који ради тек онда кад га покрене пара, а то је узбуђење; илузије које се губе у старости на лишће које опада пред зиму; сузу, у којој се испољава све што се осећа, на кап росе у којој се огледа цело небо. Ламартин песнички пресликава сан на лак вео који анђео диже свако јутро, али који једнога дана заборави дићи. Почетак зиме песник пресликава у овакву слику: термометар, сличан поноситом Сикамбру, охоло је ставио себи на главу нулу, коју је доскоро ногама газио.

Тако се исто и у књижевности, а и у свакидашњем животу диспаратни факти међу собом пореде и један у други пресликавају према заједничким им цртама. Кад су Волтеру казали да ће му списи бити спаљени, одговорио је да је то утолико боље: списи су као кестени, који што су боље печени боље пролазе. Непозвани коментатори, који живе

од великог писца чије производе тумаче како они знају, пореде се са паразитима писца, од кога они једино и живе. Онај који предлаже једно, а чини друго, сасвим супротно овоме, пореди се са Сенеком који је своје „Презирање богатства“ писао на сточићу од злата. Песимисти пореде живот са ружом, од које је сваки цвет једна илузија, а сваки трн по једна реалност. Таквим поређењем се, нпр., идеја водиља пресликава на црвен конач који води кроз лабиринт; нешто што се одбаци пошто је искоришћено, пореди се са исцеђеним лимуном; чврст карактер, на коме невоље не остављају видљива трага, пореди се са дијамантом који не запара ни најтврђи челик; јавно мњење са аритметичком средином масе бројева; дворови са сунцем које обасјава и греје, али које и испржи онога што му је сасвим близу; народ без традиције са дрветом без корена; одлука са јегуљом коју је лако у руке узети, али је тешко одржати; лажни пријатељи са сенком казальке сунчевог сата, која се види и показује време кад је небо чисто, али је нестаје са првим облаком; тајну са мирисом од кога после неког времена не остаје ништа; искуство са лекаром који стигне после болести; живот без догађаја са устајалом баром; угушена буна са буром која прочисти ваздух; предвиђања са мађијском лампом која пројицира слику прошлости на платно будућности; лаж са непролазним ходником из кога се само тако може изаћи ако се врати тамо одакле се пошло; слаба воља са пламеном свеће који сваки, па и најмањи поветарац лелуја и може да угаси; сујета и надутост са мехуром од сапуна који се расплине од убода иглом; сувише опширан говорник са фитиљем лампе који утолико слабије светли, уколико се више извуче из свога лежишта; простор са бескрајним океаном у коме, по релативистима, нема сталних тачака за оријентисање, већ само пловећих сигнала, итд.

Такве овлашне сличности, а које опет указују на егзистенцију заједничких црта што им дају смисла, чине да се сличним пресликавањем говори, нпр. о аберацији духа, о трењу између политичких група, о конвергенцији људских напора према одређеном циљу, о углу под којем се посматрају ствари, о притиску догађаја, о намагнетисавању људских маса, о канализацији људских енергија, о растурању магле неспоразума, о судару мишљења из кога искачу варнице истине, о ерупцији гнева, о душевном пожару који постаје од мале искре распирене меховима мржње, о фаталном зупчанику који је закачио личност или нацију и вуче је неодољивом снагом у пропаст, о зубу времена који је према неком немоћан као зуб старчев према ораку коштуњцу, о таласима живота који нас носе као тикву низ воду, о надувеном балону сујете из кога дуне оркан кад се убоде; о победама које имају сјај бриљанта, али у исти мах и његову кртост; о поезији која осваја топлотом, а не блеском; о крилима одушевљења, о легенди која се кристалисала у току векова; о методичком тровању јавног мишљења, о загревању духова за једну идеју, о амбицији без кочила, о тежишту интереса државе или покрајине, о идеји која је пустила дубок корен; о власницима опкољеним маглом

која им не да да у својој околини распознају ласкавце и сплеткаше; о ви-хорима и чеврнтијама политичког живота итд.

Тако се исто пресликавају диспаратне факте једне на друге, на сваком кораку употребљавају сликовити изрази за које би могло изгледати да су само једна стилистичка форма за изражавање живописније но оно простим набрајањем стварних факата а који, међутим, имају дубљи смисао у стварној егзистенцији заједничких црта на слици и оригиналу. Такви би, нпр. били изрази:

– притисак јавног мишљења, морални притисак, расхлађено одушевљење, кочило за амбиције, сенка догађаја, наелектрисана руља, распадање политичког режима, савитљива савест, мутна ситуација, површна интелигенција, мрачне мисли, провидне намере, струја јавног мишљења, дубоко поштовање, надувена репутација, растегљив појам, бура од осећаја, преокрет у погледима, прелом у животу, крила маште, трагови прошлости, сноп доказа, политички видик, термометар душевног расположења, политички барометар, чврста воља, млака одлучност, експлозија смеха, изборна грозница, замрзнут кредит, распаљена страст, тежина кривице, копрена прошлости, топла захвалност, светлост знања, горчина осећаја, бујица речи, беоцуг у ланцу догађаја, анемичне идеје, морална равнотежа, бацили рата, коре равнодушности, рој мисли, прекаљен злочинац, скровити кут душе, зрачак наде, историјске наслаге, захуктавање догађаја, душевни потрес, пролеће и јесен живота, зупчаник лажи, мртва тачка у догађајима, темељи ствари, низбрдица живота, ветар судбине, кључ ситуације, правни лекови, порески и царински завртањ, жижка науке, рупе у буџету, мрља на савести, нивелисање друштвених каста, плитко резонавање, пређени пут у прошлости, разбистравање појмова, друштвена кохезија, сумрак живота итд.

Такве би врсте били и изрази, као што су: клизити по фаталном нагибу пропасти, потонути у ноћ заборавља, испречити се на нечијем путу, боцкати нечију амбицију, загњурити се у прошлост, распирити распаљене амбиције, посматрати кроз призму науке, пробити лед равнодушности, скренути разговор у страну, пребродити опасност, скаменити се од изненађења, отровати јавно мишљење, подићи морал, уздићи се изнад људских мизерија, превући сунђер преко прошлости, сварити једну лекцију, цементирати унију два народа итд.

Пада у очи, мада је то сасвим природно, да се, при таквој пресликавању, између два факта радије бира онај који се односи на нешто конкретније, јер је то јасније, па чак и онда кад је слика сасвим прозаична и сама по себи лишена лепоте. Мисао и муња имају за песника једну заједничку црту: велику брзину; песник ће радије пресликати мисао на муњу него обратно. Време и река имају као заједничко: неумитност тока неизвесног од онога поред чега пролазе и онога што собом носе; песник не пресликава реку на време већ време на реку. Код људске среће и часовника, међу којима обично око не види ништа заједничко,

песниково око запажа једну занимљиву заједничку црту: обоје се кваре утолико пре и утолико јаче, уколико су компликованији; песник ће пре пресликавати срећу у часовник него обрнуто. Време и решето имају као заједничко то што се преласком кроз њих ствари пречишћавају; време је најбоље решето, рећи ће песник.

У сваком случају, пресликавање у облику поређења, асимилација, метафора и алегорија, пружа један изврстан начин за кратко, а изразито исказивање факата, за које би, без таквих слика, требало мноштво речи да би се изразило оно што се хоће, па да ствар опет не буде тако јасна и импресивна.

*

На пресликавање, тако широко схваћено, наилази се на сваком кораку, не само у свима областима науке већ и у свима манифестацијама људског духовног живота. Оно је једна неодољива духовна потреба човека; оно је постојало и у најпримитивнијим фазама развитка свести о спољњем свету.

Најстарије обимније људске слике спољњег света, *митови* разних народа, нису ништа друго до једна врста шире схваћеног пресликавања. Конкретни свет факата у њима се пресликава у други један, фиктиван свет у коме натприродна бића, антитети којима се придају потребне за то моћи, стварају догађаје тако да их наивна свест може схватити лакше но самим осматрањем и свесном анализом, а у исти мах и тако да и афективна страна слике добије при томе свој део. Такво *митско пресликавање* је једна инстинктивна потреба још неразвијене, примитивне свести да да израза својим непосредним утисцима о спољњем свету, а што се чини у облику слике везане за нешто конкретно и импресивно. Ескимима, нпр., и данас изражавају наизменичност дана и ноћи сликом: ноћ поједе дан. По једној другој њиховој слици, сунце које ноћу спава у зору пушта од себе зраке и овима гони мрак, буди земљу, месец му се уклања с пута и повлачи собом звезде, чекајући да дође његов ред да отера сунце. Грчки мит приписује антитетима атрибуте и моћи вољних акција човека, са истим побудама и афектима, али са натприродним моћима акције. То је *антропоморфно митско пресликавање* које се, са својим изразитим алегоричким сликама, одувек провлачило кроз поезију свих народа и свих времена.

Са развитком свести и сазнања ишло је упоредо и нестајање натприродности слике. Али оно што је при томе од нарочитог интереса и што треба подвући, јесте факт да и ту митско пресликавање не губи своја права, оно се још увек провлачи кроз целокупно сазнање, губећи само карактер натприродности. Шта су, нпр., данашњи научни антитети, него митолошки антитети ослобођени свога спољњег мистичког руха и натприродности, са проширеним областима акције и људски схватљивим начинима својих интервенција? Шта је механичка или фи-

зичка сила која вуче, гура, помера, привлачи, одбија, него митолошке антитет Ероса или Еола који ни данас, у чистој науци, по самој својој конвенцији, не губи свој првобитни антропоморфни карактер? Шта су научни појмови напона гаса, паре, течности, електричног напона, површинског напона и др. до чисто антропоморфни појмови сличне врсте појмови латентне снаге која врши своје дејство кад јој се за то укаже прилика? Шта су појмови отпора, реакције, напора, присиљавања у динамичким проблемима до пресликавањем пренети појмови из области људске активности на слику материјалних појава кретања? Шта је антитет регулатора и компензатора у разноврсним механичким, физичким, хемијским, биолошким, психолошким, социолошким, правним и другим фактима, него митски антитет Немезе која све своди на потребну меру и регулише ексцесе како у материјалном, тако и у импондербилном свету факата? Па шта је и оно мноштво разноврсних, недовољно објашњених и загонетних способности, ефицијентних моћи, врлина, и др. који се, покривајући непознавање њихове интимне суштине, придају појединим факторима, као што је, нпр., лековитост појединих медикамената необјашњене моћи дијастаза, покретачка моћ идеја и др. него антитети своје врсте, који се од митолошких антитета разликују само тиме што је у њима натприродност смењена нечим, бар привидно схватљивијим, а што се у ствари опет не зна шта је по својој суштини?

Кроз поезију се митско пресликавање провлачи и данас, као што је се провлачило и кроз сва времена. Оно се врши или непосредно, пресликавањем догађаја на већ познате митове, или на тај начин што се бића и факти алегорички пресликавају једни на друге, у тежњи да слика буде изразитија или лепша од оригинала. Колико је диспаратних факата поетски прсликано на Прометеја, везаног за вечита времена за кавкаске стене, а која је слика првобитно изражавала немогућност човека да се ослободи окова натурених му самом људском егзистенцијом! Колико их је прсликано на Еола који на мору диже буре, а на земљи необуздане бујице што све руше у своме проласку; на Немезу са њеним теразијама правичности, на Протеу са њених хиљада лица!

Успеси рационалне и небеске механике које су, у погледу схватања и предвиђања факата, отишле даље и дубље од свих осталих грана наука, дали су повода варљивој, неостварљивој нади да ће се све у материјалном свету факата моћи објаснити законима равнотеже и кретања. То је дало подстрек за механистичко пресликавање које је у једно време било јако узело маха и било у моди и тамо где му нимало није било места. У томе погледу, изузимајући нарочите класе појава, као што су, нпр., светлосне, електричне и магнетне појаве, није се имало никаква успеха. Слика је била и сувише извештачена, натегнута, неприродна и апсолутно лишена здраве основице.

Ти су неуспеси учинили да се у пресликавању појава материјалног света пође другим путем. Уочено је да се разлози успеха механистичког пресликавања, у случајевима кад је ово одиста успешно, састоје у томе

што се појаве пресликавају у *ишијове* са којима је могао да ради математички инструмент. Са друге стране, уочено је мноштво стварних аналогија између разноврсних физичких појава и појава равнотеже и кретања. И онда је ушло у употребу *аналошко-механистичко пресликавање*, при чему се једна појава, чији механизам не мора бити чисто механичке природе, пресликава на другу по аналогијама што између њих постоје. Сматрано је да обоје, слика и оригинал, по својим заједничким цртама, припадају једноме истом типу појава, па је онда оно до чега је довео математички инструмент на слици пренесено са ове и на оригинал. Тако је, нпр., створена математичка теорија електрицитета у којој је Лорд Келвин, један од њених твораца, волео изјављивати да је електрицитет нешто чиме он зна врло добро руковати, чему до ситница познаје законе, а међутим нема ни појма о томе што је то по својој суштини, нити му је то икад било потребно знати. Његова омиљена и често понављана изрека да „разумети нешто значи умети направити његов механички модел“, погрешно је разумевана, тумачећи је буквално. Али је та изрека, исправно тумачена, ипак дала појединим областима физике један нов правац. За физичке појаве почеле су се тражити *механичке илустрације*, остварене помоћу механичких модела, које пресликавају ток, механизам и појединости појаве и у којима сваки саставак, по својој функцији, игра улогу истоветну са оном коју игра одговарајући саставак у оригиналу. Та врста механистичког пресликавања учинила је неоспорних услуга, нпр., у теоријама топлотних, електричних, магнетних и појединих загонетних светлосних појава.

Али, непрегледан свет факата, а понаособ факти у импондерабилном свету, неприступан је ма каквом механистичком пресликавању. Може ли онда и ту, у томе бескрајном шаренилу и диспаратности, бити говора о каквом општем начину пресликавања? Математичка феноменологија даје на то питање позитиван одговор. То бескрајно шаренило, могућно је пресликати у опште, апстрактне *ишијове факата*, од којих је сваки по једна заједничка феноменолошка слика факата одређене природе, а у којој слици специфичка конкретна природа не игра никакву улогу. То би било *феноменално пресликавање*, које би у данашњој концепцији света, играло улогу сличну оној коју је играло стародревно митско пресликавање у примитивној свести. Оно ће, довољно усавршено, можда обухватити све што се људски може схватити и изразити. Али није искључена ни могућност да се, у току проширивања и продубљивања сазнања појави и какав из основе нов начин пресликавања који би обухватио или одређене области онога што се зна или све њих одједном. Да се тако шта одиста може десити, показује појава модерног *релативистичког пресликавања*, која за данас представља последњу реч научне митологије материјалног света.

ВРЕМЕ У АЛЕГОРИЈАМА, МЕТАФОРАМА И АФОРИЗМИМА

Појам о времену један је од појмова који свакоме изгледају савршено јасни, па ипак, на питање о томе што је време, још је најпаметније одговорити отприлике онако као св. Авгу- стин: „Кад ме не питаш, знам; кад ме упиташ, не знам.“ Али како за ствари свакидашњег живота, тако и за позитивну науку, такво је питање без интереса. Оно што једино може бити од интереса, то је улога коју време, као фактор, игра у свету појава. А та је улога, више-мање, позната и јасна целој свету, како научнику који проучава промене у томе свету, тако и практичару који рачуна са временом као фактором при обављању својих послова, па тако и ономе који о времену уопште ништа и не мисли, али је свестан бар тога да му време није пријатно и непријатно доживљаје у току живота, не питајући се зашто и како то бива.

За позитивног научника време је, по својој улози, универзалан, ничим неограничен, ничим необуздан фактор, на који ништа и ни на који начин не може утицати, чије је мењање праћено променама у којима се састоји бескрајно шаренило света појава. То је за прозаичног математичара четврта димензија, универзална, апсолутно независна, променљива количина, чије промене, због те независности, он узима за компаративни елемент и еталон за квалитативан и квантитативан опис онога што се дешава у свету. Такав квантитативан опис факата предмет је оних грана природне философије у које је успела ући математичка анализа; квалитативан опис предмет је њених осталих грана које се још налазе у својој прематематичкој фази развића. И једна и друга врста описа везују промене у свету појава за ток времена; математичар исказује тачно те везе у облику својих формула.

Помоћу таквих веза физичар, преко промена у одређеној појави, мери и саме протекле разлике времена. То се, штавише, сматра и као једини начин за мерења времена: ово се може мерити једино по трагу за који се, у метафори, каже да оно оставља у свету факата, а тај се траг

састоји у променама које у томе свету иду упоредо са мењањем времена. Па и у обичном животу, кад нема никаквих промена, ишчезава и сама свест о временским размацима и о њиховим величинама.

„Време се не састоји само од сати и минута, већ и од догађаја“ (Александар Верне).

„Време у овоме забаченом месту не да се ничим мерити, јер се ништа не дешава“ (Ј. Дучић).

„Треба признати да нико нема у себи осећање времена као таквог, независно од кретања ствари и њиховог мира“ (Лукреције).

„Свуда, где ма шта живи, налази се отворена једна књига у коју се време само уписује“ (Бергсон).

„Историја није ништа друго до време испуњено датумима и догађајима који произлазе једни из других“ (позната дефиниција).

Овде се, по себи се разуме, не мисли улазити у оцењивање тачности таквих тврђења; задатак је само да се изложи како се обично схвата време и његова улога и на који се начин то исказује.

Служећи се једном изразитом сликом, и за научника и за сваког другог време је, по улози коју игра, једна врста бескрајне реке која се не враћа своје извору, која собом носи појаве и догађаје као предмете, али на чији ток ти предмети ниуколико не утичу. Простор се, у тој слици, пореди са обалом дуж које пролази река времена, а коју та река такође не мења, као ни предмете које она носи. Подлога за овакву слику је факт да време и река одиста имају неке међусобне сличности која се састоји у заједничкој им црти: да обоје имају један неумитан ток, независан од онога поред чега пролазе и онога што собом носе. Та је сличност и учинила да је маса песника свих времена поредила ток појаве у свету са током воде.

Али та, тако проста улога коју време игра у свету појава и догађаја, схвата се и изражава у свакидашњем животу и у песништву и на још један интересантан начин. По инстинктивној људској склоности за упрошћавањем и улепшавањем, замењујући неразумљивије разумљивијим, стварно привидним, често у исто време и лепшим, времену се предају и улоге које оно у ствари нема, али се, како оно носи догађаје, сматра као да оно на њих непосредно утиче, па чак их и ствара. И то даје повода оним многобројним алегоријама, метафорама, афоризмима и компарацијама које се и у животу и у песништву тако радо и тако често употребљавају и у којим се времену придаје активна и стваралачка улога. Време убрзава догађаје, уређује ствари, растерује тугу, брише успомене, умирује страсти, сталожавља љутњу; гази малодушне, руши тврде стене. Време је велики лекар; време је новац, моћно оруђе у борби, решето које пречишћава. То је један моћан савезник, али само за онога који га не губи из вида и уме га искористити. Оно има своју снагу, своју неумитну процедуру, своју боју, свој мирис, своју мађију. Његовом зубу ништа не одолева.

„Време гради куле по котару; време гради, време разграђује.“

„Време просипа свој фини прах по нашем памћењу.“

„Време меће свој мелем на наше ране.“

„Време подрива егзистенције, као што водена струја подрива врбу поред обале.“

„Велики политичар био је ношен временом и догађајима које онс носи; он је ипак остао читав у вихорима времена и бурама политичког живота, као стари храст на коме су време и буре остављале трагове, али им је он одолевао.“

„Најбоље срачуната лаж има једног неумољивог непријатеља: то је време.“

„Ноћ једе дан; прошлост гризе будућност“ (изрека Ескимана).

„Ја сам своје време изгубио, а оно ме гризе“ (Шекспиров Ричард III).

„Време је између два добра пријатеља неосетно ткало хиљаде ве- за, невидљивих али чврстих.“

„Има великих дела упоредљивих са споменицама који пролазе кроз векове и које и само време поштује и штеди“ (Пенлеве).

„Нема тајне коју време не открије“ (Расин).

„Он би хтео да присили време, са којим се то никад не може чинити.“

„Ту се осећао мирис ствари и бића, мирис давно протеклих време- на“ (Мопазан).

„Не живи се од времена и простора“ (Јеленко).

„Будућност налази у прошлости своје најсигурније јемство.“

„Зуб времена изгледа да је ту немоћан као зуб старчев према ораку коштуњцу“ (Ст. Сремац).

„Ни време, које руши и мисирске пирамиде, није овде могло ништа учинити“ (Ст. Сремац).

„Ко зна куда ће га река времена и таласи живота понети, као оно тикву низ воду!“ (Ст. Сремац).

„Не да он да га време претекне ни за један корак, а камоли да га оно прегази“ (Ст. Сремац).

„Часовник бележи неповратно бегство времена.“

„Време је обала нашега духа; све пролази поред њега, а ми мис- лимо да је то време што пролази“ (Риварол).

„Свака ствар има своје место и своје време; прљавштина је све што у своје време није на свом месту“ (Лорд Палмерстон).

„Висине и дубине поравњује време“ (натпис на жељезничкој ста- ници Лангвиз у Швајцарској).

„Све је те догађаје он сретно прелетио на крилима времена.“

„Од дудовог листа време прави свилу“ (народна изрека).

„Време убија беспосленог човека, као што он убија време“ (Ко- мерсон).

„Време, вешто као Протеа да мења облик и лице, завлачи се и у најудаљенији кутак и извршује шта хоће.“

Кроз схватање улоге коју време игра у догађајима и животу провлачи се врло често једна песимистичка црта: не само да му се приписује оно што му стварно не припада већ се и у томе што му се приписује привиђају црне боје. Лако може бити да поглавити узрок томе треба тражити у факту да се често долази до таквих мисли после душевних депресија, великих невоља, тешких удара, злих удеса итд. Налазећи, у таквоме душевном стању, утехе у интервенцији вечитог, неумитног фактора на који ништа не може утицати, као што је оријенталац налази у фаталности, тој интервенцији се придаје улога проузроковача у ономе што нас притискује, боли, тишти и што нас наводи на црне мисли. По принципу најмањег напора, који и у духовном свету, у нарочитом своме облику, регулише појаве, па чак даје и правац и ток мислима, тумачења и објашњења факата се преносе на терен где треба најмање муке па да се ствари бар привидно разумеју и да се човек може са њима помирити. И у таквим тренуцима, при таквом расположењу, у таквим мислима, имајући потребу за утеху коју и најреалнији човек налази у тумачењу неповољних ствари нечим великим, вечитим, неприступним, неумитним, независним од људских интервенција, природно је да се тај моћни фактор налази у времену које је свуда и на свакоме месту и прати сваку и најмању промену у свету појава и у животу. И то се онда огледа у алегоријама, метафорама и афоризмима о којима је овде реч.

„Стари Хронос, са својом фаталном косом, не пази много на коју страну замахује њоме.“

„Сад је дошао крај и све ће утонути у море времена.“

„Живот је часовник на коме часови пролазе брже по подне но пре подне“ (Де – Нижан).

„Прогонилачки фантом времена дошао је по мене.“

„Кад време буде довршило своје дело, све ће то бити само прах и пепео.“

„Omnes vulnerant, ultima pesat“ (натпис на часовнику црквице у францускоме селу Ирињ).

„Време је подлац: зар оно не оставља боре као што је Парт гађао стрелом бежећи“ (Нинон де Ланкло).

„Време из дана у дан оставља на нашем лицу отиске свога кобног миловања.“

„Ослободи нас времена, броја и простора, и дај нам мира који је нарушен животом“ (молитва Леконт де Лила).

Али тај исти принцип најмањег напора, иста склоност ка упрошћавању ствари, наводи, при другим расположењима, и на придавање сасвим супротне улоге времену као стваралачком антитету. Време је, каже се, у великоме броју случајева фактор који улепшава ствари, али онако како ради велики уметник који ствара лепоту не изопачавајући истину. У томе се састоји „поезија времена“ која налази поетске ефекте у временском удаљавању ствари и факата и која има нарочите своје

одлике. Удаљавање у времену одиста и има један свој поетски ефекат и тај се ефекат лако и објашњује. Време има за први ефекат пречишћавање усмена од којих се поступно губе оне што су у свести оставиле слабији траг. То пречишћавање се врши на начин сличан ономе на који све дебљи слој атмосфере задржава слабије светлосне зраке и пропушта јаче, или на који решето задржава оно што је неправилно и храпаво, а пропушта оно што је округло и глатко. Резултат таквог пречишћавања је, у великом броју случајева, једна слика чистија од оне у стварности, јер је у њој ишчезло оно што је квари, баш због тога што ако је ситно, тако удаљено не производи довољно јасан траг у свести и ова тада задржава трагове само од онога што је јаче и импресивније. То чини да се поступна трансформација слике у току времена врши у естетичком смислу, да је слика одиста лепша кад прође кроз „решето времена“.

„Античко је једна врста стварности коју је пречистило време“ (Гијо).

„Свака величина губи кад се посматра сувише изблиза.“

„Свако време, баш због непосредне близине, рђаво се разуме од својих савременика и симпатичније се цени из даљине.“

„Време је уметник који идеализира ствари, остављајући им само оно што је карактеристично, типично и импресивно, елиминишући оно што их квари, а појачавајући оно што их чини лепим, пријатним и симпатичним“ (Гијо).

Напред је казано да је време, по слици која се има о њему, једна врста бескрајне реке која носи собом догађаје, али чији се ток ниуколико не ремети ни оним што носи ни оним поред чега пролази. Простору се придаје улога обале и та обала ниуколико не утиче на ток реке. Таква је слика створена још у најдавніјим временима и она се одржавала не само у схватањима свакидашњих појава живота и у песничтву већ и у самој позитивној науци.

Али и тој слици, која се кроз векове сматрала за неприкосновену јер нико није ни помишљао да се она може и у чему мењати, није биле суђено да остане вечита. Познато је какав је преврат покушала учинити теорија релативитета у науци уопште, а понаособ у схватању односа времена и простора. Према новим погледима, време није више једно за све посматраче: Апсолутног мира нема, а кретање чини да број који посматрачи, мерећи време на истоветан начин, нађу за један исти размак времена што протиче између два одређена догађаја, није исти за све оне који га мере. Тај ће број зависити од елемената простора који суделују при томе мерењу и разликоваће се за разне посматраче утолико више уколико се њихове брзине кретања разликују више једна од друге. Тиме се потпуно негира универзално, апсолутно време на чијој је концепцији основана целокупна зграда доданашње науке. Наместо њега јавља се локално, релативно време које се мења са местом са кога

се мери, са брзином кретања онога који мери и са близином материје и ма каквога извора енергије.

Као што се види, дотле неприкосновена слика о времену мења се из основе. Улога која је одвајкада придавана неумитноме Хроносу, божанској персонификацији времена, апсолутном суверену света, није онаква каква би му по праву припадала. Бескрајна река, која носи догађаје, нема више ток независан од онога што носи и онога поред чега пролази: и догађаји, и обала и предмети мењају тај ток и могу га успоравати, убрзавати, па чак и зауставити. Шекспирова визија да је „точак времена испао из свога лежишта“ и тиме зауставио ток времена, не би била тако чудна и бесмислена; то заустављање не би више била физичка немогућност. Ламартинов усклик „о време, прекини свој лѐт“ не би исказивао само једну необичну поетску визију; то би могла бити стварност.

Ма како да је тако шта несхватљиво за обичну реалистичку памет и научна јерес за рутинираног научника, ипак је та јерес почела пробијати себи пут и придобијати за себе скептике. Чак се тврдило да ће то, у блиској будућности, бити и потпуно схватљиво, природно, очевидно и обична ствар за свакога иоле образованог човека.

Међутим, није нимало сигурно да ће се нова слика одржати и да се Хронос неће опет успети на место које су му одредиле људска машта и позитивна наука. Јер може врло лако испасти да релативистички закључци у погледу времена не произлазе од саме суштине ствари, већ од начина како се посматра и како се време мери. Још Поенкаре је наговестио могућност таквог чега и предочио да би било довољно наћи један ма и само теоријски начин мерења времена, различан од досадашњих начина, а у коме не би суделовали елементи простора, па да на тако мерено време не буду више применљиви поменути закључци. Релативистичко тврђење да не постоји универзално, апсолутно време, управо би и имало значити да је немогућан такав један начин мерења времена на какав је помишљао Поенкаре. Та немогућност, међутим, још није ничим доказана. А релативистички начини посматрања и мерења већ унапред садрже оно што се у резултату јавља као особеност (дилатација времена као последица претпостављеног начина распрострањавања светлости) и оно што се из тога изводи може врло лако не бити ништа друго до оно што смо сами, унапред, у то ставили. Изрази-та и духовита фраза енглеског астронома и релативисте Едингтона, употребљена у другој прилици, врло лепо илуструје то што смо казали:

„Открили смо чудне отиске стопала на обали онога што се не зна. Да бисмо себи објаснили откуда ти отисци, конструисали смо теорије, све оштроумније и дубље једна од друге. Напоследку смо успели реконструисати створ који је оставио те отиске, и нашли да тај створ није нико други но сами ми!“

ЈЕДНА ЗАЈЕДНИЧКА ЦРТА НАУКЕ И ПОЕЗИЈЕ

Наука и поезија не гледају на свет истим очима. Наука заснива своја посматрања на искуству и на логичким законима мишљења. У поезији играју главну улогу уобразиља и осећаји. По песницима, научници виде слова у свету чињеница али не виде, не осећају смисао речи састављених од тих слова. По научницима, песници осећају реч, али не виде слова. Као правци духовне активности, наука и поезија се разликују, и на први поглед изгледало би да немају и да не могу имати ничега заједничког.

Па ипак, остављајући на страну ону поезију која се своди на „кишу речи у пустињи мисли“, права поезија и истинска наука имају не само додирних тачака већ чак и дубоких заједничких црта. Једна од таквих црта, и то баш она у којој је покашто тешко и разазнати шта је ту наука, а шта поезија, јесте *откривање и искористићавање сличности међу диспаратним елементима и фактима*.

У бескрајном шаренилу онога што постоји или се догађа, међу заједничким цртама које у свету факата открива непосредно посматрање, дубља анализа или песничка интуиција, има их и таквих према којима конкретна природа ствари не игра никакву улогу. То су оне заједничке црте које чине да нешто, једним својим аспектом, подсећа на друго шта, њему сасвим диспаратно, и које дају повода оним честим метафорама и компарацијама што се и у животу, и у науци и у поезији тако често употребљавају. Време се, нпр., пореди са реком која се никад не враћа своме извору, која носи појаве као предмете, али на чији ток ти предмети нпукoliko не утичу. Простор се пореди са обалом дуж које протиче вечита и непроменљива река времена, а коју та река такође не мења, као ни предмети које река носи. Свест се пореди са фотографском плочом, при чему рецептивност за утиске може бити ослабљена укорењеним предрасудама, као што рецептивност осетљиве плоче може бити ослабљена инертним слојем којим би плоча била

ПЕТАР ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ
(1813 – 1851)

*Овим Њеѓошевим ликом, уредник Српског књижевног гласника илустрирао је расправу Михаила Пајтровића *Једна заједничка црпа науке и поезије* (16 (1925), 7, стр. 482–488). Поред сликуија Павла Пойовоћа, Слободана Јовановића, Јована Жујовића и других, био је ово Пејтровићев ирилог јубилеју Њеѓошевог дела.*

(Литографија Анастаса Јовановића, 1847. година у Бечу – Печат код Лодера; Музеј града Београда, Инв. бр. А 121)

превучена. Интензивни догађаји ма какве конкретне природе, који јачају упоредо са сметњама на које наилазе, пореде се са бујицом која руши препоне и чија деструктивна моћ расте са тим препонама. Појаве свих врста које се састоје у ритмичком осциловању нечега између двеју крајности, пореде се са одмереним осциловањем клатна или са приливом и одливом; лирски песници су толико пута описивали колебање душевних стања, приливе и одливе људских страсти и др. Жива, а неодређена унутарња кретања људских маса пореде се са врењем, душевни немир са узбурканим морем; напраситост, после које долази душевна утишаност, са експлозијом или наглим електричним испражњавањем. Говори се о аберацији духа, о трењу између политичких странака, о конвергенцији напора, о притиску догађаја, о намагнетисавању људских маса, о канализацији друштвених енергија, о растурању магле неспоразума, о судару мишљења из кога искачу варнице истине, о ерупцији гнева, о унутарњем душевном пожару који постаје од мале искре распирене меховама мржње; о фаталном зупчанику који је закачио личност или нацију и вуче је неодољивом снагом у пропаст; о зубу времена који је према некоме или нечему немоћан као зуб старчев према орању кошгунцу; о таласима живота који нас носе као тикву низ воду; о надуваном балону сујете из кога дуне оркан кад се убоде; о победама које имају сјај бриљанта, али у исто време и његову кртост, итд.

Овакве компарације често су само игра речи. Али их има и таквих које имају дубљи смисао и које су израз једне конкретне истине. *То су оне компарације које имају за подлогу стварну егзистенцију једнога одређеног скупа чињеница заједничких за оно што се у таквим компарацијама међу собом пореди.* Такав скуп чињеница, за једну запажену сличност, саставља *језгро* те сличности. У језгро сличности улази само оно што се, кад се апстрахује и ослободи свога спољног руха различног од једног случаја до другог, покаже као истоветно за све те случајеве. Језгро сличности, нпр., између освајачке бујице једне необуздане хорде, и водене бујице која све руши, састоји се у факту егзистенције једнога интензивног импулзивног узрока који јача са препрекама и сметњама што се стављају на супрот његовој акцији. У сличности између плиме и осеке и мирисних еманација у цвету биљака, језгро се састоји у периодичности тока појаве и у егзистенцији једнога импулзивног узрока који се такође мења периодички. Језгро аналогije између једне ритмичке физиолошке појаве и лаганог кретања клатна, састоји се у осцилацијама нечега око једног одређеног средњег стања; при том, често садржи и факт егзистенције једнога депресивног узрока нарочите врсте заједничке за обе врсте диспаратних појава. Бескрајно разноврсни специфички облици у којима се једна иста чињеница из језгра сличности јавља у разноликим својим спољним манифестацијама, и јесте оно што чини бескрајно шаренило реалног света.

У науци, језгро сличности једне групе диспаратних појава своди њихову *сличност* на *истовешност*, која се распростире на све оно што

је садржано у томе језгру. То, пре свега, чини могућнима такозване „типске теорије“ што у једно исто време важе за све појаве обухваћене једним језгром сличности, па ма како оне биле међу собом диспаратне (заједничка теорија распрострањања топлоте и електрицитета; заједничка теорија пражњења електричних кондензатора и ритмичког кретања клатна у средини што даје отпора; заједничка теорија периодичности економских криза, тока извесних хроничних болести и осцилација осетљивости фотографске плоче за светлосне утиске итд.). Поред теоријског интереса који могу имати за природну философију, сличности које су дубље и за које се успело прецизирати им језгра, у исто су време и моћно оруђе за откривање нових истина, које би, без запажене сличности са нечим познатијим, могле остати незапажене или би, бар, њихово проналажење било остављено случајностима. Позитивне науке пуне су случајева те врсте. Напоследку, такве сличности доприносе да се сазнавање конкретног света примакне за који корак своје крајњем циљу: редукцији бескрајно компликоване и шарене слике, што представља свет појава, на што је могућно простију скицу, из које би се реална слика тога шаренила имала формирати само додавањем спољних појединости саставним елементима те скице.

У поезији, песничка интуиција пре осети, назре или наслути какву сличност но што ће је открити хладним размишљањем. И таква сличност, као и свака друга, има своје језгро. Али песнику није, као научнику, циљ да открије то језгро, у својој суштини често врло просто и прозачно. Он иде обрнутим путем. Осећајући или назирјући непосредно саму садржину језгра, песник облачи прозаичне саставне делове тога језгра у такво спољно рухо, како ће створити што импресивнију слику онога што мисли представити. Језгро сличности није тиме у својој суштини промењено; песник само искоришћава своје право да између два факта, која имају запажено или наслућено језгро сличности, бира онај што ствара импресивнију слику за једну исту ствар.

Интересантно је да песник, између таква два факта, радо бира онај који се односи на нешто конкретније, па ма колико то „нешто“ било само по себи прозаично и лишено лепоте. Мисао и муња имају за песника извесну сличност и језгро те сличности састоји се у томе што обоје имају велику брзину; песник ће радије поредити мисао са муњом но муњу са мишљу. Време и река имају такође неке сличности, чије се језгро састоји у томе што обоје имају свој „неумитан ток“, независан од онога поред чега пролазе и онога што собом носе; песник, међутим, не упоређује реку са временом, већ време са реком. Језгро сличности између времена и прозаичног решета у томе је што се, проласком кроз њих, ствари пречишћавају; „вријеме је најбоље решето“, рећи ће песник. Код људске среће и часовника, међу којима обично око не види баш никакве сличности, песничко око запажа једну занимљиву сличност, чије је језгро у овоме: обоје се квари утолико пре и утолико јаче уколико су компликованији; песник ће упоредити срећу са часовником,

али не и обрнуто. Усијани суд у коме се проба злато и невоља у којој с распознају пријатељи, имају извесну сличност којој је лако прецизирати језгро; песник ће поредити невољу са таквим судом, а никад суд с невољом. Маса песника свих времена поредили су ток појава у свету с током воде. И Његош говори о „течности ствари“; човека, по неизвесности његове судбине, пореди са капи воде у маленом чамцу који лут по океану. Наполеонова свемоћ упоређивана је са кружним воденим таласом који утолико јаче слаби уколико се више шири. Најузвишенији песнички појам, Бог, представља се песниковој уобразиљи као бескрајни океан из кога се створења дижу као клобуци и у који натраг падају. У другим Његошевим стиховима свет је један „океан ваздушни, насија сјајним островима“ која су „везана светим магнетизмом, те погледом једно друго држе“. Па и сам антропоморфизам у поезији (време представљено као Хронос са својом кобном косом; сила која расте са препонама на које наилази, представљена као Еол, господар ветра; правда коју представља неумитна Немезис) факт је исте врсте: апстрактно с смењује конкретнијим, са чиме, у једном одређеном погледу, има нека сличност. Такве компарације апстрактнијега са конкретнијим, од којих свака има за подлогу по једно одређено језгро сличности, кипте у *Горском вијенцу* и у *Лучи микрокосма*. Оне и са те стране показују колико Његош бриљира у вештини „да створи лепоту а да не изопачава истину“ (П. Поповић).

Можда баш такав додир песника са конкретним чињеницама чини да он интуицијом назре покоју истину пре но што ју је хладна наука открила на своје начине. Лукреције је наслутио међусобну зависност времена и простора, на којој почива модерна теорија релативности. Песничка проницивост Његошева уочила је и схватила пре Дарвина борбу у свету, и то не само као борбу за живот у органској природи (у њеном општијем значењу, где улоге оружја игра и много штошт: што иначе на први поглед не би изгледало да је то) већ као универзалну и вечиту борбу у њеном најопштијем, модерном смислу. Апстрахујући песимистичку црту која се провлачи кроз познате изразите стихове у којима се то налази, борба је ту објективно схваћена тачно онакво како је, после толико деценија, схваћена и научно-поетски описана у делу *Le Dantec: La Lutte Universelle*, у коме је изнесено како се појаве најразличнијих врста могу схватити и описати као међусобне борбе фактора чије се улоге знају.

Све то показује да поезија и наука могу имати и да одиста имају и понечега заједничког. Само што се оне одмах после таквих састанака разилазе, идући свака на своју страну, једна за лепим, друга за истинитим.

ЈЕДАН ВЕЛИКИ МУСЛИМАНСКИ ГУСАР

Гусарство је, у смислу морског разбојништва, постојало још од незапамћених времена кад се примитивни човек могао отиснути на море и отимати по морским обалама оно до чега му је на тај начин најлакше било доћи. Доцније је настало удруживање таквих отимача и нападање у већем стилу. То је било изазвано и ободрено стварањем насеља по морским обалама и развијањем трговине међу насељима. Отимачи су, испрва појединци, а доцније удружени у омање флоте, пресретали на мору чамце и бродове натоварене робом, ове заплењивали, заплењеним превозним средствима увећавали и ојачавали своју гусарску флоту, па се она онда упуштала у све замашнија подuzeћа. У познија времена то је било узело такве размере да је гусарство мењало историју света. Отпочето као обична, најпростија отимачина и разбојништво, гусарство је доцније, добро организирано, ободрено и овлашћено од стране појединих држава, постало моћно средство за завојевачке и политичке циљеве.

Познато је шта је у своје време, у шеснаестом и седамнаестом веку значило и починило антилско гусарство (буканири и флибустири). Не само овлашћено од стране међусобно зараћених држава већ од ових и материјално потпомогнуто, оно је било несавладљива сметња колонизирању Шпанаца и Португалаца, а поуздан ослонац за колонијалну експанзију Француске, Енглеске и Холандије у новопронађеним прекоокеанским континентима и острвима. У време својих ратова са европским савезима, Наполеон је гусарима, као што је био чувени гусарски шеф оног времена Робер Сиркуф, поверавао, са једне стране одржавање блокаса, с са друге стране нападање, заплењивање, потапање и паљење противничких бродова.

На коју стотину година пре тих великих океанских гусарских подuzeћа, постојало је једно изванредно добро организирано гусарство у Средоземном и Јадранском мору. То је било муслиманско (турско и

афричко) гусарство шестнаестог века, које је достигло свој врхунац за време владавине Сулејмана Величанственог. То је гусарство постојало још много пре тога, али у облику појединачних гусарских подuzeћа, која су, са једним омањим гусарским бродом или малим бројем таквих бродова, или чак и повећим чамцима, нападали, запленивали и пљачкали како бродове пресретнуте поред обала или на морској пучини тако и саме градове и села дуж морских обала.

Доцније су се, у време о коме ће овде бити реч, та подuzeћа организовала у моћне гусарске флоте, које су биле у стању у рату учинити више него сувоземна војска. Имена појединих гусарских шефова задавала су страх по обалама Средоземног, Јонског и Егејског мора, па и дуж целе наше јадранске обале. Један од таквих гусарских шефова, неоспорно највећи од свију, чија је сама појава у близини обале натеривала у панично бегство како становништво прибрежних места тако и гарнизоне у овима, био је *Хајредин Барбароса*, који је у исто време у историји оставио траг једнога од највећих поморских завојевача свих времена.

Писац ових редова није историчар и није ни по чему позван да се бави каквим историјским истраживањима. Међутим, никоме, па ни њему, не може бити забрањено заинтересовати се и за понеке ствари удаљене од онога о чему се он редовно, по своме занату, бави, али које су за свакога схватљиве и без какве нарочите стручне спреме. Па кад се још, као у овоме случају, деси да, иако је ствар позната стручњацима, код нас се у ширим круговима врло мало о њој зна, а у нашој књижевности о њој једва има помена, онда је писац склон веровати да не чини ништа недопуштено пишући ове редове о великоме гусару.

1

О пореклу Хајредина Барбаросе, као и о томе како се он одао гусарству, постоје читаве легенде из којих су црпили податке и многи од његових биографа. По једнима од њих, Барбароса је пореклом био Француз из племићке породице чије се велико имање налазило у западној Француској. Озлојеђен тиме што му је брат преотео велики део имања, он је напустио завек и имање и домовину, па са једним својим другом, такође француским племићем, отишао у свет. Обојица су, напустивши Француску, променили и веру, и народност и име. Прешли су у мухамеданство и одали се гусарству. Историја од тада бележи два крупна муслиманска гусарска имена, Хајредина (Хариадена) и Уруца (Хорукка Аруца), названог Барбароса. Тај је надимак нешто доцније, после погибије Уруца, прешао на Хајредина, који ће, као Барбароса, оставити дубок траг у историји јужних европских и северних афричких земаља тога времена. Обоје су се, међутим, променивши веру, издавали за синове једнога израелског ренегата са острва Метелин (Митилена).

Тако гласи једна верзија о пореклу и гусарском почетништву Хајредина. По турским биографима, ствар стоји сасвим другачије. По њима, Барбароса је одиста био син једнога израелског ренегата који се 1457. године доселио из Румелије на Митилену, па на острву продужио радити свој ранији лончарски занат, од кога је лепо живео. Његов најмлађи син, Хиз'р, још је од детињства показивао шта ће од њега бити. Од његовог васпитања и школовања није могло бити ништа. Једино што је у школи научио, било је неколико стихова из Корана, таман довољних за обавезних пет дневних молитава свакога правоверног. По целе је дане проводио на морској обали, посматрајући недогледну плаву пучину и слушајући приче о борбама и ратовима на мору и о гусарима, које су му причали морнари што су долазили на острво.

Сличан му је био и старији брат Уруц, са којим је делио своје одушевљење за морске пустоловине. Он се први од њих двојице одао гусарењу, почевши пловити по Егејском мору најпре по трговачким пословима свога оца, а затим као гусар. Гусар је постао из освете, а освету су изазвали морепловци са многобројних острва тога мора који су суревњиво, са завишћу гледали напредовање трговачких послова Уруцове породице. Неколико лаких, а приносних победа на мору, дале су Уруцу укус за гусарење и он се томе послу потпуно ода, заједно са својим братом Елијасом. Али у једној гусарској борби са много надмоћнијим противником, Елијас погине, а Уруц буде заробљен, везан, доведен на острво Родос и ту продан као роб.

Вест о томе поразу бацила је Хиз'ра у очајање. Покушао је ослободити заробљеног брата откупом, понудивши за оно време велику суму од десет хиљада драхми, колико је могао скупити од целе своје породице. Али Уруц одбије да се на тај начин ослободи, изјавивши да би му осиромашење породице било теже подносити него ропство; осим тога, он налази да би његова слобода вредела много више од те суме. Озлојеђен тим одбијањем, његов га господар почне одређивати на најтеже послове, па између осталих и на то да весла на једноме броду који је послом ишао од острва до острва. На једноме таквом путовању, кад је брод, због јаке буре, у близини једног острва стао и бацио котве, Уруц улучи прилику да се ослободи ланца за који су били повезани веслачи, па скочи са брода у море, исплива на обалу и побегне одатле на маломе чамцу који је нашао на обали. Он се од тада, са својим братом Хиз'ром ода на гусарство по околним водама и њихова ће се имена убрзо затим и надалеко прочути.

Према европским хроничарима, први замашнији подвиг муслиманских гусара био је 1504. године. Тада се први пут јавља Уруц у једној значајнијој улози. Папа Јулије Други био је послао своја највећа два ратна брода да отправе један транспорт скупоцене робе из Ђенове у Чивита Векију. Брод, који је ишао напред, толико измакао од другога да се нису могли догледати кад је пролазио поред острва Елбе, спазио је један омањи брод који му се приближавао. Не налазећи за вредно ни да обрати пажњу на тај бродић, ратни брод је безбрижно продужавао

свој пут. Заповедник брода није ни мислио да се у тим водама може сустрести са гусарима, који се ту нису појављивали за дуги низ година, па и кад су се појављивали, нападали су само омање трговачке или транспортне бродове. Али бродић, пришавши сасвим близу ратном броду, одједном набаца на овај своје гвоздене куке за привлачење и пристане уз брод који се за тили час напуни непознатим светом са турбанима на глави, са ножевима и секирама у руци. Пре но што је посада брода могла и помислити на одбрану, била је приморана да се преда и бачена у подруме свога брода.

Риђобради гусарски шеф, који није био нико други до Уруц, тада полети са својим бродићем да тражи и нападне други ратни брод. Но то је било много теже извести но са првим бродом, јер је требало оставити на заробљеном броду довољно јаку посаду да би ова могла одржати заробљенике у покорности. Уруц у тренутку смисли план и прибегне једном лукавству. Он преобуче своје гусаре у одела поробљене посаде, постави је на заробљеном броду тако да се може добро видети, веже за тај брод свој бродић и пође са свим тим у правцу другог ратног брода. Посада са овога разумела је да је први брод заробио гусарски бродић који са собом вуче, па га пусти да му приђе и пристане уз њега. Гусари тада ускоче на тај брод, за тили час натерају му посаду да се преда, па њоме смене дотадашње веслаче, маварске робове. Са оба ратна брода, као и са оним што је носио скупочену робу, гусари се упуте у Тунис, где Уруц учини споразум са бејом и преда му плен.

Споразум са туниским бејом имао је својих нарочитих разлога. Уруц није био ни у чијој служби, већ је гусарио чисто за свој рачун. Али, пошто је напустио Егејско море и стао гусарити по Средоземном мору, требала му је у њему једна гусарска база и сигурно прибежиште где би, у случају потребе, нашао заштиту и одбрану. Са бејом је био уговорио да му за то даје по једну петину од плена, што је доцније, кад се осилио, сведено на једну десетину.

Појава и гусарски подвизи Уруца произвели су читаву узбуну дуж обала Средоземог мора и привукли мноштво муслиманских авантуриста у његову службу. Поред тога, почели су се у масама појављивати на мору појединачни гусари који су, радећи за свој рачун, пленили бродове по мору, као и места поред морских обала. Поморска трговина је била готово сасвим престала. То је учинило да се поведе читав крсташки рат против гусара Средоземног мора.

Шпански краљ Фердинанд, који се у то време сматрао за главног заштитника хришћанства и шеф највеће поморске силе на свету, а чија је земља и имала највише штете од муслиманског гусарства, одлучи да по сваку цену то гусарство угуши. Године 1509. и 1510. он, са моћном ратном флотом, нападне на афричке обале и освоји Оран, Бужи и Алжир, три главна гусарска гнезда тога времена. После тих успеха он закључи мир са Алжиром, који му је од тада имао плаћати један замашан годишњи данак и обавезе се да више не прима гусаре у своје луке. Да би имао једну своју војничку базу у Алжиру и да би био сигурнији да

ће се испуњавати услови мира, краљ подигне јако утврђење на острву Пенону, на самом уласку у алжирско пристаниште.

Још за краљева живота гусари су у више махова покушавали да се ослободе наметнутих им обавеза. При једноме таквом неуспелом покушају Уруц је изгубио руку. Али одмах после краљеве смрти, Алжир се године 1516. пубуни и потпомогнут арабљанским трупима под командом поглавице Селима и Блидаха, Алжирци изведу опсаду утврђења на острву Пенон. Селим тада позове у помоћ Уруца, који се одазове позиву и упути се са својх 5000 људи у Алжир, праћен гусарском флотом под заповедништвом брата му Хиз'ра. Да не би са Селимом делио заповедништво и власт, Уруц га својеручно удави и остане сам као заповедник војске која је опсадила утврђење.

За време те опсаде, Уруц је, сматрајући се као вазал турског султана, био прионуо на то да учврсти и ојача свој положај шефа у Алжиру. Не само што је своју власт распростро на целу алжирску обалу, већ је својој управи присајединио и оближње области Тунис и Тилисман (Тлемсан). Али пошто је био чврсте руке, на шта Алжирци нису били навикнути, ови 1518. године потраже помоћ против њега од самих Шпанаца са којима су дотле ратовали. Помоћ им је дошла од стране Карла Петог, који се и без тога већ био забринуо због наглог јачања и ширења највећих противника хришћанства. Император пребаци на афричку обалу једну војску од 10 000 људи, све војних ветерана, и изненадно нападне Уруца у Тилисману, где се он у то време налазио са својих 1 500 људи. Видећи да му је војска бројно и сувише слаба наспрам шпанске, Уруц натовари на коње своје благо које је ту имао и нагне бежати у правцу Алжира, гоњен јаким шпанским коњичким одредом. Кад је видео да ће га Шпанци стићи, наредио је да се баца новац и драго камење које је собом носио, надајући се да ће се гониоци задржати око тога да то прикупе. Али се у томе преварио, јер су Шпанци продужили гоњење без застоја, све док га нису стигли и побили и њега и његову пратњу.

Уруц Барбароса је имао четрдесет и четири године кад је погинуо. Био је средњег стаса, врло развијен, имао је крупне светле очи, орловски нос и густу риђу косу. Живот који је водио, морски ветар и жарко афричко сунце дали су му лицу мрку боју, по којој се није разликовао од урођеника северне Африке.

Уруц је би не само одважан гусар већ и одличан организатор. Политичка и војна организација Алжира, којој је он поставио основицу, трајала је још три века после његове смрти; она је била иста таква кад су у првој половини прошлога века Французи постали господари Алжира.

Смрћу Уруца Барбаросе почиње прва гусарска каријера његовог брата Хиз'ра, који је дотле био само његов помоћник. Та ће каријера

(турским), њему је то име дао много доцније сам султан Сулејман Други, усхићен његовим успесима на мору који су високо уздигли ислам. Турски то име значи „добротвор вере“

Нови гувернер је своју дужност почео вршити тиме што се сав предао послу да у својој држави уведе ред, да осигура савезе са поглавицама околних области и да покори и својој држави присаједини области за које је налазио да ће му то бити од потребе и од користи. Пошто је тако постао стварни господар афричке обале са једне и друге стране Алжира, Хајредин створи једну моћну гусарску флоту, ујединивши флоте неколицине тада чувених муслиманских гусарских шефова, као што су били: Драгут (Тургут, гусар са острва Родоса), Синан (гусар из Смирне) и злогласни Ајдин, кога су Шпанци звали „страх ђавола“. Са том флотом Хајредин је одбијао нападе хришћанских флота и нападао бродове и обалска места у хришћанским државама јужне Европе.

Прве успехе је имао у борбама са јаком флотом императора Карла Петог. Месеца маја 1518. године, сазнавши у Сарагоси за пораз и погибију Уруца, император је оценио да је дошао подесан тренутак да покуша дефинитивно уништити гусарску флоту и очистити северну афричку обалу од Турака. Он нареди да флота, под заповедништвом вице-краља сицилијанског Хуга од Монкада, преплови Средоземно море и нападне Алжир. Али експедиција није била добре среће. Јака бура је учинила да се бродови порастурају по мору, а многи се од њих и поразбијају једни о друге. Хајредин, чији су гусари били много вештији и окретнији у маневрисању, ту флоту потпуно потуче, заплени доста бродова и топова и само се један незнатан део шпанске посаде могао дочепати обале и спасти се. Да би осветио погибију свога брата Уруца, кога до своје смрти није могао прежалити и због које је смртно мрзео Шпанце, он нареди покољ заробљеника. Три хиљаде заробљеника је том приликом платило животом да би се задовољио свирепи и крволочни осветник.

Та победа, иако се није имала приписати само одважности и вештини Хајредина и његових гусара, изнела га је на велики глас и знатно учврстила његову силу на мору. Кад су се његове галије појавиле на догледу Алжира, све становништво је похитало у пристаниште да дочека и поздрави великог победника. Султан му подари титулу паше и поново га потврди за генералног гувернера Алжира, ставивши му на расположење и под његово заповедништво одред од 6 000 јаничара, као и велики број топова и велику суму новаца за одржавање трупа.

Нови паша се од тада могао мирно, без икакве бојазни, посветити уређењу Алжира, добро чуван од својих јаничара и добијајући сваки дан у сили и угледу. Султан му је из Стамбола сваке године редовно слао нове регруте за јаничарски одред, а у исто време и потребна новчана средства за издржавање трупа. Мноштво турских злочинаца са Леванта, да би избегли осуде, као и читаве руље пустолова ступали су у Хајрединову службу.

Поједина одељења Хајрединове гусарске флоте, под командом гусара Драгута, Синана и Ајдина, полазила су свакога пролећа из Алжира и пустошила италијанске и шпанске обале, пресретала и пленила европске трговачке бродове. Више пута су, прошавши кроз Гибралтар, причекивали на атлантском океану велике шпанске голионе који су преносили благо из Средње и Јужне Америке у Кадикс, као своју базу. Гусари су у више прилика имали да издрже јаке борбе са много надмоћнијим противником, али су увек или излазили као победници или су бар пролазили без велике штете. Тако је, нпр., једном 1529. године Ајдин, пошто је био опљачкао Балеарска острва и у области Валенције заробио преко две стотине породица за које је тражио откуп, срео у путу јаку шпанску флотилу од осам ратних бродова. Видећи се слаб наспрам такве силе, он приђе обали, брзо истовари заробљенике да му не би сметали у борби и постави своје бродове за одбрану. Али, на његово велико изненађење, шпански бродови, пошто су му се приближили, прођу мирно поред његових бродова и оду даље. Први узрок томе била је бојазан команданта флоте да својом јаком артиљеријом не потопи гусарске бродове, а са њима и заробљене породице, за које се био обавезао, уз награду од 10 000 дуката, ослободити их и довести живе у место где су становали. Командант је оклевао тражећи начина да то изврши другачије, а не артиљеријом и потапањем гусарских бродова. Међутим, гусари су то разумели другачије, као страх, неодлучност и слабост. Стога, када су видели да се противничка флота мирно од њих удаљава, они пређу у напад и за тили час ускоче на шпански адмиралски брод, убију адмирала, па затим један за другим поробе седам бродова флоте; осми је једва успео да се бегством спасе. Гусари се тада врате обали, утоваре опет на бродове истоварене своје заробљенике, смене дотадашње веслаче посадом шпанских бродова и врате се у тријумфу у Алжир, дочекани са неописаним одушевљењем.

Исте 1529. године Хајредин, после толиких безуспешних покушаја његових и брата му Уруца, успе да освоји и последњу шпанску базу у области Алжира, јако утврђење на острву Пенон, после бесног бомбардовања које је трајало шеснаест дана и толико исто ноћи. Јуришне трупе од 1 200 људи су наишле у бесомучном јуришу на терен припремљен артиљеријом и брзо је био заробљен целокупан гарнизон са својим јуначким командантом дон Мартином од Варгаса. Варгас је заробљен на једном продору који су на бедему од тврђаве начинили топовски меци са гусарских бродова. Мада је био изгубио једну руку, бранио се очајнички, али је био брзо савладан и доведен пред Хајредина. Гусар му тада, дивећи се његовој храбрости, предложи да пређе у мухамеданство, па да га постави за капетана својих јаничара. Варгас то одбије са презрењем, што толико разљути Хајредина да нареди да му се одмах ту, пред њим, одруби глава.

Али, пораз Шпанаца није се ограничио само на то. На петнаест дана после пада тврђаве Пенон, стигло је пред Алжир девет шпанских

бродова који су, не сазнавши још за пораз, носили муницију за опсађене другове. Може се замислити изненађење које је ескадра имала пришавши утврђењу и видећи да се на њему вије турска застава. У тај мах гусари, на својим лаким бродићима, излете из алжирског пристаништа, нападну на пренеражене и деморалисане Шпанце, заплене целу ескадру, заробе две хиљаде и седам стотина људи које је она носила, као и све топове, муницију и животне намирнице, донесене за опсађене у тврђави.

Чим је освојио утврђење, које је било управо пред алжирским пристаништем, Хајредин га споји једним насипом са овим пристаништем,

Сл. 2. – Хајредин у млађим годинама (музејска слика)

па затим отпочне градити једну заштитну луку где би његови бродови били добро заштићени од северних ветрова. Материјал за то узет је из освојеног и разрушеног шпанског утврђења. Преко 30 000 хришћанских робова радило је на томе, за оно време огромном послу и радови су довршени на крају треће године. Кад је то било готово, Хајредин изгради пред алжирским пристаништем једно ново утврђење, по својим властитим плановима, постави у њему топове и нареди да у њему стално пребива један јак јаничарски гарнизон. Ти радови и данас постоје онеме стању у коме их је оставио велики гусар; писац ових редова има је прилику разгледати их.

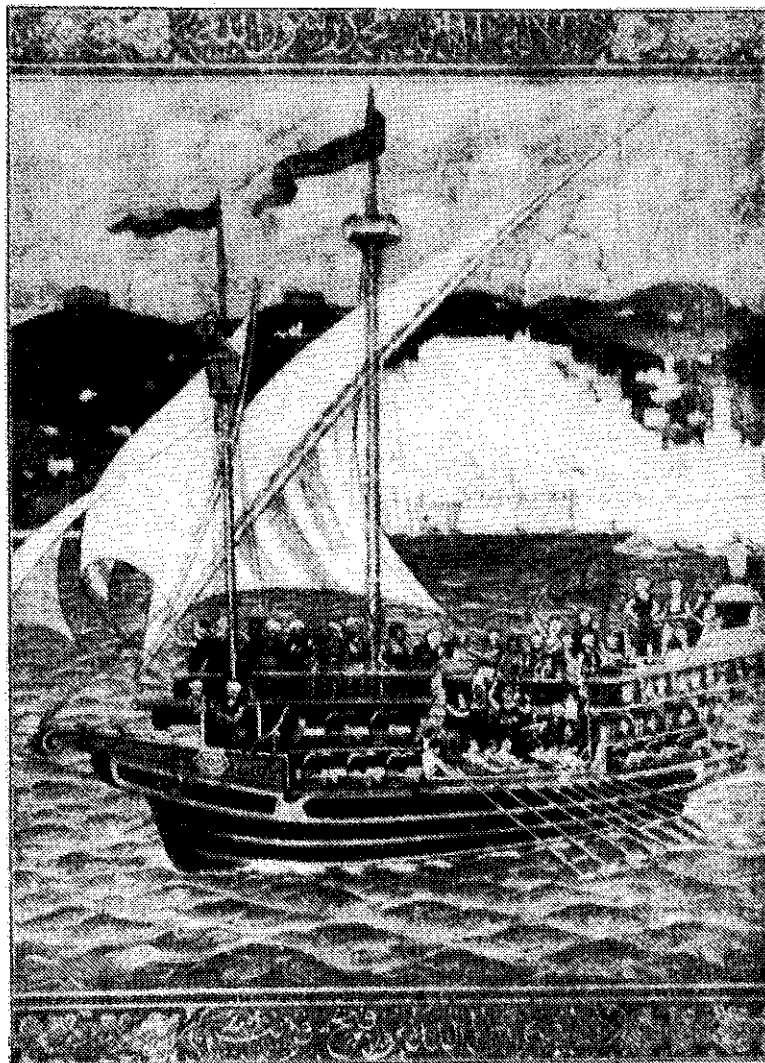
За време ових радова Хајредин је морао бити на опрези од два арабљанска султана, једнога из Туниса, другога из Тлемсана, који су, по бојавши се његових успеха, почели побуњивати арабљанске хорде против њега. Најопаснији му је био султан Мулеј ибн -Хамид из Тлемсана, крвни непријатељ Турака и њихових савезника, коме је Хајредин приписивао погибију свога брата. Изгубивши стрпљење и нашавши да ће само тако с те стране бити на миру, ако освоји Мулејеву земљу и присаједини јој Отоманском царству, Хајредин пошаље против овога јак одред арабљанских коњаника и турских пешака који су му били послати из Стамбула. Тлемсан брзо буде освојен и Хајредин ту постави за султана брата Мулејевог Абдула, који му се закуне на верност и послушност.

Међутим Абдулина заклетва није много вредела. Убрзо послатог свога постављења за султана у Тлемсану, вољом Хајрединовом, он је престао плаћати овоме уговорену годишњу суму и изјавио да се сматра потпуно независним од њега. Са друге стране, поједине области, које је Хајредин био присајединио Алжиру, почеле су се бунити не признајући његову власт. Побуна се појавила и у самој Алжиру, где је била крваво угушена.

Кад је све то било доведено у ред, Хајредина обузме чамачка и чежња за морским пустоловинама, за које је био створен. Мада је и у сувоzemним биткама имао среће и успеха, оне саме по себи нису за њега много значиле. У сувоzemна завојевања упуштао се само зато да би својим гусарским флотама осигурао поуздане базе и прибежишта. Његова права страст и амбиција биле су везане за море, за гусарске подвиге и осигурање превласти ислама на Средоземном, Јадранском, Јонском и Егејском мору. И Хајредин се одлучи да напусти Алжир и да се упусти у морске авантуре. По турској легенди, томе је допринео и ствар убрзаног сан који је уснио једне ноћи за време свога колебања, у коме је видео себе како се упутио морској обали, праћен једним фантомом осветљеним божанском светлошћу и који га је водио у правцу мора. Сутрада је, под утиском слике коју је сањао, одмах наредио спремање за полупутак. Девет добро опремљених бродова његове флоте били су спремни за полазак још увече тога дана. Кад је све то било свршено, па и цео хрест утоварен у брод, Хајредин нареди да се искупе све поглавице у Алжиру, па им саопшти да је решен оставити их, пошто налази да је сви

шио своју мисију као султанов овлашћеник. Запрепашћени тиме, поглавице су покушале умолити га да их не напусти, налазећи да ће, кад он оде, Алжир опет постати поприште немира, борбе и ратова. Све је то било узалудно и Хајредин се са својом флотом отисне на море.

Крстарећи по Средоземном мору, прво је сreo флотилу од седам сицилијанских бродова. Чим је потопио један од њих, и кад су заповедници осталих бродова сазнали да имају пред собом Барбаросу, предали су им се без борбе на милост и немилост. Бродови су били пуни живот-

Сл. 3. – Зайоведнички брод Хајрединовог пред Алжиром (рад штурског сликара Мухамеда Расима)

них намирница, поглавито жита; он их одведе у Цигели, где жито раздирати бесплатно, а прода по ниској цени имућнијим становницима. Ту остави свој харем, па се опет отисне на море у тражење авантур. Осим бродова које је сретао, пљачкао је у томе походу обале Шпаније, Беневског залива и Балеарских острва, ширећи свуда страх и трепе. Срећа га је непрестано пратила и плена је било доста.

Са тим пленом Хајредин се после трогодишњег лутања по мору врати у Алжир, дочекан од становништва са највећим одушевљењем. Али ту није остао на миру. За време његовог одсуствовања, стање се у Алжиру, Тунису и Тлемсану знатно погоршало. У Алжиру је био преузео власт поглавица Ибн Кади потпуно недорастао томе, са којим становништво било врло незадовољно. У Тунису се султан Кара Хасан одметнуо и створио себи засебну државицу, отцепљену од Алжира и од Турског царства. У Тлемсану Абдала се такође одметнуо од турског султана и почео ковати новац са својим ликом.

Сазнавши да Хајредин долази у Алжир, Ибн Кади похита да му шаље своје изасланике који ће га пресрести и гледати да га умилостиве предавши му скупоцене дарове које му шаље. Хајредин није хтео за то ни да чује и, у знак свога презирања таквих покушаја, он врати све дарове пошто је коњима, који су их носили, поодсецао репове. У борби коју је затим имао са Ибн Кадијем, трупе овога буду потучене, Ибн Кади убијен од самих својих људи и Хајредин трујумфално уђе у Алжир.

У Алжиру је остао свега једну ноћ. Похитао је одмах сутрадан галопу да са својом коњицом потражи одметника Кара Хасана. Затекао га је у Шершелу, месту које је Кара Хасан учинио својом престоницом. Изненађени султан је једва имао толико времена да се затвори у једну кулу, из које је мало затим извучен и предат целату.

Остало му је још било да казни тлемсанског султана Абдалу. Њега је победио одмах, у првој бици. Али за Абдалу је Хајредин одувек имао неке неразумљиве симпатије и поред свега тога што је добро знао колико је превртљив и колико се може рачунати на његову реч, он му опрости и остави га и надаље као султана у Тлемсану, али са обавезом да му од тада плаћа двоструки дотадашњи данак.

Тада се Хајредин поново вратио у Алжир као победилац на свим фронтovima. Одушевљењу становништва није било краја. Сав радостан, он је тада од Сулејмана Другог Величанственог, који је већ биступио на престо после смрти свога оца Селима Првог, примио поруку да може увек рачунати на његову помоћ и заштиту. Хајредин је тада био близу врхунца своје силе, моћи и славе.

3

Падом тврдиње Пенон, Шпанци су изгубили једину своју војничку базу на северној обали Африке. То је и моћно допринело томе да

муслимански гусари осиле и да дрско и без икакве бојазни за одступницу опустошавају европске обале Средоземног и оближњих мора. Године 1534. Хајредин сагради преко 60 бродова по својим властитим плановима и одлучи се да, у циљу пљачкања, нападне обале Италије. Пошто је прошао кроз Месински мореуз, напао је Ређо, запленио све бродове које је затекао у пристаништу и одвео у ропство неколико стотина мирних становника тога места. Сутрадан нападне добро утврђен замак Санта Лучида, освоји га и одведе у ропство око хиљаду његових бранилаца, па продужи пљачкати и пустошити обале до утврђене вароши Фонди. Плен, који је био врло богат, редовно је слао султану у Стамбол, где је приман са највећим задовољством и где се по улицама вароши, по пристаништима, по најзабаченијим селима славило име великога гусара Барбаросе.

То се у Европи више није могло подносити. Настала је опасност не само за поморске државе и државице Средоземног, Јонског, Егејског и Јадранског мора, већ и за целокупно хришћанство, коме је претила превласт ислама. А та опасност није долазила само с мора. Држава Сулејмана Величанственог почела се ширити и захватати просторе од Персије до Угарске, од Кавказа до Марока. Дошао је у опасност опстанак Аустрије, па можда и Немачког царства; за витезове са Малте, тадашње стубове одбране хришћанства, на које је папа рачунао као на најпоузданију заштитницу, дошло је у питање да ли ће изгубити своју дотадашњу базу и свој значај и престати бити за хришћанство оно што су дотле били.

Немачки и шпански император Карло Пети, забринут због тих опасности, скупи све бродове које је могао имати на расположењу и формира у Барселони једну велику флоту од преко 600 бродова. Војска, коју је флота имала носити, била је састављена од Италијана, Немаца и Шпанаца; она је имала појачати ескадром витезова са Малте, која ће се флоти придружити кад ова наиђе на Малту. Тиме је оглашен Први крсташки рат исламу, по моделу ранијих крсташких ратова.

Заповедништво над флотом цар Карло повери шпанском адмиралу Андреји Дорији, у то време неоспорно најпозванијем за посао који му је био поверен. Андреја Дорија је пореклом Италијан, родом из Ђенове. Прво је служио у Риму, у папској гарди, у којој је и стекао чин официра. Затим је имао једну бурну каријеру у служби француских краљева, али увек на суву, све до године 1512. кад је нова Ђеновска република одлучила да формира флоту која би јој обезбедила независност. Заповедништво на тој флоти буде понуђено Дорији, али он то енергично одбије, бранећи се да нема никакво искуство у пословима на мору и да се сматра за потпуно неспособног за такву службу. Међутим, он се ипак примио те службе идуће године и у својој четрдесет петој години постане први пут морнар, и то одмах са рангом адмирала флоте. Од тада га је у тој служби непрестано пратила срећа, како у борбама са

француским ескадрама, тако и у сусретима са муслиманским гусарим који су често нападали обале у близини Ђенове.

Кад су се у Ђенови промениле прилике и Дорији био онемогућен опстанак у дотадашњој служби, он се понуди француској марици. Крал Франсоа Први прими то врло радо и повери му заповедништво над својом флотом. Са том флотом Дорија је увек успешно нападао одреда тада непријатељске шпанске флоте, заробивши једном приликом и самога команданта те флоте Хуга од Монкада и пробивши блокус који је Карло Пети био поставио дуж француске обале, тако да је ослободио марсељско пристаниште и учинио му могућним снабдевање с мора.

Године 1528, незадовољан поступцима Француза према његовој домовини Ђенови, Дорија ступи у преговоре са противником француског краља, императором Карлом Петим, за ступање у службу овога Императора је познавао вредност Андреје Дорије и није се устезао прихвати све његове услове. Пре но што ће се кренути за Шпанију, на свој нову дужност, Дорија се врати у Ђенову и ту моћно припомогне побун својих земљака против француске окупације. Побуна је потпуно успела; Ђенова је за кратко време ослобођена од Француза и Дорија је озахваљних земљака проглашен за „ослободиоца отаџбине“.

Кад је Карло Пети формирао своју „армаду“ у циљу да уништи муслиманско гусарство, заповедништво над флотом поверио је, као што је казано, адмиралу Андреји Дорији. Дорија је тада био у шездесет години старости, са стеченим гласом одважнога, искусног, обазривог и поузданог команданта, на кога се и у најтежим приликама може рачунати и ослонити. Примивши команду, он се упути у правцу Туниса да поче бомбардовати бедеме Ла Гулете, тврђаве која је бранила улаз у туниско пристаниште. Одмах затим витезови са Малте продиру јурисшем у утврђење и истакну на њему своју заставу. Покушај Хајрединовог помоћника Синана да одбије напад остао је безуспешан; Синан је био приморан на бегство. Хајредин, видећи то, стави се лично на чел своје војске од десет хиљада људи и покуша да спречи узлазак хришћана у Тунис. У томе није успео, јер му се војска, осетивши надмоћност противника растурила и разбегла. Он је са својим помоћницима Синаном, Ајдином, Драгутом и Али Караманом морао побећи у оближње пристаниште Бон, где је раније из опрезности био оставио свој флоту од 27 добро наоружаних ратних бродова.

У Шершелу се тада, према турским хроничарима, десио овакав догађај. Хајрединов помоћник Али Караман добио је био налог да са неколико лаких бродова пренесе из Шершела потребан за војску пексидит, који се ту правио. Извештен о томе, Дорија намисли да ту мал флоту нападне у самој Шершелу и да је уништи. Рачунао је да ће тим бити једна лака повреда, која ће не само ослабити Хајрединову флоту већ ће и подићи морал у војсци Карла Петог и причинити овоме једно велико задовољство. Стигавши у Шершел, Дорија наиђе на потпуно мртву варош. Нигде никаквог знака не само од војске него ни од живих

та. Ни један топ са обале не одговара топовској палџи са шпанских бродова; ни једно се живо створење не види на обали, ни у пристаништу, ни по улицама. Дорија искрца своје трупе, врло обазриво и са потребним осигурањем. Али, вратнице кућа у пустим улицама стоје отворене и маме пљачкаше да завире у кућу. Један по један пљачкаш улази у кућу, износи из ње шта прво дочепа. Остали, бојећи се да не остану без свог дела, јурну у куће да се не би без њих разнело оно што се унутра налази. Војска се, занемаривши све мере опрезности, растурила по кућама и улицама и никаква команда више није помогла. У тај мах се наједанпут зачује прасак пушака: Караманове трупе, са наоружаним становницима вароши, излете из заклона у којима су били скривени и отпочну страховити покољ изненађених и порастураних нападача. Две хиљаде ових било је за кратко време побијено или поробљено. Дорија је успео да се дочепа својих бродова, да се одмах отисне са њима на море и да побегне. Хајредин, кога је весник одмах известио о томе шта се десило, похита са неколико бродова у Шершел. Али је Дорија већ био умакао и Хајредину је било остало само то да честита Али Карману на успешном подвигу који је извео.

За то време у Тунису су се одигравали догађаји по којима је изгледало да ће са владом муслимана бити свршено. Хиљаде хришћанских робова, које је ослободила крсташка војска својим уласком у Тунис, придружиле су се тој војсци и отпочеле нечувену пљачку мирног становништва. Сам император Карло је објавио својим трупама и ослобођеним робовима да допушта тродневно слободно пљачкање вароши, без икаквог ограничења. Настало је не само пљачкање већ и убијање становништва које је покушавало давати и најмањи отпор. Затим, и још у току пљачкања, настало је оргијање побеснелих пљачкаша и најпосле и међусобно преотимање пљачке. Ондашњи европски хроничари говоре о томе са стидом, старајући се да то колико могу заташкају или оправдају. Али, ту су поузданији подаци турских хроничара, који те сцене представљају у њиховој правој боји. И тако се поступило са мирним становништвом које је пре тога било савезник Шпаније и које је на признавање Хајрединове власти било нагнано силом.

Император Карло тада постави у Тунису султана, приморавши овога на потпис уговора по коме ће тврђава Ла Гулет, пред Тунисом, остати шпанска, султан ће платити повелики годишњи данак и учинити све што треба да муслиманског гусарства сасвим нестане. После тога император напусти Тунис, оставивши своје адмиралу Дорији налог да по мору потражи Хајредина и да га добије живог или мртвог. Вративши се у своју државу, император је био дочекан као европски јунак и крсташ који је победио Ислам и спасао Хришћанство од највеће напасти.

Али се у сред тих славопојки одједном, и сасвим изненада, појави на позорници Хајредин, за кога се у Европи држало да је са њиме већ све свршено и да је убијен. Са својих двадесет и седам бродова он је за три дана препловио Средоземно море и створио се пред Балеарским

острвима, бацивши котве пред Минорком. Шпанска застава коју је при томе имао на катарци брода, учинила је да становништво Минорке сматра његову флоту а један одред Карлове армаде која се враћа у своју базу. Међутим, почасној топовској паљби са пристаништа одговоре добро управљени топовски меци са гусарских бродова. Још пре но што се становништво разабрало шта је у ствари, пристаниште је било преплављено гусарима и поробљени бродови који су се у њему нашли. Међу овима је био и један велики португалски трговачки брод, богато натоварен. Опљачкавши све што се могло, Хајредин се тада са својим и заробљеним бродовима, натовареним пленом, крене правцем за Стамбол. Да би умилостивио Сулејмана Другог, за кога је држао да је на њега љут због губитка Туниса, он му унапред испрати шест хиљада заробљеника са богатим даровима. Султан то прими повољно, саслуша пажљиво Хајредина, који је био изашао пред њега да се правда, задовољио се његовим објашњењима и у знак поновне милости потврди га за „бајлербеја“ у Алжиру и за великог адмирала, заповедника целокупне поморске силе Отоманског царства.

Две године после тога, оба су велика противника, Хајредин и Дорија крстарили по мору, пљачкајући и пустошећи поједине обале, али не срећући се нигде. Једном приликом године 1537. су се сусрели на пучини наспрам Месине и одмах ступили у борбу. Шпанска флота је потукла муслиманску и Дорија ту зароби дванаест турских бродова. Хајредин умакне са остатком своје флоте и гневан због неуспеха који

Сл. 4. – Хајредин доводи робље у Алжир (музејска слика)

је претрпео, почне пљачкати обалу Апулије. За то време он сазна да су Млечани, дотадашњи савезници ислама, пристали уз Карла Петог као савезници. Сазнавши то, Хајредин напусти обале које је дотле пљачкао, и упути се са флотом на Крф, који је тада припадао Млечанима. Ту искрца 25 000 својих људи, са 30 топова. Мало затим стигло му је и знатно појачање од двадесет пет турских ратних бродова и једним великим топом, највећим који је у то време постојао и који је могао избацити по шест метака дневно, што се за оно време сматрало као једно чудо од такве једне грдосије. И поред јаког бомбардовања, није могао ништа учинити, јер је Крф био одлично брањен. У том му стигне султанова порука из Стамбола да прекине са нападањем, јер султан није хтео да му се војска упропашћује за такве ситнице. Хајрединов протест није помогао и он је морао напустити Крф. Онако гневан, он тада почне пљачкати и пустошити места дуж целе обале Јадранског мора, убијати, палити и одводити мирно становништво у ропство. Том су приликом страдала од њега и поједина прибрежна места Далмације и Хрватског приморја.

Из Јадранског мора Хајредин се врати са богатим пленом и великим бројем заробљених прибрежних становника у Стамбол. Султану Сулејману тада пошаље богате дарове, међу којима две стотине хришћанских дечака обучених у раскошна одела од црне чоје, од којих је сваки носио по један пехар од злата и сребра; затим две стотине носилаца најфиније чоје и раскошних материја за одело и најпосле тридесет носилаца кеса са златним новцем.

4

Година 1538. представља врхунац каријере гусара Хајредина Барбаросе. Те године, у лето, Хајредин сазна да његов противник, адмирал Андреја Дорија, крстари по Јадранском мору, са великом и јаком флотом. Шпанској флоти била се придружила и флота млетачка и флота римског папе; тиме је формирана једна од најјачих флота које су икада биле слате против гусара. Имала је око 200 добро наоружаних бродова са 60.000 људи. Хајредин је у тај мах располагао флотом од 150 ратних бродова, а делио заповедништво са својим старим, искусним и одважним помоћницима, гусарима Синаном, Драгутом и Муратом. У први мах се, разабравши за противникову силу и надмоћност, колебао шта да ради, али се ипак одлучио да први нападне. Противника је имао да тражи у Егејском мору. Он напусти пљачкања острва у близини Крита, која је у тај мах вршио, потражи Дорију и нађе га у заливу код Превезе, на албанској обали.

Једнога дана, крајем септембра 1538, обе су флоте спазиле једна другу. Оба су заповедника оклевала да нападну, ишчекујући да виде шта ће отпочети противник. Први се, после тродневног устезања, реши

на напад Дорија. Он са својом флотом изађе из залива на отворено море и отпочне битку. Ветар, који је у тај мах био врло јак, претвори се у јаку буру; турска флота под Хајредином, навикнута на маневрисање у непогодама, искористи то, потуче шпанску флоту чији се остатак да у бегство и зароби хиљаде противника. Застава Сулејмана Величанственог била је победник и његова поморска сила добила је тиме неоспорну превласт на морима између Европе и Африке.

Победа код Превете одјекнула је широм пространог Отоманског царства и по целој Европи. Она је поетски описана од једног турског очевица, Сеида Мурата, чији се рукопис под насловом „Фетихнамеи Хајредин“ (књига о Хајрединовим завојевањима), написан у току ноћи одмах после свршене битке, са пијететом чува у библиотеци Старог сераја у Стамболу. Тај је опис инспирисао мноштво турских хроничара и песника којима је он био извор за податке.

Али, врхунац Хајрединове каријере и славе није у тај мах још био достигнут. На три године после тога, хришћанска Европа је у довољној мери реконструисала своју флоту да је могла помишљати на повраћај поморске превласти над исламом. Шпанском адмиралу Андреји Дорији опет буде поверен задатак да нападне муслиманске гусаре у самим њиховим гнездима и да их једном за свагда затре. Као савезнике у томе, Шпанија је имала готово све хришћанске народе тога времена. Доријина армада имала је 500 бродова са 12.000 самих помораца, искусних у маневрисању на мору. Било је одлучено, да се она крене око половине октобра 1541. године. Дорија, познавајући тешкоће са којима ће у то позно доба године флота имати да се бори на отвореном мору, покушао је одложити полазак за идуће пролеће, али у томе није успео. Император Карло одлучно остане при своме захтеву да се крене одмах. Флота се крене 19. октобра у правцу главног гусарског гнезда, Алжира. На адмиралском броду био је и сам император. Сигуран у победу, он је собом повео и неколико дама из шпанских аристократских кругова да би присуствовале перипетијама битке и дивиле се победницима.

Хајредин се у то време бавио у Стамболу, где је после победе код Превете дочекан са свима почастима које је било могућно одати му, али где је проводио мучне, туробне дане због незгода изазваних завишћу тадашњих отоманских везира. Његов заступник у Алжиру био је његов синак Хасан, ренегат из Сардиније, кога је он посинио још као дечака и однеговао међу својим гусарима. Дорија је имао да одржи битку не са Хајредином, већ са Хасаном као заповедником муслиманских трупа, и император се унапред радовао олакшици коју ће имати од те срећне околности.

Међутим, Доријина предвиђања почела су се показивати као тачна. Баш кад је са својом флотом стигао пред сам Алжир, подигла се на мору бура која је потпуно онемогућила, за неколико дана, искрцавање трупа и сваки саобраћај са обалом. Кад се бура мало утишала, отпочело је искрцавање, премда са великим тешкоћама. Тада је са шпанских

бродова отпочело, из великих топова, бомбардовање зидина, за време док се пешадија спремала да кроз продоре упадне у варош, и док је опкољавала варош. Надмоћност Доријина била је очевидна; Хасан је имао слабе трупе, које нису биле у могућности дати потребан отпор. Император Карло и Дорија су сматрали освојење Алжира као сигурно и само се очекивао подесан тренутак за општи јуриш.

Али, тада се деси нешто неочекивано, што је одједном и сасвим изненада за обе противничке стране, изменило ситуацију и пребацило повољне изгледе на страну Хасана. Подиже се понова бура, тога пута још јача од оне при искрцавању трупа, праћена тропском кишом, која је лила као из кабла. Искрцавање се пре тога вршило тако хитно да се није стигло пребацити на суво ни шаторе, ни одела искрцаних трупа. Целе ноћи су трупе стајале непомичне на киши, без одела, без заклона, без икакве хране и пића, под бујицима од кише у блату до колена, под ударцима страшног ветра. Кад је свануло, наместо свежих трупа, орних и одушевљених за битку која их чека, стајала је на обали гомила укочених, мокрих, изгладнелих, изнемоглих и очајних несрећника, неспособних за икакву борбу, коју би им, уосталом, и иначе било немогућно водити, јер им је сав барут био закисао.

Тада се одједном појаве Турци, свежи, одморни и добро опремљени, па бесомучно, са страшном виком и халакањем, нападну изнемогле и за борбу неспособне хришћане. Настане страшан покољ, из кога ниједан од Доријиних људи не би главе изнео да се витезови са Малте нису одважно ставили као заштитници тих трупа кад су се ове, после огромних губитака, дале у дивље бегство. Бежале су у правцу мора, надајући се да ће их прихватити Доријина флота. Али то је било скопчано са несавладљивим тешкоћама. Покушавајући да спасе бегунце, Дорија је погубио велики број својих бродова које је бура потопила или поразијала о обале. Остатак флоте је био толико претоварен бегунцима да су се морали из бродова поизбацивати у море сви коњи да бродови не би потонули.

Са тим остатком флоте Дорија, потучен, напусти Алжир првих дана новембра 1541. године. Али и у томе није имао среће. Баш у тренутку поласка, подигне се поново бура и распе бродове по мору. Мноштво тих бродова претрпе бродолом, а посада, кад је успела да се пливањем дочепа обале, била је заробљена. Тек после три недеље мучне борбе са ветровима и таласима, бедни остатак сјајне Доријине армаде стигао је до шпанских обала.

Пораз хришћана био је потпун. 300 официра и 8 000 људи из посаде Доријиних бродова било је подављено, или је у повратку подлегло задобијеним ранама, не урачунавајући ту оно што је при нападу Алжира изгинуло. Затвори за заробљенике у Алжиру били су препуни. Место на коме су витезови са Малте изгинули бранећи са највећом храброшћу и пожртвовањем одступање искрцане војске, и данас становници Алжира називају „гробљем витезова“. На какав нов покушај

уништавања муслиманског пиратства није се у Европи у тај мах могло ни помишљати. Поморска превласт ислама била је још више појачана и боље утврђена. Томе је припомогла још једна важна чињеница која се изненада, неочекивано, појавила на велико запрепашћење свих тадашњих хришћанских владара.

Између Француског краља Франсоа Првог и императора Карла Петог постојала је још од почетка њихове владавине омраза, која је потицала од ривалитета два велика хришћанска владара. Омраза је била толика да се Франсоа Први није устручавао закључити 1543. свој први савез са Сулејманом Другим да би имао једну основицу, у своју корист, за решавање спорних питања са Карлом Петим, која су питања дотле била решавана непрестано на његову штету. Император је гајио у себи наду да ће доћи дан кад ће Француска постати један део његове стране државе, и у тој нади имао је неколико ратова са краљем. Савез француског краља са муслиманима изазвао је у хришћанском свету запрепашћеност и буру од негодовања. Независно од саме чињенице да се један хришћански владар, који би требало да је један од стубова и најјачи заштитник своје вере, удружио са најјачим и фанатичким противником те вере. Цео свет био је свесан тога да се развитак муслиманског гусарства има приписати баш омрази и раговима између два најјача хришћанска владара и да ће се од тада то гусарство још више развити и осилити. То гусарство не само што је своје највеће гусаре, као што су два брата Барбаросе, Синан и Мурат Реис, добијало баш из редова хришћанских и других ренегата, већ ће тим савезом бити баш од једног хришћанског владара моћно потпомогнуто. Та негодовања и протести нису нимало спречили краља да закључи савез, држећи се тога да циљ оправдава средство.

Одмах по закључењу савеза, Сулејман изда Хајредину наређење да са једним делом његове флоте прокрстари дуж италијанских обала, да би се разабрао о изгледима за рат између императора и краља. Хајредин се отисне на море и испрва се био ограничио на мисију коју је добио. Али кад је наишао на Ређо, изненадио га је и разљутио топовски метак који је у тај мах испалио гувернер места, као знак да се не боји гусара. Он одмах нападне Ређо и с мора и са сува. Гувернер се са већим делом становништва повуче у тврђаву. Хајредин нареди бомбардовање вароши, после кога се ова преда. Гувернеру допусти да изађе из тврђаве са својом супругом и децом, а становнике позатвара у цркви и по другим местима у вароши, поставивши стражу која ће спречавати покушаје покоља. Да се не би замерио својим људима, навикнутим на пљачку и пустошење у таквим приликама, Хајредин им допусти слободно пљачкање вароши, али са најстрожом наредбом да штеде животе становника. То је био први пут да окорели и крволочни гусар покаже човечност и душевност.

Убрзо се видео и повод тој човечности, која је зачудила обе стране, и становништво града и гусаре нападаче. Међу децом гувернеровом. Хајредин је запазио његову кћер Кармен од осамнаест година, која му

је привукла пажњу и за коју одлучи да је, поред свих разлика у годинама и у вери, затражи за супругу. Мада је то могао силом учинити, овога пута хтео је да се покаже кавалерски. Он најучтивije замоли гувернера за руку његове кћери, изјавивши да ни у коме случају неће поступати као победилац, већ рачуна само на добру вољу гувернера и кћери. Преплашени гувернер одговори да он оставља решење својој кћерки, рачунајући да ће ова насигурно и одлучно одбити понуду. Али на велико изненађење и оца и матере, Кармен изјави да пристаје на предлог, под условом да остане у својој вери и да гусар допусти њеном оцу и матери слободан повратак у Италију. Хајредин, сав радостан, пристане на оба услова и брак буде закључен још одмах ту на муслиманском адмиралском броду, по чисто мухамеданским прописима. Кармен је, по одласку родитеља, остала на броду. Кад је отац, после тромесечног растанка са кћери, а сазнавши да се гусар још налази у италијанским водама, дошао да је види, затекао ју је веселу и задовољну, са највећим похвалама за гусарево понашање и пажњу према њој.

Напустивши Ређо, Хајредин је прошао целу јужну италијанску обалу и дошао до малога пристаништа Остија, на ушћу Тибра. То произведе највећи страх у Риму; мислило се да ће гусари ударити на Рим и опустошити престоницу хришћанства. Кад је Хајредин изјавио француском амбасадору у Риму да то нису његове намере, настала је у Италији општа радост. Италијани нису могли веровати својим очима видећи да гусари кавалерски плаћају намирнице узете од становништва и да се у свему понашају као поштени људи.

Кад је била довршила снабдевање, Хајрединова је флота дигла котве и отпловила у Марсељ. Пред марсељско пристаниште је стигла почетком јуна, дочекана са великим одушевљењем као савезник француског краља. Цео тај месец Хајредин је провео у свечаностима и у ишчекивању инструкција од краља. Инструкције нису никако стизале и он почне губити стрпљење. Говорио је јавно и гласно да он није у Марсељ дошао због свечаних дочека и изјава одушевљења, већ да помогне краљу као савезнику: лето пролази, скоро ће наступити јесен, а тада се на мору не предузимају никакви ризични послови.

Француски амбасадор, који је Хајредина допратио до Марсеља, бојећи се да овај, изгубивши најпоследње стрпљење, и онаквог темперамента какав је био, не постане од савезника непријатељ, отпутује у Париз да саопшти краљу своју бојазан. Франсоа Први га прими срдечно, захте да му амбасадор исприча све шта је видео и чуо у путу са Хајредином, али је поручио Хајредину да и даље чека моменат кад он, краљ, буде нашао да треба предузимати какву акцију. Кад му је амбасадор, очајан због такве поруке за коју је знао какав ће утисак произвести, предочио да се тиме француска флота и приморска места излажу великој опасности и да ће Сулејман, пошто је учинио велике издатке за Хајредину експедицију, бити страшно озлојеђен кад чује како се прима његова помоћ, краљ се замислио и променио своју одлуку. Поручио је Хајре-

дину да има намеру да нападне Ницу, и са мора и са сува, да се Хајреди још мало стрпи и да у Марсељу чека француску флоту, која ће му, по заповедништвом војводе од Анжиена, доћи у помоћ.

И одиста, после кратког времена, та је флота стигла пред Марсел она је имала четрдесет бродова са 16.000 људи. Посаде обе савезничк флоте, хришћанске и муслиманске, прво су се радознано посматрале па се затим другарски измешале и весело заједнички проводиле, очекујући дан кад ће, свака са својим бродовима, ступити у борбу. Хајреди под чијом се командом имао извршити напад с мора, није хтео виш оклевати. Он изда наредбу за полазак бродова, ови развију једрила : целокупна се флота упути у правцу Нице.

Ница је у то време припадала Савојском војводству које је бил вазал Карла Петог, свагдашњег такмаца и противника француског краља. Император Карло је много полагао на то вазалство, јер је он са својим пристаништем Вилфранц, давало излаз на море целој северној Италији и Пијемонту, који су највећим својим делом припадали пр страном царству императоровом. То је и био разлог што се Франсо Први одлучио да покуша освојити ту област.

Појава муслиманске флоте пред Ницом створила је праву паник у вароши и околини. Било је и сувише познато шта таква појава собо доноси и шта се може очекивати од таквих посета. Међутим је брзо организована одбрана Нице, захваљујући једноме витезу од Малте Паолу Симеонију, који се ту затекао, а раније је био Хајрединов заробљеник. Звона на црквама оглашавала су опасност и позивала становништво на одбрану вароши. Ница је, са својим поноситим замком, густим редовима ружичасто обојених кућа, тесним и кривудавим улицама између ових и својим врло радним становништвом, била већ у то време врло напредна варош. Била је и добро заштићена јаким фортификацијама које су опасивале целу варош, полазећи од куле Беланда (која и данас постоји на крају кеја Сједињених Држава Италије), са јаким и добро осигураним капијама на све четири стране око вароши.

Кад су звона огласила узбуну, капије су биле позатваране и становници окупљени на местима која је нарочито требало бранити. Недељ дана се очекивао напад Хајрединове флоте и он је отпочео у половини августа. Сто двадесет великих турских галија, постројених у ред дубоког обале Нице, осуло је страховиту паљбу бомбардујући варош ондашњим највећим топовима. Са сува, артиљерија војводе од Анжиена је то допуњавала непрекидном топовском ватром која је косила гомиле преплашених становника.

Бомбардовање је трајало четрдесет и осам часова без престанка и варош је примила преко хиљаду и двеста топовских метака највеће калибра. Већина зидина било је порушено или испроваљивано. Кад су мислили да је дошао за то моменат, Тасканци и јаничари јурну на отворене продоре зидина, али буду у два бесна налета одбијени. У трећем налету изгледало је да ће успети продрети у варош, и од страха избегу

мљено становништво нагне бежати у заклоне који су се још могли наћи. Све је већ изгледало да је пропало. Официри су залуд покушавали нагнати војнике на отпор; и они су сами били руљом у дивљем бегству потискивани и учени.

Тада се деси нешто неочекивано и фантастично: из једне тесне улице наједном испадне једна чудна руља од људи и жена, коју су предводили рањеници искрвављени, поцрнели од барута, са оделом поцепаним на кајише. На челу руље једна висока снажна женска, са пракљачом за рубље у уздигнутој руци викала је из свега гласа, позивајући на јуриш. Убијајући пракљачом јаничаре који су, расути, продирали у варош, и повлачећи собом масе становника и војника који су јој се, окуражени тим изненадним чудом, придруживали, она је учинила да и тај трећи и последњи напад буде одбијен. Та је женска била праља Катарина Сежиран, којој је године 1823. подигнут споменик у Ници, а који и данас постоји на Тргу сен Огистен.

Подвиг Катарине Сежиран не би ипак много помогао одржању Нице, да се није у противничкој војсци десило нешто што је знатно изменило ситуацију. Хајредин је после неуспелих јуриша, љутито пребацио војводи од Анжиена што својом артиљеријом није у довољној мери помогао те јурише, бомбардујући варош за време застоја и деморалишући тиме њене браниоце, посустале у борби прса у прса. Кад му је војвода саопштио да то није могао чинити због оскудације у муницији, Хајредин паде још више у јарост и подвикне му да он са таквим савезницима неће више да ратује и да ће одмах напустити опсаду Нице и отпловити у своју земљу. Војвода је имао велике муке док га је утишао, обећавајући му да ће муниција стићи за кратко време. Умирен тиме, Хајредин изјави да би било бесмислено продужити опсаду, с једне стране зато што је варош јако утврђена и добро брањена, а друго и стога што се сваки час може очекивати да ће император Карло доћи у помоћ своме вазалу на кога је толико полагао.

Предвиђања Хајредина о тој помоћи остварила су се убрзо затим. Од француске војске ухваћен је један весник који је покушавао да прође опсађену варош и који је носио вест да императорова војска доиста долази, као и поруку да браниоци Нице не попуштају док та војска не стигне. Сутрадан су стражари на бедемима фортификације објавили становништву радосну вест да бродови непријатељске флоте, пошто су утоварили топове и примили своје људе, дижу једрила и одлазе правцем Антиба. Звона са црква су тада почела звонити на радост; Катарина Сижеран је проглашена за спасиоца Нице и ношена у тријумфу кроз улице вароши. Савојски војвода, да би изразио своје задовољство, дао је исковати нарочиту медаљу на којој су, на једној страни стајали атрибути победе, а на другој натпис „Niçea a Turcis et a Gallis obsessa“ (Ница опсађена од Турака и од Гала).

Из Нице је Хајрединова флота отпловила право у Тулон, да ту дочека и проведе зиму. Мада је био позван да иде у Париз, где би био нај-

боље дочекан, Хајредин није хтео за то ни да чује, не хтевши да напушта море, своје гусаре и јаничаре. Његово гостовање у Тулону стало је скупо француску владу, која је морала муслиманску флоту за све то време снабдевати храном и муницијом. Јер, поједини су одреди флот крстарили једнако морском пучином, пресретали и пљачали трговачке бродове, а посаде ових одводили у ропство. Међу заробљеницима било је и мноштво Француза; обесни гусар није хтео ни да чује за њихово ослобођење, већ је и њих, као и непријатељске заробљенике, употребљавао за најтежи посао, веслање на муслиманским ратним бродовима.

У пролеће 1544. године отпочела су опет непријатељства између императора Карла Петог и краља Франсоа Првог. Краљевским трупама командовао је опет војвода од Анжиена, а императоровим маркиз од Гуаста. Краљевска војска имала је 17.000, а императорова 20.000 људи. Одсудна битка, која се била у околини Черизоне у Пијемонту, завршила се победом краљевских трупа и Карло Пети је био приморан тражити мир, закључен месеца септембра исте године.

За све то време Хајредин је у Тулону чекао инструкције од француског краља. Страшно га је разљутило кад је чуо за победу код Черизоне. Он тада пошаље краљу писмо у коме протестује што је одстрањен од сваке акције, и пошто налази да више није потребан, извештава краља да одлази у Стамбол где ће свакако бити потребнији. Франсоа Први прими то хладно, не покушавајући ништа да Хајредина и његову флоту задржи. Напротив, био је врло задовољан тим одласком, јер је муслиманска флота била не само један тежак терет за државну благајну, већ и прави баук за становништво Тулона и околине, које је непрестано морало презати од гусара и јаничара пред својим пристаништем. Осим тога, краља је, као хришћанина, почео грести савез са највећим противником хришћанства и једва је дочекао прилику, која му се сама пружила, да савез раскине.

Хајредин једнога дана нареди да се дигну котве и отпутује из Тулона. Али то није ишло тако лако. Хајредину лично имала се пре тога исплатити из државне благајне једна позамашна сума новца, као и посади бродова трошак за цео пут до Босфора. Осим тога, у накнаду за његове људе изгинуле при опсади Нице, морало му се дати четири стотине француских криваца, осуђених судовима на робију, а који су сменили дотадашње веслаче на Хајрединовим бродовима. Напослетку, и Франсоа Први лично, да би га се једном ослободио на што лепши начин, обасу га је богатим даровима, како за њега самог тако и за султана у Стамболу.

Пловећи за Стамбол, флота се заустави пред пристаништем Вадо које припада Ђеновској републици. И ту је појава муслиманске флоте изазвала панични страх, али се гусар показао човечан. Све се свршило на томе што је флота у пристаништу допунила своје снабдевање, па се опет отиснула на пучину.

У проласку поред острва Елбе, Хајредину приступи његов верни, храбри и искусни помоћник Синан и саопшти му да се његов син налази на томе острву као заробљеник; заробљен је приликом битке код Туни-са. Хајредин радо пристане да се флота ту задржи и писмом затражи од гувернера острва да му пошаље на брод тога заробљеника. Гувернер му одговори да је заробљеник одиста на острву, али да му га не може врати-ти јер је прешао у хришћанство. Разјарени Хајредин је већ био издао наређење за пљачкање и пустошење острва кад се појавио заробљеник, загрлио оца и замолио да се не врши никакво насиље јер се са њиме на острву врло добро поступало. Пљачка је, по наредби Хајредина, одмах престала и гусари су мирно отишли даље.

У путу за Стамбол, Хајредин је узгред пљачкао поједина места где се надао добром плену. У Теламоу предао му се цео гарнизон, са гувер-нером места. У Монтеаноу, на дванаестом километру од Теламоа, од-вео је у ропство целокупно мушко становништво пошто је све опља-чкао: заробљенике је употребио за веслаче на бродовима своје флоте. Варош Порто-Ерколе, у тренутку кад се већ имала предати на милост и немилост, добила је изненадну помоћ од великог војводе тосканског и одбила муслимане који су том приликом претрпели знатне губитке. Хајредин, осетивши да се ту неће моћи ништа учинити, отисне се од пристаништа и крене даље у правцу Стамбола. Журио је да се што пре врати у Стамбол, јер је већ пролазила сезона лепих дана, погодних за гусарске операције. Али, поред свега тога није пропустио да добро оп-љачка и попали неколика места дуж италијанске обале. Бродови су му били тако препуни заробљеника и плена, да су били утонули скоро до горње ограде. Заробљеници су нагрнули у доње магацине бродова, уми-рали од глади, жеђи и гушећи се у просторима у којима нису могли ни мрднути. По хроничарима тога времена, од француских обала до Бо-сфора бачено је са бродова флоте у море преко 10.000 заробљеничких лешева.

То је био последњи гусарски подвиг Хајредина Барбаросе. У Стам-болу је дочекан у тријумфу. Кад је објављен долазак флоте, одушевље-но становништво Стамбола појурило је но обале Босфора, кличући гусарима и поздрављајући њиховог великог шефа. Хајредин буде одмах примљен од Сулејмана, који му изјави своје потпуно задовољство на ономе што је урадио, а што је дошло султану до знања још много пре повратка флоте. Пошто је био зашао дубоко у године, а досадило му се подносити завист, незадовољство и сплетке стамболских везира, он том приликом замоли Сулејмана да га разреши дужности коју је дотле имао и султан му испуни ту жељу.

Од тада се Хајредин, неизмерно богат, повукао у миран живот, у сјајну палату коју је имао на морској обали. Последње месеце свога жи-вота употребио је на грађење једног колежа за децу сиромашних роди-теља, поглавито негдашњих гусара, као и на зидање једне мошеје, у којој је за себе начинио монументалну гробницу.

Последње своје дане проводио је, од јутра до мрака, на прозор своје одаје која је гледала на море. Посматрао је једнако море, гласно изражавао своје утиске и рефлексije, и причао својој околини догађај из свога бурног гусарског живота. Кад више није сам могао отићи до прозора који је гледао на море, тражио је да га тамо преносе. Тада се, времена на време, могла приметити понека крупна суза која се котрља ла низ дугу белу браду окорелог старог гусара. Умро је у својој палати вероватно почетком јула 1546. године оставивши за собом читаве ле генде и спомен највећег гусара јужних европских мора. За дуго годин: после његове смрти, ниједан муслимански брод није изашао из Златно: Рога, а да његова посада не одржи молитву Алаху за душу творца пре власти ислама на тим морима.

Сл. 5. – Хајредин у сјаријим годинама (музејска слика)

5

Као што је напред подвучено, писац ових редова не мисли чинити никаква историјска истраживања, нити је то његов посао. Међутим, нешто што може запазити и нестручњак заинтересован за личност Хајредина Барбаросе, јесте то да се о њему не слажу у многим појединостима не само извори већ и они који су ове проучили и писали историју подвига великог гусара.

О Хајредину постоје три врсте извора: легенде, турски хроничари и хришћански историчари. Легенде су, као извори, утолико од интереса уколико потврђују оно што се налази у осталим двама врстама извора. Турски хроничари онога времена, као и доцнији, у своме одушевљавању Хајрединовим подвизима и победама ислама, у многим појединостима које су баш од значаја жртвују историјску истину маштању и поетско-верским инспирацијама. Хришћански историчари, који су радили по тим европским изворима, не слажу се такође међу собом. Тако, на пример:

1. Као што је напред речено, већ о самом пореклу Хајрединовом постоје две верзије, једна турска и једна европска. По турским хроничарима, Хајредин је био син једнога израелског ренегата који се доселио из Румелије на острво Метелин (Митилена) и ту основао кућу и породицу. По тим изворима, султан Мухамед Други (назван Фатих – Завојевач) одмах по заузећу Стамбола напао је острва у Егејском Мору, на којима су витезови Св. Јована, ондашњи велики непријатељи ислама, имали своје утврђене замкове и имање. Турци освоје од Ђеновљана Метелин и отерају са острва витезове. Да би острво трајно остало турско, султан нареди да се на њему насели једно одељење његове војске, са женама за које је наредио да се доведу на острво. Међу тим насељеницима налазио се и ренегат Јакуб Реис, коме се нова домовина допадне и у којој он оснује породицу. Ту је добио четири сина, од којих је најмлађи био Хиз'р, будући страшни гусар Хајредин Барбароса. По турској легенди, пред његовим рођењем била је на мору страшна бура, која је пустошила насеље и давила бродове. Бура је на један мах престала у тренутку кад је дете пустило први глас. Његов старији брат Уруц, такође потоњи велики гусар, имао је, као и Хиз'р, неодољиву страст за море и морске пустоловине, док су му остала два брата били мирољубиви трговци.

По некојим хришћанским (шпанским, француским и италијанским) историчарима, Хајредин је био пореклом хришћанин, и то Француз, из племићке породице Д'Отон (D'Authon), чије се велико имање налазило у француској покрајини Перигор (Périgord). Велики део имања преотео му је брат, што га је толико озлоједило да је прихватио прву прилику која му се показала да оде у рат, напустивши завек и имање и своје родно место. Та му је прилика била дата кад је 1501. године Француска била одлучила да помогне на мору Млечане, нападнуте од турске

флоте. Шест француских бродова отпловило је тада у млетачке воде. Са том су флотом отпутовала и два присна и нераздвојна друга, француска племића; то су били Д'Отон из Перигора и Де Бернеј (Montsoiea de Berneuil) из Анжуја. Кад су, после дуже опсаде, савезници освојил Митилену, два њихова команданта флоте дођу у сукоб и француска флота врати, одрекавши Млечанима сваку даљу помоћ.

Са том флотом што се вратила, нису била поменута два француска племића. Сва трагања за њима остала су безуспешна. Они су, међутим, жељни пустоловина, још пре расанка Француза са Млечанима, не јавивши се своме команданту напустили своје сународнике, купил један гусарски бродић, скупили неколико пустолова у своју службу почели гусарити по Јадранском мору. Плен је био обилан и да би ко брата, који му је преотео имање у Француској, изазвао завист и тиме м се осветио, Д'Отон се са својим другом и запленим благом врати Перигор.

Његов је повратак зачудио целу област. Свима и свакоме је причао о својим гусарским пустоловинама и показивао запленио благо. Кад се свега тога наситио, он распрода све што је од непокретности још имао у Француској, опреми један бродић па, опет са својим другом напусти родно место и нестане га занавек. Од тада се о њему није ника ништа чуло, и сви који су га познавали били су уверени да је он, ка гусар, погинуо у каквој борби на мору, понајвероватније у борби са муслиманским гусарима, који су се у то време били већ јако осилили често су крстарили по водама Средозамног мора.

Међутим, од тога није било ништа. Живот у који је био уша Д'Отон, превазилази свако маштање. Оба француска племића, отишавши занавек из Француске, променили су и народност, и имена, веру, прешавши из хришћанства у мухамеданство. На место Д'Отона Де Бернеја, историја од тада бележи два крупна муслиманска гусарска имена: Хајредина и Хорука; први је био Д'Отон, други Де Бернеј, кој ће, оба, оставити дубок траг у историји отоманског царства и земаљ јужне Европе. Обоје су се, откако су променили веру, издавали за синеве израелског ренегата са острва Митилене.

Од тога момента настају гусарски подвизи Хајредина и Хорука, којима се, у главним потезима, сви извори и легенде слажу.

2. Хроничари се не слажу ни у томе како је гусар добио име Хајредин. Као што је напред речено, по турским хроничарима то му је им наредио да носи Сулејман Други, задовољан његовим завојевачким успесима. То име на турском значи „добротвор вере“, и султан му га ј подарио у једном тренутку доброг расположења, у разговору са њим. Хајредин је дотле стално носио своје првобитно име Хиз'р. По некојим европским историчима, пак, он је име Хајредин добио при преласку мухамеданство, још у почетку своје гусарске каријере.

3. По турским хроничарима, Хајредин је био човечан, душеваљ изузимајући ретке прилике кад је падао у јарост. Тако, нпр., кад је

после збацивања Мулеја, султана у Глемсану, угушио побуну у Алжиру, по тим хроничарима њему одано становништво је једногласно захтевало да се побуњеници сви побију. Хајредин нареди да се састане „диван“ и да се на њему одлучи о судбини људи. Сви су учесници, опет једногласно, тражили да се ови казне смрћу, само је Хајредин стајао на другој страни и настојао да не дође до тога. Кад је видео да то не помаже, он предложи једну средњу меру, која буде и усвојена: да се смрћу казне само покретачи и главни подстрекачи побуне, њих двадесет на броју. Тако је стотинама осталих спасао животе. По хришћанским изворима, Хајредин је, напротив, био до крајности свиреп и крволочан. Убијао је за најмању кривицу, или кад се за будзашто разјари, а био је врло раздражљив. Најмањи отпор од стране оних које је пљачкао, изазивао је убијање становништва у маси. Обале Јадранског мора су то добро искусиле при његовим пљачкашким посетама прибрежним градовима и варошима, где је сам помен имена Барбароса уносио страх и ужас.

При заузећу последње шпанске базе на северној афричкој обали, утврђења Пенон у непосредној близини Алжира, показао је нечувену свирепост, наредивши да се пред њиме, у одаји у којој га је заробљеног примио, убије храбри бранилац утврђења Варгас, и да се побије велики број заробљених Шпанаца. Било је прилика кад је, по његовом наређењу, побијено по неколико стотина, па и хиљада, побеђених противника. Напред је поменут такав један случај, кад је гусар потукао шпанску флоту, којом је командовао сицилијански вице краљ Хуго од Монкаде, и кад је наредио да се побију три хиљаде заробљеника.

Међутим, ни хришћански историчари не одричу му у појединим случајевима човечност и великодушност. Само што они то приписују нарочитим околностима и другим мотивима, а не душевности и сентименталности окорелог гусара. Напред је, нпр., описано како је Хајредин, 1543. године, по закљученом савезу између краља Франсоа Првог и султана Сулејмана Другог, крстарећи са својом флотом поред италијанских обала, наредио да се штеде животи становника и да се са њима поступа човечно. Убрзо се видело шта је био узрок тој човечности; жеља да се гусар покаже кавалерски пред својом вереницом и њеним родитељима, који су били његови заробљеници.

Кад је, те исте године, наредио да се прекине опсада Нице и да се град остави на миру, па отпловио даље на велико изненађење опсађеног становништва, ни ту нису играли никакву улогу сентиментални мотиви; искусни и опрезни гусар био је проценио да се ту неће моћи ништа учинити.

У неколико прилика, кад је могао лако и без жртава освојити и опљачкати какво место на италијанској обали где се могао очекивати богат плен, он је наређивао да се поред тих места мирно прође и да се она не узнемирују. Мотив је лежао у томе што је између Хајредина и Андреје Дорије постојала једна међусобна симпатија; ценили су се међу собом и обоје су избегавали да се, без велике потребе, замерају један

другом. Као што је поменуто, Дорија је био пореклом из Ђенове; кад ј Хајредин са својом флотом пролазио поред обале Ђеновљанске републике, становништво се није имало чега бојати. Тако је исто и Дориј поступио у више прилика кад је одиста могао нанети штете муслиманској флоти. Хајредину је то у више махова пребачено од његових људи као и у самоме Стамболу; он је се на то само смешкао гледећи своју дугу риђу браду. По неким хроничарима, постојао је чак и тајни споразум између Хајредина и Дорије. У такав су споразум веровали и Хајрединови људи. Кад је, једном приликом, са својом флотом стао пред пристаништем Вадо, које је припадало Ђеновљанској републици, а где се се његови људи надали богатој пљачки, Хајредин им је, изненађеним и тиме огорченим, отворено казао да не допушта пљачкање из обзир: према Дорији, који се и према њему показао као човек.

4. У мноштву других појединости постоји неслагање извора. По турским изворима, нпр., године 1538. кад је Дорија крстарио по Јадранском мору са здруженом флотом шпанском, млетачком и папском, са задатком да тражи и уништи гусаре, он је командовао флотом од 500 бродова. По хришћанским изворима та је флота имала око 200 бродова осамдесет и неколико шпанских, осамдесет млетачких и тридесет и неколико папских.

Као што је напред казано, кад је извршио свој последњи поход по француским и италијанским обалама, Хајредин је, вративши се у Стамбол, био примљен од Сулејмана Другог. По турским хроничарима, тај пријем био од стране султана врло хладан. Хајредин није чак ни бистиме изненађен, јер је знао за сплетке које су се у Стамболу правиле за време његовог одсуствовања од стране завидљивих везира. То му је и био поглавити разлог да моли султана да га разреши од досадашње дужности адмирала отоманске поморске силе. По европским историцима, напротив, султан га је примио врло љубазно, изјавио му своје потпуно задовољство за оно што је учинио за ислам, дао му је неколико дана одсуства да среди своје приватне ствари и тек доцније му, на његову неодступну молбу, уважио оставку.

По једним хроникама (турским), Хајредин је, дојавивши са својом коњицом у Шершел да потражи и казни одметника Кара Хасана, нашас овог у кули у коју је био утекао бежећи од његове потере, извукао га из куле и предао целату. По другим изворима, одметник је утекао потери.

По турској легенди, Хајредин је, кад се оженио кћерком гувернера места Ређо, у Месинском заливу, имао деведесет година, што је очевидно нетачно. По једним европским историчарима, он је умро 1548. године (955. године по турском), кад је био навршио седамдесет и пет година. По другима, он је умро 1546. године; по некима, опет турским изворима, то је било године 946, по турском.

Таква су неслагања многоборојна, а она чине да подвизи Хајредина Барбаросе још чекају на свога правог историчара. Да ли ће тај исто-

ричар бити који од наших стручњака, подстакнут чињеницом да је ствар имала неоспорне везе и са историјом наших приморских земаља?

6

О самој личности Хајредина Барбаросе постоји мноштво описа, који се, углавном, међу собом слажу, а слажу се и са његовим до данас сачуваним портретима. По тим описима, он је био риђ, као што то показује и само његово име. Лепо развијен и витак у младости, био је одебљао кад је прешао шездесет година. Али је до краја живота остао окретан. Имао је велике, густе обрве, које су јако наткривљивале очи. У последњим годинама живота имао је јако ослабљен вид.

Говорио је течно, иако не сасвим добро, неколико језика. Кад је бивао разјарен, замуцкивао је. Кад је био хладан и присебан, био је духовит, вешт, лукав и убедљив. Могао је у најтежим приликама распалити одушевљење код својих људи. У својим односима са заповедницима европских савезничких војски држао се поносито и оштро, и није се устручавао у лице им добацити најоштрије замерке, без икакве љубазности и увијања.

По европским изворима, био је свиреп и лаком на новац; у својим многобројним гусарским походима нагомилао је за себе неизмерно богатство. Имао је праву страст за гусарење и морске борбе; ту је био потпуно у своме елементу, у исти мах и врло опрезен и необично одважан. Имао је једну чудновату моћ предвиђања догађаја, одлучност и неуморност, у чему и лежи тајна његових необичних успеха на мору.

Напослетку, нека ови редови буду завршени навођењем извора и дела о подвизима Хајредина Барбаросе, које је писац разгледао или се о њима могао разабрати. То су:

На европским језицима

1. Bolani: *Storia di Reggio di Calabria.*
2. Brantôme: *Vie des Grands Capitaines.*
3. Charrière: *Négociations de la France avec le Levant.*
4. Le Père Pierre Dan: *Histoire de la Barbarie et de ses corsaires.*
5. Ch. Farine: *Deux pirates du XVI siècle.*
6. H. D. de Grammont: *Histoire d'Alger sous la domination turque.*
7. I. de La Graviere: *Marins du XV et du XVI siècle.*
8. I. de La Graviere: *Doria et Barbarousse.*
9. I. de La Graviere: *Les corsaires barbaresques et la marina de Soliman Le Grand.*
10. Haedo: *Topografia y Historia general d'Alger.*
11. Haedo: *Histoire des rois d'Alger.*

12. I. de Hammer: *Histoire de l'Empire Ottoman*.
13. Paul Jove: *Histoire*.
14. F. Julien: *Papes et Sultans*.
15. De La Croix: *Relation ancienne de l'Afrique*.
16. Laugier de Tassy: *Histoire des Etats Barbaresques*.
17. Ho, Martin: *Histoire de France*.
18. Moliner-Violle: *Traduction d'Haedo, La captivité à Alger*.
19. Sander-Rand et F. Denis: *Fondation de la Règence d'Alger. - Histoire da Barberousse*.
20. L. Granval: *La vie extraordinaire de Barberousse*.
21. Ekrem Rechid: *La vie de Khaireddine Barberousse*.
22. Gosse: *Histoire de la Piraterie*.

На Турском језику

1. Али: *Кунхул-Ахбар* (Суштина вести).
2. Али Риза Сејфи: *Барбарос Хајредин*.
3. Февди: *Тарихи Султан Сулејман* (Историја султана Сулејмана).
4. Февди: *Ахлаки Сулејмани* (Етичке особине Сулејмана)
5. Хаџи Калфа: *Тухвеј-ул-кибар фи есфарил-бихар* (Дар великима о морским походима).
6. Хамид Вехби: *Мешахир-и-ислам* (Гласовити муслимани).
7. Кара-Челеби-Заде - Абдул-Азис: *Сулејман-наме* (Сулејманида).
8. Мехмед Шукри: *Есфар-и-бахријет османије* (Подвизи отоманске морнарице)
9. Нишанџи Мустафа Целал - Заде: *Табакаџи-улмемалик ве-герет-џаџи-ул-месалик* (Класе земаља и системи путева).
10. Усули: *Селим-наме* (Књига о Селиму)
11. Печевџи Ибрахим: *Тарих-и Печевџи* (Историја Печевџи).
12. Садедин: *Таџ ушеварих* (Круна историја).
13. Солак-Заде: *Тарих* (Историја).
14. Сејид Муради: *Фејихнаме-и Хајредин-џаши* (Књига о Хајрединовим завојевањима).
15. Синан-Чауш: *Газеваџи-и Хајредин-џаши* (Победничке војне Хајредин-паше).

За већину ових извора и дела о Хајредину писац је сазнао из књиге турског писца Екрема Решида наведене под 21. Свакако их има још и мноштво других.

Наслове турских извора учинио је љубазност превести на српски г. професор Фехим Бајрактаревић. Турски извори наведени под 14 и 15 су у рукопису и чувају се у Библиотеци Старог сераја у Стамболу.

Нека је поменуто да се о Хајредину, истина узгред, говори и у књизи г. Ј. Тадића: *Шћанија и Дубровник у XVI веку* (издање Срп. Краљ. Акад. 1932. год.)

ЈЕДНА ЕНГЛЕСКА КЊИГА О НАШОЈ ПРЕВОДНОЈ КЊИЖЕВНОСТИ ПРОШЛОГ ВЕКА

Као деца и ученици нижих разреда београдске гимназије, мој драги друг Павле Поповић и ја заносили смо се читањем једне књиге на српском језику са старим правописом какав је био у употреби пре Вука. Књига, која нам је распаљивала ученичке маште, носила је наслов „Чудновати догађаји Ишпа'анца Хаџи-Баба“ од Џемса Моријера. Њу је са немачког превео на српски „Лазо Зубан, члан Совјета Књажества Србије и редовни члан Друштва Српске Словесности“. Штампана је 1845. године у државној штампарији у Београду, у четири свеске са осамдесет глава.

Судећи по „списку пренумераната“, који се налазио на крају четврте свеске, књига је била ванредно добро примљена од наше читалачке публике онога доба. Међу „пренумерантима“ се, нпр., налазе: књаз Александар Карађорђевић (5 примерака), митрополит Петар (5 примерака), чланови Совјета, све чиновништво књажевске канцеларије, министарства просвете, финансија, грађевина, унутрашњих дела; чиновништво апелационог суда, окружних судова, официри, чиновници пошта и разних окружних начелстава; епископ шабачки Михаил (доцније митрополит српски), свештенство београдско и из унутрашњости, епископ неготински Герасим, мноштво професора и ученика разних школа у Србији, занатлија, лекара, трговаца, кафеџија и др. Књига је, одиста, у оно време и по ондашњим књижевним укусима, била занимљива и ко ју је почео читати, није је из руке испуштао док је није до краја прочитао.

Подсетивши се једном приликом, пре десетак година, на ту пријатну успомену из нашег детињства, Павле Поповић и ја одлучимо да набавимо енглески оригинал да бисмо из њега сазнали још неке појединости о књизи и о њеном писцу, као и о исправности превода на српски, пошто је преводилац књигу превео не са енглеског оригинала већ са немачког превода. Књига је набављена после дужег трагања и она се данас налази у мојој библиотеци.

ПАВЛЕ ПОПОВИЋ (1868–1939)

професор историје књижевности и ректор Универзитета у Београду. – Пријатељ Михаила Петровића још од детињства када су обојица кренули на пут великих чинџача. Сигурно је уочио да Петровић књижевности посвети део својих сиваралечких прејнућа. Подстикао га је да записује уписке са својих путовања, као и да размисли о метафорама и усвојави своју математичку поезику.

Пре свега смо се тачно обавестили ко је и шта је био писац књиге. Џејмс Џестинијан Моријер рођен је у Смирни око 1780. године, школован је у Енглеској, па је 1807. године, као зналац оријенталних језика

ступио у енглеску дипломатску службу, а године 1808. постављен је за секретара у то доба уведеног енглеског посланства у Техерану. Године 1812. поверена му је једна дипломатска мисија у Мексику, на коме је послу провео две године, а затим је прешео у Форин офис у Лондону. Умро је 1849. године у Брајтону, у Енглеској. Јако је волео литературу, много је читао, а сам је штампао описе својих путовања по Персији, Малој Азији и Јерменији године 1808–1809, у којима се огледа добро познавање оријенталног живота и обичаја онога доба, обавијено једним финим, пријатним хумором, али нимало не са исмевањем. Најпознатије му је дело „The adventures of Hajji Baba of Ispahan“ које је угледало света 1824. године у издању књијарског предузећа „Dulau & Company Ltd. (Incorporating Chaundy & Cox), 34–36 Margaret Street, London W.I.“

Добивши те поуздане податке о писцу, нас је заинтересовало то да ли је „Хаџи Баба“ опис истинитих догађаја или је писац на фиктивном лицу само приказао оно што је знао из ондашњег живота у Персији, Јерменији и Турској, који у оно време нико од Европљана није познавао боље од њега. На наше задовољство, Павла Поповића и моје, уверили смо се да су догађаји били истинити, а сазнали смо и то како је дошло до тога да их он опише. То смо сазнали из предговора књиге.

Предговор је посвећен, са непрестано понављаним изразима дубоке захвалности, пишчевом ученом личном пријатељу доктору Фундгрубну, капелану шведског посланства при отоманској Порти у Цариграду, који је у исто време био и страстан археолог и одушевљавао Моријера причањима о својим археолошким истраживањима и наласцима. Нарочито му је за цео век – пише Моријер – остао зарезан у памети, као да је то јуче било, разговор који је имао са доктором Фундгрубном једне лепе летње ноћи, седећи на докату палате шведског посланства, имајући пред очима изванредан поглед на квартове Цариграда и његову луку осветљене чаробном оријенталном месечином. Разговор је био о животу и обичајима оријенталног становништва и за писца је тај разговор био право откривање. Он му је створио симпатије за тај очарани, маглом маштања обавијени оријентални свет, који се у оно време врло мало познавао и који му је дао воље да га што може боље проучи.

Мислећи, после таквих разговора са својим ученим пријатељем, једнако на то, Моријер је тражио прилике да се интимније упозна са којим мештанином оријенталцем са којим би могао имати дуже разговоре и који би му умео, онако како је то њему требало, описати интиман живот Персијанаца, али тако да би се из таквих разговора могла добити верна слика ондашњих обичаја и живота у Персији и околним земљама. На такву прилику није дуго чекао. Убрзо после поменутог разговора са доктором Фундгрубном, Моријер буде постављен за секретара енглеског посланства у Техерану и он се, кад је пратећи посланика стигао у престоницу Персије, одао на посао страсно и свим жаром своје младости. Путовао је за свој рачун по Персији, одлично научио језик

Персијанаца, посматрао, правио познанства која је могао искористити и бележио све што је налазио да је од интереса за његов посао. Резултат тога рада, у коме је налазио велика задовољства, били су описи његових многобројних путовања и успутних сазнања, сви штампани у издањима напред поменутог књижарског предузећа.

За израду „Хаџи Бабе“ дала му је повод једна изванредна и неочекивана прилика, изненадан састанак са својим недгашњим персијским познаником који се звао Мирза хаџи Баба, а са којим се раније упознао у Енглеској као секретарем тада први пут установљеног персијског посланства у Лондону. Моријер, у поменутом предговору, описује тај састанак на врло занимљив начин и са пуно хумора. Због те занимљивости, а и ради тога да би се видела истинитост догађаја описаних у књизи, мислим да вреди приказати како је дошло до тога састанка и до повода да Моријер остави потомству свога „Хаџи Бабу“. То ће овде бити приказано од речи до речи онако како је то учинио сам писац књиге. Да би се видео језик у преводу Лазе Зубана, он ће се оставити онакав какав је у њему, без икаквих измена осим изостављања старословенских писмена.

*

„На завршетку једнога труднога дневнога путовања (из Персије у Европу) доспем у Токат (у Арменији) заједно са мојом пратњом која се састојаше из два татарина, два служитеља и суруџија који су наше товаре носили, и из наших мезулских коња. Наш приближај, као што је обично, буде оглашен виком суруџија који своје беле цигерице у мојој служби већма него обично напреза’у, што су осећали да ће ти тонови, предтече одмора и угоштења, нама уморнима и изгладнелима путницима само повољан моћи бити. Месец јасно светљаше кад је наша коњица топотала преко дугачкога калдрмисаног пута, који је у град водио, и величаствено осветљаваше брежуљак искићен минаретима, која своје главе на гребену околу лежећи’ стрменити’ стена подижу. При уласку у мезулану будем ја одма’ одведен у гостионицу, где одма свучем јапунце и путничке чизме и калчине, и оставим оружје, па се у папучама и спаваћој хаљини ратлеишем; у свакој тишини посрчем један филџан јаке каве и попушим један чибук, које ми је одма’ донешено, па се онда приватим једним тањиром пиринча, младом живином и једним тасом кисела млека.

Тек што сам се био почео спремати да легнем на диван мезулане, где сам мој кревет простр’о био, али један странац без сваког околиша уђе ми у собу, па стаде пред’а ме. Ја опазим да је исти Персијанац, и по његовом оделу слуга био. И у свакоме другоме тренутку био би се и ја са њиме са задовољством забављао, будући сам тако дуго у Персији живио, и на неки начин обитатељ те земље постао био, а сад сам се још јаче к њему приљубљен осећао, будући смо овде обадвојица са једнаким презрењем предусретани били.

Из његовога снуженога лица закључим да он жалостиву историју има да приповеда, и нисам се варао. Његов господар, неки Мирза Хаџи Баба, сад у повратку своје из Цариграда, где је у Краљевским делима употребљаван био, бијаше озбиљно болестан; он је узео конак у Караванџиници, где је већ недељу дана провео, за које време лечише га један френкиски (Европејац) лекар, који се у Токату станио био. Кад исти за мој из Персије долазак чује, охрабри се и замоли ме да што пре к њему доведу, будући је био уверен да ће му само присуствавије једнога човека који из његове отаџбине долази, његово здравље повратити. Накратко, његов слуга, као што је при таковим приликама обично, сврши свој разговор сотим, што рекне да његов господар осим Бога у мене, у овоме животу, нема ништа више на што би се ослонити могло.

Ја се одма' опоменем Мирзе Хаџи Баба, јербо и ако сам га од много година из вида изгубио, пре тога смо се врло често виђали, и мени се је сила срца кошњавало све оно што се је њега тицало, будући је он био у Англији, куда је као секретар пратио првога посланика кога је тамо Персија у новија времена послала. Исти је од оно доба на различне начине од правитељства употребљаван био, кадшто у вишем, кадшто у нижем месту, са истом оном мењајућом се срећом којој је сваки Персијанац изложен, и напоследку као повереник у делима код Порте од стране Шаха у Цариград послан био.

Колико год сам уморан и клонуо био, не закасним његовом слуги одма' следовати, и у исто ономе оделу, само што јапунце на плећа набаџим, похитим у Караванџиницу.

На једноме кревету, који је усред једне мале собе прострт био, и многим слугама опкољена, нађем болесна Мирзу, који је више мртвацу него живом човеку подобан био. Кад сам га још први пут познао, био је он сасвим леп човек с кукавим носом, као јаје округлим лицем, упечатљена пуним изгледом и лепим јуначким узрастом. Сад је већ било превалило подне његова живота, али су његове черте још једнако биле лепе и његове очи пуне ватре. Чим ме види, позна ме он, и његова радост о нашем састанку покаже се у најоживљенијим погледима, и у иљаду узвика који преко усана какова Персијанца врло лако клизе.

'Погледајте' – рекне он – 'како је среће пуна моја судбина! У ономе тренутку кад сам држао да анђеосмрти над'амном стоји да ме шчепа, дође анђеос живота и дуну нов живот у мој нос.'

Пошто га прво радосно узбуђење прође, потрудим се ја да се известим о природи његове болести и о начину досадашњег око њега поступања. Његова као шафран жута на лицу боја довољно јасно посведочи да је јад повод његове болести, и будући да сам за време мога у Персији задржавања велику вештину у поступању с том болести добио, то се не задоцним ни једнога транутка његову надежду оживети уверењем да сам кадар подигнути га.

'Шта могу казати' – започне он – 'испрва сам мислио да сам кугом заражен. Имао сам жестоку главобољу, испред очију ми светломрцаше,

са страна ме притискиваше, уста ми заудара'у и бљугава бија'у, мислио сам да ћу трећи дан умрети; али не, те исте невоље трају једнако и ја још живим. Чим сам овде дошао, питао сам за каква лекара, на које ми се каже да такви у граду нема више до један чивутин и један христијанин. Ја наравно изберем последњега, али се јасно види да је моја зла звезда сила посла при томе избору имала. Још нисам мого дознати коме народу између христијана исти принадежи, само јамачно није Енглеz. Но што се тиче народа, био он од кога му драго, тек прекобичајнијега магарца јамачно нигде нема. Ја му одма' рекнем да сам врло, врло болестан. Све што ми он на то одговори, било је, што ми с озбиљним изгледом рекне 'машалла' (фала Богу!), а кад ја пун удивљења и јарости повичем 'али ја ћу умрети', онда ми он с исто онако озбиљним лицем рекне 'иншалла' (ако Бог да!). Моје слуге хтедну га одма' из собе избацити, но дознаду да он осим те две речи, које је врло добро употребљавати научио, ништа више од нашега језика није разумевао. Но будући да сам при свем томе, држао да он бар штогод од свога заната разуме, то се склоним његове лекове узимати, али сам мого себи труд уштедети, јербо сам од дана на дан све слабији и болеснији.'

Овде Мирза стане да мало одане. Ја му не дозволим да се даље напреже, него се одма' вратим у мезулану, без оклевања отворим моју кутију с лековима и приуготовим један пра' коломела, који још оно вече с надлежним торжеством дат буде. Па се онда вратим к одмору.

Сутра ујутру отидем к кревету болесника и на велику радост моју нађем да је мој лек чудо учинио. Очи болесника бија'у чисте, главобоља знатно попустила, накратко, исти бијаше сасвим друго лице. Од њега и његових слугу будем примљен са саким чести указивањем, које највећем мудрацу пристоји, и не мог'у наћи речи да своја дивљења о дубоким знањима мојима надлежно изразе. Баш кад су ме благодарности обасипали, подигнем ја очи горе и опазим у соби један чудноват изглед, који описати себи слободу узамам, тако ми се је преко мере смешан и претеран учинио. Исти бијаше средње величине, мало поснажна створа, са густима црнима обрвама, тавнима очима, са брадом од три дана необријаном и брковима. Од рамена доле носаше дугачко турско одело, жуте папуче, шалом опасан, и држаше у руци дугачак штап, а од рамена горе бијаше европејац, имађаше мараму око врата, имађеше дебео курјак, преко кога носаше старомодни, на три рођа, шешир портом обшивен. То стра'овито лице поклони ми се и стане ми говорити италијански. Није ми нужно било много времена да познам да је то мој супарник, доктор, био и то баш сасвим онаки какова сам га по опису Мирзе очекивао, то јест скитућ се торбар, који је, може бити, негде у каквој апотеки у Италији или у Цариграду лекове мешао, па се сад за лекара издао у овоме удаљеном Азије буцаку, где је по ћуди лекове давати и људе убијати могао.

Ја не хтеднем његова познанства устручавати се, будући сам био уверен да живљење и чудновати догађаји таква лица морају бити са-

свим особити и забавни, и одговорим његовом предусрету с ободравајућом пријатељскости, надајуће се да ћу тако његово поверење добити.

Врло брзо дознам од њега ко је био и шта је радио, и он се чињаше да ни најмање није за зло примио што сам ја његовом болеснику нешто преписао пре него сам се с њиме саветовао. Он се зваше Лудовико Пестело и потврђиваше да се је у Падуи учио и тамо докторско достојанство добио. Он је пре краткога времена дошао био у Цариград да се тамо смести, но кад нађе да је тај град Ешкулапима већ поплављен, даде се обрлатити да у Токат прати једног пашу од два коњска репа, који је тада за валију тога града наименован био и код кога се сад као придворни лекар задржава. Ја подозрем да ће он ту историју бити измислио и узем га на мален испит о његовим знањима у лекарији, а особито о догађају мога пријатеља, персијскога Мирзе. Несмисленост, коју је при тој прилици опазити дао, била је сасвим смешна, и својим одговорима на проста питања која сам му чинио збуни се он сасвим тако да се, напоследку, будући није даље издржати могло, на најдобровољнији начин сагласи на безразложни смеј, од кога се ја даље нисам могао уздржати. Доведем га на искрено признање да од лекарије не разуме ништа више него што је залапио у Падуи где је код једног незнатног лекара служио и да, будући су сви његови болестници безбожници и гадни муслимани, баш никакво особито савести гризење њих ради не осећа што и' је са света опремао одкад дужнос свога званија отправља. – 'Али, caro signore doctore', рекнем ја, 'тако Вам свега што је свето, како сте се држали да сте све кости Ваше до сад задржали? Турци су опасни другари.'

'О!' – одговори ми он без најмање забуне – 'Турци верују свашто, а ја се здраво чувам да им не дајем лекова који штету нанети могу.'

'Но опет морате лекове имати и употребљавати и' – рекнем ја – 'где су Вам исти?'

'Имам' – рекне он – 'различни' бојадисани' течности, и докле се леба и воде налази, никада нисам у нужди поради пилула. Ја од њих градим и дајем све лекове, придодавајући речи 'машалла' и 'иншалла'.'

'Леб и вода, чудесно!' – повичем ја.

'Signor si' – рекне он – 'ја моје пилуле попрашујем брашном за просте људе, а златним пра'ом за великаше, за аге и за паше и они и' прогутавају ни најмање не мргодећи се.'

Приповетку, коју ми је тај наопаки кучак о својој личности, своје живљењу и својима реткима чудноватима догађајима исказао, нађем ја тако увеселителном, да сам га на ручак позвао, и да није дужине, коју ово писмо већ има, може бити да би заправо и справедљиво нашо да моје задовољство приопштим и његова приповедања испреповедам.

Нисам ни помислити могло да сирома'а Персијанца оставим у таквим рукама, и будући да сам осећао да ја могу бити средство к његовом избављењу, то наумим да у Токату останем док он не буде изван опасности.

Пошто је три дана каломел узимао, била је Хади Бабова кожа своју обичну боју опет добила, и будући да је изван опасности, и на путу оздрављења био, то намислим да мој пут продужим. Тај сирома човек не може наћи речи да ми своју благодарност изрази, и опазим да себи лупа главу да измисли за мене какав поклон који би вредно било примити. Напослетку, баш кад сам хтео са њиме опростити се, заповеди он својим људима те из собе изиђу, па ми изговори следећу реч:

'Ви сте мој живот одржали, Ви сте мој стари пријатељ и мој избавитељ. Шта могу чинити да би моју благодарност посведочио? Од земаљски' добара само мало имам: од дугога времена нисам још никакве плате од мога правителства добио, а ово мало новца што при себи имам, једва да достигне да ме у отачбину одведе. Осим тога ја познајем Енглезе и знам да они на то не гледе; да би по томе њима човек залуду награду у новцу подносио. Али имам при мени нешто што ће може бити у Вашим очима неку вредност имати, а уверавам Вас да ја то доста уважавам. Од како сам Ваш народ познао, опазео сам ја његово тежење за истраживањем и његову жељу за знањима. Кад год сам с њима путовао, опажао сам да они своје примедбе у књижице уводе, и кад се к кућама врате; да на тај начин своје земљаке с најудаљенијим земљама света упознавају. Хоћете ли веровати да сам ја, и ако Персијанац, њиховоме примеру подражавао и да сам у трајању мога у Цариграду задржавања моје време проводио у томе да обстојателну историју мога живота напишем, која, баш и ако сам ја само непознат и обичан човек, опет толико различити' чудновати' догађаја у себи садржи, да морам мислити да иста мора у Европи неко учестије провести? Ја Вам је подносим и желим да Вам тим осведочим поверење које на Ваше великодушије полажем, јербо је никада другоме коме не би поднео. Хоћете ли је примити?'

Представите себи моје узбуђење кад чује да ћу напослетку доћи у притјажање таквога дела, које сте ви одавно као празнину у историји људства сматрали, и које ја у дејству видити никада се нисам надао.

Моје очи светља'у се јамачно од радости кад сам Мирзи моју благодарност изражавао; и што сам ја одредније његово подношење одбацио (јербо сам држао да га при таквима околностима не могу примити), то је он више на мене наваљивао.

Као бољи узрок побуђења, каже ми исти, да се он у своју отачбину враћа не знајући сме ли се милости шаховој надати; и будући да се је о свачему, не заборавивши ни своје примедбе о Англији, врло слободно изражавао, то се боји да, у догађају немилости, откриће таквога дела само још више к његовој пропасти принети може.

Не будући кадар тима молбама противустати, попустим ја напоследку и постанем притјажатељ рукописа. Он сачињава садрж овога дела, па сада кажите ми јесам ли га могло посветити другоме коме, него ономе који је први мој дух на вредност истога навео? Ако ми ту наклоност укажете да га читате, то ћете наћи да сам ја од моје стране све мо-

гуће чинио да исти укусу европејски' читатеља спрличим и да га очистим од безбројна изнова преповедања и од тога претеривања и хипербола које у сачињењима источноземаца највише влада; тек опет ћете без сваке сумње наћи они одступања од истине и хронолођије које је њима врло својствено. Но опет о садржу ове књиге морам казати да ја, који сам у оно време на које се он односи, у Персији живио, већи део догађаја на истини основан налазим, баш и ако не с најстрашљивијим лепљењем за истину, као што то од каквога европејска списатеља очекујемо, и да исти, по томе, довољно познавање нарава и обичаја дати могу. Многи од исти' догађаја без сваке сумње чиниће се неистинито онима који никада нису походили позоришта на којима се они догађају, а то је сасвим природно, будући се такви догађаји, по самој природи својој, само у истоку догађати могу.

Будући да сам се бојао да ће књига врло велика изаћи, то сам се прошо они' многобројни' приметба са којима би ми моје дуго у Персији задржавање прилику дало, и само погдегде за разумлење приповедања нуждне примедбе додао сам. Из тога истога стра'а нисам се усудио ни Хаџи Баба из његове отачбине извести. Може бити да његове приметбе о Англији за време његовога тамо бављења и на његовоме тамо путовању какове у будућност пажње нису вредне; но ако би се зажелеле, то ћу се потрудити да његова осећања природе толико верно, колико је год могућно, представим.“

*

Прелазећи затим на хаџи Бабине доживљаје, који одиста нису измишљени, Моријер излаже најпре догађаје из његовог детињства, његово васпитање, пустоловине у младости, начине како се он извлачио из најтежих неприлика и опасности. Шта хаџи Баба није био у својој бујној младости! И берберин, као што му је био и отац, и сужањ код пустињских разбојника Туркмена који су напали и заробили караван са којим је он путовао из Техерана у Мецед, и разбојник који је са дружином нападао место свога рођења, и сакација (водоноша), амбулантни продавац дувана, слуга код шаховог хеџимбаше (придворног лекара) и др. У овоме последњем својству хаџи Баба, са једним финим хумором који се, уосталом, провлачи кроз целу његову историју, описује начине на које персијски хеџими, који у ствари ништа не знају, лече шаха, његове везире и остали свет. Опис лечења би могао нарочито заинтересовати лекаре, јер поред све своје оригиналности и необичности, оно покашто има и свог стварног смисла. А какве су биле методе лечења, може се видети из овог описа који хаџи Баба прича један његов познаник дервиш, који је себи присвојио право да лечи свет:

„Чим дођем у Те'еран и према једном бакалину обиталиште узмем, дотрчи к мени једна стара жена, која ми рекне да је њен господар, бакалин, врло болестан што се објео (прејео) и да му лекови које

је узимао, ништа не помажу, па да је његова фамилија рада кушати шта ће у томе записке да учине; позове ме дакле да за тај догађај zgodну записку напишем. Будући да при себи нисам имао ни артије, ни пера, ни мастила, то настанем за тим да идем у његов ендерун (женске унутрашње собе) па тамо да напишем, на које она пристане. Будем дакле уведен у једну на четири ћошка авлију, па онда у једну собу, где нађем болестника на своме по земљи простртом кревету лежећа, и опкољена толиким женама, колико их је у собу стати могло, које све из гласа урлека'у и вика'у: 'вахи, вахи, за име Божје, умреће, умреће'. Лекарски судови лежа'у на све стране и показива'у да је чињено све или да га уморе, или да га подигну. Један велики бокал, у коме су били предписани лекови, стајаше на рафу, дугачка стаклена цев, тај алат мучитеља, стајаше у ћошку, а међу осталима судовима сеђаше доктор, који спокојно своју лулу пушаше, и који је, пошто је нашао да сва људска средства ништа не помажу, к прекоприроднима средствима прибего, и као последње кушање наредио записке, које да се напишу на мене коцка падне.

Нов дервиш зажари нову надежду, јербо сам опазио да се при моме уласку у собу болестникову све узгагоља. Ја заиштем артије с озбиљним лицем, баш као да велико поверење на себе полажем, баш и ако пре тога нисам никада записке писао; на које ми се донесе велико парче артије, на коме се виђаше да је пре тога какав такав еспап у њему завијен био. Затим ми се донесе перо и мастило, и ја скупивши целу моју озбиљност, издрљам артију различнима чудноватима знацима, међу којима сам погдеде угутнуо имена 'Алла', Мохамед, Али, Хасан и Хосеин и сви имами' и писмена исти' имена испретурао једно тамо а друго онамо, стражња напред а предња натраг, а погдегде између писмена различне шаре пометао. Па онда то с великом церемонијом додам доктору, који одма' леген и воде захте, све написано с артије у леген спере, а међутим околостојећи моља'у се Богу да би то божествено писмо дејствовало. Па онда рекне доктор: 'у име пророка дајте то болестнику да попије, па ако је судбина закључила да још живи, онда ће га подићи та света имена; ако ли му то не помогне, онда му ни моја, нити кога му драго човека вештина ни најмање помоћи не може'.

Тај напиток буде дат, и за неко време очи свију буду управљене на тога јадног човека, баш као да су очекивали да ће онога истога часа устати. Он лежаше неко време никакова знака живота од себе не дајући, кад на удивљење свију, ни мене ни доктора не изузимајући, уздане, очи отвори, главу и руке подиже и леген заиште, па напоследку стане повраћати тако да би то и самога Абу Авицениа предпису чест чинило. Накратко, он оздрави.

Ја у себи ту срећну промену одма' припишем еспапу који је у оној артији завијен био и који је, с гнусности мастила скопчан, очекивано дејство произвео: али сам гледао да околостојећима у главе уселим да

то срећно оздрављење јединствено доласку и рукопису моје светости приписати ваља, и да би без мене болестник умр'о био.

Са друге стране, доктор узме сву заслугу на себе; јербо чим болестник очи отвори, повиче он: 'нисам ли Вам казао?', а чим напитање стане дејствовати, продужи он урлекање: 'ето, ето, видите дејство мојих лекова! да није мене било, бакалин би за навек мртав остао.'

Ја ипак не хтеднем дозволити му да даље говори: 'Кад сте Ви доктор' – рекнем – 'зашто га нисте излечили а да мене не зовете? задржите за Вас Ваше фластере и пуштање крви, а не мешајте се у оно што није Ваше.'

Он одговори: 'господине дервише ја не сумњам да Ви добре записке пишете, а и да добру награду за то добити можете; али свако зна ко и шта су дервиши, па ако су њихове записке покадшто и од ползе, опет није њихова светост то што је то причинило.'

'Чији сте Ви кучак' – повичем ја од моје стране – 'да тако самном говорите? Самном који сам пророков служитељ. Што се Вас докторе тиче, Ваше се је незнање у пословицу претворило; Ви га кријете све на судбину одбијајући; ако Ваш болестник случајно оздрави, онда сву славу оздрављења узимате на себе; ако ли умре, онда кажете: Бог је тако закључио, шта дакле могу сва упињања једнога човека? Идите само идите, па кад првога болестника Вашег скоро уморите и више не узанате шта да му предпишете, онда само опет по мене пошљите, а ја ћу Ваше бестидно незнање покрити излечивши га, као што сам баш сад са бакалином учинио.'

'Тако ми моје главе, а Ваше смрти' – одговори доктор – 'ја нисам онај човек који би то од кога му драго примио, то ли од једнога кучка, једнога дервиша', па одма' устане и пође на мене с угрожавајућим положајем, употребивши сваку ругу и псовку, коју је тек измислити мого.

Ја га дочекам с изражајима пуним презрења, и врло брзо дође до боја; он счепа мене за косу, а ја њега за браду с таковом жестином, да смо један другоме по пуну шаку косе ишчупали; уједасмо се, пљувасмо се, и борисмо се с таковом јарости, да се ни најмање нисмо обзирали на болестника и на дреку жена, и што је ларма врло велика постала; и ствар би се може бити врло озбиљно свршила да није једна од жена међу нас улетела и сасвим уплашена уверавала нас да чиновници дароге (полицајни војници) на кућним вратима лупају и питају откуда тај немир произлази.

Кад доктор види како рђаво ствар за њега стоји, уклони се са најмирнијим изгледом који је себи дати могао; али пре него што из себе изиђе, сагне се и скупи из своје браде косе толико, коју сам му исчупао, колико год је наћи мого, к којој дода још нешто и од моје косе, коју је он исчупао, па ми је тури под нос и рекне: 'видићемо која ће се страна смејати кад Вас сутра пред кадију довуку; у Те'ерану наплаћује се свака из браде длака по једним дукатом, а ја сумњам да ћете Ви свима Вашим запискама моћи откупити ове које у руци држим'.

Бакалин ми је дао сведочанство под својим печатом, да је о помоћу једне мојом руком написане записке у живот повраћен, и то сам показивао свуда где год сам долазио, да би потврдио истину гласа кој је на моју ползу по околини разнешен био. Сад живим одотога гласа, за сад рани ме он прилично; а чим осетим да то престаје, одма' ћу с другојаче окренути.“

А како је од свога хећимбаше лечен сам шах, види се из овога:

Шах је, поред свога хећима, имао и доктора Европејца. Кад се једном приликом разболео пошто се прејео, шах је доктору ставио три дана времена да се размисли о његовој болести и да у својим књигама пронађе шта треба о његовом случају. Хећимбаша, који није трпео доктора, искористио је ту прилику да шаху представи ствари на свој начин. Он оптужи доктора да овај тражи од болесника нешто у Персији нечувено: да се болесник исплази на њега; затим да такви невернички доктори „своје алате и ножеве употребљавају тако слободно да сам начуо да чланове гдекоме човеку одсецају, да би му живот избавили“ да су ти доктори поганици који једу свињетину и пију вино, да су „по угледу жене“ (брију се), а у понашању медведи и да са њима човек мора бити јако на опрези. Шах тада нареди хећимбаши да наређења докторова „зме у зрело истраживање и размишљање“, као и то „да ли би политички било унутрашње управљање Краљевским лицем поверити наредбама и предписима једнога странца, и да ли у предписаним средствима нема такови' сакривени' и порушавајући, дејствија која би Краљевско лице и телесни састав, које се наново поткрепити и подмладити намерава, у опасност поставити, подкопати и напослетку стропоштати могла.“

Шах застрашен наређе да му дође велики везир и сви министри, па кад су сви дошли, да се сваки од њих послужи по једном пилулом, од оних што је њему доктор преписао. Пилуле су одмах дејствовале а „усплахирили поглед министара чиња'у се да моле да се смеју уклонити испред Његова Величанства“. Тек тада је шах стекао нешто вере у доктора.

*

Доцније, у зрелим годинама, хаџи Баба је ушао у државну службу и, захваљујући својој довитљивости и окретности, дотера до звања „насақција“ (државног целата), што је у то време у Персији представљало висок и завидан положај. Промећући се и даље у животу „као оца кроз поњаву“, он је променио сва могућна занимања, постајао и трговац са чибуцима, професионални проводација, богат ага, повереник и шпијун угледног персијског дипломате и, напослетку, писац историје савремене Европе, онако како је схвата памет и знање његовог калибра. И ништа није занимљивије но читати како је та историја изгледала у таквој једној глави. О томе може дати идеју ово место из такве историје:

„Пре неколико месеци дође из Европе један посланик на капије царства у Те'ерану, и то послат од некаквог Бонапарта, који се царем францускога народа именује, да шаху једно писмо и поклоне преда. Он преда пуномоћије по коме његова реч важи колико и његовог господара реч; осим тога увераваше он да је сасвим опуномоћен да и уговоре закључивати може. Он се заиста на велико држаше и о свима осталима френкиским народима говораше тако, као да би они блато под његовима ногама били, и као да ни имена какова нису вредни. Говораше да ће да принуди Русе да нам издаду сва своја завојевања у Турџији; да ће шаха да постави у притежање Тифлиса, Баедкоа, Дервента и свега што је некад персиско било. Рекне да ће он Индију за нас да завојује и Енглезе из ње да истера, и накратко, он обећа да ће нам одобрити све што би год ми захтели.“

„Истина, да смо ми још пре тога о Французима слушали и знали да они добре чоје и скупocene златали материје граде, али то нисмо чули никада да су ови кадри све то учинити, што њихов посланик обзнањује. Ми смо слушали нешто и о њи'овоме на Египет нападу, јербо је због тога кава и х'на врло покупила била; и зна се да је у време стари' наши' хана из фамилије Сефијеве, један посланик од некаквога шаха Луиза француског у двору шаха султан-Хусеина виђан био, али како је тај Бонапарт шахом постао, то није могао нико у Персији себи изјаснити. Јерменски трговци, који по свима земљама путују, потврђива'у да се по њи'овом знању таково лице одиста налази и да је он један велики узнемиритељ; и из тога што су они казали, одобри шах да се његов посланик прими; али јесу ли артије, које је он показао и које су написане биле некима знацима које нико не могне прочитати, истините или лажне биле; је ли се све, што је он говорио, на њи' односило или није, ко је то мого казати? Наши везири, велики или мали, нису ништа знали о тој ствари; наш шах који (да га Бог поживи) зна сваку ствар под сунцем, не зна ништа о томе; и осим некога ћаја Обеда, једнога Јерменина који је био у Марсилији, једноме граду у Француској, где је читави четрдесет дана у једној тамници затворен био (карантин), и некога Нарзеса, једнога Персијанца који се у једноме дервишком манастиру, где ту у тима земљама учио, није се нашо нико при престолу краља краљева који би нам какову такову зраку о томе у главу упустио, или барем и најмање изјаснити мого је ли тај Бонапарт или његов местозаступник, варалица или није, јесу ли дошли да нам наше капе с глава поскидају, или да нас у колест добре среће обуку.“

Да би се о свему томе обавестио, шах одреди једнога свога дипломату да оде у Цариград, па да тамо прибави потребне извештаје. Дипломати је дао сва прецизна питања о којима треба прибавити обавештења; међу тим питањима налазе се ова:

Да сазна колика је земља Френгистан (Европа) и где се налази њен шах познат у Персији под именом шах Френка, и где он седи; да ли се ти Френки деле, као у Персији, на Шехернишеене (становнике градова)

и Сарахнишеене (становнике пустиња), ко су њихови хани и како њима управљају; каква је то земља Франција и какав је тај Бонапарт који се назива царем те земље; да се нарочито обавести о Енглезима који су у Персији познати због својих чоја и сатова, и да се добро извести какви су ти неверници од којих већи део живи на лађама и само рибу једе, као и то да ли је Енглеска један део Лондона, или је Лондон један део Енглеске; компанија (Индијска компанија) о којој се и у Персији говори, је ли то каква баба или се састоји из више баба и да ли је истинит глас који се свуда чује, да те бабе, подобно тибетском далај-лами никад не умиру. Кад се о свима тим питањима буде тачно известио, дипломата има да напише историју Френгистана и да при том добро размисли о најлакшем начину да се Френки одуче од свињетине и да се обрете у једину праву веру, то јест ислам.

Дипломата, осећајући се неспособан да изврши такву мисију која премаша његову интелигенцију, повери све то, у највећој тајности, своме поверенику хаџи Баби, о коме је имао врло високо мишљење. Хаџи Баба прими на себе да се тачно извести о свима горњим питањима, па нађе, штавише, да за то не мора ићи у Цариград. Он се сети да познаје једнога ђатиба (писара) код тадашњег реис ефендије (министра иностраних дела) који много зна, па се реши молити њега за потребна обавештења. Нашао је ђатиба у кафани, понудио га својим чибуком и наручио за њега једну „јемен-каву“; то је ђатиба одобривољило па му је казао све што је знао, а већ може се мислити какво је било то знање и разумевање.

„Сад се вратим посланику са добивеним известијама и био сам преко мере радостан због следства које је моје прво на дипломатичкоме путу кушању крунисало. Он се врло радоваше томе што сам ја по ђатибовом казивању написао и шиљаше ме сваки дан ради даљи' и обстојателни' и известија, док оба двојица не помислимо да смо довољно снажни да напишемо историју Европе. Ја сасвим својски прионом да сачиним тај многоважни план историје.“

Књига буде довршена, у кесу од свиле умотана и предата шаху. Задовољан таквим успехом, посланик одлучи да хаџи Баби увек од сад поверава сличне државне послове „јербо“ – рекне он – једно лице које је са стањем Френка тако добро познато, биће од велике ползе у делима са неверним посланицима који су сад у Персији“. А хаџи Баба додаје: „Будући да се је знало да сам ја употребљен био да се новости о Европи докопају, а и да сам историју исте написао, то сам уживао славу учена човека у стварима Европе, које су се њених обитатеља тицале“.

И резултат свега тога био је тај да је хаџи Бабин протектор, Мирза Фируз, одређен да иде у Енглеску као посланик шаха персијског, а овај узме хаџи Бабу за свога пратиоца. На путу од Техерана до Лондона посланик и његов пратилац имали су безброј за њих чудних доживљаја, али ту хаџи Баба завршује опис својих пустоловина и опрашта се са својим читаоцима.

Са тиме и Џемс Моријер завршује свога „Хаџи Бабу“.

ГИМНАЗИЈСКЕ УСПОМЕНЕ

Кад би вам неко од негдашњих ученика београдске Прве гимназије рекао да је у Капетан-Мишиној згради провео пуних педесет и пет година, не променивши за све то време ни занимање, ни своју чиновничку каријеру, ви бисте га гледали са неверицом, питајући се да ли је тако шта могућно. Па ипак је не само могућно већ је одиста тако и било, и то баш са писцем ових редова, који је у зграду ушао почетком школске године 1878–79. као ученик првог разреда гимназије, а из ње изашао школске 1937–38. као пензионисани редован професор Београдског универзитета, без промене локала, са јединим прекидом за време школовања на страни, после свршене Велике школе, опет у истој згради. То је, по свој прилици и учинило да су му тражене гимназијске успомене његове и његовог нараштаја школских другова, које би се овде оживеле. По себи се разуме да није била реч о каквој стручној педагошкој студији, или о рефлексијама о разлици између ондашње и данашње гимназије у педагошком смислу, већ само о најобичнијим ђачким успоменама, онаквим какве смо их као деца могли имати и стећи о својим друговима и наставницима а које би сваки од другова могао поновити.

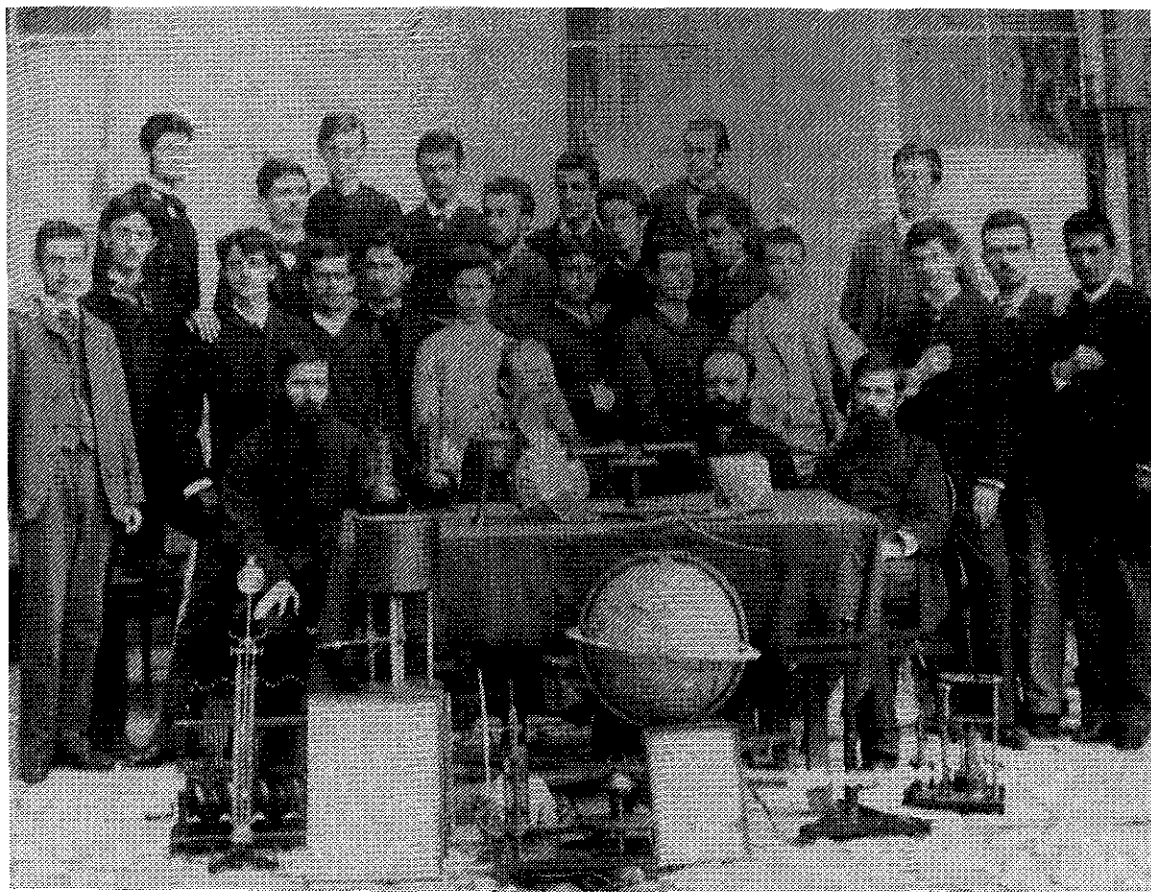
Може се замислити колико је ту морало бити и драгих и немилих успомена, на таквоме каледоскопу личности и догађаја који су се ређали за време дуже од пола столећа, и у приликама које су се за то време низале једна за другом. Време само собом пречишћава успомене, гасећи оне што остављају слабији траг, па кад се оживљавају овакве успомене као ове овде, кад се из даљине посматра оно што се дешавало пре више од пола века, немиле успомене долазе у последњи ред; у први се ред истичу оне што су пријатне и драге, а нарочито кад се није нимало склон песимизму и не гледа кроз црне наочаре.

Од тих драгих успомена нашега нараштаја, једне су везане за школске другове, а друге за ондашње њихове наставнике у Првој гимназији. О друговима од којих је њих неколицина још у животу, не мисли се овде

говорити појединачно. Судбина нам је доделила разне улоге у животу ми смо се по свршеном школовању разишли сваки на своју страну, се стајући се с времена на време, обавештавајући се један о другоме и претресајући заједничке старе успомене. Тај нараштај није земљи дао није дног државника, али је дао професоре универзитета, књижевнике, правнике, дипломате, лекаре и журналисте. Једна чињеница запажена и код других нараштаја гимназиста, испољила се и код нас: оно што је друг давао од себе као гимназист и оно што је дао на своје пољу рада кад је свршио школу и стао на ноге, није увек било у сагласности и сразмерности. Понеки од нас, од којих су наставници били дигли руке, а и сами друговим претсказивали да од њих неће бити никад ништа, постали су доцнијим оно што се није могло од њих очекивати: одлични књижевници, прволасни журналисти и др. Обрнуто, од оних са самим одличним оценама није увек испадало оно што им се претсказивало да ће бити, и они су животу остављали траг много слабији но они на које се мало рачунало.

Оно, о чему би писац овде радије говорио, то су ондашњи наш наставници. Од њих данас ниједан није више у животу. Али је већин њих оставила у нашем животу дубок траг и трајне успомене. Они би са са гледишта негдашњих њихових ученика могли расподелити по једноме мерилу које даје доста верну слику њихових наставничких квалитета. Једне смо од њих јако ценили, поштовали и волели, а у исти мах од њих много научили. Друге смо ценили, али их нисмо волели, јер су нам улевали страх и трепет, али смо од њих ипак много научили. Неке смо, опет, јако волели, али нисмо од њих скоро ништа научили. На последетку, поједине нисмо ни волели ни мрзели, нити смо се од њих бојали нити смо од њих богзна шта научили. Међу њима, они које смо сматрали за идеалне наставнике били су на првоме месту: Андра Николић Јован Ђаја и Марко Леко. У време кад је директор Светозар Милосављевић, доцнији министар и државни саветник, по реду који је тада постојао, увео у наш разред групу нових професора и представио их нам ђацима, ти су људи дотле и ван школе били прилично непознати, а нам нису остављали никакве нарочите утиске. Али смо убрзо затим, још у њиховим првим часовима добили о њима своје ученичке процене, које се ни доцније, за време гимназијског школовања, па ни за целога живота, нису измениле нагоре, већ само набоље.

Андра Николић, кад га је тадашњи министар просвете Стојан Неваковић у јесен 1881. године, поред још неколико млађих професора довео у прву гимназију, предавао је српски језик у прва два разреда словенски у петом разреду. Али идуће године, кад смо ми били у петом разреду, уведен је нов наставни план и књижевној групи предмета подељен је већи значај. У пети разред уведени су литерарни облици историја српске књижевности. А као наставника за тај предмет имао смо Андру Николића. Пишчев драги и нераздвојни друг од раног детињства, Павле Поповић, овако описује утиске које смо сви другови без разлике добили на његовом првом часу:

ПРВА БЕОГРАДСКА ГИМНАЗИЈА

Генерација мајмуранатића школске 1884/85. године, којој је припадао и Михаило Пејировић

Имена мајмуранатића и оно што су доцније постали: **Гаврило Јовановић**, професор; **Драгољуб Ђорђевић**, генерал; **Драгомир Јанковић**, министар Двора; **Љубомир Стојановић**, лекар; **Михаило Пејировић**, професор Универзитета; **Павле Појовић**, професор Универзитета; **Љубомир Јовановић**, професор Универзитета; **Хенрих Лилер**, професор и директор гимназије; **Таса Кузмановић**, инжењер; **Тома Ђурђевић**; **Стеван Пејковић**; **Немања Стојановић**, управник пошта; **Негослав Велизарић**, лекар;

Михаило Обрадовић; **Милушин Дражушиновић**, професор; **Михаило Мајић**, управник; **Михаило Динић**; **Милорад Појовић**, апотекар; **Боривоје Анђелковић**; **Бранимир Рајић**; **Василије Симић**, адвокат; **Велимир Стефановић**; **Душан Јовановић**, лекар; **Ђорђе Ђорђевић**, професор; **Живадин Живадиновић**; **Живан Гашић**; **Марко Николић**; **Милан Нешковић**.

За столом седе: директор гимназије **Ђура Козарац** и професори **Јован Ђаја**; **Миша Жиковић** и **Гаврило Вишковић**.

(Снимак је начињен у двористи Капетан Мишиног здања;
аутор фотографије непознат)

„Сећам се првог часа његова. Било је то једно пре подне; наш разред био је на трећем спрату Капетан-Мишине зграде, лево, у једној великој соби, која гледа у двориште. Имали смо часове од 8 до 12. Трећи час, ако се добро сећам, био је из опште историје; Јован Ђаја, потоњи министар и новинар, одржао је тада свој први час из тога предмета. Он је говорио слободно и врло лепо; дотле смо ми имали обично професоре који су испитивали, или говорили мало и суво. Са Ђајом били смо усхићени. После часа, за време одмора, само смо о том предавању говорили; то је био догађај, предавање какво никад досад. Четврти час био је из литерарних облика, први час Андре Николића, сви смо веровали да Николић неће предавати тако лепо као Ђаја. Изби час и улази наставник, попе се на катедру, која је тада била не широк сто као данас, него узан и уздигнут пулт са вратима с обе стране. Ушавши, затвори врата од катедре, узео писаљку у руку и поче говорити, вртећи писаљку међу прстима целог часа, и седећи потпуно мирно. Говорио је изванредно, паметно и занимљиво. Што је на нас учинило нарочити утисак, била је његова речитост: речи просто теку из уста без застајкивања, речник богат, фразеологија обилна и свежа, разложно излагање. 'Да га троне, да га гане, да га покрене, да га узбуди' – то су речи које сам запамтио с његова часа; да ли с тог првог или којег од доцнијих, не бих умео рећи; знам само да смо те речи често наводили као пример речитости свог наставника. Николић је тада тукао рекорд Ђајин, који је дотле изгледао да се не може достићи ни промаштити; после часа усхићење је било много веће него оно после историје.“ – Андра Николић је и иначе био изванредан говорник и та његова речитост није била само професорска. Његови се говори памте, и они у народној скупштини, и они у разним јавним приликама.

О Јовану Ђаји, као наставнику који нас је усхићивао, чије смо часове увек жељно ишчекивали, имало би се додати и ово: после свега онога што смо ми другови, ма које струке доцније били, доживели, видели и слушали у нашем даљем школовању, можемо и данас тврдити да се не може замислити паметнији и привлачнији начин предавања од онога који је имао професор Ђаја, и на који је у наше дечје главе улевао знање из обично сувопарне, за основце мало привлачне старе историје света. Ми смо од тада имали, или познавали, наставнике историје који су, и сами занети и узбуђени величином догађаја о којима причају, усхићени јуначким подвизима које само што не износе у стиховима, претварали час историје у час патриотских и поетских декламација, али нам нису улевали какво стварно позитивно знање. Други су говорили сувопарно, готово аутоматски, механички, не водећи бриге о томе да ученика колико-толико заинтересују за свој предмет. Професор Ђаја није нимало био декламатор, али тако исто не ни сувопаран. За време његових предавања свако је око било упрто на наставника, свако уво отворено и начуљено да не изгуби шта од онога што је он рекао. Код њега историја није била „колекција датума испуњених догађајима“. Ми-

рно, без узбуђења, речито, јасним и равномерним гласом, ни најмање не фразирајући, он је не само занимљиво низао догађаје већ одмах хватао и везу међу њима и, што је нас слушаоце највише занимало, указивао на то како се све то данас зна. Тада смо први пут чули за улогу и вредност легенде, за изворе историје, за јероглифе, за њихов проналазак и о томе како се од онда расветлило оно што је дотле почивало у тами незнања или нејасних наслуђивања. А може се мислити колико треба наставничке вештине па да почетници, који из предмета још ништа не знају, којима је историја дотле била скуп прича за децу, буду њоме у толикој мери заинтересовани и да стекну појам о њеном смислу као науке.

Поред Андре Николића и Јована Ђаје, професор хемије Марко Леко био је такође велика симпатија наше генерације гимназиста. Лично за писца ових редова и његове генерације другове то је био идеал вољеног наставника. Он нас је умео толико одушевити за свој предмет да смо неколицина нас добивши од родитеља, а по препоруци самога професора, потребну за то суму, створили код својих кућа малу хемијску лабораторију, у којој смо понављали неке од експеримената које је у школи изводио професор и вршили квалитативне хемијске анализе које нам је он давао на рад. Доцније, кад је професор Леко постављен за професора Војне академије, он је неке од нас позвао да недељом долазимо к њему у лабораторију и да вршимо анализе материја које нам је он давао. Писац и његов друг Павле Поповић били су се још, чим су у четвртном разреду упознали професора Марка Лека, заверили да ће се одати на хемију и на ништа друго. Али је судбина другојаче решила ствар: један од нас двојице је постао професор књижевности, а други математичар, који је, ипак, задржао све своје симпатије за хемију, и то захваљујући само своме наставнику који га је и увео у науку и остао му у драгој успомени.

Од наставника који су нам улевали страх и трепет, али од којих смо ипак много научили, може се навести као тип у оно време чувено страшило за ученике, професор француског језика Живко Недељковић, звани „Конжа“. Надимак је добио због речи „conjuguéson“ коју је употребљавао сваки час, и на један нарочити, нама смешан начин. Предавао је ходајући по учионици и прихватајући сваки час свој увек црвен нос палцем и кажипрстом. Као пример за правила о којима је предавао (уз свакидашњу узречицу „ну дабоме“) тражио је да набубамо читаве стране из француских текстова. То је ипак имало ту добру страну да, ако се успе задржати све то зарезано у памети, из таквих текстова могло се много боље научити француски језик но из сувопарних, за нас често и неразумљивих правила. Али мало је било њих који су то могли сварити и у глави задржати. Јединице су пљуштале на сваком часу пропитивања, и ти су часови одиста за све нас били часови страха и ужаса.

Готово такав исти случај је био и са наставником латинског језика Митом Живковићем, познатим у ученичком свету као „Мита Латинац“.

Предавао је увек седећи за катедром, доста живо и јасно, али га је слабо ко пажљиво слушао, јер смо сви одреда мрзели предмет. Он је од нас тражио да научимо напамет мноштво фраза из латинских текстова, и онај који је то могао да савлада могао је рећи да прилично зна латински. Али је било мало таквих. И код Мите Латинца су пљуштале јединице и двојке, које је било врло тешко поправити. Највише падања на испитима, понављања разреда и отпуштања из школе због неуспеха било је код та два, за нас страшна професора, Конже и Латинца, али код којих је ипак онај, који је хтео запети, могао одлично научити језике што су их предавали.

О наставницима које нити смо волели, нити смо од њих богзна шта научили, као и о онима које нисмо ни волели, нити смо од њих страховавали, нема интереса овде говорити. Али је немогућно отети се искушењу да се оживи успомена на једнога старог и оригиналног наставника кога смо сви искрено волели иако уистину нисмо од њега баш ништа научили. Стари, омален а дебео, професор немачког језика Коста Вујић, кога смо звали „Гида“ и за кога смо слушали да је био негдашњи друг Бранка Радичевића, био нам је представљен у четвртном разреду од директора гимназије Светозара Милосављевића. Дошао је том приликом у неким војничким панталонама, што нам је још онда изазвало смех. Одмах на првоме часу почели су ученички несташлуци који нису на његовим часовима престајали све до краја гимназијског школовања, па ни на самој матури. Одмах смо видели да је то добар и душеван човек који разуме децу и воли њихове несташлуке, па ма се у овима и претеривало, а који се не кида много за успех у свом предмету. Онако дебео, тешко и споро је улазио уз степенице на трећи спрат, на коме су биле наше учионице, па је увек задоцњавао. То нам је давало времена да му приређујемо разна изненађења, као, нпр., утурање у катедру малог и простог хемијског апарата (наш патент) који све време док он седи на катедри производи из себе и истерује гас сумпорводоник. У почетку је професор мислио да такав мирис потиче од неваспитаности кога од ученика, па нас је због тога очински прекоревало и давао нам мудре савете. Доцније, пошто су часови из хемије били непосредно пре његових, казано му је да то потиче од експеримената које је пре тога у разреду вршио професор хемије и на томе је у тај мах и остајало. Неки су доносили собом у разред пајаце од картона, који су се крevelјили и млатарали рукама и ногама кад би се вукло за невидљив танак конач везан за ногу ученика у последњој скамији; пајац је био прикачен на зид, управо над главом професора који то никад није опазио. У мишје рупе, којих је било неколико у учионици, увлачене су биле мале аутоматске чегртаљке, које су, с времена на време, имитирале кркетање жаба и којима ни најпажљивија истрага није могла наћи скровиште. За то време ученици су били мирни и озбиљни, мада су се са муком савлађивали да не прсну у смех. Они који се нису могли уздржати добијали су од професора добру придику, али од тога се није ишло даље. На

часу Вујића увек је, на зиду више главе, висила његова слика у карикатури, коју он такође никад није спазио и коју писац ових редова и данас са пијететом чува.

О једноме ученичком несташлуку у нашем разреду, на Вујићевом часу, дуго се времена препричавало у целој Гимназији. Пошто се у школи радило од 8 до 12 часова пре подне (и од 2 до 4 по подне, осим четвртка), ученик није могао издржати глад за то време, већ смо сви у 10 часова излазили пред зграду где је стражарило мноштво пекара и оних што продају воће и слаткише; ученик би се ту поткрепио и тако је могао да издржи до подне. Али је при том маса ученика закрчавала тротоар пред школом, што је приморавало пролазнике да иду средином лоше калдрисане и блатњаве или прашњаве улице. Протести по новинама изазвали су наређење директора Ђуре Козарца, којим је забрањен излазак из зграде за време од 8 до 12 часова, а извршење наредбе осигуравала је послужитељска стража на излазима. Кад смо се пожалили своје разредном старешини, строгоме професору Марку Велизарићу, да не можемо издржати а да се ништа не окуси од 7.30 до 12.30 сати, он нам одобри да сваки понесе од куће шта му треба за поткрепљење и да све то, пошто су скамије биле уске, држимо на столу на коме су се у учионици вршили експерименти. Ми смо то једва дочекали, и одлучимо да га искористимо како треба на Вујићевом часу. То јутро, по договору, сваки је од куће понео оно што му се учинило најсмешнијим: неке огромне кобасице, велике комаде сувога меса и сланине, краставце од 30 сантиметара дужине, крупне тиквице, клипове кукуруза и др. а један је био упртио од куће бундеву од 6 килограма. Пред Вујићев час све је то било разасртно и поређано по столу, а више стола била је прикачена на дасци исписана фирма „Пиљарница Павла...“ Кад је професор ушао у разред и спазио пиљарницу, застао је пренеражен и упитао нас шта то значи; објаснили смо му да нам је разредни старешина одобрио да на столу држимо оно што је ко донео за поткрепљење и казали му како је до тога дошло. Професор тада остави каталог, зграби неку дугачку и дебелу кобасицу, па нас поткупи њоме јурити и тући како је кога сти-гао, мада смо се ми спасавали бегством преко скамија, како је ко могао. Цео је час прошао у томе и у професоровој истрази о томе шта од таквог пиљарског еспапа коме припада. Али, ствар није ишла даље.

Све би се то могло најоштрије осудити као нешто што премаша границе обичног ученичког несташлука да стари, оригинални и добродушни професор није и сам у томе уживао и нас задиркивао. Дешавало се да се, по договору, за време једнога часа сви потпуно смиримо и што можемо боље уозбиљимо. То би тада професора узнемирило и забри-нуло; он нас је тада најпре колективно, а затим свакога од оних несташ-нијих посебице питао шта му је, да није слаб, да нема какве бригае или незгоде и цео би час прошао у томе. И иначе, због расправљања случа-јева он скоро никад није доспевао да нам шта предаје; на крају часа задавао нам је из граматике шта треба да спремимо и научимо за идући

час, па би онда тога часа, ако стигне од расправљања са ђачким несташлукцима, појединце пропитивао. Пошто је имао доста тврд слух, на тим пропитивањима се из скамије дошаптавало. Они који су били најнесташнији, одговарали су свакојаким глупости пре него што гласно даду прави одговор на питање, што је изазивало урнебесан смех код оних што су остали на својим местима. А професор је на такав смех био толико навикнут да је то за њега постала обична ствар.

Поред таквог нерада на часу, они међу нама који су хтели научити немачки, морали су запети сами, али кад год су од професора Вујића затражили објашњења или упутства, увек су га добили и од њих имали користи. Само, резултат је био тај да се на матури радије полагао француски језик него немачки (ученик је у то време имао да за тај испит бира један од та два језика).

Иначе, стари професор је био у сваком погледу оригиналан, и о његовим оригиналностима причало се у целом ондашњем Београду. То је био највећи београдски гурман, и сигурно је многи од данашњих Београђана био очевидац или слушао приче о томе како је професор Вујић свакога дана почињао ручак код „Српске Круне“, настављао га код „Коларца“, продужавао у којој кафани на Терезијама док га не заврши у којој од кафана близу Славије. Кад би од пролазника чуо да се на Великој пијаци продаје нешто што је он волео јести, а што се не може увек добити (нпр., ракови), остављао би сместа сваки посао, дотрчао продавцу и куповао по сваку цену, без цењкања, оно на шта је бацио око. У гурманлуку имао је своје утврђене принципе, од којих не само да никад и ни за чију љубав није хтео одступити већ није могао трпети да их други у његовом присуству прекршавају. Писац ових редова био је очевидац протеста који је Вујић уложио пред двојицом њему потпуно непознатих гостију у ресторацији хотела „Престолонаследник“, видећи како они, по његовом нахођењу и противно његовим принципима, једу печење и салату, завршивши протест узвиком „тешко таквом печењу и таквој салати у таквим рукама“; после тога се поклонио и изашао љутит из локала.

Често је мењао стан, јер му газда није хтео или могао испуњавати прохтеве. При сеоби најмио би више кола; у предња двоја кола натоварио би своје ствари, а у остала жуту апатинску циглу коју је још пре толико година био купио за своју гробницу и коју је вукао од стана до стана при свакој сеоби. У последње време задња кола су му вукла надгробни споменик од камена, на коме је било урезано његово име и презиме, датум рођења и датум смрти. Само са тиме није ишло тако глатко: на камену који му је предао каменорезац била је означена као година смрти 18., где се остављено празно место имало испунити кад томе дође време. Мада је камен израђен и њему предат неке од деведесетих година, а Вујић је у то време био врло стар човек, он је одлучно одбио да прими споменик, не пристајући да му неко прописује век у коме ће он умрети. Око тога је вођен грађански спор, јер професор није

пристајао ни да се она осмица у камену ижлеби и на њено место уметне празна плочица. Спор се свршио у корист професора, коме је камено-резац морао израдити и предати нов споменик за годином смрти 1...; Вујић га је неколико година после тога вукао собом при сеобама и одиста је доживео да пређе у двадесети век, почетком кога је умро.

Ухватили смо били и то каквим се начелом руководио стари професор кад је при својим честим сеобама бирао нов стан. На који дан пред сеобу он би шетао улицама у којима је мислио узети стан, улазио у куће за издавање и тражио да му се најпре покаже... тоалета. Ако му се то место није допало, није хтео ни да гледа собе, већ би продужио преглед станова док не наиђе на оно што тражи. А услов за поменуто место, од кога није хтео одступити, био је тај да по зидовима има полица где би му лети стајале јабуке, крушке, шљиве или трешње, а зими компоти; изнад врата, наспрам седишта имала је бити у зиду рупа (баца) кроз коју би професор могао, седећи, зврцкати коштице или семенке од воћа које би на лицу места јео. Тек кад би такав услов нашао остварен, погодио би се за стан и уселио се.

Све то изгледа фантастично и очевидно је да је данас тако шта немогуће. Али у оно добро старо време то је могло бити и било је, разуме се, не по правилу, већ као изузетак. Па и поред тога, ми из тих нараштаја који смо и доцније у току живота имали везе са гимназијама, можемо тврдити да се у то време у гимназији ипак и добро и доста радило и да су они што су из ње излазили могли изнети доста широка и темељна знања. Ондашњи број ученика могао је наставник држати у руци и за свакога од њих знати шта вреди и шта му недостаје. Данашњи гимназијски наставници најбоље знају да је то данас више немогућно, једно због пренатрпаности ученика, а друго и стога што оно што је добро за земљу Данску не мора бити добро и за Домановићеву земљу Страдију.

ЈЕДАН ЂЕРДАПСКИ ДОЖИВЉАЈ

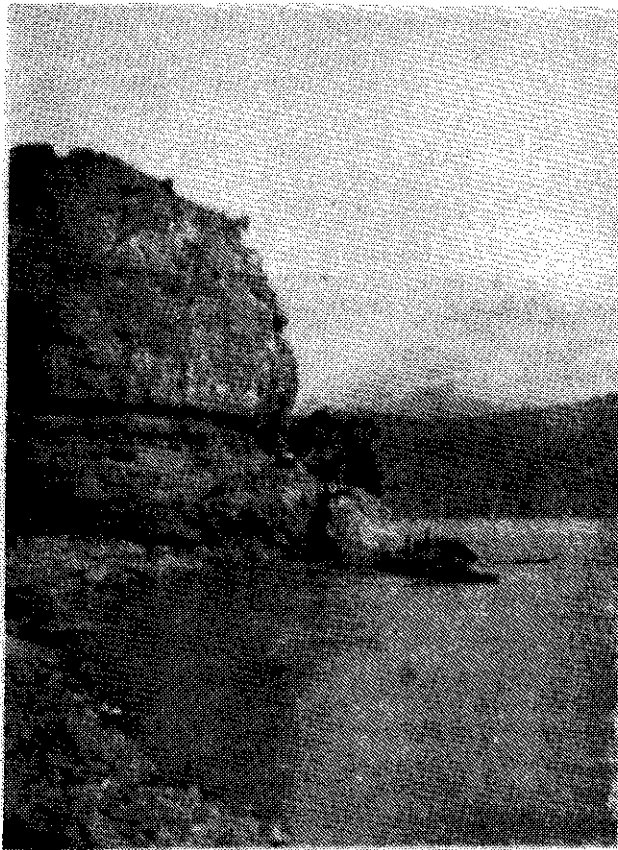
Месеца августа 1909. године, са својих шест рибарских момака два рибарска чамца и мрежом „лапташем“, ловио сам неколико дана рибу по Ђердапу, на ретким местима где се том великом мрежом може радити. Места су у Ђердапу ретка због стена по речном дну, брзака, букова и вртлога.

Преноћивши у Голупцу, у кући мога старог пријатеља Алексе Поповића, трговца, и ловећи сутрадан низ Дунав где је то било могућнс са таквим рибарским алатом, којим се лови идући низ воду, стигао сам увече на Госпођин вир, онда чувено риболовно место за крупну рибу на српској обали Дунава, испод Добре, у близини катаракте Козла-Дојке отприлике, лађарски рачунајући, на 62-ом километру испод Базјаша. На самој катаракти, више које је средином реке велика дубина, уздиже се из дубине до саме површине воде стена Козла, а нешто мало ниже од ње стена Дојке. Ова последња стена одбацује масу дунавске брзе воде на српску обалу, и та вода испод високе стене, која носи име „Госпођин“, прави јак и простран вир и вртлог, за који рибари кажу да „нема дна“ (јер камен везан за уже заноси јака вода и не да му да иде на дно) Вир је врло опасан за оне који се ту нађу а не познају га добро. Томе одбијању воде ка српској обали помагао је и један пешчани пруд насред Дунава, који су рибари звали „Мастек“.

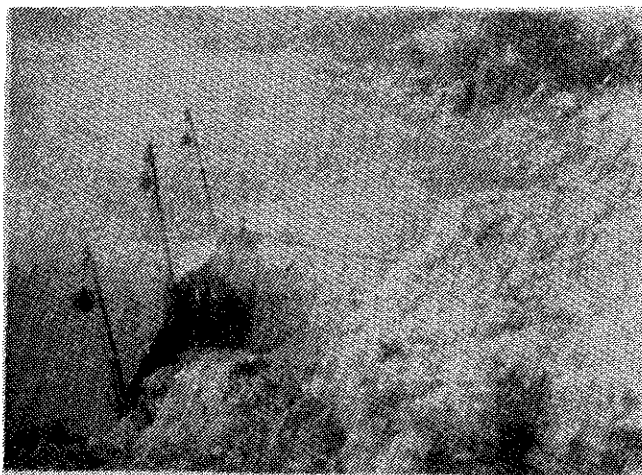
Путујући пре светског рата Дунавом од Голупца до Доњег Милановца, путник је на томе месту могао са брода запазити горостасну стену, приљубљену уз саму обалу, која се потпуно усправно диже из воде достиже знатну висину над водом, чини подужи простор обале потпуно неприступачним и даје јој необично дивљи изглед. Одмах испод те стене, у заклону који она даје од љуте матице што поред ње дере и прави је неприступачном, падала је у очи једна лађа чудног изгледа: три високе катарке, са тешким каменим теретима што на њима висе, и чекрцима на врх катарки, привлаче пажњу и изазивају радозналост. Лађа је ту непомична, и дању и ноћу, од раног пролећа до позне јесени

Кадгод вас је пут туда нанео бродом, могли сте је видети увек у истом положају, увек на истом месту и без икаква знака да се на њој шта креће или ради. Само у извесним тренуцима, ако вас је случај нанео да туда прођете у време кад треба, приметили бисте на лађи изванредну живост. Тешки терети што висе на врховима катарки стропоштавају се са великим праском у воду; неколико људи, за које се тада види да су били на лађи, устумарају се по њој, ужурбано привлаче нешто себи и изгледају као да се боре са нечим за вас невидљивим, а што, међутим, њима задаје муке. Борба, журба и цео покрет једва да трају који минут; још, пролазећи брзим парним бродом, нисте добро ни одмакли од тога места, а на њему је већ завладала иста непомичност и тишина која је била и пре тога. Ухваћена моруна, јесетра, сим или сом, савладани су и дивљом лозом привезани за рибарску лађу.

То необично место је тај Госпођин вир, једно од негдашњих најјачих рибарских места на целој Дунаву. Лађа, коју сте видели непо-

Госпођин вир гледан узводно

Госпођин вир гледан изводно

мичну на томе месту, намештена је ту ради риболова, а необична живост која вам пада у очи у извесним тренуцима кад поред ње пролазите, јесте борба рибара са ухваћеном крупном рибом. Принцип, на коме је основан риболов на Госпођином виру, један је од најинтересантнијих међу онима које је оштроумље рибара могло измислити у тој непрекидној и вајкадашњој борби са рибом. Целокупна рибарска инсталација није ништа друго до једна врста заседе: риба се не тражи, већ се чека на згодном месту на које ће је саме водене струје, матице и букови упутити чим се буде затекла ма где ту у близини; вода је сама својом огромном снагом, што је има од брзине реке на томе месту, гура у мрежу која има облик простране разјапљене чељусти што се у тренутку затварају чим очекивани плен у њу уђе, а затварају је она три тешка камена што у томе тренутку падају са катарки и повуку собом навише доњу ивицу мреже.

Риболов на Госпођином виру био је још од давнашњих времена чувен са своје издашности у крупној риби. Он се, нпр., помиње у једној повељи Кнеза Лазара као риболов уступљен једноме оближњем манастиру, затим су га освојили Турци и искоришћавали док није прешао у руке наше државе. Од тада је издаван под закуп, па су га за дуги низ година пре светског рата држали Доњомилановчани. Од шездесетих година прошлог века држали су га без прекида стари Боркан и син му Јован Боркан, кафеџије из Доњег Милановца, и браћа Стешићи који су обављали трговачке послове у Милановцу.

Оно вече кад сам са својим рибарским момцима и чамцима стигао на Вир, затекао сам на њему оба закупца, Јована Боркана и Стешића, који су били моји стари знанци. Код њих сам, ту на обали вира, провео три дана и три ноћи, посматрајући радознано како закупчеви момци

лове крупну рибу, а закупци је шаљу чамцем низ воду у Оршаву, где је већ унапред била продата по уговореној цени.

Једне од тих ноћи седео сам са Борканом и Стешићем на обали, поред ватре на којој је врела цезва са кафом, разговарајући о риболову на виру и на Бердапу. Рибарски момци, моји и закупчеви, спавали су на шљунку поред обале, осим једнога од њих чији је ред био да стражари на лађи и мотри кад риба буде ушла у разјапљену мрежу. Ја сам разговарајући се, посматрао стражара и очекивао да чујем карактеристичну лупу кад он одапне рибљу клопку и затвори мрежу и у њој ухваћену моруноу, јесетру, сима, пастругу или крупног сома.

Ока пола ноћи Боркан одједном устаде и рече ми да би ми хтео показати нешто што мисли да ће ме интересовати. Недалеко од места где је била наша ватра има један камењар уз који се чамцем могло пристати ако се добро пази. Боркан ми предложи да одемо тамо, што и учинимо, и онда ми он рече да то место рибари зову „Мечково“ и да се ту, за време рата са Турцима 1876. године, одиграо један догађај у коме је учествовао и он са својим оцем и за који данас (1909. године) нико живи више не зна осим њега, једног старог рибара у Милановцу и једнога старог Текијанца. И онда ми је, ту на лицу места, испричао ово што следује:

„Једне ноћи после објаве рата Турцима 1876. године, не сећам се кога месеца, седео сам као дечак са својим оцем и нашим момцима на истоме месту где ми ово ноћас седимо, опет поред ватре, и чекали смо ону лупу на рибарској лађи која објављује да је у мрежи ухваћена крупна риба, па да скочимо и помогнемо увући је у лађу. Одједном се из планине више нас поче осипати и котрљати камење. Ми скочимо на ноге, погледамо при месечини горе уз планину и видимо да се неки људи спуштају к нама. Помислимо да су то хајдучи које гони потера, али смо знали да се ми рибари немамо чега од њих плашити. Било их је четворо, добро наоружаних, па сивавши с планине, приђоше ватри, назваше нам Бога и упиташе шта ту радимо. Кад им рекосмо да ловимо рибу (а баш у томе тренутку се зачула лупа на лађи и борба наших момака са моруном од 170 килограма), они затражише од нас да их одмах чамцем превеземо преко на мађарску страну. Али ми рекосмо да то не смемо чинити, а да је и врло опасно отиснути се по мраку од обале, по јаким дунавским буковима и вртлозима у којима се ни рибари не могу ноћу снаћи. Један од њих, са великим црним брковима, рече нам да то безусловно мора бити, и то одмах, а да ће нам се за то добро платити. Видећи да се нема куд, јер би нам они сами узели чамац, па би се, вероватно, и подавили на дунавским буковима, а ми бисмо изгубили свој чамац, напослетку пристанемо, погодимо се са њима, па нас тројица, мој отац, ја и наш момак Илија Најдић превеземо их преко, оставимо их на мађарској обали и вратимо се на нашу српску обалу.

„Није прошао ни један сат од нашег повратка, кад се опет стаде осипати низ планину камење и до нас стрчаше оружани људи. Одмах су

нас упитали да ли смо видели четири човека који траже да се превезу преко Дунава, и да их ми нисмо превезли. Кад смо им казали да нисмо никога видели, они су сумњичећи вртели главом, али не видевиш никакав знак да смо и ми ту умешани, отишли су низ Дунав у правцу Милановца. То је била потеря која је гонила војводу Петра Мрконића; и, из Хомољских планина, натерала га да безобзирце бежи ка Дунаву, и покуша да пребегне на мађарску страну. То смо сазнали тек сутрада кад смо са вира довели рибу у Милановац. Чули смо то у најстрожем поверењу од Живка Анђелића, тадашњег чиновника поште и телеграфа у Милановцу, који је био о свему томе добро обавештен. Од Милановчана је у тај мах једини Живко знао за тај ноћни догађај, а о њему не би ни доцније нико ништа сазнао да се није у пијанству изрекао нап рибарски момак Илија Најдић, велика пијаница.

„Кад се из Најдићевог причања сазнало да смо ми били ти што су превезли Петра Мрконића, полиција почне петљати мога оца и мене, али ми смо све одрицали, доказа није било никаквих, а Најдић је изјавио да не зна шта је у пијанству говорио и да, ако је шта казао, то су биле измишљотине. Једини од данас живих савременика тога догађаја, који су о ствари обавештени, то смо ја, Најдић и стари Текијанац Живојин Николић звани 'Фортуна'. Ми, који смо више мислили на наше риболове, него на политичке догађаје, нисмо се о томе даље разбирали.“

„Али то није био последњи пут да се сусретнем са војводом Петром Мрконићем. На коју годину после ступања на престо, краљ Петар је зажелио да види та места у Бердапу кроз која је пролазио са највећим животним опасностима. Засебним бродом Српског бродарског друштва он је једнога дана изненадно дошао у Доњи Милановац и одмах наредио да се распита за људе који су га 1876. године превезли са наше на мађарску страну. Срески начелник је тада дошао у моју кафану и одвео ме краљу, који ме је после поздрава узео на строг испит. Тражио ми је да му што тачније опишем како је било при његовом преласку од Госпођиног вира на мађарску страну и запиткивао ме о најмањим ситницама које сам ја, иако сам у оно време био врло млад, ипак задржао у памети. Кад је све било свршено и краљ се уверио да сам ја одиста био један од оне тројице који су га превезли, он ми одједном затражи да му још једном кажем колико је њих било кад сам их превозио. Ја му поновим да их је било четворо, али се, на моје запрепашћење, краљ не задовољи тиме. Ја слегнем раменима знајући добро да је тачно оно што сам му казао, али се наједанпут присетим да је са њима било једно бело псето. Кад сам му то рекао, краљ се задовољно насмеја, потапка ме по рамену и рече да сад добро види да је све истина што сам му казао, и да сам ја одиста онај некадашњи дечак који га је возио преко Дунава. Па пошто је већ био сазнао да ми отац није више у животу, запита ме шта је са оним трећим возаром у чамцу. Ја му одговорим да је он још жив и да је овде у Милановцу, на шта ми краљ нареди да га одмах потражим и доведем. Илију Најдића сам нашао мртвог пијаног у једној кафаници,

повео га краљу уз припомоћ још једног Милановчанина, који га је онако пијаног придржавао да не падне, и извео га пред краља. Кад су Илији објаснили ко га тражи, он се онако босоног, издрпан и разбарушен испрси и развиче да је он тај коме краљ има да захвали што је жив, и да се оне ноћи није на њега намерио, не би сад био овде итд. Надао је такву дерњаву да су га, мада се Краљ томе од срца смејао, морали извести из собе и затворити да се испава и отрезни.“

Краља је на томе излету у Доњи Милановац пратио пок. Коста Стојановић, ондашњи министар пољопривреде, који ми је потврдио тачност онога што ми је Боркан испричао о своме сусрету са Петром Мрконићем и краљем Петром. Само није запамтио име пијаног аласа који се на овакав начин понашао пред краљем.

Међутим, ја сам доцније имао прилике чути и од Текијанца Живојина Николића како је дошло до преласка Петра Мрконића преко Дунава, као и то шта је било одмах после тога. Живојин је у то време био општински кмет у Текији и, по природи за свашта радознао, о свему томе је био добро обавештен. Он данас има преко 90 година, али га памћење врло добро служи, и он ми о ствари прича овако:

Кад је Србија 1876. године заратила са Турском, војвода Петар Мрконић је напустио четовање у Турској и обратио се писмом књазу Милану да га прими као борца у српску војску. Не добивши одговора, он се одлучи да дође у Србију, па да се књазу лично јави. И он тада пређе Дунав испод Дренкове, код старог аустријског штека, на чамцу који му је припремио његов повереник Мита Алексијевић, трговац из Оршаве. Алексијевић је често прелазео у Србију и за рачун једне бечке фирме куповао свиње, коже и лој.

Са Петром Мрконићем је прешло још њих петорица, између којих се Живојин сећа само Животе Лукића-Маркићевића, трговца из среза великоорашког. Превезени на српску обалу, они су се одмах дохватили Хомољских планина, али се то брзо рашчуло међу сељанима, па је одмах послата за њима потера. Пошто су неколико дана лутали по планинама, по њима сасвим непознатим крајевима, немајући ни хране, а сазнавши за потеру, њих четворица се одлуче да се што пре дочепају дунавске обале и пребегну у Мађарску. Тако су наишли на Госпођин вир, са кога су их Боркани, отац и син, и рибарски момак Илија Најдић превезли преко Дунава. Изишавши из чамца, они се упуте пешке поред обале, низ Дунав, и дођу до села Свињице. Ту су их зауставили мађарски жандарми и спровели их у Оршаву, где су одмах пуштени на слободу, али су остали под присмотром док нису отишли у Темишвар (или можда у Пешту).

Живојин Николић, у то време кмет у Текији, сазнавши за то, прешао је тада у Оршаву и код свога познаника Мите Алексијевића обавестио се о појединостима догађаја. И Живојин зна да је Боркан затворен и био под истрагом, али се није могло ништа доказати. Живко Анђелић, који је био у то умешан, вешто је маневрисао и не само што није одго-

варао већ је после неког времена постављен за окружног начелника у Неготину.

Г. Илија Ђукановић, државни саветник у пензији, описао је у својој књизи „Краљ Петар I ван отаџбине“ тај прелазак у Србију, по казивању самога краља и према томе најверодостојније. У његовом опису нема појединости које су овде наведене, а има других које ни Боркан, ни Живојин Николић нису могли знати, али које се не косе са онима што су ми их они испричали.

Живојин ми је причао и о другом преласку Петра Мрконића преко Дунава у Србију, али то није у вези са мојим ђердапским доживљајем и о томе не мислим говорити. Напоменућу још и то да риболов на Госпођином виру више не постоји. Он је, променом дунавског тока и правца матице, пред рат био сасвим ослабио, а после рата је потпуно напуштен. И последњи његов закупац, Јован Боркан, који је још имао рачуна да на њему ради, није више међу живима.

Додајем, напоследку, да ми, износећи овај необични рибарски доживљај, није нимало био циљ правити од тога какву историјску студију, већ само га описати као једну занимљивост. На нашим историцима је да, уколико им до тога буде стало, провере колико је тачно ове што су ми рибари очевици испричали оне ноћи 1909. године, после више од тридесет година откако се догађај десио.

ЈЕДНА НЕДОВРШЕНА ИЛИ ЗАГУБЉЕНА ПРИПОВЕТКА СТЕВАНА СРЕМЦА

Читајући сјајан предговор мога драгога друга Павла Поповића у сабраним делима Стевана Сремца, наше заједничке симпатије, не могу се отети од искушења да кажем шта знам о једној намераваној, али недовршеној и неизданој, вероватно занавек загубљеној приповеци, која би, несумњиво, била једно лепо зрно на ђердану његових приповедака да је стигао довршити је и објавити.

Сремчев свет, то је, као што се зна, углавном била средња и сиротна класа наших људи. Галерија живих типова, коју је он приказао у својим приповеткама, веома је богата и разноврсна, и он ју је допуњавао кад год му је какав нов тип наших људи привукао пажњу. Ту су стари безнадежни практиканти, путујући глумци, артиљеријски поднаредници, зачешљани и тамбури вешти брице, адвокати буџаклије, одаџије разних надлештава, ашчије чокалије, молери пијанице, амали Бошњаци, тестераши Банаћани, механџије Цинцари, пандури Црногорци и др. Посматрајући својим проницавим оком и сликајући на свој начин тај реалан шарени свет, Сремац је имао и свој нарочити начин „скупљања материјала“. Он је, као што се зна, бележио запажене особите речи и изразе који су му се учинили живописни, изразити и које његовим приповеткама дају локалну боју и реалистички колорит; то је у његовим бележницама носило назив „материјал“.

Једна за Сремца потпуно нова средина, са својим типовима у којима је он нашао пуно оригиналности, колорита и хумора, били су стари, прератни, професионални београдски рибари на Сави, Дунаву и ритовима око Београда. Прилика да се са том средином упозна, дала му се кад је, позван од моје стране да присуствује великим ноћним риболовима са мојим рибарским момцима, по читаве дане или ноћи проводио у друштву ових, у риболову или после овога. То је у оно време одиста био један радан свет нарочите врсте, уских знања и погледа, али свет задовољан својом судбином, који је живео на Дунавској јалији и уским

сокачићима, по кућицама и кафаницама у непосредној близини дунавске обале. Продавши своју уловљену рибу, рибари су се разилазили по ондашњим многобројним, чисто аласким кафаницама, ту пречишћавали своје рачуне, препричавајући догађаје својих ловова, шалећи се аласки и задиркујући се међу собом. Сваки је од њих имао надимак, коме су га једино и знали и који је често био такав да се није смес

СТЕВАН СРЕМАЦ (1855–1906)

По доласку из Париза (1894), Петровић убрзо упознаје Стевана Сремца. Писац је радосно одлазио у друштво Петровићевих рибара и, на себи својствен начин, прикупио грађу за већу приповећку о дунавским аласима.
 (Атеље Живковић-Антонијевић, Београд, неколико година пре познанства са Петровићем; оригинал у Музеју града Београда, Инв. бр. КИ-889)

употребљавати у учтивом друштву. Уз ракију и вино „мештери“ (Лупур, Брка, Баца, Фирга, Гашпар, Кења, Шепа, Рапа), после обрачуна са сопствеником алата, раздељивали би момцима њихове „талове“, па би затим, мезетишући и пијући, правили план за идући лов, према добијеним обавештењима о стању воде и о изгледима на успех лова на појединим риболовним местима. Аловски и лапташки рибарски момци (Кркља, Муја, Жућа, Клемпа, Барон, Маца, Алафус, Медура, Слина, Деда, Шојка, Левента, Манга, Даскало, Каламуња, Ћора, Таланца, Кумбараш, Крњета и др.), измешани са „чунарошима“, надали би, објашњавајући се, паклену дреку по којој се аласка кафана могла још издалека распознати. Претресало се важно питање о томе на какве је „задеве“ наишао алов Луке Лупура по дну Саве, тамо негде наспрам Прогарске брежине; о положају огромне подводне кладе више те и те дунавске воденице; о аласким подвалама сремским или мађарским пограничним финансима; о борби са крупним сомом кога је мрежа салетила у дубокој савској рупи наспрам Бреске, или који је провалио пређу негде близу Маџар-аде и др. Аласи „влакароши“ препричавали би, уз полиће љуте шљивовице, своју борбу са ухваћеним сомом, описивали би зналачки „ћутук“ на који је пређа наишла и опасала га, а он им скроз распарао мрежу; или би причали како су своје другару кришом стрпали исецкан ђон од старе чизме у овчији паприкаш који је он кувао у гвоздењаку тамо негде око Хапа-Тоспаше, што није сметало да паприкаш буде у сласт поједен. Све се то обављало у бучном жагору и ларми, на коју су рибари навикли, али је због ње други свет морао да бежи из кафане, мислећи да ће доћи до мотке или ножа. У једном делу кафанице леже на поду две непомичне људске прилике, које већ сатима не показују знаке живота. Како ко уђе и то спази, окреће се назад и бежи, верујући да су то жртве аласких објашњавања и спорова. А ствар је много простија. Кафеџија је тога јутра имао да купи за аласе које буре ракије. Као „експерте“ повео је собом старе аласе Игумана и Деду, добре познаваоце ракијских тајни. Резултат „експертизе“ био је овакав: у подне, враћа се кафеџија са двојим воловским колима; прва кола носе два бурета добре ваљевске шљивовице, а у другима леже као две кладе сами експерти, које су утоварили на кола као ствари и које су, чим су кола стигла пред кафану, пренели у бесвесном стању у ћошак испод стола, где ће имати да, не мрднувши, одспавају тридесет сати.

Био је то један интересантан свет, који се није мешао са осталим светом и кога је после рата у Београду потпуно нестало. Тај се свет необично свидео Сремцу и он је, у друштву са мном или са Павлом Поповићем, кашто и са Владимиром Росићем, а често и сам, радо долазио у аласке кафанице на Дунаву да, уз полиће ракије или сатљик вина, посматра сцене горе описане врсте, слуша рибарске разговоре и бележи оно што је желео да има онако како га је непосредно чуо.

Ја сам имао прилике разгледати те његове забелешке. На листовима „нотеса“ биле су забележене изреке као што су: „пеци ме док ми око

не испадне; ако мени не испадне, испашће теби“ (риба мрена каже то аласу, јер ако није добро печена, прави је отров); „гост и риба трећи дан заударaju“; „краљев потпис почиње на грункорн (Grungarn, онај дубоки део великог дунавског алова што се, кад је алов забачен, вуче средином воде) а истерује на лонцујх“ (Lanzug, плитак део алова што се вуче водом поред обале) – узвик рибара Кркље кад му је показан оригинални потпис Краља Александра Обреновића, који је почињао крупним словима, па се продужавао све ситнијим, док није завршен сасвим ситним словима итд. На једном листићу била је забелешка и о томе како се стара Цига, пецајући рибу и ухвативши мало шаранче, разговара са њиме пребацујући му што му није дошао на удицу дед, или бар татко, да се са њиме разговара, већ су послали њега, балавца, с киме се нема шта разговарати. То је Сремац већ био употребио у једној нишкој приповетки, али је стајало и међу забелешкама о дунавским рибарима.

Колико сам могао разабрати из разговора са Сремцем, приповетка је требало да носи наслов „Рибар Кркља“. То је био рибар средњих година, нарочита симпатија Сремчева. Ми смо једну интересантну ноћ, Сремац, Павле Поповић, Росић и ја, провели на обали Дунава, на месту где су моји рибарски момци радили великим аловом. Алов се разбацивао по широкој реци свакога сата преко ноћи; између два „мета“ скупљали смо се сви око ватре, пекли рибу, пијуцкали и слушали разговоре и приче рибара, понајвише Кркље. Он је као дечак био питоман Српске Матице у Новом Саду; из завода је утекао право у рибарске шегрте, у рибарству провео век и 1915. године погинуо на Ади Циганлији. Као младићу, у једној алаској свађи, пробушено му је ножем грло; у рану је уметнута метална цевчица, па је све то лепо зарасло и није му сметало, осим малог кркљања кад се наљути. Сремац је највише волео њега слушати, смејати се његовим рибарским авантурама и начину како он то прича, па је с времена на време убележавао понешто од тога у своју бележницу.

Таквог је „материјала“ било доста у бележници, али, како сам обавештен, од свега тога није после Сремчеве смрти нађено ништа. То је неоспорна штета, а може се замислити шта би Сремац био у стању створити од таквог материјала. За тиме највише имају да жале они који познају прератни занатски рибарски живот у Београду, непознат широкој маси, а чију би интересантност Сремац на свој начин истакао на видик и овековечио онако како то више нико и никад неће нити може учинити.

МУЗИКАНТ МИЈА ЈАГОДИНАЦ

Нре рата могли сте, за време лепих летњих вечери и ноћи, пред којом од овдашњих великих београдских кафана, као што су биле „Руски цар“, „Уједињење“, „Друга београдска пивница“ („Динина кафана“), наићи на непрегледну масу света који је закрчио не само тротоаре већ и целу улицу пред кафаном и, претворивши се сав у ухо, слушао неку свирку што је допирала или из кафана, или од једнога од читаве шуме заузетих кафанских столова пред кафаном. Кад бисте приступили ближе да видите у чему је ствар, угледали бисте за једним повећим столом циганску музикантску дружину од осам до десет свирача која је тако свирала, да је онај свет смео с ума и куда је пошао и занесен свирком није се сатима мицао с места. То је била по целој Србији и околним покрајинама чувена предратна севдалинска свирачка дружина Мије Сеферовића Јагодинца.

Може мислити ко шта хоће о циганској музици али, каква је да је, она је неоспорно један саставни део наше народне културе. Обдарена памћењем за музику, добром свирачком техником задобијеном дугим вежбањем и мислећи само о свирању, имајућу за инструмент виолину која је много савршенији од простих народних музичких инструмената, Цигани су наше песме и игре изводили увек лакше и лепше од народних свирача дилетаната и јаче погађали у народу осећајне жице, но ма који други свирачи, било уметници, било музиканти.

МУЗИКА ЗА ШИРОКЕ МАСЕ

Сасвим је друго питање да ли је права музика имала од тога користи и да ли су Цигани свирачи ма у чему ту музику унапредили. У тој правој уметничкој музици, где треба да је све на свом месту, не сме се ни у шта дирати, нити се сме шта додавати и чиме украшавати; свако мењање, додавање или украшавање или је ван замисли аутора, а тада то

више није његово дело, или је и на саму штету дела. Међутим, у циганској музици то се све ради; било да је то народна, било уметничка музика, Циганин свирач не може а да је макар и местимице не „циганизира“, да јој детаље на свој начин улепша, да јој он што он нађе да је лепо, потенцира, да јој дода украсе, за наш свет допадљиве и лепе. То је оно „циганско“ у музици што наш свет воли и јаче осећа, но ма какву праву и здраву вишу музику; то је оно што њега дира, у чему он ужива, чиме се одушевљава, кашто и до екстазе, и због чега ће то увек остати као музика широке масе.

Али, са друге стране, неоспорно је и то да та права, уметничка музика, никад неће на своје слушаоце, па ма како они били музички образовани, утицати онако и изазивати онаква душевна расположења и онакве осећаје као што ће то циганска музика, мајсторски извођена, утицати не само народне масе већ и на оне који знају шта је права музика и имају за њу смисла и осећања. Паганини, Саразат, Кубелик, Крајслер, Елнaк и други виртуози на виолини биће побожно слушани од оних који за то имају смисла и више музичке културе, слушаоци ће се, повучени у себе, у побожном ћутању и музичкој екстази дивити и ономе што се свира, и виртуозу који то изводи, али ниједан од њих неће у одушевљењу дрекнути, почети да пева или скочити да поигра занесен музиком и атмосфером коју је ова створила. Али кад га Циганин, добар примаш, праћен својим сложним и складним оркестром „дирне у живац“, слушалац ће, па често и онај музички образован, заборавити на све, певаће и ако није певач, скочити да се ухвати у коло, па ће често учинити и какву лудорију. А кад га примаш још боље дирне, он ће разбијати чаше, флаше, огледала и прозоре, бацати новац пред свирача, поклонити му свој сат и ланац или, као што је учинио у своје време директор једне велике београдске банке лумпујући у кафани „Македонија“, поклонити свирачима дружине Цицварића коње и свој скуповени фијакер који га је чекао пред кафаном да га води кући.

ЦИГАНСКЕ ДРУЖИНЕ КОД НАС

И опет, каква је да је, циганска музика је код нас, као и код Мађара и Румуна, неоспорно имала јаког музичког утицаја на свет, и сматра се као нешто нераздвојно од духовног живота народног, па се у том погледу она ипак мора сматрати као саставак наше опште културе. Али, треба приметити да тај утицај нису вршили, ни могли вршити, свирачи солисти, па ма како они били мајстори у своме послу. За тај утицај на масу, о коме је реч, тражи се не само квалитет и склад већ и интензитет, а то је у стању дати само добра сложена и извежбана свирачка дружина, која у стопу прати сваки тон примаша и својом пратњом потенцира лепоте његовог свирања. Таквих дружина са истакнутим и у нашем свету познатим примашима, било је у нашој земљи неколико одличних,

и њихови примаши остали су у успоменама савременика и често се при весељима помињу, иако већ одавно не постоје. То су, нпр., биле дружине Цицварића и Андалије из Шапца, Вујице из Пожаревца, Мире Шумалије из Раче, Мике Малинор из Пожаревца, Лате из Крагујевца, Ајроши из Ниша, Гемиша из Кладова, Ђокице из Зајечара, Јове Белога из Београда и других.

ДРУЖИНА МИЈЕ ЈАГОДИНЦА

Али, ниједна дружина није остала у тако живој неизгладивој успомени савременика као дружина Мије Јагодинца. Ако у циганском свирању још може бити виртуозности, за Мију се без поговора може рећи да је био виртуоз „најбољи Циганин свирач у Србији“, а можда још и далеко изван ње, – каже др Тихомир Ђорђевић у својој књизи *„Наш народни животи“* – “јесте Мија, Циганин из Јагодине. Он је учио свирати сам, као и други Цигани, а нешто и од свога оца. Има сина који годинама свира и који је био у војној музици, али ни издалека није раван своме оцу. Син му свира по нотама и сваку ствар одсвира оцу, те је овај запамти и онда свира невероватно боље од сина јер има велику технику у прстима и нежан тон, изредан трилер и јединствени флажолет и пицикато. Мија свира све модерне мање ствари, валцере, потпури, увертире, маршеве, па и фантазије, али их он увек сам прекраја. Најлепше су му оне ствари које сам ствара и свира на г-жици и „славуј“, кога свира на е-жици. Ако је и сам раздраган, свира с највећим осећањем и одушевљењем. Необично му је жао што не зна нотно свирати и што га издаје снага. Мада се веома труди да свој оркестар попуни добрим снагама, он не може да нађе ни приближно равне себи чланове.”

МИЈИНО ПОРЕКЛО И ШКОЛА

Мија је пореклом био турски Циганин и право му је име било Муја. Рођен је око 1860. у Јагодини. Отац му је био у оно време чувени зурлаш Сефер, од кога је Мија још у раном детињству научио свирати оријенталне мелодије и игре, као и од свога стрица доброг старог свирача Пуже, тако да кад му је било шеснаест година, био је већ изашао на глас као одличан свирач на виолини. Али од њега је изашао прави мајстор тек онда кад је у Србији дошао из Мађарске ондашњи надалеко чувени мађарски Циганин свирач Фердинанд са својом добро склопљеном свирачком дружином. Фердинанд је свирао у разним местима наше земље, а највише у Београду. Његово свирање је било нешто ново за наш свет, како по начину извођења тако и по склопу оркестра. Примаш је свирао на типичан начин мађарских Цигана свирача, какав се дотле није чуо у нашој средини. Оркестар му је био састављен од

првокласних музиканата; од инструмената имао је само виолине (ћемане), виолу (брач), и велики контрабас (бегеш). Дотле су се могли код нас чути само турски Цигани музиканти, са виолином, зурлом и бубњем (гоч). Ефекат је био такав да је кафана „Српска круна“ била свако вече дупке пуна, да је цео свет у кафани плакао кад би Фердинанд засвирао какву жалостивну ондашњу песму, углас певао кад би то била каква весела мелодија и устајао да са одушевљењем игра кад би се засвирала каква српска или румунска игра, полка, валцер или мазурка.

Кад је Фердинанд са својом дружином дошао у Мијино родно место Јагодину, Мија га је замолио да га прими у његов оркестар, што је Фердинанд, кад је видео какав је то свирач, одмах одобрио и примио га за другог виолинисту (терцаша). Мија се одмах прилагодио Фердинандовом начину свирања и за време од три месеца, док је са њим путовао и свирао, научио је много и схватио шта значи прецизно и лепо свирати. Напустивши, због материне болести, ту дружину, Мија је нешто доцније засновао сам своју прослављену свирачку дружину, састављену готово искључиво од својих рођака, добрих јагодинских музиканата. Најбољи му је терцаш био његов брат од стрица Која Цанић, а најбољи бегешар рођак Мија Суљић. Доцније је увео у оркестар своје синове Косту (који је пре тога био у војној музици у Београду) и Цалета знатно бољег свирача од Косте.

„С ПУН ЋЕМЕР ЖУТИ ДУКАТИ“

Мијина свирачка дружина почела је одмах излазити на глас не само у Србији већ и у Румунији, Бугарској, Турској, Срему, Бачкој и Банату. Она је готово непрестано била на путу, свирајући по нашим већим местима; сваког лета она је прелазила границу и свирала по великим кафанима у местима ван наше земље. У поједина наша места, као и преко Саве и Дунава, Мија је често позиван да свира на великим свадбама и банкетима. Скопљански паша, кад год је правио какво веће весеље, позивао га је у Скопље плаћајући дружини пут и добро је наградивши. Тако су после чинили и страни конзули у Скопљу. Зарађивао је добро и није било ретко да се враћао кући у Јагодину, како је он говорио, „с пун ћемер жути дукати“. Стекао је и кућу у Јагодини и живео боље но обични Цигани свирачи. Кућа и данас постоји у старој Циган-мали данашњој улици Петра Панајотовића. У кући је имао читаву колекцију виолина; био изванредан мајстор за оправке музичких инструмената.

Мија, иако је био муслиман, имао је само једну жену. Од порода имао је седам кћери и петнаест синова. Било је интересантно завирити у његову собу за децу; није се могло ни помишљати на постеље, већ су од дувара до дувара собе биле поређане даске на којима су деца спавала. Жалио се како му само изјутра за доручак деци треба више пара но што

износи цео дневни трошак за целу кућу. Иначе, Мија је био у свему умерен. Није пио никаква пића, осим кафе и чаја. У свирању је био „слухиста“ каквога, ваљда, никада више неће бити. И најтеже комаде учио је „на слух“, не узимајући виолину у руку; кад је комад одсвиран, он би узео своју виолину и тачно га одсвирао.

Мија Јагодинац

МИЈА И – ПАГАНИНИ

Са Мијом сам се добро познавао још од пре девет–стотинитих година. Кад год је са својом дружином долазио у Београд, он ми се јављао и ја сам тада са по којим познатиком ишао у кафану где је свирао да га слушам. Знајући да сам професор, он ме је сматрао за професора музике, а ја сам се добро чувао да се не одам како немам ни појма о ноталном свирању. Најчешће је свирао код „Руског цара“, „Уједињења“, у „Кнежевој пивари“ и у „Даниној кафани“ у Душановој улици. Те су кафане, кад би Мија у њима свирао, биле пуне света. Приступивши тада моме столу, између комада које је свирао и поздравивши се, седао је за сто и причао о својим музикантским доживљајима и о ономе чега се наслушао путујући по своме послу.

Био је врло простодушан, наиван, и не знајући много ван онога што је у непосредној вези са његовим занатом, понекад нам је за столом за време одмора при свирању причао такве ствари да се моје друштво и ја нисмо могли уздржати од смеха, што би га у таквим приликама увредило и помало наљутило. Тако нам је, нпр., после свирања у „Даниној кафани“ причао ко је и какав је свирач био Паганини и неке немогуће приче о њему. Паганинија је, нпр., позвао себи цар Фрања Јосиф да га весели и увео га у своју собу у којој је био постављен сто само за њих двоје, цара и музиканта. Цар је хтео да се провесели сам, без друштва, да би био слободан и неизложен причама које би се о његовом лумповању морале ширити по народу. Како смо се ми прво показали као неверне Томе, а после радовали да чујемо шта је све цар био спремио да почасте Паганинија, Мија је, плуцкајући под сто после свакога избора јела, изређао све што је било изнесено на царски сто. Ту је било најпре „сирење“ али без лука и паприке, јер цар није на то навикао. Затим су наишле чорбе, у „златни чорбалуци, бре пилећа, бре јагњећа, бре гуску“, царска посла! После неки паприкаши, па онда „богате сарме од купуса, с пастрму и сланину“, а кад „наидоше“ она „пуста печења“ (и ту се Мија загрцну од плуцкања), Паганини је дошао у шкрипац и велику незгоду: није више могао, а није био ред за царском трпезом седети па гледати како је цар сам запео па једе. Кад се ту како-тако

извукао, цар удари длан о длан, па донесоше четири велике тепсије бурека и пите. А кад се и то свршило, цар запали цигару и нареди Паганинију да скине са виолине све жице, осим „срму“ (к-жицу) (Мија је слушао о томе како је „виртуоз“ свирао најтежи и најлепши комад само на тој жици), па да се измакне од стола на пет корака и да му свира, а он ће, цар, „кад падне у кара-севдах, под сто, па да рокће од севдалук“. Мало је требало да ми, гости који смо то слушали, одемо под сто од смеја док нас је Мија, увређен, љутито оставио и отишао својој дружини.

У ГОСТИМА КОД МИЈЕ

Имао сам једном прилику, пре рата, бавећи се у Јагодини послом, да будем гост на ручку код Мије, у његовој властитој кући у Циган-мали. Ручак је био скоро онакав какав је он замишљао да је цар Фрањо Јосиф приредио Паганинију, са том разликом што сто није био постављен у царској соби већ насред дворишта. Мија ми је објаснио да је то зато што је у кући јака запара, а у авлији је „имало луфта“. Око стола су служиле чисто одевене Циганке са Циганчићима. За време ручка и после овога, кад се пила црвеника из Јовца, претресала су се стручна музичка питања, о којима је Мија увек радо говорио. Ту се, на пример, утврдило да је ту и ту игру боље свирати у том и том басу, да поједине тонове треба „да истерујеш у молови“; да је мноштво игара најбоље свирати „преко прст“ (у тону h); да никад не треба после одсвиране песме свирати игру „у тон што не пасира“, јер при таквом прелазу „публика изгуби мерак, као да си ју опалио сас шамар“. А Мија је имао сигуран осећај (који често недостаје баш и добрим свирачима) који тонови треба да дођу као „басови“ једни после других, а који се „слажу као рогови у врећи“, и да, нпр., никад на песму у басу f не треба прелазити на игру у басу d, већ или је свирати опет на f, или прећи на h, или понекад на c. Објашњавао ми је да је „неки цумбус-комати“, као, нпр., неке маршеве, или неке „каравлашке“ игре боље свирати на „биковито кемане“ (виолина са јаким, а грубим гласом); нежне севдалинке, а нарочито кад сам свирач „падне у кара-севдах“, боље се изводе на виолини са меким, слабијим али чистим гласом, али онда свирач има да свира меко, нежно, прсти само да додирују жицу „као да на њу мећеш мелем“.

РАТ И СМРТ МИЈИНА

За време рата Мија је често у кафанама свирао немачким официрима. Једном приликом, слушајући како он свира „славуја“ (по чему је он у Србији и околним покрајинама био чувен као „Мија Славуј“), један официр га је натерао да зине да би видео да ли му је у устима каква справица која подражава славуја. Један немачки генерал, одушевљен

Мијиним свирањем, казао му је то на немачки; Мија је добро чуо само „гут“, па правећи се да не зна што то значи, одговорио је генералу да „сад Срби много гутају“, што опет генерал није разумео.

Последњи пут сам Мију видео за време рата у јесен 1914. године. Кад сам у Нишу, као резервни официр, једно јутро изашао да „вршим рапорт“ у своје одреду, на левом крилу оних што су се били постројили за рапорт, стајао у војничком ставу „мирно“ Мија у цивилном оделу. Кад сам га зачуђено питао шта ће он ту, он ми је смирено одговорио да га је нужда натерала и да је дошао да ме замоли за какву помоћ јер „сад од свирања нема леб“.

О Мији сам од тада изгубио сваки рачун, па сам после рата сазнао да је умро 1916. године у доста великој беди. Али успомена о овоме најбољем српском свирачу, који је развеселевао и доводио у екстазу не само свет у своје месту и околини већ и најинтелигентнији свет у целој земљи, па и ван границе ове, трајаће још дуго у причама оних који су га познавали и слушали. И сви ће вам они рећи да се такав свирач неће више код нас родити.

ПРИЛОЗИ

СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА

МИХАИЛО ПЕТРОВИЋ

МЕТАФОРЕ
И
АЛЕГОРИЈЕ

ПРИРЕДИО
ДРАГАН ТРИФУНОВИЋ

КОЛО LX КЊИГА 405

БЕОГРАД
1967

Пред крај живота, Михаило Петровић је радио на три обимна рукописа и успео да их сиреми за објављивање: Квалитативна интеграција диференцијалних једначина (1939), Просићи бројеви (1943) и Метафоре и алеџорије (1943). Прва два рукописа остала су необјављена и у вихору рата заљубљена. Метафоре и алеџорије објавила је 1967. године Српска књижевна задруга, као кућа у којој је Петровић између два рата вредно објављивао своје ишћописе

АЛЕГОРИЈЕ + МЕТАФОРЕ = МАТЕМАТИЧКА ПОЕТИКА*

КЊИЖЕВНИ ПОГЛЕДИ МИХАИЛА ПЕТРОВИЋА

1

Када се светски признати математичар позабави лепом књижевношћу и почне да пише песме или путописе, свеједно, онда се на његово писање углавном гледа благонаклоно, као на врсту хобија. Али, ако се исти математичар пребаци на теорију књижевности, онда нестаје свака благонаклоност људи из обе струке. У време када је професор математике др Михаило Петровић почео да пише *Метјафоре и алеџорије*¹ још увек је владало мишљење да је стварање последица божанског надахнућа и да свако ко има природног талента, кога су богови обдарили – може да пише, пева, слика, ваја, односно, да онај ко нема дара – не може уметнички да се изрази. Још увек је био присутан романтичарски мит о генију и о племенитом дивљаку. Тако су излети у уметност били прихватљиви, разумљиви, чак интересантни. Али, у исто време, тип ренесансног човека који је многоструко обдарен и који се равноправно бави разним наукама и разним уметностима, готово да је нестао. Настало је време специјалности и време строге контроле науке и научних метода, пре свега, време надмоћи технике, машина, свега онога што је мењало квалитет и квантитет мада није задидирало у суштину. Додиривање и поређење наука и научних дисциплина било је и пожељно и дозвољено, али је мешање разних наука или научних метода, иако изазовно и подстицајно, било ипак ризичан и неизвесан експеримент који је био подложнији строжим критичким мерилима. Чак и филозофско мишљење које би по природи ствари требало да буде најфлексибилније, још од хеленских дана је истицало сукоб између поезије и филозофије. Антички филозофи нису могли да прихвате мешање жанрова или метода те их је то омело да препознају проблем око филозофске поезије

* Дугујем захвалност проф. др Драгану Трифуновићу, који ми је несебично помогао (саветима, књигама, примерима, тумачењем) око разумевања математичких теорија Михаила Петровића.

¹ Дело *Метјафоре и алеџорије* почео је Петровић да пише 1939, завршио га 1941. и дорађивао током ратне 1942. године. Објављено је постхумно 1967, а рукопис је за штампу приредио Драган Трифуновић.

који је био актуелан и важан. У књизи *Метифоре и алеџорије*, коју је написа математичар да би поткрепио свој математички метод, коришћени литерарни материјал и системи теорије књижевности. Мешавином наоко недодирљиви наука Петровић је дошао је до луцидних и тачних сугестија, занимљивих корисних онима који се баве лепом литературом. У случају ове књиге, дв диспаратне научне дисциплине нису се потирале, напротив обогатиле су једн другу, а књига је одразила оно јединство о коме говори Иван Ђаја када покушава да окарактерисе Михаила Петровића: „И далеко од тога да постоји нека ‘диспаратност’ између математичара, рибара и океанског луталице, у све му томе је један дух, љубав или боље страст према Природи, према оној Природи која се може најбоље изразити најсавршенијим говором који се зове математика.“² Према тумачењу Драгана Јеремића³, Петровић је имао широк интересовања како за теоријска математичка истраживања, тако и за њихов примену и настојао је да заснује егзактну филозофију природе. Своја истраживања постепено је градио и дограђивао обрађујући исти проблем у виш студија, као да проверава или потврђује своје мишљење. Круна његових научних напора су *Елементи математичке феноменологије* (1911) и *Феноменолошко илустриравање* (1933).

Почетак двадестог века у нашој културној средини обележен је наглим отварањем према Европи, брзим продором нових идеја и лаким и, често, природним прихватањем иновација. То је време када је европска култура била већ добро позната код нас, када су се враћали ђаци школовани у великим европским центрима, који су били и центри културних промена, збирна места за све врсте уметничких, научних и других новости. Све интелектуалне промене биле су концентрисане у градским просторима у времену у коме је интелектуалац себе осећао као биће изузето из општих друштвених норми, самостално и способно да се поистовети са највишим силама и сазнањима. Модеран европски дух, који се усталио, пре свега, у нашој уметности, покренуо је ново естетско осећање и потребу за другачијим вредновањем дотадашњих мерила у уметности, науци, етици и естетици. Значење или вишезначење постали су нека врста императива у размишљању и просуђивању, а погледи на све плуралистички.

Михаило Петровић је свој животни и стваралачки опус остварио у најдинамичнијем и, у многим смислу, најплоднијем периоду наше културе. Двадесете године овога века биле су вероватно златно доба српске уметности и науке. Сувременици, школски другови, пријатељи или колеге Михаила Петровића били су Богдан и Павле Поповић, Јован Скерлић, Јован Цвијић, Александар Белић, Јеленко Михајловић, Слободан Јовановић, Стојан Новаковић, Иван Мештровић, Надежда Петровић, Исидора Секулић, Божидар Ковачевић, Станислав Винавер, Јован Жујовић, Димитрије Нешић, Светислав Вулчевић... и многи други који су оставили видан печат у свим збивањима. Сви он

² И. Ђаја, *Михаило Петровић. Са океанским рибарима*, СКГ, 1935 (н. с.), XLII, 7, стр. 660.

³ D. Jeremić, *O filozofiji kod Srba*, Savremenik, 1967, XIII, knj. XXVII, 8–9, str. 174.

имали су сопствене идеје и методе у домену свога рада, али су се и допуњавали и надовезивали једни на друге у разноликој смеши онога што се називало културом, уметношћу и науком. Михаило Петровић Алас је у математици, као Бранислав Петронијевић у филозофији, Николај Велимировић у теологији, Богдан Поповић у науци о књижевности, упоредо и подједнако радио и на примењеним истраживањима и на теорији своје струке, као и на утврђивању њених термилолошких и методолошких темеља, њених унутрашњих специфичности и граница у односу на друге, сродне или различите научне дисциплине. „У том периоду упоредо са специјализацијом јача и тежња ка интердисциплинарним осветљавањима проблема, која се, на први поглед парадоксално, најлотпуније остварују у границама термилолошки и методолошки тврдо заснованих појединачних научних грана. Научна сазнања откривена у границама једне потпуно самосталне, високо специјализоване струке постајала су подстицајним, плодноносним и важним и за многе друге ... научне дисциплине.“⁴ Како је то време било пуно изазова и разноликости може се лако видети и на примеру *Лейбница Мајнице српске*, часописа у коме је Михаило Петровић објавио текст „Време у алегоријама, метафорама и афоризмима“⁵ и у коме су, један за другим, објављени и прилози М. Миланковића „Кроз васиону и векове“, В. Дворниковића „Неколике рефлексije о судбини европске културе“, др М. Стојадиновића „Смисао садашњице“ И. Секулић „Три старинске књиге о несрећном животу литерата“, др Б. Петронијевића „О исто-временим йроналасцима“, песме Д. Домјанића, . . . Већ ово кратко навођење много говори о интересовањима публике и о њеном културном нивоу.⁶ Ту је исказана радозналост да се упозна мишљење и певање других људи, потреба за учењем преко забаве, потреба за сазнавањем тешко доступних ствари и појава, презентацијом научних размишљања. Али, исто тако и константна дихотомија која је била одлика епохе. Многострукост се огледала у свему, па када М. Богдановић приказује XXXV коло Српске књижевне задруге, он истиче Петровићев путопис кроз поларне области као књигу која има (бар) двоструку вредност: научну, која је ауторитативна за Европу и за свет, и литерарну⁷. Пре свега, видљиво је било постојање два концепта: традиционалног и модерног, рационалног и ирационалног, реалистичког и модернистичког, и тако даље. Почетак двадесетог века као да је био у сталним паралелним токовима супротности. С једне стране модернисти су се у уметности потпуно удаљавали

⁴ М. Радуловић, „Културолошка критика у српској књижевности“, *Критичка мисао филозофа и научника*, Нови Сад, – Београд 1995, стр. 35.

⁵ *ЛМС*, 1927, 313 (С1), 1–3, стр. 185–192. Овај текст је био први корак ка проучавању феноменолошких проблема у теорији књижевности.

⁶ Било је много неписмених у Србији почетком двадесетог века, али је зато културна „елита“ имала изузетно висок и уједначен степен знања и водећи часописи времена били су намењени тзв. образованој публици, оној која је имала знања и интелектуалне могућности да прати најновије токове у науци и уметности. Чак и часописи који су били намењени широкој публици уводили су у своје рубрике текстове најбољих домаћих и страних научника, као и „популарну“ науку.

⁷ М. Богдановић, „XXXV коло Српске књижевне задруге“ *СКГ* (н. с.), 1932, XXXVII, 8, стр. 60.

од природе и објективности издижући концепт индивидуалног и микрокосмичког у први план. Насупрот њима, али упоредо, стварали су још увек реалистичким стилем механичког и поједностављеног подражавања објективног света.⁸ Чак и у једном делу неког ствараоца могли су се наћи реликти реализма и наговештаји модернизма. У исто време објављује своје приповетке и критике Исидора Секулић, сва окренута унутрашњем бићу, маглинама и *праву уметника на лаж*⁹, и Радован Тунгуз Невесењски, чије су приче *на народну*, чак и оном времену имале одлике превазиђеног стила и књижевног концепта Друга умна жена, Аница Савић Ребац као мото своје студије *Античка естетика и наука о књижевности* истиче мисао о спознаји стварног и објективног као полазишту за сваки исказ, уметнички или научни који се тек доцније верификује као вредан уколико је у стању да изазива асоцијације. Њен закључак је: „*Основ свег нашег сазнања је стварности, а њу можемо ујознати сам прецизним посматрањем. То важи и за научника и за песника. Али наше посматрање постаће плодно само ако смо способни за што разгранатије асоцијације које ипак омогућују њуно разумевање; иначе остаје сиров материјал.*“¹⁰ Код Михаила Петровића као да су се укрстиле све могућности: строго научни језик и мишљења, авантуристички дух истраживача, потреба за складом и милозвучјем. У свом научном и књижевном раду био је веома близу захтевима које је поставила Аница Савић Ребац: писати објективно, засновано на реалном искуству, проверено и прецизно, а опет увек отворено за надградњу.

Почетком двадесетог века било је јасно да је начињен оштар и бољак рез који је прекидао везе са претходном традицијом. У свеопштем мешању и оспоравању уобичајени појмови узрока и последица су били померени. Изгледало је као да се свет променио и да је протумачен на нов начин¹¹. За почетак века карактеристично је било прецењивање дотадашњег наслеђа и, касније, последица, – дубоке друштвене и интелектуалне промене. Пре свега, свет се смањивао и проширио у исти мах. Било је могуће путовати до Гренланда или Ускршњих острва¹². Комуникације су биле такве да су нове идеје настале у Европи убрзо постајале заједничко благо. И језичке баријере нису биле не-

⁸ О томе у књизи П. Палавестре, *Наслеђе српског модернизма*, Београд, 1985.

⁹ И. Секулић је у тексту *Песници који лажу* објављеном у *Босанској вили* (1911 XXVI, 24, стр. 315) покушала да пред Ј. Скерлићем одбрани право песника на лаж. Полемишући са великаном наше критике, И. Секулић је бранила једно од основних начела модернизма – стваралачку оригиналност и естетику самосвојности.

¹⁰ А. Савић Ребац, *Античка естетика и наука о књижевности*, Нови Сад 1985.

¹¹ Велики мислиоци са почетка века, Маркс, Фројд и Дарвин, а нешто касније и Ајнштајн, заиста су тумачили свет на нов начин – а њихово тумачење се упечатљиво одсликало на књижевност, ликовне и музичке уметности, нпр. на Џојса, Хакслија, Матиса, Пикаса, Брака, Стравинског, Шенберга, а код нас на читаву плејаду стваралаца модернизма.

¹² Сам М. Петровић, писац великог броја путописа (пored многих објављених по часописима и листовима, штампао је и пет књига путописа), путовао је диљем света: до Гренланда и поларних области, Саргаског мора, острва Тихог океана, Алжира, по већини земаља Европе.

промостиве јер су немачки и француски били супститути средњовековном латинском.

2

У таквој смеши старог и новог и експлозивној експанзији невероватних, опортуних идеја, покушај Михаила Петровића да споји оно што се чинило не-спојивим не изгледа толико немогућ. Са данашње временске дистанце и са данашњим истраживачким искуством, покушаји да се уз помоћ диспаратних дисциплина дође до нових резултата имају статус пожељних експеримената који могу да дају зачудне закључке. Посебно је математика постала погодна за нову употребу у лингвистици и теорији књижевности¹³. Математика је једна од ретких наука која је потпуно лишена идеологије, с једне стране, док је са друге универзална и космополитска јер је математички језик свуда и свима разумљив. Ролан Барт, Умберто Еко, Жак Дерида, Ихаб Хасан, и многи други, усмеравају своје мишљење и методе ка математичким изворима. (Али и сам математички израз такође трпи промене и позајмљује термине из других наука којима, обично, даје ново значење.) Не само да се често користе графикони и једначине да би се визуелно, најкраће и најлогичније приказао неки став већ се за ритмичке или значењске исказе у новијој науци о књижевности често употребљавају математичке формуле. Мењају се и комплетни искази теоретичара, критичара и уметника. У радовима из теорије комуникације и информације, код Макса Бенсеа и Абрахама Мола математички изрази постају осетљиви инструменти формализације песничког језика. Данашња постмодерна уметност супротставља се сваком облику идеологизације, импресионизму, али и логици, реду и логосу, она је *субверзивна у форми и архаична по духу своје културе*¹⁴. Суочавамо се са некохеренцијом облика, одсуством сваког историјског осећања. Нешто од те слободе мишљења и потребе превазилажења норми налазимо и у Михаила Петровића. Али, прогласити Петровића за весника постмодернизма ипак би било превише. То су само спољне сличности. Петровић је био побуњеник, али далеко од анархије. Иако није сматрао да су правила светиње, он их је поштовао чак и када их је превазилазио. Он је човек који је у Ајнштајну видео оличење онога о чему су интелектуалци двадесетог века маштали – о могућностима мисли и имагинација без краја и забрана: „У *шоку последњих година учинила је прави иревраји* у схваћањима једна *теорија ... Необичности теорије произлазила је од шога шио јој је и сама основица у несагласности са најобичнијим, најосновнијим и од вајкада утврђеним појмовима...”¹⁵ Ајнштајн је, по Петровићевом мишљењу, показао да су границе науке непостојеће и да је теорија рела-*

¹³ Многе новије теорије и методе (нпр., теорија комуникације, или стилистички метод) и многи теоретичари (посебно Етјен Сурио, Фердинанд де Сосир, Абрахам Мол и Роман Јакобсон и лингвисти Луис Хјелмслев и Ноам Чомски) преузели су много из математике.

¹⁴ Ihab Hassan, *Radical Innocence*, Princeton 1973.

¹⁵ М. Петровић, *Теорија релативизитета*, СКГ, (н.с.), 1921, II, 1, стр. 28.

тивитета, са којом се Петровић упознавао у време када је почео да објављује резултате из области математичке феноменологије¹⁶, толико променили дотадашњи научни поредак да и сам има оправдања да прави велике кораке „Научна концепција релативитета (је) изазвала читаву револуцију и најелементарнијим научним схватањима“¹⁷, каже Петровић. Теорија релативитета није ништа пореметила у Петровићевој математичкој теорији, али је знатно изменила његове филозофске ставове. Ајнштајн је превазилазио Њутна, али га није укидао. Тако и Петровић није деконструктивиста, он гради на темељима старог и тиме се уклапа у своје време, у модернизам који превазилази оно што је ограничено у постојећем. „У свему штоме нема ничега ајсолутивног и непроменљивог, све је у тесној вези једно са другим, оно што се може сматрати као ајсолутивно, то је сама егзистенција ње зависности између геометријских и материјалних фаакта.“¹⁸

Основна теорија коју је Михаило Петровић употребио стварајући **Метафоре и алегорије** била је теорија пресликавања и општа математичка феноменологија. Посебне природне законе хтео је да замени општим схемама које се односе према посебним природним законима као целина према деловима које њих савља. . .¹⁹ Покушавајући да проникне у природну филозофију Михаила Петровића, Душан Недељковић објашњава: „Проникнувши у оно што је заједничко у диспаратним феноменима (физичким, хемијским, биолошким, економским, друштвеним, итд.), разликовавши у њему аналошке групе, одређивши у овим групама типичне и ајсолутне математичке схеме и формуле који су само делови више целина и који би, комбикујући се извесним специјалним карактеристикама и параметрима, могли математички објаснити свеколику реалност мноштва ствари, – то је задатак који је Петровић постигао према се оснивајући своју математичку феноменологију.“²⁰ Када се ово тумачење примени на *Метафоре и алегорије* може се закључити да математичар и није желео да се бави теоријом књижевности већ да је покушао да примени и докаже своју математичку теорију узимајући за пример најудаљенију и најнепокорнију дисциплину. Занимљиво је са колико је огорчености сувременик Михаила Петровића, Крста Цицварић, оценио ову теорију и покушај поређења диспаратних појава: „Основна погрешка Михаила Петровића састоји се, дакле, у овоме: он столашњу аналозију међу диспаратним појавама схвата као аналозију њихова механизма. Велика столашња аналозија која постоји нпр. између машине и организма значила би, с његова

¹⁶ М. Стојаковић, Д. Трифуновић, *Теорија и пракса математичке феноменологије*, Годишњак града Београда, 1976, XXIII, стр. 117: „Појава теорије релативитета пада у време када Петровић највише ствара у области математичке феноменологије. Ова теорија није могла променити ништа у питањима везаним за „материјализацију“ аналитичких проблема али је поколебала Петровићеве филозофске ставове.“

¹⁷ М. Петровић, *Метафоре и алегорије*, стр. 119.

¹⁸ М. Петровић, *Феноменолошко пресликавање*, Београд 1933, стр. 233.

¹⁹ D. Nedeljkovic, *Aperçu de la philosophie contemporaine en Yougoslave*, Belgrad, 1934, p. 34.

²⁰ D. Nedeljković, *Etape i perspektive prirodne filozofije Mihaila Petrovića, Dijalektika*, 1968, 2, str. 13.

гледатишћа, да је механизам машине и организма склопљен по истом плану. Некад се у њо веровало; некад се говорило да је „човекмашина“ (*l'homme-machine*)! То је био ипак зван јайромеханизам који је владао у осамнаестом веку.²¹ Човек машина о којој говори Крста Цицварић је била заиста популарна идеја осамнаестовековног човека, али није прелазила домен фантастике. Механичка лутка коју је створио Е.Т.А. Хофман и која је дуго била инспирација и научницима, и музичарима, и сликарима и филмским ствараоцима, била је у стању да завара и очара својим механичким савршенством и да још дуго пошто је заиграла у Хофмановој балској дворани, разгорева машту уметника и стваралаца уопште, чак и у данашње време кибернетике, када машине могу и да се крећу и да говоре. Али, свест о томе да је Олимпија лутка, механичко савршенство, нежива копија живог организма, није бивала занемарена. Тешко би било поверовати да познавалац научне теорије и познавалац живота, какав је био Михаило Петровић, није био свестан јаза између могућег и немогућег. Поред тога, извесно је да „он разликује квалитативну од квантитативне дескрипције“²². Циљ му је био да на основу појмова до којих се дошло описом појава и њихових механизма „универди квантитативне законе који регулишу однос између разних улога и њихових комбинација с једне стране, и појавних појединости с друге.“²³ Оно што је он хтео да докаже поредећи диспаратне појаве, било је у домену метода а не суштине појаве и оно што је радио веома је слично лингвистичким методама савремених теоретичара. Зато се чини претераним потцењивачки тон овог критичара када Петровића враћа иза ограда математике и као малом детету му дели пацке: „Михаило Петровић је математичар; његов се ум налази ипак рећи у математичким формулама. Заљубљен у ње формуле, он је употребавио да у њима има више него што је у њих унесено, да се њиховим развијањем и тумачењем може добити ново знање о природи и друштву.“²⁴

„Метафоре и алегорије припадају зруји радова који обухватају ситудију феноменолошких појава. У ствари, Петровић усисно користи смисао ових књижевних фигура и развија једну интересантну теорију сличности као нов прилоз својој „проширеној математички“.“²⁵ Крактеристичан термин, „проширена математика“ о коме говори Драган Трифуновић, најбоље описује оно што је Петровић радио и оно што је хтео да ради. Свако његово дело, свако његово путовање, свака нова метафора или алегорија било је проширење сазнања. Петровића су на школовању у Паризу научили француском математичком универзализму, а током живота он је оно што је научио проширивао

²¹ К. Цицварић, *Михаило Петровић и Математичка феноменологија*, Кришички есеји, Београд 1912, стр. 147.

²² М. Стојаковић – Д. Трифуновић, *Теорија и пракса математичке феноменологије Михаила Петровића*, п.о. из Годишњак града Београда, 1976, XXIII, стр. 116.

²³ Д. Јеремић, *О филозофији код Срба*, *Savremenik*, 1967, XIII, кнј. XXVII, 8–9, стр. 175.

²⁴ К. Цицварић, нав. дело, стр. 152.

²⁵ Д. Трифуновић, *Предговор* књизи Михаило Петровић, *Метафоре и алегорије*, Београд, 1967, стр. 12.

све више²⁶. У сопственом животу скоро да се приближио ренесансном идеалу, подједнако страсно бавио се математиком, свирањем и путовањима. У музици је тражио забаву али је у исто време био свестан важности музике за национално биће те је као задатак прихватио бележење мелодија²⁷, проширивши улогу музике на националну самосвест. Тако се и тај сегмент његовог рада може схватити као двоструко проширивање и својеврсно „пресликавање“ корисног и потребног на забавно. Риболов је такође прерастао од забаве и љубави у нешто друго. Путовања која је предузимао могу се схватити и као научне разгледнице јер је свако било и у научне сврхе и подстрек да се други подуче. Путописи Михаила Петровића такође су врста „проширивања“ жанра јер је направљена својеврсна мешавина научног и књижевног исказа и у њима „између језика науке и језика леје књижевности не може да се њовуче јасна граница. *Најрођив, научни есеј, често, не разликује се од књижевног: ни њо сирукјурџи ни њо груђим својствима. А кад у целини њостјоје разлике, у деловима их не мора биђи.*“²⁸

Што због рата, што због старости, *Међафоре и алеђорије* Михаило Петровић није стигао да заврши, а оно што је у књизи штампано може се прихватити као скица за обухватније дело о феноменолошким проблемима. Са гледишта књижевне критике, ово дело је зачетник идеје о методи феноменолошког пресликавања у науци у књижевности²⁹. Пре свега, покреће питање односа науке и уметности не дајући предност ни једној ни другој дисциплини. Михаило Петровић уопште и не залази у област испитивања та два односа, већ и једну и другу дисциплину узима као датост, као стварност која је евидентна. Он испитује оно што би се могло назвати песничка, па чак и научна, визија. У испитивању песничства полази од онога што није оптерећено емоцијом (јер је такав материјал неухватљив у анализи) и испитује механизме пресликавања тражећи оно што је заједничко у самој суштини појава које испитује. Интересантан је пример тражења заједничства у магнетизму и љубави, две појаве које су истински далеко једна од друге. Петровић каже: „*За љубав и мађнеђизам њесник налази као заједничку црђу њо шђо обоје њоларизују у једноме њравцу биђа која су им њодложна.*“³⁰

Језичке исказе не посматра унутар исказа већ песнички језик посматра споља у односу на „чисти“ исказ који је својствен научном језику, оном из ко-

²⁶ „*Ако је Hermitе задњи универзалистђа, њада је Пеђровић сиђурно међу њоследњим њредсђавницима ове француске школе која се ѓаси у шјоку II свеђскођ райђа*“, каже Д. Трифуновић у предговору за *Међафоре и алеђорије*, стр. 8.

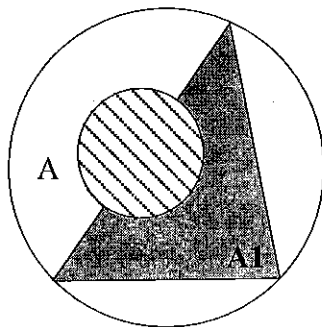
²⁷ Према сведочењу пријатеља, један број старих песама снимио је на Радис Београду али су плоче пропале за време рата.

²⁸ В. Ђурић, *Предђовор, Научници*, Нови Сад – Београд, 1972, стр. 7.

²⁹ Феноменолошки метод у науци о књижевности утемељио је Едмунд Хусерл истакавши да методом жели да испита начин на који сазнајемо материју, а не материју саму. Код нас га је у науци о књижевности популарисао Зоран Консгантиновић, а у филозофији Милан Дамђанонић. Теорија рецепције Ханса Роберта Јауса поново је оживела интересовање за феноменолошки метод.

³⁰ М. Петровић, *Међафоре и алеђорије*, стр. 42.

јег је свака конотација искључена³¹. Од свих језика, математички је најчистији и даје инструменте за решавање различитих проблема. Колико је Петровић био у праву, може се илустровати примерима из новијих књижевнотеоријских истраживања, нарочито лингвистичких и структуралних. Мада, структурална проучавања песничког језика углавном остају на нивоу текстуалне анализе, а само мали број је изведен на вишем нивоу апстракције где се уводи логичко моделирање основних аспеката песничког језика. Без помоћи математичког језика и неке врсте пресликавања тешко би се могао изразити аутор који је проблем истраживања формулисао на нивоу апстракције: „Књижевно семантичко поље је (...) одређени (зајворени) извод из јојединог виртуелног, односно поштенцијалног семантичког поља што је за консцијуише речник дајмо језика у једној културноисторијској ејоси, при чему се зради семантичко поље од н елементиа са једним средишњим појмом...”³²

- A – дајмо семантичко поље у језику
– речнику
A1 – реализовано семантичко поље
у дајмом шекстиу

Да би синтетизовао свој исказ аутор употребљава математичке изразе, а да би став приказао јасно и свима разумљиво, у потпуности прелази на језик математике. Аутор је напустио, или избегао, структуру свакодневног језика јер он стално остаје под утицајем великог броја емпиријских, ванлогичких чинилаца. Језик математике је по својој структури највише научни језик и зато најприкладнији за егзактне исказе у било којој научној области. Комплетан исказ млађег научника веома је сличан исказном методу који је применио старији научник. Када у поглављу „Сличност сведена на истоветност” Петровић објашњава своје ставове, његова методологија је такође мешање два научна језика и ушпитање једних врста исказа у друге: „За један скуи чиниеница (S) каже се да су међу собом сличне са једнога зледишња G ако за њих постоји један скуи (F) заједничких појединости од интереса са тога зледишња; сличноћ се шага састоји у самој ежзисиенцији скуиа (F).”³³ Михаило Петровић Алас је отворио једна од многих врата новим тумечењима која су бацила другачије светло на познате чињенице. Наводећи низове примера, он

³¹ О томе у књизи: С. Маркус, *Математичка поезика*, Београд 1970, стр. 13.

³² G. Егор, *Грађња семантичких поља и ротани*, Београд 1991, стр. 45.

³³ М. Петровић, *Метифоре и алегорје*, стр. 42.

констатује: „*Већ из наведених примера види се да у сличности чињеница не мора истрајати никакву улогу конкретна природа ствари.*“³⁴ Када млађи истраживач у наведеном примеру објашњава функционисање семантичких поља у роману онда се служи средствима Михаила Петровића. И он тражи суштину, језгро, у двама различитим појавама, скида са њих слој по слој значења и огољава их до заједничке суштине. Конкретна природа кругова и троуглова не игра никакву улогу у семантичком значењу романа, али им аутор даје метафоричко значење и тако пренесено, или прсликано значење кругова и троугла учитава у сасвим ново поље значења које даје семантичку слику значења романа.

Да би Петровићев систем функционисао, треба померити, или чак уклонити, границе између појединих области и непосредно се усредсредити на свет и појаве у којима се исте појединости појављују. При том, када говори о појавама, он помоћу општег схематизма појава одбацује све што је конкретно у појавама, а „*оно што остаје, јесу само улоге описане на најгенералнији могућан начин и регулисане у исто време на своје најкарактеристичније црте.*“³⁵ „*Посебности овог процеса у поезији Петровић види у истој ствари истини не интересује само језгро и уочене сличности.*“³⁶ Рашчлањујући, поредећи и прсликавајући разнородне појаве, Петровић верује да су у основи свега закони геометрије, а да су прсликавања стална појава не само у свим областима науке већ и у свим манифестацијама људског духовног живота³⁷. Сводећи појаве на што је могуће мањи број модела, Петровић је и метафоре схватио као модел за један чисти низ књижевних фигура³⁸, јер је у његовом методу била неопходна сведеност и очишћеност предлошка. Зато он одбацује стереотипе у класификацији³⁹. Велику пажњу је посветио квантитативном опису појава и механизма појава чији подаци могу да обликују диференцијалне једначине, али и непотпуним, квалитативним аналогима какве су, на пример, метафоре које су својствене и науци и поезији, али и свакодневном говору. И поезија и наука „*морају имати заједничких тачака*“, али се те заједничке тачке одмах после додира и разилазе, јада у потрази „*за лепим, а друга за истином*“⁴⁰.

Аналогије по којима се појаве пореде саме по себи су неухватљиве и подложне разним тумачењима, зависно од околности, времена и тумача. Петровић је са крајњим опрезом позивао на поређење, свестан грешака и збрке које погрешно поређење може да створи: „*Закључци по недовољно прецизној*

³⁴ М. Петровић, *Метафоре и алеџорије*, стр. 42.

³⁵ М. Петровић, *Елементи математичке феноменологије*, Београд 1911, стр. 9.

³⁶ I. Trifunović i D. Trifunović, *Književnost u delu Mihaila Petrovića*, Savremeni, 1983, II, 3, str. 234.

³⁷ М. Петровић, *Феноменолошко прсликавање*, 1933, стр. 19.

³⁸ I. Trifunović i D. Trifunović, нав. дело, стр. 235.

³⁹ М. Павловић, *Неке особености стила Михаила Петровића и његов значај за стилистику*, Споменица Михаила Петровића, Београд, 1968, стр. 329, каже: „*Желимо нарочито да истакнемо веома тачно, а за стилистику ново схваћање заједничкога у основној вредности метафора са симболима и амблемима, а алеџорије са параболама.*“

⁴⁰ М. Петровић, *Елементи математичке феноменологије*, 1911, стр. 773.

сличносћии истии су иако мало иоуздани као и ексйрайолација криве линије од које су иознаиће само неколике иаачке.⁴¹ Служећи се у објашњењу изразито поетским средством, метафором, Петровић је исписао своју поетику: оно о чему се говори мора бити тачно и јасно, засновано на чињеницама. Уколико се одступи од тачности, објективности и чињеница може доћи до неспоразума и штете: „Да би закључци ио сличносћии били ойравдани и иаачни, иоитребно је и довољно да су они изведени из језзра сличносћии ирема нужносћии за коју се буде нашло да иосиоји између иримарних и изведених чињеница у самом језзру.“⁴² Петровићева потреба за објективношћу и свеобухватности података била је веома захтевна. То се види у кратком тексту о књизи Џемса Моријера, у опису предела и догађаја у путописима, то се види и у књизи о метафорама где је позитивизам доведен до краја, до универзалног познавања, али где је спозната и могућност надградње и проширивања закључака. „Било би од инитереса учинићии иокушај да се у обласћии науке, књижевносћии и у догађајима обичноз животиа издвоје и иоишшу све до данас уведене ииийске улоге које се крију у разноликосћии и шаренилу својих сиољних манифестйаација у свеиу чињеница. То би се имало извршићии једном врсиом иоиса свих иознаићих ииийских улога, њиховим чишићењем и аиисйраховањем од свега иишо их везује за сиיעифичку конкретну ирироду сйвари. А ироналазак какве нове ииийске улоге несумњиво би ойворио чишаву обласћ нових схвайања и разумевања необјашњених чињеница. . .“⁴³ Нема никакве сумње у исправност поређења математике и књижевности, математике и економије. Што су материје диспаратније то су резултати поређења драгоценији, „и иада је у иоме бескрајном шаренилу и дисйарайносћии могуће сагледаћии заједничке иојединосћии, заједничке ирше и одлике. . . То су оне ирше ио којима људска свесћ иресликава један скуй бића и факайа на један сасвим дисйарайан скуй који са њиме, ио својој конкретной ирироди не мора имаћии ничега заједничкоз али ири чему слика и оригинал ийак као заједничко имају скуй одређених иојединосћии.“⁴⁴ Ако је пресликавање могуће доказати у математици или математичким методама, онда је логично да се то мишљење провери и примени у домену књижевности, економије, или било ком другом, јер истраживач сматра да је пресликавање универзална појава. У свету који нас окружује све се састоји од појава, а њих има безброј. Али, иако је свет појава наизглед толико неухватљив, Михаило Петровић је сматрао да се и оне могу систематизовати, или боље, довести у везу једна са другом, јер међу њима има заједничких особина које се манифестују у промени величина и њиховом међусобном односу. „Такве су заједничке ирше, иовершне или дубље, у дисйарайним иојавама веома многобројне. Оне су иодола у разним наукама иознаићии и данас иолико много-

⁴¹ Михаило Петровић, *Метафоре и алегорije*, стр. 121.

⁴² Исто.

⁴³ Исто, стр. 119.

⁴⁴ V. Abramović, *O fenomenološkom preslikavanju i shvatanju vremena Mihaila Petrovića*, *Dijalektika*, 1981, XVI, 1–4, str. 89.

бројним аналозијама између дисјаратних појава, чији су најпошћунији иши математичке аналозије међу појавама."⁴⁵

У *Метафорама и алеџоријама* читамо ауторову тежњу ка апсолутној адекватности, за коју зна да је, ипак, недостижна. Оно што је могуће, то је приближавање апсолутној адекватности⁴⁶, а њега опет налази у феноменолошком методу проналажења сличности. Петровић проналази сличност међу разним диспаратним појавама тако што их доводи до математичке сличности: поједине особине у једној појави одговарају појединим особинама у другој појави. У математичком изразу такве појаве се сматрају једнаким и заменивим, а богатство Петровићевих асоцијација омогућило је замисао да се у теорији књижевности користи математичка анализа⁴⁷. Ипак, у том тумачењу у коме се заменама и синонимијом долази до сличности, постоји и ограниченост и запрека. Песнички текст своју посебност остварује баш у поруци, утиску који оставља. Тај утисак је варљив и променљив и увек се може поставити питање како посматрати еквивалентност двеју (или више) фраза. У односу на одређен контекст или на све контексте који се подразумевају? Поставља се и питање шта је конотација фразе. Оно што је очигледно, или оно што је скривено? Оно што се нуди, или оно што се тражи? У математичком језику, који не нуди богатство семантике и асоцијација, постоји и пожељна је синонимија и један израз се може заменити другим, сличним. Ако је $A = B$, онда је и $B = A$, па је стога $A + C$ исто што и $B + C$. У песничком језику нема синонимије, нема померања нити замене. У песничком језику све се чини дефинитивним и ништа се не може и не сме заменити без последица јер би се променио целокупан исказ. Научни језик, а посебно језик математике функционише другачије. „Аксиоматичко-дедуктивна сруктура математичког мишљења кристализује се у дефиницијама и доказима. Да би ове биле могуће потребно је да научни језик поседује бесконачну синонимију, другим речима, потребно је да за сваку фразу постоји бесконачно мноџо њој еквивалентних фраза са истим значењем."⁴⁸ Михаило Петровић пренебрегава, или оставља за неку другу прилику, тумачење проблема значења, односно поруке у песничком тексту не зато што није свестан постојања проблема, или што не може да осети књижевну поруку, већ зато што је своја размишљања усмерио у другом правцу тумачећи метафоре у свом кључу и методом којим је илустровао систем

⁴⁵ М. Петровић, *Елементи математичке феноменологије*, 1911, стр. 4.

⁴⁶ М. Павловић, *Проблеми стила*, Београд 1960, стр. 46.

⁴⁷ В. Абрамовић у тексту *О феноменолошком прсликавању Михаила Петровића -Аласа*, *Дјалектика*, 1981, XVI, стр. 1-4, сматра да је улога Михаила Петровића у примени феноменолошког прсликавања код нас, пионирска. Драган Трифуновић помиње Косту Стојановића као претходника. "Овакав начин математичког описивања које излаже Стојановић јесте позвано нешто постојеће моделовање појаве на избраном језику математичке симболике" („Kosta Stojanović – Prethodnik i savremenik matematičke fenomenologije Mihaila Petrovića", *Дјалектика*, 1979, XIV, 34, стр. 211), а у чланку „Прилог математичкој феноменологији (особине)", (*Дјалектика*, 1968, 3, стр. 2) каже да Петровић не тврди да је први уочио могућност коришћења аналогја у процесу предвиђања тока развитка појава.

⁴⁸ С. Маркус, *Математичка поезика*, 1974, стр. 34.

пресликавања. Он јасно види изузетност и различитост песничког исказа и метафоре као одлику песничког језика смешта у домен интуиције „*која, пре осећти, назре или наслућти какву сличност, но шћто ће се ова оћкрићти размишљањем.*“⁴⁹ Узевши метафоре за предмет свога истраживања Петровић је пошао од онога што је Аристотел у више махова говорио у *Реторици* и *Поетици*. Антички мислилац сматра да је метафора свака врста тропа, „метафора се састоји у томе да се ствари надене име које припада нечему другом, при томе се пренос врши било с рода на врсту, било с врсте на род, било с врсте на врсту, било по аналогји“⁵⁰, а највиши степен ствараоца је да буде метафоричар јер се само то не може научити („узети од другог“) и знак је урођеног талента јер метафорисати значи видети оно што је једнако. Аристотел тим термином обухвата, дакле, врло много, асоцијативну и чак имагинативну способност⁵¹. Петровић прихвата Аристотелово објашњење метафоре, али га и проширује и у нашој науци први прекорачује дескриптивно и илустративно дефинисање и налази нове суштине метафоричности.

3

Михаило Петровић је несумњиво био човек са многим знањима. У неколико наврата је јасно изјавио да он није књижевник и да се не бави књижевношћу⁵². Али „*комплексне појаве у живоју професора Михаила Петровића, ствараоца у науци, као и у живоју Мике Аласа, рефлектоване у стилстичким остварењима, чудновато се усклађују у широко схваћено хармонизирано јединство*“⁵³, у универзализам којем је у свему што је радио и како је живео, тежио. Понекад се чак да наслутити да писце и није много волео. Попут Платона, замерао је списатељима што пишу о ономе што не знају, што нису сами видели и доживели. „*Песници и писци романа, иако никад ни један од њих није дошао у прилику да непосредно види како се живи и ради у најмучнијим приликама које се могу замислити стварали су у својим машинама романстичне и узбудљиве слике и сцене.*“⁵⁴ Готово да би се могло рећи да је Михаило Петровић сматрао да су песници штетни. Игра маште, имагинација, естетичизам исказа као да нису имали никакве важности на његовој хијерархијској лествици, јер је испред маште, коју је сматрао варком, стављао истину. Он то јасно и каже: „*Ово шћто се излаже у овој књизи, излаже се за оне којима је шћало до шћога да себи створе шћачну, реалну слику о океанским рибарима,*

⁴⁹ М. Петровић, *Метафоре и алеџорије*, стр. 69.

⁵⁰ Аристотел, *О песничкој уметности*, Београд 1963.

⁵¹ А. Савић-Ребац, *Античка естетика и наука о књижевности*, Нови Сад 1985, стр. 172.

⁵² М. Бертолино у часопису *Dijalektika*, у тексту *Naš dug Mihailu Petroviću*, (1985, XV, 1–2, стр. 91), каже: „*Стирићино је оббијао да га смаћрају књижевником.*“

⁵³ М. Павловић, *Неке особености стила Михаила Петровића и његов значај за стилстику*, Споменица Михаила Петровића 1868–1968, Београд 1968, стр. 319.

⁵⁴ М. Петровић, *Са океанским рибарима*, Београд 1935, стр. 183.

онаквим какви се једино и могу видети на великој светској позорници риболова. Ако читалац сам нађе у томе меситици и какве поезије, што се овдје није ни најмање имало у виду, ова бар неће пошницати од паразитских примесака који за реалну слику не значе ништа, већ само од онога што ствар сам собом носи."⁵⁵ Још је искључивији и општрији био када је, према сведочењу својих пријатеља, говорио о позоришту: *А позориште? – Ја право да вам кажем немам никаква смисла за производе јесничке уобразиље... Све је то не природно, претерано и нема везе са правим стварима.*⁵⁶ Изгледа као да се комплетан дух рационалног научника побунио и као да математичар у Михаилу Петровићу није могао да поднесе претерану слободу, нити паразитске примеске. Обе особине својствене су слободној игри маште, неозбиљности и незаснованости, свему ономе што би се могло супротставити објективности истинитости и умерености, особинама које добар научник мора да поседује. Ипак, оно што Михаило Петровић ствара то јесте литература, и то добра мада се аутор суспреже да уопште проговори својим гласом, да пусти својим осећањима на вољу. Све оно о чему он пише и што описује пролази строгу контролу, а сам рукопис као да је пречишћен и очишћен од било каквог сентименталног виђења. Било би погрешно када би се Петровићеве изјаве с књижевним делима и књижевницима схватиле тако као да је он био против литературе. Судећи према путописима и наводима у *Меџафорама и алеџоријама*, Петровић је доста читао и био је несумњиви познавалац књижевности. „Књижевни укуси Михаила Петровића формира се на лектури завидног расјона. Према примерима које наводи, види се његово познавање његаје велика на леје књижевности."⁵⁷ У путописима често цитира мишљења разних писаца, помиње их да би поткрепио неки свој опис или да би се спорио са њима. У књизи о рибарима са океана у неколико наврата се позива на Пјера Лотија и одаје му почаст као писцу који је дао најлепши опис тешког и опасног рибарског живота: „Има ли лејше и узбудљивије слике најора, њињи, ојасности ... на неизмерној и ђудљивој океанској ђучини, но што је величанствена слика Исландских рибара од Пјера Лоџија."⁵⁸ Подсетио се и Бајрона на Њуфаундлендским острвима и цитирао епитаф који је овај песник исписао на гробу свога угинулог пса. У опису путовања по Саргаском мору, такође помиње узбудљив роман Раула Лежена *Господар Саргаса*, који су читали на броду „у коме су живојисно ојсане ње ојасности и један фанџасџичан доџаџај у Саргаском мору."⁵⁹ „Живописни" и „фантастични" догађаји из овога романа изгледа да у овом случају не вређају Петровићева осећања према објективности, вероватно што је роман био авантуристички, значи фикција, и што и сам путописац каже да од све литературе воли баш авантуристичке романе.

⁵⁵ Исто, стр. 9.

⁵⁶ М. Миланковић и Ј. Михајловић, *Мика Алас*. Белешке о животу великог математичара – Михаила Петровића, Београд 1967, стр. 20.

⁵⁷ I. Trifunović i D. Trifunović, *Književnost u delu Mihaila Petrovića*, Savremenik, 1983, II, 3, str. 245.

⁵⁸ М. Петровић, *Са океанским рибарима*, стр. 7.

⁵⁹ М. Петровић, *У царџиву ђусара*, Београд 1933, стр. 27.

Једна слична књига, прочитана у младости, оставила је дубок траг у машти младог ученика и можда је била прва покретачка снага за сва доцнија путовања и авантуре. Несумњиво је да рана лектира није била забораљена јер је о тој књизи писао много касније у *Годишњици Николе Чујића*⁶⁰ примењивши исти течан, разложен стил, без много украса, али са много детаља у доказном поступку и у опису књиге, са акрибичним подацима о години издања, наслову, преводиоцу, пренумерантима, броју свезака, глава, једном речи са подацима драгоценим за технику научног (књижевног) рада. И Жил Верн је нашао своје место међу Петровићевим симпатијама и његових књига се аутор сећа наравно, сасвим природно, на почетку свога путовања ка поларним областима: „*Оно о чему се у дејинству и младости маштало, чинијајући Аваншуре кајетана Хишера од Жил Верна, и о чему сам лично имао блегу визију проводећи дане и ноћи у зимским риболовима по Сави и Дунаву, њим ловачких и бродарских аваншуре, досија њиша у кршу од лега, или ношен леденим санима, доживео сам да видим и нејосредно осетим на лицу мести и ујоредим са сликом коју сам себи створио о поларном леденом хаосу.*”⁶¹ У Роману *јежуље*, мимо свога уобичајеног начина наводи стихове једне старе турске или арапске љубавне песме и затим прави потпуни искорак јер песницима обраћа пажњу на романтичност љубавног живота јегуље: „*Таква судбина јежуље би можда додосејила књижевнике и њеснике и на узбудљиве сцене из Фабијановог романа Осјрва у којима се од љубави умире и дало им шему за који лей стих или роман.*”⁶² Сви ови примери говоре да и поред исказане одбојности према лепој литератури, Михаило Петровић није био игнорант, напротив, онај ко наводи у оном тернутку популарни Фабијанов роман, мора да је, ипак, пратио и читао фикцију. Путописање Михаила Петровића је дубока потреба да се опишу лична несвакидашња искуства, али је писац у исти мах имао и потребу да задржи дистанцу између онога што је сматрао својим „послом” и онога у шта је морао да се упусти уколико се бави писањем. Тако би избегавање писца да се упусти у сентиментални опис било лепоте природе или онога што сам осећа, могло да се протумачи као израз скромности и свести о сопственим границама и моћима или страха да се не изневере истина и документарност. Понекад, када бране попусте, Петровић уме да осети лепоту и да о томе проговори. У *Царству гусара* постоји на једном месту опис мора чија се боја мења и који је, скоро, поетски распеван: „*Океан је најчешће њлав кад сунце иншениивно сија, а зеленкаси или сив кад се наоблачи. Али он зачас добије зеленкасио-жућкашу боју, каикад блего жућкасиу, а понекад добије изглед нејрегледне снежне равнице коју осветљује сушонски огблесак.*”⁶³ Као парадигматичан пример могао би се навести опис реке Хјумбер, која протиче „крз врло романтичне пределе” и утиче у „врло леп фјорд”. Одреднице романтичан и леп су једине које су употребљене да би

⁶⁰ М. Петровић, *Једна енглеска књига у нашој преводној књижевности прошлог века*, Годишњица Николе Чујића, 1941, књ. L, стр. 83.

⁶¹ М. Петровић, *Кроз поларну област*, Београд 1932, стр. 3.

⁶² М. Петровић, *Роман јежуље*, Београд 1940, стр. 129.

⁶³ М. Петровић, *У царству гусара*, стр. 14.

се дочарала слика предела јер после још неколико одређења о дужини реке и сличног, следе основни подаци о оснивању и преуређењу, капиталу и производњи велике и чувене стругаре и фабрике хартије које се налазе у близини реке. Ипак, иако се подразумева да је опис предела један од основних одлика путописа, не би се никако могло рећи да је то што Петровић избегава описе недостатка у његовом писању. Михаило Петровић има другачије становиште. Он првенствено види човека и оно што је човек направио или оно што би за човека могло да буде добро и корисно. Зато њега и не интересује река као природна лепота, већ као извор енергије, или погодно станиште, или извор хране . . . Све оно што он гледа подређено је људским потребама и зато он тако много и често описује дела људских руку, или живот, одећу, обичаје локалног становништва и претвара своје путописе у занимљиву и вредну грађу за етнологе.⁶⁴

Иако би се у поређењу са Јованом Дучићем, Исидором Секулић или Милошем Црњанским путописи Михаила Петровића могли окарактерисати као суви или огољени зато што немају богатство реминисценција, стила и језика ових писаца, ипак Петровићеве књиге имају квалитете који их чине лако читљивим, често и занимљивијим јер говоре једноставним језиком, са изузетним смислом за унутрашњи ритам приповедања и грађу реченице, о стварима и појавама које су истински далеке и непознате. Стилистичка композиција Михаила Петровића носи видан и снажан печат стила научног излагања. Он има специфичан став према тематици. Врло строго је разрађује и стално се држи истог начина. Јасно и храбро отпочиње приповедање, прати своју примарну визију, али прави и приповедачке дигресије у времену и приповедању. У свему што ради тражи узроке појава и прати ефекте узрока. Негује изразиту хијерархију исказа, а приповедање му је логично и увек исцрпно, стално испитује и узроке и последице до краја.⁶⁵

Петровић је мајстор равномерног приповедања без формалних егзибиција, али крајњи резултат је потпуна читаочева посвећеност тексту и сугестивном казивању и умеће да се створи интеракција између приповедача и читаоца, да се домисли или домашта оно што није речено. Све о чему се у путописима пише може на први поглед да заведе и пружи погрешну слику. Јер његови путописи јесу импресије са путовања, описи предела, обичаја ... свега онога што путопис уобичајено пружа – али и компендиј запажања и истраживања једног научника: историјски, етнолошки, технички, географски, астрономски. Путовања су била покушаји да се сагледа целина и судејство људи и природе, науке и стихије. Могло би се рећи да су његови путописи популарна наука (мада не и популистичка) или проширена визија његових основних научних интересовања. „У његовим зајажанјима осећа се сједињено око

⁶⁴ О томе је писао Д. Антонијевић, *Етнолошко наслеђе Михаила Петровића*, Михаило Петровић, Београд, 1968, стр. 333–343

⁶⁵ У тексту „Неке особености стила Михаила Петровића“ (*Споменица Михаила Петровића*) М. Павловић у Петровићевом стилу види иновативност која ће бити потврђена много доцније: „какав ће принцип у лингвистички бити усвојављен знатно касније у виду бинарног система“.

природњака и душа живојног сладокуса, резон њозиивиситије и визија која је њо необичносити блиска романитичарситву."⁶⁶

Оно што издваја текст Михаила Петровића је и посебна „грађа“ са унутрашњом тензијом приповедања и реченица са препознатљивим ритмом и речима које се чине једноставне, али су прецизне, никада се не гомилају и скоро као да проистичу и зависе од онога што се приповеда, пажљиво одмерене семантичке вредности. Он не пише путничке белешке, нити путничка писма, него путничке романе и историје. Уз нешто додатака његови путописи би се могли претворити у праве романе и то се не односи само на *Роман јегуље*, за који је и сам аутор осетио да би могао да буде именован као ова књижевна форма. Већ прва књига путописа има у себи романескне елементе у причама о поларним истраживачима и истраживањима и завршним разматрањима коме припада сверни пол, са сталним преплитањем динамичког путовања у садашњости и пресецањима временске равни причама о ранијим трагедијама. Честа померања временских равни убацивањем дигресија у функцији су његове методе научних аналогија и компарација. У *царситву ѓусара* почиње као неки роман Жил Верна. Писац уводи читаоца у радњу, подстиче му пажњу и интересовање, наговештава авантуру. И све приче о гусарима су мали авантуристички романи, али прави роман, онај кога и сам аутор препознаје, настаје онда када се појаве јегуље. Причу о јегуљама Петровић је скоро довео до форме романа. Прича има заплет, јунаке, фабулу, расплет, љубавне договодштине, авантуру. Пре него што је написао путопис *Роман јегуље*, велики заплет и авантуру наговестио је у *У царситву ѓусара* при првом сусрету са овим рибама: „*Крситарили смо неко време њо њовршини ѓроситране океанске обласити у којој се сваке ѓодине завршују ња свадбена ѓуџовања и у којој се налази и сама колевка јегуља... сваки од нас је био узбуђен сазнањем да се у њај мах налазимо на ѓозорници једног великог и фанитаситичног научног романа . . .*“⁶⁷ Сви путописни текстови Михаила Петровића Аласа су и потврда његове припадности времену у коме је. Роман–путопис о јегуљама је тип књижевног исказивања које су неговали многи наши велики људи. То је тип посебне врсте прозе људи који су били добри стилисти и истраживачи опседнути позитивистичком строгошћу и одговорношћу пред чињеницама. Дobar књижевни израз и научну дисциплину постигли су у својим радовима Вук Караџић, Јован Цвијић, Стојан Новаковић ..., а придружио им се и Михаило Петровић. И *Метифоре* и *алеѓорије* које су писане у сасвим другом кбду и са другом намером показују колико је писац био у своме времену. Сакупљање мисли, афоризама, пословица, загонетки, народних умотворина било је уобичајена појава времена. Сакупљало се и бележило из многих разлога. Следбеници Вука Караџића и у Аласово време су вредно бележили песме, приче, обичаје. Они који су били више окренути Европи бележили су сентенце и мисли великих људи, а са књигом мисли и афоризама Уроша Петровића тај жанр је на велика вра-

⁶⁶ С. Марковић, *Личносит и књижевна реч Михаила Петровића*, Михаило Петровић, Београд 1968, стр. 351.

⁶⁷ Исто, стр. 24.

та ушао и у нашу књижевност. Михаило Петровић је направио прави подвиг : сакупљању „кратких форми" јер је његов избор необично квалитетан и бројан. За свако посебно поглавље својих разматрања он је изузетном вештином познавањем и ерудицијом бирао низове мисли, изрека, загонетки и тако изуткао у своја размишљања да су оне постале неодвојиви део књиге. Смене примера и тумачења природно се претаче у привлачан и интересантан ток доказивања и разлагања, у специфичан стил Михаила Петровића који је истотoliko научан колико и песнички. „Књижевну мисао Михаила Петровића, неопходно је и немогуће издвајати из његовог научног система у посебан књижевно-теоријски систем. Она је вредна и драгоцене својим методом и богатим наговештајима сасвим модерних кретања у науци о књижевности."⁶⁸

Слободанка Пековић

⁶⁸ I. Trifunović i D. Trifunović, *Književnost u delu Mihaila Petrovića*, *Savremenik*, 1983, II, 3, str. 237.

О ОВОМ ИЗДАЊУ

У овој књизи сабрани су текстови Михаила Петровића који су, пре свега, књижевни. Они су занимљиви као литерарне творевине и као искорак великог математичара из уобичајеног поља занимања у нешто сасвим другачије, и својеврсни су сведоци ширине интересовања и знања која далеко превазилазе професионалне границе. Сабрани књижевни текстови показују да се Петровић успешно бавио поетолошким проблемима, питањима књижевно-историјског истраживања, да је био добар познавалац историје, музике, и наравно, риболова. Све радове одликује посебан и препознатљив ауторов стил и језик.

Коришћена су прва објављена издања: *Метјашоре и алеџорије*, Београд, СКЗ, 1967. (приредио Драган Трифуновић); *Ойшћи йојам йресликавања*, СКГ (н. с.), 1935, XLIV, 1, стр. 34–47; *Време у алеџоријама, метјашорама и афоризмима*, ЛМС, CI, 313, 1–2, стр. 185–192; *Једна заједничка црћа науке и йоезије*, СКГ, (н. с.), 1935, XLIV, 1, стр. 482–488; *Један велики муслимански ѓусар*, Годишњица Николе Чупића, 1934, XLIII, стр. 80–127; *Једна енџлеска књиџа о нашој йреводној књижевносћи йрошлоџ века*, Годишњица Николе Чупића, 1941, L, 83, стр. 128–143; *Гимназијске усйомене*, Споменица о стогодишњици Прве мушке гимназије у Београду, 1839–1939, Београд, 1939, 293–301; *Један ђердајски доживљај*, Београдске новине, 1940, LVIII, 4, стр. 355–358, *Једна недовршена или изџубљена йријовейка Сћевана Сремца*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, 1938, XVIII, 1–2, стр. 254–258; *Музиканй Мија Јаџодинац*, Политика, 27. 4. 1940, стр. 9.

Језик аутора је дословно поштован, а у текстове су унете правописне исправке, као и замена појединих архаичних израза.

РЕГИСТАР ЛИЧНИХ ИМЕНА

- АБДАЛА** (Марко Тодоровић 1780–1823) 162
АБДУЛ ИБН ХАМИД (Abdul Hamid, 1842–1918) 60
АБРАМОВИЋ, ВЕЛИМИР 237, 238
АВГУСТИН, Св. (Aurelius Augustinus, 354–430) 42, 140
АВИЦЕНА (Abu Ali al-Husein ibn Abd Allah ibn Sina, 980–1037) 192
АЈДИН 157, 158, 164
АЈНШТАЈН (Albert Einstein, 1879–1955) 230, 231, 232
АЛЕКСИЈЕВИЋ, МИТА 211
АЛИ, МУСТАФА (1541–1600) 182, 192
АЛИ КАРМАН 164, 165
АНАКРЕОНТ (560–478) 62
АНДАЛИЈА 217
АНЂЕЛИЋ, ЖИВКО (1850–1899) 210, 211
АНЂЕЛКОВИЋ, БОРИВОЈЕ 199
АНЖИЕН, војвода од 172, 173, 174
АНТОНИЈЕВИЋ, ДРАГОСЛАВ (1898–1941) 240
АРИСТОТЕЛ (384–322) 239
АТРЕЈ 62

БАЈРОН (George Gordon Byron 1788–1824) 240
БАЛЗАК (Honoré de Balzac, 1799–1850) 16
БАРЈАКТЕРЕВИЋ, ФЕХИМ (1889–?) 182
БАРТ (Roland Barthes) 231

БАКЛ (Henry Thomas Buckle, 1821–1862) 90
БЕЛИЋ, АЛЕКСАНДАР (1876–1960) 228
БЕНСЕ (Max Bense) 231
БЕРГСОН (Henri Bergson, 1859–1941) 42, 141
БЕРНЕЈ, ДЕ (Montsoreau de Berneuil) 178
БЕРТОЛИНО, МИЛОРАД (1929–1981) 239
БИЗМАРК (Otto von Bismark 1815–1898) 19, 113
БЛИДАХ 155
БОГДАНОВИЋ, МИЛАН (1892–1964) 229
БОЛАНИ (Bolani) 81
БОРЕЈ (Émile Borel, 1871–1956) 82
БОРКАН, ЈОВАН 208, 209, 211, 212
БРАК (Georges Braque, 1882–1963) 230
БРАНТОМ (Pierre de Bourdeille Brantôme, 1540–1614) 181
БРОКА (Paul Broca, 1824–1880) 62, 65, 100, 101

ВЕЛИЗАРЕВИЋ, МАРКО 203
ВЕЛИЗАРИЋ, НЕГОСЛАВ 199
ВЕЛИМИРОВИЋ, НИКОЛАЈ (1880–1965) 229
ВЕРН (Jules Verne, 1828–1905) 241, 243
ВЕРНЕ (Alexander Verne) 42, 141
ВЕХБИ, ХАМИД 182
ВИКО (Giovanni Battista Vico, 1668–1744) 127

- ВИНАВЕР, СТАНИСЛАВ** (1891–1955) 228
ВИТКОВИЋ, ГАВРИЛО (1829–1902) 199
ВОЛТЕР (François Marie Arouet Voltaire, 1694–1778) 19, 34, 134
ВУЈИЋ, КОСТА 202, 203, 204, 205
ВУЈИЦА 219
ВУЛОВИЋ, СВЕТИСЛАВ (1847–1898) 228
- ГАШИЋ, ЖИВАН** 199
ГЕМИШ 219
ГЕРАСИМ, епископ неготински 183
ГЕТЕ (Johann Wolfgang Goethe, 1749–1832) 127
ГИБОА 108
ГИЈО, ЖАН-МАРИ (Jean-Marie Guyau, 1854–1888) 46, 144
ГОСЕ (Edmund William Gosse, 1849–1928) 182
ГРАМОН (H. D. De Grammont, 1604–1681) 181
ГРАВИЈЕР (Graviere I. De) 181
ГРАНВАЛ (Granval L.) 182
ГУАСТО, маркиз од 174
- ДАМЈАНОВИЋ, МИЛАН** (1924–1994) 234
ДАН (Le Pere Pierre Dan) 181
ДАРВИН (Charles Robert Darwin, 1809–1882) 49, 150, 230
ДВОРНИКОВИЋ, ВЛАДИМИР (1888 – 1956) 229
ДЕКАРТ (René Descartes, 1596–1650) 15
ДЕНИС (F. Denis) 182
ДЕРИДА (Jacques Derrida, 1930) 231
ДИНИЋ, МИХАИЛО (1899–1970) 199
ДОЗАУ, А. 115
ДОМАНОВИЋ, РАДОЈЕ (1873–1908) 205
ДОМЈАНИЋ, ДРАГУТИН МИЛИВОЈ (1875–1933) 229
- ДОРИЈА** (Andrea Doria, 1466–1560) 163, 169, 179, 180
Д’ОТОН (D’Authon) 177, 178
ДРАГУТ (ТУРГУТ) 157, 158, 164, 167
ДРАГУТИНОВИЋ, МИЛУТИН 199
ДУКИЋ, АНТЕ (1867–1952) 22
ДУЧИЋ, ЈОВАН (1871–1943) 42, 141, 242
- ЂАЈА, ИВАН** (1884–1957) 228
ЂАЈА, ЈОВАН (1846–1928) 199, 198, 200, 201
ЂОРЂЕВИЋ, ДРАГОЉУБ 199
ЂОРЂЕВИЋ, ЂОРЂЕ (1867–1898) 199
ЂОРЂЕВИЋ, ТИХОМИР (1868–1944) 219
ЂУКАНОВИЋ, ИЛИЈА 212
ЂУРЂЕВИЋ, ТОМА 199
ЂУРИЋ, ВОЈИСЛАВ 234
- ЕДИНГТОН** (Arthur Stanley Eddington, 1882–1944) 47, 145
ЕКО (Umberto Ecco) 231
ЕЛИЈАС 153
ЕЛНАК 218
ЕНГЕЛ 18
ЕОЛ 11, 51, 138, 150
ЕРОР, ГВОЗДЕН 235
ЕРОС 51, 138
- др ЖАРКО** 14
ЖИВАДИНОВИЋ, ЖИВАДИН 199
ЖИВКОВИЋ, МИТА (1854–1913) 201, 202
ЖИГЛЕР 110
ЖИЛИЈЕН (E. Julien) 182
ЖОВЕ (Paul Jove) 182
ЖУЛОВИЋ, ЈОВАН (1856–1939) 147, 228
- ЗУБАН, ЛАЗО** 183, 186
- ИБН КАДИ** 162

- ИГО (Victor Hugo, 1802–1885) 11, 16, 18, 19
- ЈАКОБСОН (Roman Jakobson, 1896–1982) 231
- ЈАКШИЋ, БУРА (1832–1878) 21
- ЈАНКОВИЋ, ДРАГОМИР (1867–1944) 199
- ЈАУС (Hans Robert Jauss) 234
- ЈЕЛЕНКО, в. МИХАЈЛОВИЋ ЈЕЛЕНКО 142
- ЈЕРЕМИЋ, ДРАГАН (1925–1986) 228, 233
- ЈОВА БЕЛИ 219
- ЈОВАНОВИЋ, АНАСТАС (1817–1899) 147
- ЈОВАНОВИЋ, ГАВРИЛО 199
- ЈОВАНОВИЋ, ДУШАН (1891–1945) 199
- ЈОВАНОВИЋ, СЛОБОДАН (1869–1958) 147, 228
- ЈУЛИЈЕ II (Julius, 1443–1513) 153
- ЈУПИТЕР 21
- КАДМУС (КАДМО) 62
- КАНТ (Immanuel Kant, 1724–1804) 19
- КАРА ХАСАН 162, 180
- КАРА-ЧЕЛЕБИ-ЗАДЕ 182
- КАРАЂОРЂЕВИЋ, АЛЕКСАНДАР (1888–1934) 183
- КАРАЏИЋ, ВУК СТЕФАНОВИЋ (1787–1864) 183, 243
- КАРЛО V (1550–1558) 155, 157, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 172, 173, 174
- КАРМЕН 170, 171
- КЕЛВИН (William Thomson Kelvin, 1824–1907) 52, 55, 56, 57, 118, 139
- КЛЕМАНСО (Clémenceau Georges Benjamin, 1841–1929) 18
- КНЕЖЕВИЋ, БОЖИДАР (1862–1905) 69
- КОВАЧЕВИЋ, БОЖИДАР (1902–1990) 228
- КОЗАРАЦ, БУРА 199, 203
- КОЛУМБО (Cristoforo Colombo, 1451–1506) 17
- КОМЕРСОН 142
- КОНСТАНТИНОВИЋ, ЗОРАН 234
- КРАЈСЛЕР (Fritz Kreisler, 1875–1962) 218
- КСАНТИПА 134
- КУБЕЛИК (Jan Kubelik, 1880–1940) 218
- КУЗМАНОВИЋ, ТАСА 199
- КУЛОН (Charles Coulomb, 1736–1806) 97
- ЛА КРОА, ДЕ (De la Croix) 182
- ЛА РОШФУКО (Francois La Rochefoucauld, 1613–1680) 16
- ЛАЗАР, КНЕЗ (1329–1389) 206
- ЛАМАРТИН (Alphonse De Lamartine, 1790–1869) 33, 46, 134, 145
- ЛАНКЛО 45, 143
- ЛАПЛАС (Pierre Simon de Laplace, 1749–1827) 54, 55
- ЛЕЖЕН (Raul Légen) 240
- ЛЕКО, МАРКО (1853–1932) 198, 201
- ЛЕКОНТ ДЕ ЛИЛ (Charles Marie Leconte de Lisle, 1818–1894) 45, 143
- ЛЕНЦ (Emil Hristijanovič 1804–1865) 65, 102
- ЛИНЕР 199
- ЛОТИ (Piere Lotti, 1850–1923) 240
- ЛУИЗ, в. ЛУЈ
- ЛУЈ (Luis) 195
- ЛУКИЋ-МАРКИЋЕВИЋ, ЖИВОТА 211
- ЛУКРЕЦИЈЕ (Titus Lucretius Carus 96–55) 42, 48, 141, 150
- ЛУПУР, ЛУКА 215
- МАРЕЈ 105
- МАРКОВИЋ, Ж. СЛОБОДАН 241
- МАРКС (Karl Marx, 1818–1883) 230
- МАРКУС (Solomon Marcus) 235, 238
- МАРТИН ОД ВАРГАСА, ДОН 158
- МАРТИН (H. Martin) 182

- МАТИС (Henri Matisse, 1869–1954) 230
 МАТИЋ, МИХАИЛО 199
 МЕШТРОВИЋ, ИВАН (1883–1962) 228
 МИЛАН, в. ОБРЕНОВИЋ МИЛАН
 МИЛАНКОВИЋ, МИЛУТИН (1879–1958) 229, 240
 МИЛОСАВЉЕВИЋ, СВЕТОЗАР (1845–1921) 198, 202
 МИРЗА ХАЏИ БАБА 183, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 194, 196
 МИХАИЛ, епископ шабачки 183
 МИХАЈЛОВИЋ, ЈЕЛЕНКО (1869–1956) 140, 228, 240
 МОЛ (Abraham Moles) 231
 МОЛИЈЕР (Jean-Baptiste Poquelin Molière, 1622–1673) 51
 МОЛИНЕ-ВИОЛ (Moliner-Violle) 182
 МОРИЈЕР (James Morier) 183, 184, 185, 186, 196, 237
 МОПАСАН (Guy de Maupassant, 1850–1893) 43, 142
 МОХАМЕД 192
 МРКОНИЋ, ПЕТАР 210, 211, 212
 МУЛЕЈ ИБН ХАМИД 160, 179
 МУРАДИ, СЕЈИД 182
 МУРАТ 167
 МУРАТ РЕИС 170
 МУХАМЕД II ФАТИХ 177

 НАЈДИЋ, ИЛИЈА 209, 210
 НАПОЛЕОН (Napoléon Bonaparte, 1769–1821) 17, 20, 22, 48, 88, 115, 116, 150
 НАРЗЕС 195
 НЕВЕСИЊСКИ, в. ПЕРОВИЋ-НЕВЕСИЊСКИ
 НЕДЕЉКОВИЋ, ДУШАН (1899–1984) 232
 НЕДЕЉКОВИЋ, ЖИВКО 201, 202
 НЕМЕЗА 11, 51, 138, 150
 НЕНАДОВИЋ, ЉУБА (1826–1895) 88
 НЕШИЋ, ДИМИТРИЈЕ (1836–1903) 228

 НЕШКОВИЋ, МИЛАН 199
 НИЖАН, ДЕ 143
 НИКОЛИЋ, АНДРА (1853–1918) 198, 200, 201
 НИКОЛИЋ, ЖИВОЈИН 210, 211, 212
 НИКОЛИЋ, МАРКО 199
 НОВАКОВИЋ, СТОЈАН (1842–1915) 198, 228, 243

 ЊУТН (Isaac Newton, 1642–1727) 45, 232
 ЊЕГОШ, в. ПЕТРОВИЋ ПЕТАР II ЊЕГОШ

 ОБЕД, Ђај 195
 ОБРАДОВИЋ, МИХАИЛО 199
 ОБРЕНОВИЋ, АЛЕКСАНДАР (1876–1903) 216
 ОБРЕНОВИЋ, МИЛАН (1854–1901) 211
 ОМИР, в. ХОМЕР

 ПАВЛОВИЋ, МИЛИВОЈ (1891–1974) 236, 239, 240
 ПАГАНИНИ (Niccolo Paganini, 1772–1840) 218, 221, 222
 ПАЛАВЕСТРА, ПРЕДРАГ 230
 ПАЛМЕРСТОН, лорд (Palmerstone) 44, 142
 ПАНДУРОВИЋ, СИМА (1833–1860) 21
 ПАРКЕ 45
 ПАСКАЛ (Blaise Pascal, 1632–1662) 114
 ПЕГАЗ 21
 ПЕНЛЕВЕ (Paul Painlevé, 1863–1933) 43, 142
 ПЕРОВИЋ-НЕВЕСИЊСКИ, (1878–1944) 230
 ПЕСТЕЛО (Lodovico Pesteilo) 189
 ПЕТАР, КАРАЂОРЂЕВИЋ, краљ (1844–1921) 211
 ПЕТАР, митрополит 183
 ПЕТКОВИЋ, СТЕВАН 199

- ПЕТРОВИЋ, НАДЕЖДА
 (1873–1915) 228
 ПЕТРОВИЋ, ПЕТАР ЊЕГОШ
 (1813–1851) 21, 48, 49, 147, 150
 ПЕТРОВИЋ, УРОШ (1888–1915) 243
 ПЕТРОНИЈЕВИЋ, БРАНИСЛАВ
 (1875–1954) 229
 ПЕЧЕВИ, ИБРАХИМ (1574–1651)
 182
 ПИКАСО (Pablo Ruiz Pikaso 1881–
 1973) 230
 ПИТИЈА 51
 ПЛАТОН (427–374) 239
 ПОЕНКАРЕ (Henri Poincaré, 1854–
 1912) 82, 114, 145
 ПОПОВИЋ, АЛЕКСА 206
 ПОПОВИЋ, БОГДАН (1863–1944)
 21, 228, 229
 ПОПОВИЋ, МИЛОРАД 199
 ПОПОВИЋ, ПАВЛЕ (1868–1939)
 147, 184, 185, 199, 198, 201, 213, 215,
 216, 228
 ПРОМЕТЕЈ 51, 138
 ПРОТЕЈ 51, 44, 76, 94, 138, 142

 РАДИЧЕВИЋ, БРАНКО (1824–
 1853) 21, 202
 РАДУЛОВИЋ, МИЛАН 229
 РАЈИЋ, БРАНИМИР 199
 РАКИЋ, МИЛАН (1876–1938) 44
 РАСИМ, МУХАМЕД 161
 РАСИН (Jean Racine, 1639–1699) 44,
 142
 РЕИС, ЈАКУБ 173
 РЕНАН (Ernest Renan, 1823–1892) 18,
 83
 РЕШИД (Ekrem Rechid) 182
 РИВАРОЛ (Antoine de Rivarol, 1753–
 1801) 43, 142
 РИШЕ (Charles Richet, 1850–1935) 62,
 65, 100, 101,
 РОСИЋ, ВЛАДИМИР 215, 216

 САВИЋ РЕБАЦ, АНИЦА (1893–
 1953) 230, 239

 САДЕДИН 182
 САНДЕР-РАНД (Sander-Rand) 182
 САРАЗАТ 218
 СЕЖИРАН, КАТАРИНА 173
 СЕИД МУРАТ 168
 СЕЈФИ, АЛИ РИЗА 182
 СЕКУЛИЋ, ИСИДОРА (1887–1958)
 228, 229, 230, 242
 СЕЛИМ 155
 СЕЛИМ ПРВИ (1467–1520) 162
 СЕНЕКА (Lucius Annaeus Seneca,
 3–65) 34, 135
 СЕФЕР 219
 СЕФЕРОВИЋ, МИЈА ЈАГОДИ-
 НАЦ 217–223
 СЕФЕРОВИЋ, КОСТА 220
 СЕФЕРОВИЋ, ЦАЛЕ 220
 СЕФИ 195
 СИКАМБР 134
 СИКУРФ 151
 СИЛАНПЕ (Frans Emil Sillanpää,
 1888–1964) 20
 СИМЕОНИ (Paolo Simeoni) 173
 СИМИЋ, ВАСИЛИЈЕ (1902) 199
 СИНАН 157, 158, 164, 167, 170, 175
 СКЕРЛИЋ, ЈОВАН (1877–1914) 228,
 230
 СКОТ (Walter Scott, 1771–1832) 17
 СОКРАТ (469–399) 134
 СОЛАК-ЗАДЕ 180
 СОСИР (Ferdinand de Saussure, 1857–
 1913) 231
 СПЕНСЕР (Herbert Spencer, 1820–
 1903) 13, 95, 106
 СРЕМАЦ, СТЕВАН (1855–1906) 43,
 44, 142, 213–216
 СТАЛ, П. 74
 СТЕВАНОВИЋ, МИЛОШ П. 127
 СТЕФАНОВИЋ, ВЕЛИМИР 199
 СТЕШИЋИ, браћа 208, 209
 СТОЈАДИНОВИЋ, МИЛОСЛАВ
 229
 СТОЈАКОВИЋ, МИРКО (1915–
 1985) 232, 233

- СТОЈАНОВИЋ, КОСТА** (1867–1921) 209, 238
СТОЈАНОВИЋ, ЉУБОМИР (1860–1939) 199
СТОЈАНОВИЋ, НЕМАЊА 199
СТРАВИНСКИ, ИГОР (1882–1971) 230
СУЛЕЈМАН ДРУГИ ВЕЛИЧАНАСТВЕНИ (1494–1566) 152, 157, 162, 163, 166, 167, 168, 170, 171, 175, 178, 180
СУЉИЋ, МИЈА 220
СУРИО (Etien Souriau, 1892–?) 231
- ТАДИЋ, Ј.** 182
ТАСИ (Laugier de Tassy) 182
ТИРГО 126
ТОЛСТОЈ, ЛАВ НИКОЛАЈЕВИЧ (1828–1910) 44
ТОМА АКВИНСКИ (Tomas Aquinus, 1226–1274) 30
ТОМСОН, в. КЕЛВИН ВИЛИЈАМ ТРИФУНОВИЋ, ДРАГАН 227, 232, 233, 234, 236, 238, 240, 244, 245
ТРИФУНОВИЋ, ИВАНА 236, 240, 242
- УРУЦА (ХОРУКА, АРУЦА), БАР-БАРОСА** 152–158, 177
УСУЛИ 182
- ФАБИЈАН** 241
ФАРИН (Ch. Farine) 181
ФЕВДИ 182
ФЕРДИНАНД, свирач 219, 220
ФЕРДИНАНД (Ferdinand V, 1452–1516) 154
ФЕРЕРО (Guglielmo Ferrero, 1873–1933) 90, 114
ФЕРНЕР 68
ФИЛИП, краљ (1527–1598) 18
ФИРУЗ, МИРЗА 196
ФЛЕРИ, кардинал (André Hercule de Fleury, 1653–1743) 18
ФОНТЕНЕЛ 21
- ФРАНСОА I** 164, 170, 171, 172, 174, 179
ФРАЊО ЈОСИФ (1848–1916) 221, 222
ФРОЈД (Sigmund Freud, 1856–1939) 230
ФУНДГРУБН др (Fundgruben) 183
- ХАЕДО** (Haedo) 181
ХАЈРЕДИН (ХАРИАДЕН), БАР-БАРОСА 152–182
ХАКСЛИ (Andrew Huxley) 77
ХАКСЛИ (Aldous Huxley, 1894–1963) 78, 230
ХАМЕР (I. De Hammer) 182
ХАСАН 168, 169, 192
ХАСАН (Ihab Hassan) 231
ХАЏИ КАЛФА 182
ХЕЛМХОЛЦ (Hermann Helmholtz, 1821–1894) 62, 100, 101
ХЕНРИХ IV (Henry IV, 1366–1413) 11
ХЕРКУЛ 21, 62
ХЕРМИТ (Hermite) 234
ХИЗ'Р, в. ХАЈРЕДИН БАРБАРОСА
ХЈЕЛМСЛЕВ (Luis Hjelmslev, 1899–1965) 231
ХОМЕР 80
ХОРАЦИЈЕ (Kvint Flaccus Hrasio, 65–8) 81
ХОРУК 178
ХОСЕИН 192
ХОФМАН (Ernst Theodor Amadeus Hoffmann, 1776–1822) 231
ХРОНОС 45, 46, 143, 145, 150
ХУГО од МОНКАДА 157, 164, 179
ХУСЕИН, султан (626–680) 195
ХУСЕРЛ (Edmund Husserl, 1852–1938) 234
- ЏВИЈИЋ, ЈОВАН** (1865–1927) 228, 243
ЦИЦВАРИЋ, КРСТА 232, 233
ЦИЦВАРИЋИ 218, 219
ЦРЊАНСКИ, МИЛОШ (1893–1967) 242

- ЧАУШ, СИННАНА 182
ЧОМСКИ, НОАМ 231
ЧУПИЋ, НИКОЛА (1836–1870) 241,
245
- ЏАНИЋ, КОЈА 220
ЦЕЛАЛ, НИШАЊЦИ МУСТАФА
182
ЦОЈС (James Joyce, 1882–1941) 230
- ШАРИЈЕР (Charriere) 182
- ШАРПАНТЈЕ (Gustave Charpentier,
1860–1956) 65, 101, 102
ШЕКСПИР (William Shakespeare,
1564–1616) 43, 36, 142, 145
ШЕНБЕРГ (Arnold Schönberg, 1905–
1957) 230
ШЉУКИЋ, ВУКАДИН 6
ШО (George Bernard Shaw, 1856–1950)
18
ШОПЕНХАУЕР (Arthur Schopenha-
uer, 1788–1860) 20
ШУКРИ, МЕЏМЕД 182
ШУМАЛИЈА, МИРА 219

САДРЖАЈ

МЕТАФОРЕ И АЛЕГОРИЈЕ

Први одељак

УВОДНА РАЗМАТРАЊА И ПРИМЕРИ

1. Општи поглед	11
2. Примери метафора и алегорија у употреби у обичном животу и у књижевности	13
3. Заједничке појединости чињеница	22
4. Сличност сведена на истоветност	26

Други одељак

ПРЕСЛИКАВАЊЕ И ВРСТЕ ПРЕСЛИКАВАЊА

5. Општи принцип пресликавања	29
6. Пресликавање у облику метафора и алегорија	31
7. Време у метафорама и алегоријама	41
8. Метафоре и алегорије у поезији	47
9. Митске метафоре и алегорије	49
10. Научно алегоријско пресликавање	52
11. Примери електричних аналогија	53
12. Примери разноврсних научних сличности	54

Трећи одељак

ТИПСКЕ УЛОГЕ ПОЈАВА

13. Научни значај метафора и алегорија	71
14. Свођење чињеница на типове	72
15. Типске улоге	74
16. Предвиђање чињеница закључцима по сличности	82
17. Научна предвиђања по језгру сличности	85

18. Примери расподеле типских улога и последице њихове сарадње	96
19. Метафоре и алегорије као људски израз споне материјалног и импондерабилног света	118

ЧЛАНЦИ И СТУДИЈЕ

Општи појам пресликавања	127
Време у алегоријама, метафорама и афоризмима	140
Једна заједничка црта науке и поезије	146
Један велики муслимански гусар	151
Једна енглеска књига о нашој преводној књижевности прошлог века	183
Гимназијске успомене	197
Један ђердапски доживљај	206
Једна недовршена или загубљена приповетка Стевана Сремца	213
Музикант Мија Јагодинац	217

ПРИЛОЗИ

Алегорије + метафоре = математичка поетика (С. Пековић)	227
О овом издању	245
Регистар личних имена	246

МИХАИЛО ПЕТРОВИЋ

САБРАНА ДЕЛА

Књига 13

МЕТАФОРЕ И АЛЕГОРИЈЕ

Прво издање, 1997. година

Издавач

Завод за уџбенике и наставна средства
Београд, Обилићев венац 5

Ликовни уредник

АИДА СПАСИЋ

Корице

АИДА СПАСИЋ

Лектор

НАТАША КЕЦМАНОВИЋ

Графички уредник

ДУШАН МИЛОСАВЉЕВИЋ

Коректори

СОФИЈА БОШКОВИЋ

ТАТЈАНА ЗОРИЋ

ЗОРИЦА БАЧКОВИЋ

Обим: 16 штампарских табака

Формат: 17 x 24 cm

Тираж: 1000 примерака

Рукопис предат у штампу августа 1997. године.

Штампање завршено септембра 1997. године.

Штампа

БИГЗ, Београд

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

82.01

ПЕТРОВИЋ, Михаило

Метафоре и алегорије / Михаило Петровић ; приредила Слободанка Пековић. – [1. изд.]. – Београд : Завод за уџбенике и наставна средства, 1997 (Београд : БИГЗ). – 254 стр. : илустр. ; 24 см. – (Сабрана дела / Михаила Петровића ; књ. 13)

Тираж 1000. – Стр. 225–242: Алегорије + Метафоре = математичка поетика: књижевни погледи Михаила Петровића / С. [Слободанка] Пековић. – Регистар.

ISBN 86-17-05988-5

а) Петровић, Михаило (1868–1943) – Књижевна критика

б) Књижевност – Поетика

ИД=57116940

ISBN 86-17-05988-5

К. Б. 34682